

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANA BİLİM DALI
SİYASET SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TARİH VE SOSYOLOJİ İLİŞKİSİ:
SINIRLAR, İMKÂNLAR VE MARSHALL HODGSON

Neyyire Reyhan ERDOĞAN
2501180821

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Enes KABAKCI

İSTANBUL – 2022

ÖZ

TARİH VE SOSYOLOJİ İLİŞKİSİ: SINIRLAR, İMKÂNLAR VE MARSHALL HODGSON NEYYİRE REYHAN ERDOĞAN

Tarih ve sosyoloji disiplinlerinin birbirine etkisi, tarihyazımı tartışmalarının ve sosyolojik paradigmaların ortak konular üzerinden ilerlemesiyle izlenebilir. Yöntem itibariyle farklılıklar gösterebilir de bu iki disiplin, sınırlılıkları bakımından birbirine ihtiyaç duyarlar.

Marshall Hodgson, disiplinlerin birbirine yaklaştığı ve melez çalışma alanlarının oluşmaya başladığı bir dönemde, Chicago Üniversitesindeki disiplinlerarası bir kurum olan Committee on Social Thought'tan doktorasını alır. Aynı üniversitede görevine devam ederek hem eğitim faaliyetlerindeki dönüşüme şahit olur hem de Chicago Üniversitesi bünyesindeki disiplinlerarası diğer kurumların şekillenmesine katkı sunar.

Bu tezde Hodgson'ın hayatı, eserleri ve yöntemi, disiplinlerarası yönelimleri ve dönemindeki Avrupa-merkezci tarih ve sosyal bilimler anlayışına eleştirileri incelenmektedir. Tarihçinin kişisel yazışmaları ve tanışıklıklarından hareketle literatürde kendisi hakkındaki biyografik bilgilere katkı sağlanmakta, ayrıca tarih ve sosyal bilimler anlayışı, yaşadığı dönem bağlamında ve diğer yaklaşımlarla mukayeseli bir şekilde tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Marshall Hodgson, Tarih, Sosyoloji, Disiplinlerarasılık, Tarihyazımı, Tarihsel Sosyoloji

ABSTRACT

THE RELATIONSHIP BETWEEN HISTORY AND SOCIOLOGY: BOUNDARIES, POSSIBILITIES AND MARSHALL HODGSON NEYYİRE REYHAN ERDOĞAN

The impact of the disciplines of history and sociology on each other can be traced in the continuation of historiography debates and sociological paradigms over common themes. Although they have differences in method, the two disciplines need each other due to their limitations.

Marshall Hodgson received his Ph.D. from the Committee on Social Thought, an interdisciplinary institution at the University of Chicago, at a time when disciplines were converging, and hybrid workspaces were beginning to emerge. Continuing to work at the same university, he both witnessed the transformation in educational activities and contributed to the shaping of the other interdisciplinary institutions within the University of Chicago.

In this thesis, Hodgson's life, works, and method, interdisciplinary readings, and criticisms of the Eurocentric understanding of history and social sciences of his time are examined. Based on the historian's correspondence and acquaintances, biographical information about him is contributed to the literature, and his understanding of history and social sciences are discussed in the context of the period in which he lived and in comparison with other approaches.

Keywords: Marshall Hodgson, History, Sociology, Interdisciplinarity, Historiography, Historical Sociology

ÖN SÖZ

Çok şey öğrendiğim bu tez sürecinin nihayete ermesi, bu ön sözü yazdığım anda benim için en büyük şükür sebebidir. En başta, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümündeki varlığıyla, sosyolojiye aşinalığımın bir teze dönüşmesine vesile olan, tarihle sosyoloji arasındaki irtibatı bulabilmem için beni kıymetli sorularıyla yönlendiren, değerlendirmelerini ve katkılarını unutmayacağım, tecrübelerinden daima faydalanmayı umduğum danışman hocam Prof. Dr. Enes Kabakcı'ya müteşekkirim. Tam da İstanbul Sosyolojideki öğrencilik yıllarımda müstefit olabildiğim tarihyazımı seminerlerini düzenleyerek, sosyoloji ailesine dâhil olmamı kolaylaştıran Prof. Dr. İsmail Coşkun'a ve elbette İstanbul Sosyolojideki tüm hocalarıma, sosyal bilimler anlayışıma katkıları için teşekkür ederim.

İnsanın bazı kitaplarla belli bir yaştan sonra karşılaşması gerektiği sözü bu tezi yazma sürecimde sık sık hatırıma geldi. Hodgson'la tanışıklığımız lisans yıllarıma dayansa da onunla yakinen alakadar olmak şimdiye nasipmiş. Yeniden karşılaşmamızın bu senelere tekabül etmesinin, Hodgson hakkında yeni kaynaklara ulaşabilmem gibi muhakkak anamlanacak sebepleri vardı/r. Chicago Üniversitesi Tarih Bölümünde bir yüksek lisans tezi olarak seneler evvelinde Hodgson'ı çalışan, tamamını kendi tezine dâhil edemediği arşiv transkriptlerini sene içinde benimle cömertçe paylaşan Lydia Kiesling'e, bu anlamlı sebeplerden birini bana ayan ettiği ve heyecanıma ortak olduğu için teşekkür etmek isterim.

Belleğime ve gönlüme kazınan, lisans mezuniyetimi gurur vesilesi kılan, taze yıllarımın mihmandarı, misalini her daim arayacağım İstanbul Şehir Üniversitesindeki, emsalini bulamayacağımı bildiğim, kapılarını ne zaman çalsam tebessümle davet buyuran, hiçbir sorudan yüz çevirmeyen Tarih bölümündeki hocalarım Prof. Dr. Abdulhamit Kırmızı, Doç. Dr. Abdurrahman Atçıl, Dr. Ayşe Başaran, Prof. Dr. Cengiz Kallek, Prof. Dr. Engin Deniz Akarlı, Doç. Dr. Kahraman Şakul, Doç. Dr. Nicole Kançal-Ferrari, Prof. Dr. Tufan Buzpınar, Doç. Dr. Yunus Uğur ve merhum hocalarımız Mehmet Genç ve Kemal Karpat'a, kılavuzlukları, destekleri, yüce gönülleriyle süsledikleri mütevazılıkları ve öğrencilerine inançlarını her daim hissettirdikleri için teşekkür ederim.

Üniversite yıllarımın yadigârları, dost bahçemin gülleri Betül, Esra, Firdevs Büşra, Hande Betül, Hediye Sümeyra, Mesude ve Müberra'ya *iyiyi, doğruyu, güzeli* aradığımız sohbetleri ve yoldaşlıkları için çokça minnettarım.

Benim için bir şükür vesilesi kılınan, desteklerini benden bir lahza dahi esirgemeyen ailem, annem Dr. Hüsnüye Erdoğan ve babam Prof. Dr. Ender Erdoğan'a, güler yüzü ve olgunluğuyla hayatımı kıymetlendiren güzide kardeşim Usve Beyza'ya ve yorumlarıyla tezime katkı sunan, titizliği ve çalışkanlığıyla örneğim, ağabeyim Feridüddin Emre'ye, üzerimdeki emeklerine daima şahit olduğum büyüklerime ve tam da tez dönemimdeki neşetiyle beni neşelendiren yeğenim Salih Selim'e ise teşekkürlerin en samimisini borçluyum.

İnsan, yaşarken karşılaşp gördüklerinin, bu karşılaşmalarda dokunduklarının, gördüklerinde anlamlandırdıklarının, yani tecrübelerinin toplamıymış. Yakın bulduğum bu anlayışıyla Hodgson'ı çalışmak, bu çalışma dönemini lezzetlendiren sebeplerden sanırım ilkidir. Anlamaya çalışmaktan zevk aldığım Hodgson'a da bu vesileyle teşekkür etmeliyim. Teşekkür etmemeyi noksanlık addettiğimden bu iki sayfa, tezin kendisinden daha uzun olacak gibi göründüyse de nihayet bu son kadem, hūlasaya değinme vaktidir. Yaratılış gereği nisyan ile malul olduğum(uz)dan saymayı unuttuğum, tecrübeme dâhil olan herkese ve sayamayacağım, nimet kılınan her nesneye ve mekâna teşekkür ederim.

Yanlışlanamazlık yahut tastamamlık iddiası taşımayan ve yalnızca ilgili disiplinlere birer pare katkı sağlamayı umduğum bu metinde hatalar ve noksanlar bana aittir.

İSTANBUL, 2022
NEYYİRE REYHAN ERDOĞAN

İÇİNDEKİLER

ÖZ	II
ABSTRACT	III
ÖN SÖZ	IV
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM SOSYOLOJİ VE TARİH ÜZERİNE

1.1. Disiplinler Tarihine Kısa Bir Bakış	6
1.1.1. Sosyal ve Beşerî Bilimler, Disiplinlerin Ayrımı	6
1.1.2. Tarihyazımı ve Sosyolojik Paradigmaların Paralelliği.....	8
1.2. Tarih ve Sosyoloji: Metotları Anlamak.....	24
1.2.1. Benzerlikleri ve Farklılıklarıyla Tarih ve Sosyoloji.....	24
1.2.2. Melezlikler	34

İKİNCİ BÖLÜM M. G. S. HODGSON ÜZERİNE

2.1. Bereketli Bir Ömür	41
2.1.1. Biyografiye Atıf	41
2.1.1.1 Müfredat dışı hayat.....	43
2.1.1.2. Aile yaşantısı ve kişiliği	44
2.1.1.3. Çalışma hayatı	47
2.1.1.4. Akademik ve entelektüel kişiliği.....	56
2.1.2. Eserleri Üzerine.....	59
2.1.2.1. Doktora eseri	59
2.1.2.2. The Venture of Islam.....	60

2.1.2.3. Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek ve tamamlanmayan diğer eserleri	63
2.1.2.4. Makaleleri, eleştiri yazıları ve notları	66
2.1.2.5. Ansiklopedi maddeleri	69

2.2. Fikirleri: Değindiği Konularla Hodgson 71

2.2.1. Kavramlar, Terimler	73
2.2.2. Mukayeseli Araştırma	81
2.2.3. Dönemlendirme Meselesi	86
2.2.4. İnsanlık, Ahlak, Bilim ve Nesnellik Anlayışı	90
2.2.5. Bilimsellik ve Metot, Dünya Tarihi ve Sorunlar	91
2.2.6. Müslüman Toplumun İncelenmesi	94

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

M. G. S. HODGSON’I YENİDEN OKUMAK

3.1. Sosyal Ağları Anlamak 99

3.1.1. Chicago Üniversitesi	99
3.1.2. Dönemin Atmosferi	109
3.1.3. Akademideki Yönelimler	111
3.1.4. Sosyal Çevre	116

3.2. Arda Kalanlar ile Hodgson..... 126

3.2.1. Nasıl Bilirlerdi: Hodgson Hakkında Yazılanlar	126
3.2.2. Bugün Nasıl Okunuyor.....	131

3.3. Sınırların Ardından: Bir Sosyal Bilimci Olarak Hodgson 136

3.3.1. Hodgson’ın Tartışmaları	137
3.3.1.1. Modernleşme yorumları	137
3.3.1.2. Tarihin hızlanması ve teknikleşme.....	141

3.3.1.3. İslam alışmaları	146
3.3.2. Başka Bir Konumlandırma Mümkün mü?	149
3.3.2.1. Tarihyazımında Bakış Açıları	149
3.3.2.2. Tarihçilik ve Disiplinlerarasılık	153
SONUÇ	163
KAYNAKÇA	169

GİRİŞ

Sosyal ve beşerî bilimlerin dünü ve bugünü hakkında bilgiye sahip olmak, disiplinlerin sınıflandırılmasını anlamak ve bugün bu sınıflandırmanın ne kadar geçerli ve makul olduğunu tartışmak için gereklidir. Tarih, sosyoloji ve antropolojiden geçmişi itibariyle farklılıklar barındırsa da 19. yüzyılda disiplinlerin kuruluşu ve konuların ayrışması anlamında onlarla benzerlikler taşır. İlk olarak tarihin disiplin hâline gelişine ampirizm eğilimiyle Alman tarihçiliği yön verir. Ancak zaman içinde coğrafyaya göre farklı uzmanlaşma anlayışları ortaya çıkar. Fransa modelinde tarihe yaklaşım sosyologların katkılarını barındırır. Toplumsal meselelerle daha iç içe olan bu anlayıştaki tarihçilik geleneği, önce amaca binaen tek bir disiplin olarak sosyolojinin kuruluşuna sonra da bu disiplinin tartışmalarının tarihsel çalışmalarla desteklenmesine vesile olur. Tarih disiplininde bilimsellik iddiasının geçerliliğinin 20. yüzyılda tartışılır hâle gelmesi de onun diğer disiplinlerdeki yaklaşımlarla ortak noktalarının daha çok fark edilmesini sağlar. Edebiyat teorileri ve antropoloji tartışmaları, tarihyazımı anlayışlarının zaman içinde dönüşümünü kavramak için önemlidir. Benzer şekilde, sosyoloji disiplininde öne çıkan paradigmlar da tarihyazımındaki eğilimlerle benzer tartışmaların varlığına işaret eder.

20. yüzyılın başlarında şekillenmeye başlayan ideolojiler, toplumsal sorunlara çözüm aramaya yönelik fikirlerin kurumsallaşmasıyla meydana gelen sosyoloji disiplininde olduğu gibi diğer disiplinlerde de kendine yer bulmaya başlar. Farklı disiplinlerdeki araştırmacılar ortak ideolojik çerçeveler sayesinde bir araya getirirken, disiplinlerdeki yaklaşımların sınırlılıklarının da fark edilmesini sağlarlar. Tek bir disiplinin uzmanları olarak adlandırılırsalar da sosyoloji, tarih ve antropoloji uzmanları, iş birlikleriyle bölümler bünyesinde disiplinlerarası çalışmaların artmasına ve yeni melez alanların doğmasına sebep olurlar. Sosyal bilimler teriminin kullanılmaya başlaması da uzmanlaşma alanlarının sayısı artsa da benzerliklerin vurgulanmasına ihtiyaç duyularak bir şemsiye meydana getirilmesinden kaynaklanır. Melez bir alan olan alan araştırmalarının doğuşu hem sosyal bilimler ittifakına hem de siyasi kurumların, politikaların ve ideolojilerin meşruiyet zemini için bilimsel araştırmalara ihtiyaç duymasıyla gerçekleşir. Doğru çalışmaları ve benzeri bölümlerin aynı tarihlerde çokça kurulması, bu alanlarda çalışacak akademisyen sayısının artmasına sebep olur.

Tek başına disiplinlerin okul hâline geldiği Chicago Üniversitesi, alan araştırmaları için de öncü bir kurum olarak karşımıza çıkar. Dönemindeki önemli disiplinlerarası kurumlardan birinde, *Committee on Social Thought*'ta çalışan akademisyenlerden biri de Marshall Hodgson'dır.

Bu tezde İslam ve dünya tarihçisi olarak bilinen Marshall G. S. Hodgson'ın yorumlarının, tarih ve sosyoloji disiplinindeki ortak konulara değindiğine işaret edilecektir. Hodgson'ın da kendi metodunda işaret ettiği üzere, araştırmacı kendi yönelimlerinden ve kişisel yaşamından ari değerlendirilemez. Bu sebeple, daha önce Türkçe literatürde tekrarlarla anılan kısa biyografiler yerine, Hodgson'ı anlamak için Chicago Üniversitesi Hanna Holborn Gray Kütüphanesi Özel Koleksiyonundaki Marshall Hodgson'ın arşiv belgelerinin transkriptlerinden ve ek olarak Lydia Kiesling'in bu transkriptler üzerine tezinden faydalanılacaktır. Yararlanılan kaynaklar ve çıkarımlar açısından bu tez, aynı zamanda bir entelektüel biyografi özelliği taşır. Hodgson'ın kişisel bağlantıları, inançları ve aile yaşantısı, onun akademik çalışmalarındaki yaklaşımına da yansır. Hayatındaki yönelimlerine tarihsel-biyografik bir çerçevede değinilmesi Hodgson'ın hayatı hakkındaki çalışmalardan bu tezi ayıran noktalardan biridir. Bunun amacı da bir düşünürün dönemin tartışmalarından etkilendiğini göstermek ve aynı zamanda onun dönemin tartışmalarına yön verdiğine işaret etmektir. *Islamicate*, *Islamdom* gibi kavramları dolayısıyla Hodgson'ın neolojizmine bugüne kadar atıf yapılmış ve İslam tarihine katkıları akademik çalışmalarda yer edinmiştir. Ancak onun toplumsal dönüşüme dair işaret ettiği analizler ve disiplinlerarası metodu yeteri kadar tartışılmamıştır. Kısa biyografik bilgilerle uzun kavram tartışmalarına dayanan mevcut Hodgson literatüründen farklı olarak bu tezde Hodgson'ın tarih ve sosyal bilimler anlayışının teşekkülüne sebep olan sosyal ve akademik çevresi biyografik materyallere atıflarla ele alınarak, dönemindeki görüş sahiplerinden onun farklılığı ve onlara benzerliğini tartışılacaktır. Böylelikle Hodgson'ın çalışmalarının yalnız İslam tarihine değil, disiplinlerarası tartışmaların şekillenmesine etkisi de sorgulanacaktır. Bu tezi tarihsel yapan bu dönem içinde Hodgson'ın değerlendirilmesiyken, sosyolojik yapan da bulunduğu toplumla ilişkisinden etkilenişi ve toplumu -ki bu bazen akademik topluluğu da işaret eder-etkileyiştir. Toplumsal olgunun yansıması bireysel ve bu tez söz konusu olduğunda biyografide izlenebilir.

Hodgson'ın Chicago Üniversitesindeki yılları, disiplinlerarası anlayışın akademik araştırmalarda benimsenmeye başladığı tarihlere denk düşer. On senelik bu kurumda önce doktora sürecini tamamlayan Hodgson, başta geçici olarak Chicago bünyesinde çalışmaya başlar. Sonradan üniversite bünyesindeki diğer alan araştırmaları merkezlerinin kurulmasına ortaklık eder. Bu disiplinlerarası kurumların şekillenışı ve eğitim programlarının hazırlanmasında etkin bir rol oynar. Hodgson'ın tarihçilik anlayışı, ideolojik ve siyasi saikleri eleştirel bir yaklaşımla bir perspektif geliştirmek ve yanlış anlayış ve anlatılar zincirini kırmak üzerine gelişir. Hodgson, çoğunlukla doğrudan bir hedef ismi işaret etmediği eleştirileriyle genel bir anlayış sorununa vurgu yapar. Buna Batılı oryantalist yaklaşımlar da, Müslümanlar bünyesindeki çalışmalar da dâhildir. Anlayış farklılıklarını kategorize ederek eleştirmeyi tercih eder. Zaman zaman genel anlayışa yön veren büyük isim ve eserlere atıflar yaparak yakınıır. Dönemindeki bu anlayış sahiplerinin bir kısmıyla istişarenin mümkün olmadığını kabullenerek eserleri vasıtasıyla sesini duyurmaya çalışır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası sosyoloji ve tarih disiplinlerine hâkim paradigmaların modernleşme anlatısını gelişim ve ilerleme üzerine kurgulaması, Hodgson'ın Batı tipi modernleşme yaklaşımına şüpheyile yaklaşmasına sebep olur. Dönemindeki hâkim paradigmaları tartışarak, alanına ve sosyal bilimlerin geneline etki eden oryantalist veya Batılı Avrupa-merkezci bakış açılarını eleştiren Hodgson, yalnızca İslam tarihi ve araştırmalarının değil, Batı dışındaki diğer coğrafyaların da dünya tarihi perspektifindeki eksikliğini fark eder. Ayrıca, şimdiye kadar ön kabullerle meydana getirilen eserlerin teorik çerçeve bakımından eksikliğine işaret eder. Evrensellik iddiaları barındıran mevcut genellemeci sosyal bilimler teorilerinin, bölgesel çalışmalar ve mukayeseli yaklaşımlarla yanlışlanabileceğini fark eder. Geniş ölçekli araştırmaların önemine dikkat çekerken, kendi de dünya tarihine bu sebeplerle yönelir. Hodgson için dünya tarihini anlamak içinse ökümen diye ifade edilen bölgenin, tarihsel anlayışta doğru bir çerçeveye oturtulması ve var olan dünya tarihsel anlayışın ökümenik kuşakta hâkim olan İslam medeniyetini içine alacak şekilde genişletilmesi ve yenilenmesi gerekir.

Hodgson, tarihi şahıslardan ziyade toplumlar üzerinden okumaya çalışır. Bu açıdan eserlerinde toplumları, gelenekleri ve kültürleriyle bir arada ve çok yönlü olarak değerlendirir. Dini ve dinî kültürü, birbiriyle bağlantılı ancak birbirinden farklı olarak

tanımlamak üzere yeni kavramlar icat eder. Kavramların bir diğer olmadan açıklanamayacağını varsayar. Anlayışın dönüşmesi için çalışmalarda kullanılan kavramların yeniden üretilmesi gerektiğini düşünür. Böylelikle araştırmacılar kendi anlayışlarını yanlışlıklar üzerine inşa etmeyecektir. Hodgson da bu sebeple, tartışmalı bulduğu kavramların çerçevesini çizerek eserlerine başlar.

Hodgson hem tarihsel araştırmalarında hem de araştırmalarını etkileyen dinî referanslarında iş birliği temasına vurgu yapar. Metodunda mukayesenin önemine inanır. Mukayese sadece benzerlikleri ortaya çıkarmak için değil, farklılıkları belirleyerek daha tutarlı araştırmalar ortaya koymak için de önemlidir. Çalışmalarında ahlaki bir amaca hizmet etmenin önemini işaret ederek bu zemin üzerine araştırmayı inşa etmeyi öğütler. Kendi de bilimsel amacını da bu gaye üzere kurar. İnsani yaklaşım diye adlandırdığı bu yaklaşımında, insanlığın birbiriyle bağlantılı sorunları paylaştığı, bir grubun çıkarlarına hizmet etmenin insanlığın sorunlarına çözüm getirmeyeceği fikri yatar. Batı tarafından dışlanmış ve çarpıtılmış bir dünya tarihin, ne Batı ne de diğer toplumlar için yararlı olacağını düşünür. Hodgson bu sebeple Batı tarihinin çarpıttığını düşündüğü Müslüman topluma yaklaşımı eleştirir, ardından yeni bir yaklaşım inşa etmeye çalışır. İnşa ettiği bu yaklaşımda ise miras kalan değerlerin önemine vurgu yapar. İnsanlığın sorunları için farklı medeniyetlerin nasıl çözümler sunabileceğini tartışır.

Hodgson'a göre var olan literatürdeki medeniyet terkipleri çeşitli sorunlar barındırır. Hiçbir sınıflandırma bir nihailik iddiası taşımaması gerekse de var olan eserlerin genellemeci tavrı çeşitliliği görmeyi zorlaştırmaktadır. Hodgson insanlığın ortak kaderine değinirken, Müslüman toplumun birliği konusunu da tartışmaya sunar. Tarihin muhtelif zamanlarında genişlemeye devam eden bu toplumun kozmopolit yapısına dikkat çeker. Bu yapıyı anlamak için her yönden ve disiplinden analizlere ihtiyaç duyulacağına işaret eder. Yazmayı düşündüğü ancak ömrü yetmediği için yayımlayamadığı eserleri için farklı disiplinlerin yardımlarından faydalanmayı umar.

Tezin ilk bölümünde, disiplinler tarihinde tarih ve sosyoloji önce ayrı ayrı, sonra birbirleriyle ilişkili olarak ele alınacaktır. İki disiplinin bir diğeri açısından yeri, araştırma sorusu ve kaynak benzerliğinin yanı sıra araştırma neticesinde ortaya konan bilgilerin, disiplinlerin bakış açısını nasıl etkilediği sorusu için cevaplar aranacaktır.

İkinci bölümde Hodgson'ın biyografisi, yaşam tarzı, dinî eğilimleri ve bunların sosyal bilim anlayışına etkisine, eserlerine ve kavramlarına kısaca değinilecektir. Tarihçi kimliği yanında sosyolojik analizleriyle, kendine etkili bir disiplinlerarası araştırma alanı bulan Hodgson'ı bu alana iten sosyal çevre ve akademik alanda gördüğü eksiklikler de bu bölümde ele alınacaktır.

Üçüncü bölümde ise Hodgson'ın kendi döneminde alımlanışına, onun hakkındaki değerlendirmelere, sosyal çevresinde yer almayan ancak benzer düşünceler sunan sosyal bilimcilerle benzer düşüncelerine değinilecektir. Ayrıca Hodgson'ın eleştirilerinin, sunduğu metot ve düşünce biçimiyle bugün nasıl algılandığı ve sosyal bilimcilere hangi bakış açılarıyla katkı sunduğu tartışılacaktır.

Ezcümle bu tez Hodgson'ı yaşadığı zamanda ve var olduğu mekânda değerlendirme ve düşüncelerinin seyriyle onu tarihsel sosyolojik bir yaklaşımla bir konumlandırma denemesidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SOSYOLOJİ VE TARİH ÜZERİNE

1.1. Disiplinler Tarihine Kısa Bir Bakış

1.1.1. Sosyal ve Beşerî Bilimler, Disiplinlerin Ayrımı

Sosyal bilimlerde disiplinlerin kurumsallaşması 19. yüzyılda birbirinden ayrı konuların gruplandırılmasıyla meydana gelir.¹ Uzmanlaşmanın arttığı son iki yüzyılda, bir disiplinin bilim sayılması o disipline güç ve saygınlık kazandırırken, tarih disiplininin bilim olup olmadığı, 19. yüzyılda tarihi yönlendiren sorunun *gerçekten ne oldu?* olarak değişmesi ve spekülatif bulunan felsefeyle, bilim olma adına mücadelesinin başlamasıyla uzun süre tartışılabilir.² Çoğu bilim dalının ismine bilim sıfatı eklenmeye ihtiyaç duyulmadığı göz önüne alındığında³, ileri tarihlerde tarih disiplini üzerinde artan tartışmalar, onun edebiyat ve sosyal bilimlerdeki diğer disiplinlere olan yakınlığını sorgulamaya başlar. Sosyal bilimlerin nitelemesini reddeden tarihçilerin sayısı fazla olsa da⁴ bu tartışmalar taraflardan birinin üstünlüğüyle nihayete ermez.⁵ Ancak sosyal bilimlerden daha bilimsel olduğu iddialarıyla, tarih gibi disiplinlere karşıt gösterilen tıp gibi disiplinlerin de kendi içinde varsayımlar, ihtimaller barındırdığını unutmamak gerekir.⁶ Eksikler, hatalar, yeni bulgular, kümülatif bilgiyle gelişim inancı ve yöntem konularında diğer bilimlerle sosyal bilimlerin farkı pek azdır.⁷ Zira bilim, önermelerden oluşurken, önermelerin geçerli olabilmesi, zaman içinde yanlışlanabilir olmasına bağlıdır.⁸ Tarih ile sosyal bilimlerin

¹ Immanuel Wallerstein, **Sosyal Bilimleri Düşünmemek: 19. Yüzyıl Paradigmasının Sınırlılıkları**, Çev. Taylan Doğan, İstanbul, bgst Yayınları, 2013.

² **Sosyal Bilimleri Açın: Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor: Gulbenkian Komisyonu**, Çev. Şirin Tekeli, İstanbul, Metis Yayınları, 2016, ss. 22-23.

³ İlder Turan, "Sosyal Bilimi ve Sosyal Bilimciyi Düşünürken", **Reflektif Sosyal Bilimler Dergisi**, C.1, No:1, 2020, s. 150.

⁴ Peter Novick, **That Noble Dream**, Cambridge Cambridge University Press, 1999, s. 142.

⁵ **Sosyal Bilimleri Açın: Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor: Gulbenkian Komisyonu**, s. 22.

⁶ Turan, "Sosyal Bilimi ve Sosyal Bilimciyi Düşünürken", s. 152.

⁷ A.g.e.

⁸ Immanuel Wallerstein, **Yeni Bir Sosyal Bilim İçin**, İstanbul, Aram Yayıncılık, 2003, s. 101.

farkı ise ilkinin tikeli, diğerinin evrenseli ortaya koyma çabasıdır.⁹ Hem 19. yüzyılda Ranke ile geliştirilmiş gelenek hem de sosyal bilimler yönelimli tarihyazımı, tarihi bir bilim olarak kabul eder. Bilimin anlamı sonraki yüzyılda sorgulanmaya başlandığında, sosyal bilimlerin pozitivizm içerdiği iddiası yadsınmaya, doğa bilimleriyle beşerî ve kültürel bilimlerin ayrımı vurgulanmaya başlar.¹⁰

Bilimlerin disiplinlere ayrılması yalnızca var olan alanların içindeki yeni eleştirilere sebebiyet vermez. Tarihin akışı ve kültürlerin ilişkilerinin değişiminden meydana gelen yeni neticeleri anlamak için farklılaşan sorulara yeni cevaplar arayan, taze disiplinlerin oluşumuna da neden olur. Dar bir araştırma alanında yoğunlaşmak, bilgi birikimiyle derinleşmeye araştırmacıları müsait kılarken uzmanlık alanlarının çeşitlenmesi de bunun önemli sonuçlarından biri olur. Öte yandan, alanların sınırlandırılmış olması, yoğunlaşılacak disiplinin kavram dünyası içinde tek yönlü düşünmeye ve bağlantılı diğer araştırma sorularının keşfedilememesine, bu sebeple de araştırmaya kimi zaman eksik sayılabilecek bir bakışla yaklaşılmasına neden olur. Disiplinlere ayrılmış sosyal ve beşerî bilimlere¹¹, bünyesinde her ne kadar benzer konu ve araştırma öğeleri barındırsa da her bir disiplinin araştırma soruları ve metodlarının çeşitlilik göstermesi, bu disiplinlerin hem amaç hem de araç itibarıyla birbirini uzak noktalarda görmesine yol açar. Sorular ve metodlarda ayrımlar olsa da toplumu ve toplumun zaman içindeki oluşum ve dönüşümünü inceleyen bilimler, araştırma nesneleri itibarıyla benzerdir. Toplumsal dönüşümü, dönüşümün sebep ve sonuçlarını irdeleyen sosyoloji ve tarihin, söylem açısından benzerlikler taşımaları ve ortak kavramları kullanmaları, birinde yapılan araştırma sonuçlarının diğer disiplini de etkilemesini mümkün kılar. Bu ortaklıkları fark eden ve disiplinlerarası bakışın zorunluluğunu ifade eden araştırmacıların sayısı son yüzyılda artar ve bu yönelim, yeni araştırma sahalarının doğuşuna vesile olur. Sosyoloji ve tarih alanlarındaki yeni yöntemler ve *ara formlar*, toplumsal kuram ve sosyal tarihten, tarihsel sosyolojiye

⁹ Wallerstein, *Sosyal Bilimleri Düşünmemek: 19. Yüzyıl Paradigmasının Sınırlılıkları*, s. 222.

¹⁰ Georg G. Iggers, *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı*, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 101.

¹¹ *Sosyal bilimlere* ve *insan bilimleri* ifadesi yerine, pratik amaçlar sebebiyle *sosyal* ve *beşerî bilimlere* ifadesini tercih etmekteyim. Bu ifade, *insan bilimleri* yerine beşerî bilimlere kullanımından sebep, daha akıcıdır. Ayrıca *insan bilimleri* ifadesi yerine *insanî bilimlere* anlamına gelen *beşerî bilimlere* daha kapsayıcı olduğunu düşünüyorum.

değin, yeni isimlendirmelerle karşımıza çıkar. Disiplinlerin alt dalı olarak konumlandırılan bu çalışma sahaları, genel itibariyle sosyal bilimler altında sınıflanırken ve ayrı bir disiplin olarak görülmezken; felsefe, klasikler, dil ve bölge çalışmaları, karşılaştırmalı edebiyat ve muhtelif sanat çalışmaları genel itibariyle beşerî bilimler altında konumlanır.¹² Doğu Bilimleri (*Orientalism*) gibi alanlar ise birer çalışma sahası olarak değerlendirilir ve çalışanları tarafından sosyal bilim altında sınıflandırılır.¹³

1.1.2. Tarihyazımı ve Sosyolojik Paradigmaların Paralelliği

Sosyolojinin tarihi, tarihyazımı tartışmalarının olduğu ortamdan farklı bir ortamda şekillenmez. Tarihsel bağlam içinde değerlendirildiğinde, sosyoloji disiplini zamanın siyasi değişimleri ve entelektüel tartışmaları da tarihyazımındaki tartışmalarla benzer şekillerde ele alınır. Disiplinlerin birbirinden farklılık gösterdiği noktalardan biri de bu tartışmaların, bir disiplinde diğerine nazaran daha geç ya da erken ortaya çıkmasıdır. Örneğin, son kısımda küreselleşme tartışmalarında değinileceği üzere, tarih disiplini küreselleşme anlatısını sosyolojiye göre daha uzun süre sürdürecektir. Sosyal tarihin aksine küresel tarih, bir nesle ait bir proje olarak kalmaz.¹⁴ Uluslararası ilişkiler bağlamında küreselleşme kavramının kullanımı 1930'lara kadar geri gitse de tarihçilikte gerçek anlamını ve tartışma ortamını 1990'lı yıllarda bulacaktır.¹⁵

Aydınlanmayla, doğa, toplum ve tarih üzerine yeni fikirler üretilmeye başlandığında, bu fikirler sonraki 50 yılda toplumsal ve siyasi düzenin değişimiyle birebir ilişkili hâle gelir.¹⁶ *Tarih biliminin babası* olarak ünlenmiş, Fransız Devrimi ve Napolyon dönemini takip eden restorasyon döneminin çocuğu Ranke'nin¹⁷ 19.

¹² Tez, temel anlamda Hodgson'ın zamanındaki tartışmaları konu edindiğinden, bu ayrım, o dönemin disiplinlerarasılığı ve ardındaki etkilerinden dolayı Chicago Üniversitesini merkeze alarak yapılmıştır.

¹³ **Sosyal Bilimleri Açın: Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor: Gulbenkian Komisyonu**, s. 22.

¹⁴ Jürgen Osterhammel, "Küresel Tarih", **Tarih Üzerine Yeni Yaklaşımların Tartışılması**, Eds. Marek Tamm, Peter Burke, Çev. Atilla Güney, Ankara, İmge Kitabevi, 2021, ss. 43-86, s. 75.

¹⁵ Marek Tamm, "Yeni Tarih Yaklaşımlarının Tartışılması İçin Bir Çerçeve" a.e., ss. 13-41, s. 14.

¹⁶ Ernst Breisach, **Tarihyazımı**, Çev. Hülya Kocaoluk, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2017, s. 293.

¹⁷ Iggers, **Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı**, s. 4.

yüzyıldaki tarihçiliği, eleştirel gözle belge ayıklamaya, tarafsız olduğuna inanılan bir yaklaşımla gerçekte ne olduğunu, yani *Tanrı'nın istediği gibi var olan düzeni* ortaya koymaya dayanır.¹⁸ Kant ve Wilhelm von Humboldt'tan etkilenen Ranke, Historizm (*Historismus*) fikriyle dünyevi ve metafizik olgular arasında bağlantı kurar.¹⁹ “Her çağ Tanrı'nın yanındadır” düşüncesiyle²⁰, tarihin ilahiyat ilminin bir parçası olduğunu iddia eder.²¹ Ayrıca, her devletin Tanrı tarafından verilmiş ahlaki bir karakteri olduğuna ve yurttaşların bunu tamamlamakla yükümlü olduğuna, tarihin de bu ulusal kimliğin inşasına hizmet edeceğine inanır.²² Ancak Ranke'nin, ampirizme bağlı, belgeye dayalı ve tümevarımı benimseyen anlatımı, Hegel'in, spekülasyonla gerçeğe ulaşılabilceği düşüncesiyle ortaya koyduğu tündengeli benimsen tarih felsefesiyle karşı karşıya gelir. Tarihin yasalarını keşfetmeye yönelik Hegel'in bu girişimi, tarihi sosyolojiye yaklaştıran ilk adımlar olarak görülebilir.²³ Ranke'nin girişimleriyle ise 19. yüzyılın atmosferiyle, millî kökenleri araştırma ve millî kimlik gelişimine yönelik incelemeler öne çıkmaya ve durumlar, tarihin nesnesi hâline gelmeye başlar.²⁴ Artık devleti merkeze alan tarih, bilimselliği ve profesyonelleşmesiyle, restorasyon Prusya'sı için tarihçinin siyasal ve kültürel rolünü besler.²⁵ Yani profesyonel tarihin yükselişi, siyasal ve toplumsal olaylarla yakından ilişkilidir.

1848 sonrası, özellikle Hollanda, Büyük Britanya gibi çoğu Avrupa ülkesi ile ABD ve Japonya'da, çoğu Alman modeline dayalı olmak üzere, tarihsel araştırmalarda profesyonelleşme başlar.²⁶ Ancak Fransa'da tarihçilik, Alman modelinden farklı bir çizgide ilerler ve dönemin tarihsel çalışmaları Almanya'ya göre daha az profesyonelleşir.²⁷ Sosyolojinin kurucularından sayılan Alexis de Tocqueville

¹⁸ A.g.e., 26.

¹⁹ Breisach, *Tarihyazımı*, s. 299.

²⁰ Novick, *That Noble Dream*, s. 143.

²¹ Iggers, *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı*, s. 30.

²² İlhan Tekeli, “Siyasetçilerin Tarihle İlişki Kurma Ahlakı Üzerine”, *Cogito: Tarihyazıcılığı*, No:73, 2013.

²³ Mehmet Tayfun Amman, “Tarihyazımında Disiplinlerarası Etkileşimler ve Yöntemler: Sosyoloji ve Tarih”, *Tarih Bilimi ve Metodolojisi*, Ed. Mehmet Yaşar Ertaş, İstanbul, İdeal Kültür Yayıncılık, 2019, ss. 135-150, s. 138.

²⁴ Breisach, *Tarihyazımı*.

²⁵ Iggers, *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı*, ss. 26-28.

²⁶ A.g.e., 27.

²⁷ A.g.e., 28.

örneğinde olduğu gibi, toplumsal meselelere açık ve kamuoyundan daha az kopuk olan Fransa'daki sosyologlar, aynı zamanda birer tarihçi olarak görülür.²⁸

Tarihyazımının genelinde tek bir anlatı var olmadığı gibi Almanya, Fransa ve ABD'deki tarihyazımında tek ve sürekli bir gelenekten bahsedilemez. 19. yüzyılda baskın olan, hukukçu Johann Peter von Ludewig ve tarihçi Leopold von Ranke'nin etkisiyle başlayan millî tarihçilik, ilerleyen tarihlerde dünya tarihi ve yerel tarihle yarışmak zorunda kalacaktır.²⁹ Her ne kadar Ranke'nin tarih anlayışı üniversitelerde baskın olsa da belgelere dayalı bu askerî, siyasi ve diplomatik tarih tarzının sınırlayıcı olduğunu düşünen muhalif sesler de ortaya çıkacaktır. 1870'lerden itibaren tarihyazımında Ranke çok da sıkı olmayan şekilde takip edilirken, siyasi koşulların etkisiyle tarihyazımı ile sosyal bilimler arasında daha yakın bir ilişki kurmaya açık olan Fransa ve ABD'deki tarihçiler, geleneksel tarih anlatısını değiştirmeye devam eder.³⁰ 1890'larda, genel olarak Marksist düşüncelerle şekillenen güçlü sosyalist hareketler, Almanya başta olmak üzere tüm kıta Avrupası'nda daha sesli hâle gelir.³¹ Ekonomi ve kültüre daha çok yer verilmesi gerektiği savunulan Alman tarihyazımındaki bu yeni yönelim, Historizm'den eleştirel sosyal bilime dönüş olarak tarif edilecektir.³²

20. yüzyılın ilk on yılında Büyük Britanya ve Fransa'da disiplinlerin ayrışmasıyla sosyal bilimler terimi kullanılmaya başlar ve Alman sosyal bilimindeki iktisat disiplini, politik iktisadın yerini alarak ortaya çıkar.³³ Benzer şekilde, iktisat gibi yeni bir disiplin olan, Comte'ün ifadesiyle, pozitivist anlamda önce "toplumsal fizik"³⁴, sonra *bilimlerin kraliçesi* olacak sosyolojinin *kurulması* da bu tarihlere tekabül eder.³⁵ Sosyoloji, 19. yüzyılın ikinci yarısında kalabalıklaşan işçi sınıfının

²⁸ A.g.e., 27-28.

²⁹ Peter Burke, *New Perspectives on Historical Writing*, Cambridge, UK, Polity Press, 2006.

³⁰ Iggers, *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı*, s. 35.

³¹ Georg G. Iggers, Q. Edward Wang, *A Global History of Modern Historiography*, New York, NY, Routledge, 2016, s. 157.

³² A.g.e.

³³ *Sosyal Bilimleri Açın: Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor: Gulbenkian Komisyonu*, s. 25.

³⁴ Enes Kabakçı, *Sosyolojiyi Kurmak: Montesquieu, Tocqueville, Comte, Durkheim*, İstanbul, Vadi, 2019, s. 10.

³⁵ *Sosyal Bilimleri Açın: Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor: Gulbenkian Komisyonu*, s. 25.

hoşnutsuzluklarıyla baş etmek amacıyla harekete geçen sosyal reform derneklerinin aktif lobicilik rollerinden vazgeçmesi ve çalışmalarının üniversitede kurumsallaşmasıyla gelişir.³⁶ Bilgi ve iktidarın ilişkili olduğu düşüncesiyle Comte ve sosyolojiyi akademikleştiren halefi Durkheim, sosyolojinin toplumu yönlendirme, sevk ve idare edebilme iktidarına sahip olacağını düşünürler.³⁷ Tocqueville gibi teorisyenler de sosyal/siyasal bilimi modernleşmenin açmazlarına çözüm sunmayı amaçlayan bir müdahale aracı olarak görürler.³⁸ Geleneksel tarihçiliğe karşı mücadelenin öncülüğünü sosyolojinin üstlendiği Fransa’da Durkheim, tarihin genel olana ulaşamayacağına inancından, başlı başına bir bilim olamayacağına ancak sosyolojiye yardımcı bir bilim olabileceğine inanır.³⁹ Durkheim’in öğrencisi sosyolog François Simiand ise ekonomik tarihin, nicelik barındırmasından dolayı sosyal bilim olabileceğini, ancak anlatısal tarihin bilim olamayacağını düşünür.⁴⁰ Simiand’ın geleneksel tarihçileri eleştirisi yalnızca bilimsellikle sınırlı değildir. Geleneksel tarih, siyaset, birey ve kökenler olarak üç put edinmiştir.⁴¹ Siyasi tarihin ekonomik ve sosyal tarihe üstün sayılmasını, araştırmanın bireylere odaklanmasını, nesnelerin önemli olduğu zamanın değil, başlangıcının araştırılmasını sert bir şekilde eleştirir.⁴²

Almanya’da kültürel ve toplumsal tarihi reddeden Kral Lamprecht’in itirazları da toplumsal tarihin, tarih içinde değil, ekonomi ve 1920’lerde sosyoloji gibi komşu disiplinler bünyesinde gelişmesine neden olur.⁴³ 20. yüzyıl başında Birleşik Devletler’de kendilerini *Yeni Tarihçiler* olarak da adlandıran *İlerici Tarihçiler (The Progressive Historians)*⁴⁴, Frederick Jackson Turner, Charles A. Beard, Vernon Louis Parrington, modern demokratik toplum için bir tarihyazımı çağrısı yaparlar.⁴⁵ 1890-1915 arasındaki popülist ve ilerlemeci düşüncelerin ve zamanlarının siyasi

³⁶ A.g.e.

³⁷ Kabakcı, **Sosyolojiyi Kurmak: Montesquieu, Tocqueville, Comte, Durkheim**, s. 11.

³⁸ A.g.e.

³⁹ Iggers, **Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı**, s. 35.

⁴⁰ A.g.e.

⁴¹ Ali Boratav, **Tarih ve Tarihçi: Annales Okulu İzinde**, İstanbul, Kırmızı Yayınları, 2007, s. 24.

⁴² A.g.e.

⁴³ Iggers, **Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı**, ss. 34-35.

⁴⁴ Richard Hofstadter, **The Progressive Historians: Turner, Beard, Parrington**, New York, Knopf, 1968.

⁴⁵ Iggers, **Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı**, s. 35.

tartışmalarının bir yansımasını içeren bu üç yazarın eserleri⁴⁶, ABD tarihini siyasi ve entelektüel meselelerle bağlantılı hâle getirir.⁴⁷ Ayrıca, tarihçiliğin katı metodolojik ilkelere dayalı bilimsellik anlatısına katkıda bulunarak, tarihçiliği meslek edinecek kişilere yol gösterirler.⁴⁸ Bu dönemde toplumsal tarih ve sosyal bilimlere yönelik yeni bir ilgi doğmasına karşın bir paradigma ortaya çıkmaz.⁴⁹ Dönemin tarihçileri, kendilerinden önceki ekol gibi Batı uygarlığının üstünlüğüne, demokratikliği savunsalar da egemen emperyalizmin ruhuna ve evrensel tarihe inanır, *beyaz adama* yüklendiğine inanılan sorumluluğa vurgu yapar ve *siyahları* demokrasinin dışında tutarlar.⁵⁰ Ayrıca iyi bir toplum olmayı, sabırla sıkı çalışmanın ve verimli giden bir sürecin sonundaki manzara olarak gösterirler.⁵¹

Fransa’da Marc Bloch, Lucien Febvre ve Fernand Braudel, 1930 ve 1940’lardan itibaren olaylar silsilesini izleyen tarihten, incelenen koşullara dayalı bir tarihyazımına dönerler.⁵² 1929’da *Annales d’histoire économique et sociale* olarak kurulan, 1946’da *Annales: économies, sociétés, civilisations* olarak isim değiştiren Fransız dergisi -ve Okulu-, önce sosyoekonomik tarihe yön verir, daha sonra da kültürel ve toplumsal cinsiyetle ilgili yeni tarihyazımlarına yol açar.⁵³ Fransız sosyolog Emile Durkheim’in 1898 yılında kurduğu *L’Année sociologique* dergisinden ilham alan ve topluma yönelik Durkheimci bakış açısı ve kavramları merkeze alan -ancak bunları onunla her zaman aynı anlamda kullanmayan-⁵⁴ tarihçileriyle *Annales*, reformcu bakışla tarihyazımının yenilenmesine imkân tanır.⁵⁵ Marc Bloch, tıpkı

⁴⁶ Bu isimlerin üç ana eseri için bkz.: Frederic Jackson Turner, *The Significance of the Frontier in American History*, Wisconsin, 1893, Chicago, Illinois. Charles Austin Beard, *Economic Interpretation of the Constitution of the United States*, 1913. Vernon Louis Parrington, *Main Currents in American Thought*, New York, Harcourt, Brace & Co., 1927.

⁴⁷ Iggers, *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı*, s. 36.

⁴⁸ A.g.e.

⁴⁹ A.g.e.

⁵⁰ A.g.e.

⁵¹ Wallerstein, *Yeni Bir Sosyal Bilim İçin*, s. 125.

⁵² Iggers, *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı*, s. 7.

⁵³ Iggers, Wang, *A Global History of Modern Historiography*, s. 341.

⁵⁴ Boratav, *Tarih ve Tarihçi: Annales Okulu İzinde*, s. 197.

⁵⁵ Burke, *New Perspectives on Historical Writing*, s. 7. Febvre ve Bloch, Durkheim’in özellikle kolektif psikoloji kavramından etkilenmişlerdir. Bkz. Lucien Febvre, “History and Psychology”, *A New Kind of History: From the Writings of Febvre*, Ed. Peter Burke, London, Routledge & Kegan Paul, 1973.

Durkheim gibi, tarihçilik anlayışıyla pozitivistizmin bağdaştırılmasına karşı çıkar.⁵⁶ Febvre de Durkheim gibi, disiplinlerarası bir yaklaşımın, sınırlara ve bölümlere tahammülü olmayan bir tarihin ilke itibarıyla tarihçiye gerekli olduğunun, topyekûn tarihin tüm beşerî faaliyetleri ve karşılıklı ilişkileri içerdiğinin altını çizer.⁵⁷ Fiziksel mekân ve kültür arasındaki etkileşime işaret eden beşerî coğrafya, *Annales* için merkezdedir.⁵⁸ Fransız kültürel antropoloji geleneği, yeni dilbilimsel ve göstergebilimsel yaklaşımlarıyla birlikte dinsel görüngülere yönelik ilginin artmasına neden olurken, bu açıdan hem Bloch'un hem de Febvre'in materyalizmi Marx'tan uzak bir çizgide kalır.⁵⁹ Üst yapılar, edilgen olduğu kadar etkendirler ve bu açıdan sosyal tarih için Marksist olmayan yeni bir çerçeve sunulur.⁶⁰ 1960'lardan itibaren sosyal bilimlerde artan nicelleştirme eğilimi, *Annales* içinde de kendine yer bulur.⁶¹ Ancak bu durum, yeni bir yönelimin ortaya çıktığı anlamına gelmez. Zira bu -nicel- yöntemi benimseyenler de tarihsel sosyal bilim geleneğine bağlı kalmaya devam ederler.⁶² Nicelleştirmenin etkisiyle tarihten bir bilim olarak söz edilirken, *Annales* tarihçileri de bilim insanı olma yolunda, enstitülerini "laboratuvar" olarak adlandırarak bu söyleme katkıda bulunurlar.⁶³ Dönem dönem farklı eğilimler barındıran *Annales* için tek bir tarihçilik türünden söz edilemez. Örneğin, üçüncü kuşak tarihçileri Le Goff ve Duby tarafından entelektüel tarihe adım atılır, sanat ve edebiyat geçmiş zamandaki zihinlerin anlaşılmasında önem kazanır.⁶⁴ Bu yönelim ardından demografi ve ekonomi, yerini göstergebilime, derinlemesine psikolojik analizlere, yapılar ve süreçler üzerine yoğunlaşan bir sosyal bilim tarihi ve gündelik yaşam tarihine bırakır.⁶⁵

İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD sosyolojisine hâkim olan işlevselci paradigmanın önce çıkan düşünürlerinden biri, değişim yerine dengeye odaklanan

⁵⁶ Boratav, *Tarih ve Tarihçi: Annales Okulu İzinde*, ss. 196-197.

⁵⁷ A.g.e., 20.

⁵⁸ Iggers, *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarih yazımı*, s. 58.

⁵⁹ A.g.e., 59.

⁶⁰ Boratav, *Tarih ve Tarihçi: Annales Okulu İzinde*, s. 31.

⁶¹ Iggers, *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarih yazımı*.

⁶² A.g.e.

⁶³ A.g.e., 61.

⁶⁴ A.g.e.

⁶⁵ A.g.e., 62.

Talcott Parsons⁶⁶, tarihsel bakış açısının saf dışı bırakıldığı, soyut, ampirik bir sistem ortaya koyar.⁶⁷ Hem sosyoloji hem de tarih disiplinlerindeki analizleri etkileyen, gelişim anlatısıyla paralel bu modernleşme kuramları, Batı'nın modernleşme yolundaki aşamalarını, genellemeci bir yaklaşımla diğer toplumlar için de gerekli basamaklar olarak görür. Durkheim ve Weber'in düşünceleri de 1950 ve 1960'lardaki bu modernleşme paradigmalarına eklenir.⁶⁸ Bu birleşimin neticesinde, özellikle ABD'deki sosyolog ve siyaset bilimciler, Batı tipi modernleşmeyi dünyanın geri kalanı için bir model olarak savunurlar.⁶⁹ ABD toplumunda olduğu gibi, Marksist-Leninist anlayışın hâkim olacağı Sovyet toplumunda da önce Nikolai Bukharin gibi isimlerin tarihsel materyalizmle ilgili eserleri, ardından Josef Stalin'in genellemeci kuramları, evrensel iddiaların sosyal bilimlerde dünya genelinde hâkim olmasına ve siyasete yön vermesine neden olur.⁷⁰

İkinci Dünya Savaşı sonrası tarihsel çalışmalarda dört ana tema göze çarpar. Bunlar, Marksizm, modernleşme anlatısı, *Annales* Okulu ve özellikle ABD'deki şekliyle kimlik politikalarıdır.⁷¹ *Annales* tarihçiliği, İkinci Dünya Savaşı sonrası Batı tarihyazımını etkilediği kadar diğer bölgelerdeki yazımları ve disiplinlerin iş birliğini de etkiler. *Annales* tarihçilerine göre tarih, diğer insanı inceleyen bilimler arasında merkezî konumdadır, ancak -19 yüzyılın baskın tarih anlayışı olan- Klasik Historizm'den farklı bir rol oynar.⁷² Bu okulun yönelimindeki güçlü antropolojik ton, sosyal bilimlerde ayırt edici olduğu düşünülen bilimselciliğe yenik düşülmesine engel olur.⁷³ Geleneksel disiplinlerin beşeri bilimlere eklenmesi için disiplinlerarası sınırları kaldırmak, yeni yaklaşım ve yönelimlere bir form oluşturulmak istenir.⁷⁴

⁶⁶ Enes Kabakcı, "Kaideden İstisnaya: Gelişmecilik ve Kültürelciliğin Ötesinde Tarihsel Sosyolojinin İmkânları", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, C.38, No:2, 2019, s. 414.

⁶⁷ Talcott Parsons, *The Social System*, Glencoe, Illinois, The Free Press, 1951.

⁶⁸ Lynn Hunt, *Küresel Çağda Tarih Yazmak*, Çev. Erdem Kayserilioğlu, İstanbul, Küre Yayınları, 2021, s. 23.

⁶⁹ A.g.e.

⁷⁰ Stephen F. Cohen, "Bukharin, Lenin and the Theoretical Foundations of Bolshevism", *Soviet Studies*, C.21, No:4, 1970. Bukharin'in ilk eserleri için bkz.: Nikolai Bukharin, *Imperialism and World Economy*, London, M. Lawrence LTD, 1917. Nikolai Bukharin, *Programme of the World Revolution*, Glasgow, Socialist Labour Press, 1920.

⁷¹ Hunt, *Küresel Çağda Tarih Yazmak*, s. 22.

⁷² Iggers, *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı*, s. 53.

⁷³ A.g.e., 64.

⁷⁴ A.g.e., 54.

Annales Batı uygarlığının bilimsellik ve teknoloji üzerine kurulmuş üstün niteliklerine güven anlatısından ve modernizasyon kavramlarından uzak durmaya gayret eder.⁷⁵ Bu sebeple, tarihte yer edinmiş varsayımlarına karşı, özellikle 1970'lerden sonra sosyal bilimlerde sorgulamaların artmasıyla *Annales* tekrar ilgi görmeye başlar.⁷⁶

Diğer bir tema olan, Soğuk Savaş dönemindeki Sovyet politikalarının Müslüman ülkeler üzerindeki etkisi ve kültürel alanda ağırlık gösteren Marksist ideoloji, özellikle bölge çalışmalarında ve Doğu çalışmalarındaki Avrupalı Oryantalistlerin eleştirilmesinde etkili olur.⁷⁷ 19. yüzyıldan beri bölgelere odaklanan siyasi, diplomatik ve entelektüel tarihçiliklerin yerini sosyoekonomik tarihçiliklerin alması, toplumla tarih ilişkisinde ayrıca bir yakınlaşmaya ve akademik tarihçilik dışında da bir tarihçiliğin gelişmesine sebebiyet verir.⁷⁸ 1954'te Cambridge'teki *Oryantalizm ve Tarih* seminerinde, Marksist tarihçi Claude Cahen'in, kültürün ekonomik, teknik formlarına ve toprak sahiplerine değinilmesinin tarihyazımındaki önemine işaret etmesi, oryantalist gelenek içindeki eleştirilerde *Annales* metotlarının da etkili olduğuna bir işarettir.⁷⁹ Sosyal bilimlerdeki metotların oryantalist çalışmalara kazandırılması üzerine eleştirel bir yaklaşımın doğmasına yönelik ilk girişimlerden olan bu seminerin⁸⁰ devamında, eleştirilerin tonu da giderek artar. 1960'larda, İngiltere Oxford'daki Albert Hourani'nin sosyal tarihle olan ilişkisinin oryantalist yeni çalışmalara etkisi, 1970'lerde onun öğrencileriyle devam eder.⁸¹ ABD'ye yayılan etki, kültürel tarihçilik ve postkolonyal çalışmaların gelişmesine, tarihyazımında yerleşmiş tema, metot, dönemlendirme ve bu tarih öncesinde baskın olan millî tarihçiliğe karşı tartışmalarının çoğalmasına sebep olur.⁸²

Kültürel çalışmalar ilk olarak 1950'lerde Britanya'da, Fransız yapısalcılığını eleştiren Marksistler tarafından postyapısalcılık olarak ortaya çıkar.⁸³ İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki kuşağın, uygarlaşma sürecinin yıkıcı niteliklerine yönelik

⁷⁵ A.g.e., 64-65.

⁷⁶ A.g.e.

⁷⁷ Iggers, Wang, *A Global History of Modern Historiography*, s. 341.

⁷⁸ A.g.e.

⁷⁹ A.g.e., 341-342.

⁸⁰ A.g.e., 341.

⁸¹ A.g.e., 342.

⁸² A.g.e.

⁸³ Hunt, *Küresel Çağda Tarih Yazmak*, s. 26.

farkındalığı, *büyük anlatının* sonunu getirir.⁸⁴ Batı, bir dizi uygarlıktan yalnızca biri olarak görülmeye ve modernlik, benzersiz olma özelliğini kaybetmeye başlar.⁸⁵ Yapısalcı antropolog Claude Levi-Strauss'un *Race and History*'si toplumların kendilerine has tarihlerinin olduğuna ve ilerleme fikrinin göreliliğine işaret eder.⁸⁶

Tarihyazımı (*historiography*) çalışmalarında dahi, Avrupalı tarihyazımının aşamaları öne çıkarılarak, tarihyazımının sadece Batı'daki akademik çalışmalar ve siyasetle yön değiştirdiği ön kabulüyle hareket edilir. Batı karşısında konumlandırılan Doğu'nun tarihyazımında bir özne olarak var oluşunun ihmâl edildiği görülmektedir. İslam ülkelerinde, millî kimlik inşası çabasıyla kültürel geçmişlerin araştırıldığı 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde, bir önceki dönemdeki milliyetçi tarihçilerin aksine, İslamlaşmış geçmişin araştırılması hız kazanır.⁸⁷ 1970'lerden itibaren, İslam'ın modernleşmenin engellerinden biri olduğuna yönelik kabul gören düşünceye karşı çıkışlarla, İslami mirasın yeniden yorumlanması üzerine tarih yorumları artmaya başlar.⁸⁸ Bu düşünceler tarihyazımında olduğu kadar, siyasette de Nasır gibi isimler ve onun ölümünden sonra seküler manada da olsa Panarabist politikaların ortaya çıkmasında bir yansıma bulur.⁸⁹ 1960-90 arası şekillenen kültürel paradigmlar, kültürel ve siyasi ifadelerin temelini iktisadi ve toplumsal ilişkilerin oluşturduğunu kabul etmeyerek ve modernleşme teorisini kaçınılmaz bir sonuç olarak görmeyerek, dört ana paradigmanın söylemlerini ters yüz eder.⁹⁰ Birden fazla yönelim barındıran kültürel paradigmlar birbiriyle ilişkili olsalar da, tamamen aynı değildir.⁹¹

Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'da ortaya çıkan sosyal bilimler geleneği, tarihyazımı eğilimleri, 1980'lerde *yeni kültürel tarih*⁹² olarak adlandırılan kültürel tarihin yeniden gündeme gelişi ve dilbilimsel yaklaşımlar, önceki gelenekleri üç sebeple eleştirir.⁹³ Bunlar, sıradan insanın hayat

⁸⁴ Iggers, **Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı**, ss. 6-7.

⁸⁵ A.g.e.

⁸⁶ Claude Levi-Strauss, **Race and History**, Paris, UNESCO, 1952.

⁸⁷ Iggers, Wang, **A Global History of Modern Historiography**, s. 348.

⁸⁸ A.g.e., 349.

⁸⁹ A.g.e., 348.

⁹⁰ Hunt, **Küresel Çağda Tarih Yazmak**, s. 26.

⁹¹ A.g.e.

⁹² Lynn Hunt, **The New Cultural History**, Los Angeles, California, University of California Press, 1989.

⁹³ Iggers, Wang, **A Global History of Modern Historiography**, s. 367.

tecrübesinin ihmali, dünyanın Batı tarafından oluşturulan şablonu takip ettiğini varsayan modernleşme teorisinin yetersizliği, ampirik ve nicel araştırmaların nesnel bilgiyi sunacağına dair tutarsız inançtır.⁹⁴ Bu yönelimler, feminist ve toplumsal cinsiyet tarihi, postmodern eleştiri ışığında tarih çalışmaları ve sosyal bilimler arasında yeni iş birliği, postkolonyal çalışmalarla bağlantılı millî tarih eleştirisi, dünya tarihi ve bundan ayrı küresel tarihin meydana gelmesi olarak beş odakla açıklanır.⁹⁵ *Kültürel dönüşümde (cultural turn)*, toplumsal tarihe antropolojik yaklaşımın da etkisiyle, günlük hayatın tarihi ve maduniyet çalışmalarına yön verecek olan *aşağıdan tarih (history from below)* anlayışı öne çıkmaya başlar ve Kültürel Marksizm yeniden canlanır.⁹⁶ Kültürel tarih sadece Batı tarihyazımını etkilemekle kalmaz, dünyanın geri kalanında da baskın millî tarih anlatısına bir alternatif olarak görülerek, sosyoloji, antropoloji, semiyotik gibi disiplinlerle iş birliğiyle dekolonizasyon ve toplumsal bellek çalışmalarına yön verir.⁹⁷ İnsanın kendi belirlemediği ancak onu belirleyen dilsel yapılar çerçevesinde hareket etmesi, 1950 ve 1960'lı yıllarda ABD'de edebiyat eleştiri teorisi olarak *Yeni Eleştiri* adıyla ve Fransa'da yapı sökümü olarak adlandırılır.⁹⁸ Roland Barthes ile başlayan, Jacques Derrida'nın yapı sökümü olarak tarif ettiği kuramda, metin dilinin yazardan bağımsız olduğu iddia edilerek tarih metinleri de edebi metin olarak değerlendirilir.⁹⁹ Roland Barthes, Paul De Man, Hayden White, Jacques Derrida, Jean-François Lyotard gibi, bazıları bu etiketi reddetse de postmodernist olarak anılacak, bazıları sosyolog ve çoğu edebiyat eleştirisi akımından gelen bu isimler, olgu ile kurgu arasındaki ayrımı, yani tarih ile edebiyat arasındaki farkı sorgulayarak tarihin bir inşa olup olmadığını tartışırlar.¹⁰⁰ Pierre Bourdieu ve Michel Foucault gibi sosyologların teorileri bu tartışmaların merkezinde yer alır.¹⁰¹ Dilbilimsel açıdan ele aldığı eleştirileriyle Hayden White, tarihsel anlatıda görgül olarak geçerliliği kanıtlanmış olgu ve olaylardan yola çıkılırken bile, bunların tutarlı

⁹⁴ A.g.e., 367-368.

⁹⁵ A.g.e., 367.

⁹⁶ A.g.e., 368.

⁹⁷ A.g.e., 370.

⁹⁸ Iggers, **Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı**, ss. 123-124.

⁹⁹ A.g.e., 124.

¹⁰⁰ A.g.e., 102.

¹⁰¹ Jordan Goodman, "History and Anthropology", **Companion to Historiography**, Ed. Michael Bentley, London, New York, Routledge, 1997, ss. 783-804, s. 792.

bir anlatıya dönüşmesi ve anlatıdaki boşlukları doldurmak için hayalî adımların zorunlu olduğuna işaret eder.¹⁰² Bu sebeple tarihçi, anlatı olarak edebî şablonlardan birini seçmek zorundadır. Bu, anlatının yapılandırılmasında birden çok şablonun kullanılabileceğini gösterirken hakikat ile hikâyenin ayırt edilememesine yol açar.¹⁰³ Foucault ise Derrida'nın eleştirisini bir sonraki noktaya taşıyarak, metinde saklı olan ideolojik önyargılardan dolayı metnin yazardan özgürleştirilmesi gerektiğini, önemli olan tek şeyin metin olduğunu ileri sürer.¹⁰⁴

Bütün bu tartışmalarda kültürel çalışmaların eksik bıraktığı noktalar da olacaktır. Dil üzerine fazlaca yoğunlaşan Derrida ve Foucault gibi isimler, tarihsel araştırmanın dört ana paradigmasıyla pek alakadar olmazken, bu isimlerden etkilenen sonraki nesilde eksik bırakılan konular için daha ikna edici eleştiriler ortaya çıkar.¹⁰⁵ Örneğin dilbilimsel yönelim, tarihin dünya için gerçek bir bilgi sunup sunamayacağını ve imgesel bir yazın yani bir edebiyat olup olmadığını sorgularken, kültürün siyasi ve ekonomik yönlerini başından beri göz ardı ettiği için eleştirilir.¹⁰⁶ Kabul edilen genel kanının aksine, 1980'lerden itibaren Hayden White haricinde kültürel dönüşten etkilenen bazı tarihçiler, kültürcülük ve postyapısalcılığın en radikal formlarının etkisiyle, toplumsalın ortadan kalkışını reddetmeye başlarlar.¹⁰⁷ Örneğin Lynn Hunt, her ne kadar Fransız Devrimi'ni kültürel analizleriyle açıklamayı tercih etse de toplumsal yapı ve süreçleri reddetmeyerek kültürel çalışmalara yeni bir ivme kazandırır.¹⁰⁸

Makro tarihselliğin eleştirildiği noktalar, metodolojik olmaktan çok, siyasi ve etik zemine dayandırılır.¹⁰⁹ 20. yüzyılın ilk yarısı klasik tarihçiliğe meydan okumalar barındırırken, ikinci yarısında sosyal bilimler yönelimli tarih anlayışına karşı postmodernist duruşla tarihçilik türleri ortaya çıkar.¹¹⁰ Bunlardan biri de mikro

¹⁰² Iggers, **Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı**, s. 2.

¹⁰³ Hayden White, **Metatarih: Ondokuzuncu Yüzyıl Avrupası'nda Tarihsel İmgelem**, Ankara, Dost Kitabevi Yayınevi, 2008, s. 1228.

¹⁰⁴ Iggers, **Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı**, s. 124.

¹⁰⁵ Hunt, **Küresel Çağda Tarih Yazmak**, s. 31.

¹⁰⁶ Iggers, Wang, **A Global History of Modern Historiography**, s. 368.

¹⁰⁷ A.g.e., 369.

¹⁰⁸ A.g.e.

¹⁰⁹ Iggers, **Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı**, s. 104.

¹¹⁰ A.g.e., 3.

tarihtir. 1970 sonları ve 1980 başlarında, büyük insan gruplarını araştırmak için ortaya konan istatistiksel yaklaşımlı tarihçiliğe karşı, *Quaderni Storici* dergisindeki yayımlarla tepki gösterilir.¹¹¹ Bu dergi etrafında toplanan mikro tarihçiler, tarih ve sosyal bilim yaklaşımlarındaki yetersizliğin -hatta gerilemenin- kaynağını, teknolojik ilerlemenin toplumsal ve siyasal sonuçlarına dair iyimser görüşün hakimiyetinde ararlar.¹¹² Kariyerlerine Marksist olarak başlayıp mikro tarihçilikle devam eden bu tarihçiler, Carlo Ginzburg, Carlo Poni ve Natalie Zemon Davis, sıradan insanın deneyimini öne çıkararak arşiv belgelerindeki mikro anlatıları ele alırlar.¹¹³ Bu yeni belge okuma yaklaşımı, makro tarih eleştirisindeki yönelimlerle birbirini etkileyecek şekilde dönüşür. *Anlatının dirilişi* de mikro tarih ile paralel ilerleyen tarihçilik eleştirilerinden biridir.

1952'deki kuruluşundan beri Birleşik Krallık'ta tarih ve sosyal bilimlerdeki tartışmaların en önemli forumu hâline gelmiş olan *Past and Present* dergisinde¹¹⁴, 1979 tarihli *The Revival of Narrative* (Anlatının Dirilişi) yazısıyla Lawrence Stone, geçmişteki tarihsel değişimin tutarlı bir bilimsel açıklamasının mümkün olamayacağını ifade eder.¹¹⁵ İnsan deneyimi üzerine vurgu ile anlatının öne çıkması, bilimsel akıcılığın yeniden incelenmesine, tarihin bir bilim olup olmadığı ve eğer bilimse ne tür bir bilim olduğu sorularının sorulmasına neden olur.¹¹⁶ Teknolojik gelişme ve modern dünya ile olumlu bir ilişki kurularak geliştirilen ilerleme anlatısı, 1960'lardan itibaren sosyal bilimler yönelimli tarihle sınava tabi tutulur ve tam olarak olgunlaşmamış olsa da bu eleştiriler, sosyal bilimler paradigmasının ölümüne işaret etmeye başlar.¹¹⁷

¹¹¹ Iggers, Wang, *A Global History of Modern Historiography*, s. 405.

¹¹² Iggers, *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı*, s. 104.

¹¹³ A.g.e., 109-110. Ginzburg'un *Il Formaggio e i Vermi* adıyla ilk olarak 1976'da İtalyanca basılan, mikro tarih çalışmaları için numune olan eserinin İngilizcesi ve Türkçesi için bkz.: Carlo Ginzburg, *The Cheese and the Worms: The Cosmos of a Sixteenth-Century Miller*, London, Routledge & Kegan Paul, 1980. Carlo Ginzburg, *Peynir ve Kurtlar: Bir 16. Yüzyıl Değirmencisinin Evreni*, Çev. Ayşen Gür, İstanbul, Metis, 2022. Ayrıca Natalie Zemon Davis'in *Le Retour de Martin Guerre* adıyla ilk olarak 1982'de Fransızca basılan, yine başka bir mikro tarih numunesinin İngilizcesi ve Türkçesi için bkz.: Natalie Zemon Davis, *The Return of Martin Guerre*, Boston, Harvard University Press, 1983. Natalie Zemon Davis, *Martin Guerre Döndü mü?*, İstanbul, Yeni İnsan Yayınevi, 2013.

¹¹⁴ Iggers, *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı*, s. 99.

¹¹⁵ Lawrence Stone, "The Revival of Narrative", *Past and Present*, No:85, 1979.

¹¹⁶ Iggers, *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı*, ss. 99-101.

¹¹⁷ A.g.e., 100.

Dilbilimsel dönümün ardından yeni eleştiriler de ortaya çıkar. Dilin tarihsel araştırmada belirleyici etkisi vurgulanırken, Gabrielle M. Spiegel gibi tarihçiler, dilin toplumsal bağlamdaki yerine yeterince işaret edilmediğine dikkat çekerler.¹¹⁸ Tarihin ve toplumun anlatıdan ibaret sayılması ve söylemin toplumsal kökenli olmasından doğan sınırlılıkların göz ardı edilmesinden dolayı dilbilimselliği eleştirenler¹¹⁹, 1990’lardan itibaren kültürel tarihin bir alt disiplini olarak kültürel çalışmaların kurumsallaşması için bir temel oluştururlar.¹²⁰ Kültürel çalışmalar ise kültürler arası diyalogun gelişmesi için bir adım anlamına gelecektir.

1990’larda Sovyet Bloku dağılıp Soğuk Savaş sona erdiğinde, Amerikan tarzı serbest girişim ve demokratik kurumların kabulü ve barış atmosferi, ABD’li siyaset bilimci Francis Fukuyama gibi düşünürler için *Tarihin Sonu (The End of History)*¹²¹ olarak görülmektedir.¹²² Batı tarzı kapitalizmin tüm dünyaya yayılması küreselleşmenin bir parçası olacağı için, bu çıkarım bir bakıma doğrudur.¹²³ Walt Rostow’un fikirlerinden¹²⁴ etkilenen Fukuyama, 1950 ve 1960’larda tarihsel sosyoloji ve ekonomide baskın olan, tek çizgide devam eden tarih, zirvedeki Batı ve kaçınılmaz son olarak görülen modernleşmeye yönelik büyük anlatıya (*grand narrative/grand recit*) bir örnek teşkil eder.¹²⁵ Karşılaştırmalı anlatıların temeli farklılıklar üzerine kurulur. Örneğin Samuel Huntington tarafından, İslam dünyası yeniden ve basitçe tek bir kutba ve tecrübeye indirgenerek, İslam ve Batı arasında uzlaşma imkânı olmayan bir *Medeniyetler Çatışması (The Clash of Civilizations)*¹²⁶ inşa edilir.¹²⁷ Sosyal bilim tarihinde dünya görüşünün anahtarı hâlâ modernizasyon olarak görülür ve yıkıcı

¹¹⁸ Iggers, Wang, *A Global History of Modern Historiography*, s. 369.

¹¹⁹ A.g.e., 370.

¹²⁰ A.g.e.

¹²¹ Francis Fukuyama, “The End of History?”, *The National Interest*, No:16, 1989.

¹²² Iggers, Wang, *A Global History of Modern Historiography*, s. 364.

¹²³ A.g.e., 365.

¹²⁴ Rostow’un, ekonomik gelişimi beş sürece ayırıp, bu süreçlerin tüm topluluklar için aynı olduğunu varsaydığı eseri için bkz.: Walt Whitman Rostow, *The Stages of Economic Growth: A Non-communist Manifesto*, Cambridge, Cambridge University Press, 1960.

¹²⁵ Iggers, Wang, *A Global History of Modern Historiography*, ss. 254-255.

¹²⁶ Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order*, New York, Simon & Schuster, 1996.

¹²⁷ Iggers, Wang, *A Global History of Modern Historiography*, s. 364.

etkisinin farkında olunmasına rağmen modernliğe ve modern toplumun olumlu yönlerine dair inanç devam eder.¹²⁸

Tüm bu görüşlere rağmen 1989, aynı zamanda, devletler düzeyinde olmayan uluslararası anlamda yeni tarzda bir çatışmanın başladığı yıla da tekabül eder.¹²⁹ Dünya ekonomisinin değişimi, yeni bilgi teknolojilerinin artışı, günlük hayatın tekdüzeliği, tüketim alışkanlıkları, şehirleşme modelleri, popüler kültür gibi alanlar, küreselleşme anlatısının temelini oluşturur.¹³⁰ Küreselleşme temasıyla var edilen bu anlatıda, sosyal ve kültürel düzeylerde farklılıklar ve yerellikler yansıtılmaya imkân bulur.¹³¹ Küresel tarihin düşünme şekli ve *habitusu*, istisnacılığa karşı çalışır.¹³² Geri kalmışlık olarak değerlendirilen farklı tarihsel yol alışlar ve *tarihsel sapma* karşısında Batı tarihi anlatısının bir norm olarak belirlenmesi ve bunun ayrıcalıklı kılınması reddedilir.¹³³ Bilinmeyen alternatif senaryoların ortaya çıkarılması adına, sadece aktif küreselcilerin kahramanlarına değil, o zamana değin değinilmemiş gruplar ve bireylere, edilgen küreselleştirilenlerin ve unutulananların hikâyesine eğilme amaçlanır.¹³⁴ Yani küreselleşme, ne Huntington'ın gibi İslam ve Batı karşıtlığını iki kutupla açıklamayı makul kılar, ne de tüm dünyadaki değişim ve bağlantılılık hâlini, tek bir modelde açıklanabilen bir tarih anlatısına dönüştürür.

Bağımlılık ve modernleşme teorileri üzerine ilk tartışmaları hatırlatan küreselleşme anlatısı, günümüz dünyasındaki güç ilişkilerini açıklamak için bugün hâlâ kullanıldığından, bunun modernleşme gibi yeni bir *büyük anlatı* olup olmadığı tartışılır.¹³⁵ Modernleşme ile yakından bağlantılı olsa da küreselleşme, modern dönemdeki rasyonellik, organizasyon ve iletişim teknolojileriyle gelişen bağlantılılıktan farklı yoğunlukta bir ağa, modernliklerin küreselleşmeyle çoğalması ve şekillenmesine dikkat çeker.¹³⁶ Akışkanlığa ve sınır tanımayan hareketliliğe işaret

¹²⁸ Iggers, **Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarih yazımı**, s. 103.

¹²⁹ Iggers, Wang, **A Global History of Modern Historiography**, s. 364.

¹³⁰ A.g.e., 365.

¹³¹ A.g.e.

¹³² Osterhammel, **Küresel Tarih**, s. 57.

¹³³ A.g.e.

¹³⁴ A.g.e., 78.

¹³⁵ Iggers, Wang, **A Global History of Modern Historiography**, s. 365.

¹³⁶ Jürgen Osterhammel, Niels P. Petersson, **Küreselleşmenin Kısa Tarihi**, Çev. Hilal Görgün, B. Yavuz Görgün, İstanbul, Küre Yayınları, 2017, s. 111.

edilen *bağlantısallık* ve *dolaşım* kavramlarına dayanan anlatı, küresel tarihi karşılaştırmalı araştırmalardan farklılaştırır.¹³⁷ Bu terimler aynı zamanda küresel tarihe metodik bir esneklik ve yeni yazınsal biçimlerin oluşması için potansiyel kazandırır.¹³⁸ Küresel tarih eklektiktir ve bu sebeplerle melezliklere imkân tanır.¹³⁹ Ek olarak, yeryüzünü kapsayan etkileşimler için kolektif bir terim olsa da durdurulamaz bir tarihî süreci ve kaçınılmaz siyasi bir zorunluluğu işaret etmediğinden¹⁴⁰ modernleşme anlatısından da farklılaşır.

Her teori gibi küreselleşme ifadesinin de eksik kaldığı noktalar mevcuttur. Batı toplumu için gelişme ve yayılmayla paralel ilerleyen, iyimser modernlik hikâyesi hâlâ geçerliyken, Afrika, Asya ve Latin Amerika'daki yoksulluk gibi henüz çözüm bulunamayan zorluklar, açıklanmayıp göz ardı edilir.¹⁴¹ Modernliklerin çeşitliliği vurgulansa da olumsuz sonuçlarına yeterince vurgu yapılmaz. Küreselleşme anlatısının şekillenmeye başladığı yıllarda, Batı dışında Fransızca ve Almanca için İngilizceye çeviri gerekli hâle gelmeye başlar ve bu, İngilizce dışındaki diğer diller için sınırlılık anlamına gelir.¹⁴² Öte yandan bir dil üzerine yoğunlaşılması, uluslararası Anglofon akademik camia içinde iletişimi artırırken disiplinlerarasılığa imkân tanır.¹⁴³ Bölgesel tarihyazımında bu sayede yeni iş birlikleri meydana gelse bile¹⁴⁴ tam manada bir kapsayıcılıktan söz edilemeyecektir. İngilizce yayınların ve özellikle ABD ve Birleşik Krallık'taki prestijli yayınevlerinden çıkan kaynakların tercih edilmesi, diğer dillerdeki küresel tarih anlatılarının dışlanmasına yahut yok sayılmasına sebep olur.¹⁴⁵ Küresel tarih, klasik postmodernizmin radikal bir biçimde her türlü büyük anlatıyı reddetmesine, her türlü yerellik ve bireysellik için kabul iddiası taşımasına rağmen, genel kabul gören terminoloji ve ifadelerden bütünüyle kaçamaz ve bu hâliyle çelişkiler barındırır.¹⁴⁶ *Whig history* denen, erekselci (teleolojik) anlatıdaki, liberal

¹³⁷ Osterhammel, Küresel Tarih, s. 75.

¹³⁸ A.g.e., 78.

¹³⁹ A.g.e., 76. Melezlikler ifadesiyle ne kastedildiğine bu bölümün son başlığında değinilecektir.

¹⁴⁰ Osterhammel, Petersson, **Küreselleşmenin Kısa Tarihi**, s. 112.

¹⁴¹ Iggers, Wang, **A Global History of Modern Historiography**, s. 365.

¹⁴² A.g.e., 366. İngilizce ve Fransızca dışında diğer dünya dillerini kullanan bölgelerin de tartışmaya dâhil edilmesi için çağrılar yapılır. Bkz.: Osterhammel, Küresel Tarih, s. 75.

¹⁴³ Iggers, Wang, **A Global History of Modern Historiography**, s. 366.

¹⁴⁴ A.g.e.

¹⁴⁵ Osterhammel, Küresel Tarih, s. 47.

¹⁴⁶ A.g.e.

demokrasi ve anayasal monarşinin modern biçimleriyle, aydınlanma ve özgürlüğün kaçınılmaz bir son olarak doruğa ulaştığı inancı, küresel tarihte devamlılık gösterir.¹⁴⁷ Bir küre anlatısı olmak yerine, sınırları kesen bağlantısallığı sorgulama üzerine bir araştırma tarzı¹⁴⁸ olan küresel tarihle bağlantılı olarak başka araştırma metotları da ortaya çıkmaya devam eder. Özellikle son yıllarda çapraz tarih (*histoire croisée*), dolanık tarih (*entangled history*), yeni imparatorluk tarihi -yahut imparatorluğun yeni tarihi- (*new imperial history*), irtibatlı tarih (*connected history*) ve aktarım tarihi (*history of transfer*)¹⁴⁹ gibi yeni isimlendirmelerle birden fazla ve farklı tarih usulü ortaya çıkar. Bunlar, yalıtılmış ulusal tarihlere ve muzafferlere öncelik veren anlatılara şüpheyile yaklaşmaları itibariyle, 1990'larda ABD tarihinde ortaya çıkan ulus üstü ve ulus altı bağlamları geçmişin inşasına dâhil eden *transnasyonal* tarih yaklaşımıyla benzer endişeleri taşır.¹⁵⁰

S. N. Eisenstadt'ın 1963 tarihli *İmparatorlukların Siyasi Sistemleri*¹⁵¹ adlı eseri, yazıldığı dönemde alanında makro karşılaştırmalı bir tarihsel sosyoloji sunan tek eserdir.¹⁵² Bu eser, dönemi itibariyle yapısal işlevselci söz dağarcığı yüklü sosyolojik çıkarımları sebebiyle, Carl Becker tarafından günümüzde geçerliliğini yitirmiş olduğu işaret edilerek eleştirilse de¹⁵³ imparatorluk tarihinin tarih ve sosyoloji alanları için ortak bir çalışma sahası olduğunu o tarihlerde göstermesi açısından bir numunedir. Küresel tarihle bağlantılı olarak ortaya çıkan *Yeni İmparatorluk Tarihi* ise, imparatorlukların tarihyazımı, sosyoloji ve siyaset bilimine yeniden önemli bir konu olarak dâhil olmasıyla, imparatorluk ve emperyalizmin alımlanışının zaman içindeki değişimine dikkat çeker.¹⁵⁴ *Yeni imparatorluk tarihinde*, eski imparatorluk incelemelerinin Roma, Asya ve Avrupa olarak üç kategoriye indirilmesine karşı,

¹⁴⁷ A.g.e., 49.

¹⁴⁸ A.g.e., 57.

¹⁴⁹ Abdulhamit Kırmızı, "Küresel Tarih: İmkânlar ve Sorunlar", **Tarihçilikte Disiplinlerarasılık: Fırsat mı Sınırlılık Mı?**, Ed. Ahmet Şimşek, İstanbul, Yeni İnsan Yayınevi, 2021, ss. 85-103, s. 90.

¹⁵⁰ A.g.e.

¹⁵¹ S. N. Eisenstadt, **The Political Systems of Empires: The Rise and Fall of the Historical Bureaucratic Societies**, London, Free Press of Glencoe, 1963.

¹⁵² Gary Hamilton, G., "Tarihte Konfigürasyonlar: S. N. Eisenstadt'ın Tarihsel Sosyolojisi", **Tarihsel Sosyoloji: Bloch'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler**, Ed. Theda Skocpol, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, ss. 94-143, s. 94.

¹⁵³ A.g.e., 96.

¹⁵⁴ Jürgen Osterhammel, "'Imperiologie'? Neues nach der New Imperial History", **Neue Politische Literatur: Berichte aus Geschichts- und Politikwissenschaft**, 2022.

çeşitliliğin eksikliğine vurgu yapılarak bu imparatorluk anlatıları arasında köprü oluşturulmaya çalışılır. Temalar için kapsayıcılık gayesi güdülür ve imparatorluk yeniden tanımlanmaya çalışılır. 19. yüzyıl küresel tarih anlatısındaki Batı merkeziliğin ve kronolojik bakış açısının eleştirilmesi yönüyle¹⁵⁵, 20. yüzyıl sonundaki tarihyazımı yönelimleriyle de benzerlik taşıyan bu alan bugün, tarih ve siyaset sosyolojisinin ortak ilgi alanı olarak değerlendirilir.¹⁵⁶

Bakış açısı farklılıkları itibarıyla konuya yaklaşım usullerinin ve paradigmaların zaman içinde değişmesi, disiplinler arasında farklı kavram ve söylemlerin oluşmasına neden olmuşsa da metodik anlamda karşılaşılan yeni yöntemler, farklı tarih/sosyal bilimler yapma şekillerinin varlığına işaret eder. Son zamanlarda revaçta olan yaklaşımlardan biri de dijital metotların sosyal bilimlere dâhil olmaya başlamasıyla *dijital beşerî bilimler* (*dijital humanities*) adını alacaktır. Bu metodun bir disiplin hâline gelmesi kendi araştırma yöntemleri ve sorularının oluşmasına bağlanmaktadır.¹⁵⁷ Önceden var olan basit haritalandırmanın ötesinde farklı nicel veri kombinasyonlarıyla yeni nitel değerlendirmelerin ortaya çıkarılması, sosyal ve beşerî bilimler dâhilindeki disiplinler arasında kurulacak yeni bağlantıların ve ortak metotların mümkün olduğunu gösterir.

1.2. Tarih ve Sosyoloji: Metotları Anlamak

1.2.1. Benzerlikleri ve Farklılıklarıyla Tarih ve Sosyoloji

Tarih felsefesi ve yazımı tartışmalarında, tarihin hakikatle, olan ilişkisi ve insanın insanla olan ilişkisi merkeze alınır.¹⁵⁸ Akıl karşısında kuşku duyulan 1930'ların dünyasında tarih, 19. yüzyılda olduğu gibi hakikatle bağdaştırılmaya devam eder. 20. yüzyılın ilk yarısındaki bunalımlara şahit olmuş Gasset'ye göre tarih,

¹⁵⁵ Jürgen Osterhammel, **Dönüşen Dünya: Küresel 19. Yüzyıl Tarihi**, Çev. Mustafa Tüzel, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022.

¹⁵⁶ Krishan Kumar, **Empires: A Historical and Political Sociology**, Cambridge, Polity, 2020.

¹⁵⁷ Fatma Aladağ, "Dijital Beşerî Bilimler ve Türkiye Araştırmaları: Bir Literatür Değerlendirmesi", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C.8, No:36, 2020, s. 778.

¹⁵⁸ Doğan Ergun, **Sosyoloji ve Tarih: Sosyolojide Yöntem Sorunu**, Ankara, İmge Kitabevi, 2005, s. 22.

kaçınılmaz ve eşsiz bir zincir oluşturan insan deneyimlerinin sistemidir.¹⁵⁹ Bugünün varlığı yarım yüzyıl öncekini de içerir ve bu yüzden, tarih aydınlatılmadıkça gerçeklik de tam anlamıyla anlaşılamaz.¹⁶⁰ İlerleme düşüncesi kümülatifliği haizdir. 1700'lerdeki insan, 1935'teki insanın bir parçasıdır.¹⁶¹ Rasyonalist Avrupa insanını anlamak için Hristiyan dünyanın, bunun anlaşılması için de Stoacılığın anlaşılması gerektiğine işaret eden Gasset, bunu ilerleme düşüncesine örnek göstererek, tarihin tümünü, deneyimlerin sistematik bir birikimi olarak görür.¹⁶² Onun için tarih, akıldan çok bir zaman diyalektikidir; şimdiki zaman ise geçmiş zamanın bir sonucu olduğu ve geçmişle ilişkili bulunduğu için ele alınır.¹⁶³

Sosyolojiye olan merak ise, sosyolojiye bir bilim olarak duyulan ihtiyacın bilinci yani yeni bir tutum geliştirme ihtiyacı ile başlar.¹⁶⁴ Sosyoloji, 21. yüzyılın ikinci yarısında modern dinamiklerin toplumu daha karmaşık hâle getirdiği Batı Avrupa'da sosyal problemlere çözüm üretmeye yönelik entelektüel çabanın bir ürünüdür.¹⁶⁵ Ancak bir bilimin oluşması için yalnız merak yeterli değil, bir yöntem gereklidir.¹⁶⁶ Zira bilgi, toplamdan değil sentezden oluşur.¹⁶⁷ İnsan-doğa ilişkisindeki genel yasaları tarihsel dönüşüm içinde çeşitlilikle uygulayan toplumların, kendine özgü toplumsal yapıları oluşturmaları da tarihsel sosyolojinin oluş nedenlerindendir.¹⁶⁸ Her toplumsal olgu, tarihsel bir olgudur ve tarih sosyolojisiz, sosyoloji de tarihsiz olmaz.¹⁶⁹ Tarih kadim bir bilgi olarak kabul edilse de sosyolojinin olduğu dönemle eşzamanlı bir dönüşüme uğrayarak¹⁷⁰ bir disiplin olarak kabul görür. Böylelikle bilimsellik tartışmasında sosyoloji gibi tarih de yerini alır.

¹⁵⁹ Jose Ortega Y Gasset, **Sistem Olarak Tarih**, Çev. Neyyire Gül Işık, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, ss. 41-42.

¹⁶⁰ A.g.e.

¹⁶¹ A.g.e., 40.

¹⁶² A.g.e., 38-42.

¹⁶³ Ergun, **Sosyoloji ve Tarih: Sosyolojide Yöntem Sorunu**, s. 22.

¹⁶⁴ A.g.e., 7.

¹⁶⁵ Amman, Tarihyazımında Disiplinlerarası Etkileşimler ve Yöntemler: Sosyoloji ve Tarih, s. 136.

¹⁶⁶ Ergun, **Sosyoloji ve Tarih: Sosyolojide Yöntem Sorunu**, ss. 7-8.

¹⁶⁷ A.g.e., 24.

¹⁶⁸ A.g.e., 23.

¹⁶⁹ A.g.e., 24.

¹⁷⁰ Amman, Tarihyazımında Disiplinlerarası Etkileşimler ve Yöntemler: Sosyoloji ve Tarih, s. 138.

Bilimlerin metot farklılığında temelde nomotetik ve idiyografik ayrımı yapılır. Tarih metodunda da temelde bu ayrım üzerinde durulur.¹⁷¹ Nomotetik olan, evrensel yasalar koymaya, fenomenler arası türdeşlik kurmaya çalışır. Doğa bilimlerinde, kendini tekrarladığı için bilimsel analize uygun olduğu düşünülen cansız doğanın örüntüsünü, yasalar ve genellemelerle *açıklayan*, “*nomotetik*” yöntem hâkimdir.¹⁷² İnsanı konu alan araştırmalar, beşerî ya da kültürel bilimler için nomotetik yaklaşım her zaman uygun düşmeyebilir. Bunun yerine, *idiyografik* yönelim uygun görülür. *İdiyografide* tikellikler ve betimlemelere odaklanılır ve bunların her biri insanı *anlamada/kavramada* (*verstehen*) birer araç olarak görülür.¹⁷³ Herder’in *verstehen* vurgusuyla hareket ettiği tarih felsefesi, tarihin betimleyici ve yorumlayıcı bir uğraş olduğunu, tarihsel olayların doğal olaylar gibi yasallık ve nedensellik taşımadığını iddia eder.¹⁷⁴ Bu sebeple beşerî bilimlerde tekilleştirerek ele alınan örneklerin genel yasalara ulaştırılmasından kaçınılır. Tarih, tekillikleri ele alarak idiyografik özelliğiyle öne çıksa da¹⁷⁵ sosyoloji gibi bazı diğer sosyal bilimler, tarihten farklı olarak nomotetik olma iddiası taşır. Herder’in “*theoriaya* elverişli olmayan, *verstehen* aracı olan tarih” düşüncesi, Alman Tarih Okulu’nda Dilthey’e kadar sürecek bir tarih geleneğini başlatacaktır.¹⁷⁶ Bu karşıtlık, doğa bilimleri ile tin bilimleri veya *theoria* ile *historia* arasında süregelen tartışmanın başlangıcı sayılabilir.¹⁷⁷

Tarih, olaylarla ilgilenirken, sosyoloji, başlangıcı belli olmayan ancak toplumu etkileyen düzenlilik arz eden olaylar zincirini yani olguyu ele alır.¹⁷⁸ Her toplumda karşılıklı ilişkiler, ekonomik ve teknik altyapılar ile ideolojik üstyapılar mevcut olduğundan, sosyolojide insan çeşitliliğini kavrama çabasının genel yasaları ortaya çıkarması gerektiği düşünülür.¹⁷⁹ Çeşitlilikler ise bu genel yasaların belirlenmesi ardından aşamalandırılır.¹⁸⁰ Tarihin olay anlatıcılığının ötesine geçerek olguya

¹⁷¹ Marshall G. S. Hodgson, **İslam’ın Serüveni: İslam’ın Klasik Çağı**, Çev. Berkay Ersöz, C.:1, Ankara, Phoenix Yayınevi, 3 c., 2020, s. 46.

¹⁷² Iggers, **Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı**, s. 38.

¹⁷³ A.g.e.

¹⁷⁴ Doğan Özlem, **Tarih Felsefesi**, İstanbul, Notos Kitap, 2010, ss. 82-83, 98.

¹⁷⁵ A.g.e., 83.

¹⁷⁶ A.g.e.

¹⁷⁷ A.g.e., 84.

¹⁷⁸ Amman, Tarihyazımında Disiplinlerarası Etkileşimler ve Yöntemler: Sosyoloji ve Tarih, s. 139.

¹⁷⁹ Ergun, **Sosyoloji ve Tarih: Sosyolojide Yöntem Sorunu**, s. 25.

¹⁸⁰ A.g.e.

yönelmesi, sosyal bilim hâline gelebilmesi için elzem görülecektir.¹⁸¹ Bu da tarihin sosyolojiye yaklaşması için bir adım addedilir.¹⁸²

Sosyal bilimlerde, açıklama ve tahmin edilebilirlik üzerine bir beklenti inşa edilir ve bu inşa ilerledikçe bilimin de gelişeceği varsayılır.¹⁸³ Tarihsel araştırmada da zaman içinde bilimsellik inşası amacıyla fen bilimlerindeki gibi evrensel ve zamandan bağımsız genellemeler üretme ihtiyacı hissedilmiştir.¹⁸⁴ Ancak olayların seçimi, bunların sıralanması ve hatta anlatı kurmanın da bir seçime dayalı olmasından, tarih için bu beklentinin karşılanması tam anlamıyla mümkün değildir.¹⁸⁵ Tarih tekerrür değildir ve bir toplumun manzarası, tarihin özgüllük ilkesi itibarıyla kendi tarihiyle bezenmiştir.¹⁸⁶ Tarihteki bu özgüllük ile sosyolojideki toplumsal yapı kuramı birbirinden ayıramazlar.¹⁸⁷ Sosyolog yalnızca anlama ve anlamlandırma için değil, bugüne odaklanan dikkatinin zihninde geçmişe dair meydana getirdiği körlüğü aşabilmek için de tarihçiye muhtaçtır.¹⁸⁸ Tarih, hareket ve değişime işaret ederken, değişimin toplumdan topluma farklılaşması da tarihsel sosyolojiyi ilgilendirir. Tarih ve sosyal bilimlerin metodik benzerliklerine ve farklılıklarına işaret eden Hodgson, tarih araştırmaları olarak tarihten farklı konumlandığı disiplinlerarası çalışma alanının en kapsamlı genellemelerinin bile tarihsel bağlamdan azade olmadığını, belirli bir toplumun bir zaman dilimindeki hâline değin daha detaylı incelemelerle farklılıkların açığa çıktığını ifade eder.¹⁸⁹ Hem tarihlenebilen hem de coğrafi olarak sınırlanabilmiş olaylar ne sadece örneklemden ne de genellemelerden ibarettir.¹⁹⁰ Tarihsel süreç içinde toplumların farklılığı ve benzerliğinin okunabilmesi olarak işaret edilen bu alan, tarihsel sosyolojinin amaç ve metoduyla benzerlik gösterir. Farklı noktalardan hareket edilse de tarih, sosyoloji ve antropoloji için nihai bilgi alanı olarak

¹⁸¹ Amman, Tarihyazımında Disiplinlerarası Etkileşimler ve Yöntemler: Sosyoloji ve Tarih, s. 139.

¹⁸² A.g.e.

¹⁸³ Richard F. Newton, "History, the Humanities and the Social Studies", **The Clearing House: A Journal of Educational Strategies, Issues and Ideas**, C.46, No:6, 1972, s. 359.

¹⁸⁴ Marshall G. S. Hodgson, **Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler**, Ed. Edmund Burke III, Çev. Ahmet Kanlıdere, Ahmet Aydoğan, İstanbul, Vadi Yayınları, 2019, s. 388.

¹⁸⁵ Newton, "History, the Humanities and the Social Studies", s. 359.

¹⁸⁶ Ergun, **Sosyoloji ve Tarih: Sosyolojide Yöntem Sorunu**, ss. 25-26.

¹⁸⁷ A.g.e.

¹⁸⁸ Amman, Tarihyazımında Disiplinlerarası Etkileşimler ve Yöntemler: Sosyoloji ve Tarih, s. 138.

¹⁸⁹ Hodgson, **İslam'ın Serüveni: İslam'ın Klasik Çağı**, s. 48.

¹⁹⁰ A.g.e.

sosyal bilimden söz edilmelidir.¹⁹¹ Hodgson'a göre, aşırı uzmanlaşmış bilimlere bölünen akademik araştırmalar, tüm varlığa dair bilginin nihai olarak birbirine bağlılığının inkâr edilmesine neden olabilir.¹⁹² Oysa her *niçin bu* sorusu, beraberinde *niçin o değil* sorusunu gerektirdiğinden¹⁹³, araştırmaya temel olan nedenler ve sorular itibariyle tarih, diğer sosyal bilimlerle ortaklık taşır.

Her halkın geleceğinin bir diğeriyle irtibatlı olduğunu ifade eden Hodgson¹⁹⁴, tarihin beşerî dünyada fiziksel ve zamansal biçimde kim olduğumuza dair sorularımıza temel teşkil ettiğini belirtir.¹⁹⁵ Ancak koşulların zaman içinde baştan başa değişim hâlinde olmasından sebep, tarih şimdi ile ileride nasıl davranmamız gerektiğini öğretmez.¹⁹⁶ Hodgson tarihçilerin görevinin, söyleneni her daim yenilenen bir eleştirel süzgeçten geçirerek yeniden tartışmak ve irdelemek olduğunu ifade eder.¹⁹⁷ Tarihçi, bir anlatıyı daha sarıh hâle getirmek için hareket eder.¹⁹⁸ Ona göre, ahlaki ve psikolojik bir nitelik taşıdığı düşünülen tarihin asıl amacı, yazar ve okuyucuların daha engin, bilgili, anlayışlı olmalarını sağlamaktan ziyade, eğitilmiş sığılığın sonuçlarını daha az zararlı hâle getirmektir.¹⁹⁹ Hodgson, akademik araştırmanın, pozitif gerçekliğe nadiren katkı sağladığını, önceliğinin hatayı sınırlı bir alanda muhafaza etmek olduğuna inanır.²⁰⁰ İnsanı konu alan disiplinleri kamu disiplinleri olarak değerlendiren Hodgson, bu çalışmalarda, insanlığın tümü için yarar gözetilmesi gerektiğine işaret eder.²⁰¹ Bu yararı gözetilen alanlar da inceleme ve araştırma nedenleri itibariyle birbiriyle benzeşmektedir.²⁰² Kamu çıkarını gözetmekle ilgilenen tarihçi sebebiyle de tarih, kamusal disiplinlerden biri hâline gelmektedir.²⁰³ Sosyolojinin, toplumsal karmaşaya

¹⁹¹ Hodgson, **Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler**, s. 388.

¹⁹² A.g.e., 389.

¹⁹³ A.g.e., 158-159.

¹⁹⁴ A.g.e., 157.

¹⁹⁵ A.g.e., 118.

¹⁹⁶ Ergun, **Sosyoloji ve Tarih: Sosyolojide Yöntem Sorunu**, s. 27.

¹⁹⁷ Hodgson, **Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler**, s. 397.

¹⁹⁸ A.g.e.

¹⁹⁹ A.g.e., 450-451.

²⁰⁰ A.g.e., 451.

²⁰¹ Hodgson, **İslam'ın Serüveni: İslam'ın Klasik Çağı**, s. 47.

²⁰² A.g.e.

²⁰³ Hodgson, **Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler**, s. 392.

çözüm bulmak üzere ortaya çıkışı dikkate alındığında, Hodgson da tarih ve sosyolojinin bu amaç itibariyle benzerliğini yadsımaz.

Hodgson, soru türleri itibariyle disiplinlerin birbirinden ayırt edilebileceğini hatırlatır.²⁰⁴ Bir genelliğin örneği olarak değil, konunun bizatihi kendisi için bir konuyla ilgilendiğini ifade eder ve tarihi diğer sosyal bilimlerden ayıran şeyin bu olduğunu söyler.²⁰⁵ Hodgson için bilimdeki evrensellik problemi, genelgeçer önermelerin yanlış kurulma ihtimalinden ziyade, önemin genelgeçerlikte aranmasından ve tekilliklerin önemsizliğinin ima edilmesinden kaynaklanır. Gelecekteki olasılığı şartlar çerçevesinde tanımlayabilen ve genelleme imkânı taşıyan disiplinlere evrensel bir önem atfedilmesinin bir yanığı olduğuna işaret eder.²⁰⁶ Ulaşılması mümkün bu görülen kesin yargılarla disiplinler, tarihçilerin gıpta ettiği “felsefi” bir itibar kazanırlar.²⁰⁷ Fizik, kimya, biyoloji disiplinleri ve diğer sosyal araştırmalardaki gibi bir evrensellik iddiasının tarihte olmaması, tarihin münferit olaylar için sorduğu soruların evrensel öneme sahip olmadığını göstermez.²⁰⁸

Farklılıklar ile kapsayıcılık konusunu birlikte düşünen Hodgson için tarihin ana sorusunun *hangi tür yerine kim* olması, tarihin çalışma alanlarının çeşitliliğine ve diğer disiplinler üzerinde bir kapsayıcılığın olduğuna işaret eder. Disiplinlerin bile bir tarihi vardır. Dolayısıyla tarih, başına bir sıfat getirilmeden, tek başına kullanıldığında sadece siyasi tarihi işaret etmemelidir. Tarihin başına sıfat getirmeden tanımlanıp tanımlanamayacağı sorusu, tarihin bir metot olduğuna ve geçmişin kendisi anlamına gelmeyeceğine delalet eder. Hodgson, disiplinlerin benzerliği ve farklılığına işaret ettiği kadar, bir disiplin olarak tarihin, *geçmişten* farklılığına da işaret eder. Hodgson’ın düşünceleriyle, önceki bölümde işaret edilen Gasset’ nin tarih ve geçmişin farkı üzerine düşünceleri, bu açılardan benzerlikler gösterir. Hodgson’a göre geçmişe duyulan alakadan tarihi ayıran şey, tarihin merkezinde, tatminkâr olmasa da kaçınılmaz olan²⁰⁹ geniş ölçekli soruların olmasıdır.²¹⁰

²⁰⁴ A.g.e., 390.

²⁰⁵ A.g.e., 393.

²⁰⁶ A.g.e., 391.

²⁰⁷ A.g.e.

²⁰⁸ A.g.e., 390.

²⁰⁹ A.g.e., 402.

²¹⁰ A.g.e., 396.

Bugün tarih disiplini, akademik disiplinlerin hiçbirinin amaçlamadığı gibi *tarihten ders çıkararak öngörülebilirliği mümkün kılmayı* amaçlamaz.²¹¹ Bu eski yaklaşıma karşı çıkılması, 19. yüzyıl tarih yazımının ana meselesi hâline getirilen öngörücü ve yönlendirmeci tarihçilikten ayrılmayı işaret eder. Sosyoloji için bu durum uygulamalı sosyoloji hariç tutularak düşünülebilir. Zira uygulamalı sosyoloji, sosyal politika odaklı bilgiler üreterek toplumsal sorunların çözümünü hedefler.²¹² Bu amaçla ürettiği bilgileri, problemi çözmek üzere yetkili kurumlar ve kişilerle paylaşır.²¹³ Devlet biçimlerinde örgütlenmiş toplumların gelişimi, toplumu araştırmayı kendilerine görev edinen bilimlerin ortaya çıkışlarının bir sebebi olmuştur.²¹⁴ Ancak sosyal ve beşerî bilimlerin disiplinleşme süreçlerinde her birinin amacı yüzyıllar içinde değişmiş, bugün gerek tarihe gerek sosyolojiye atfedilen kamuya, bazen örtük olarak da devlete hizmet etme amacı, bazı disiplinlerde daha çok ve bazılarında daha az olmak üzere sorgulanır hâle gelmiştir. Hodgson’a göre tarihsel çalışmanın çıkarları, tüm insanlar için adalet içeren gerçek anlamda özgür bir toplumun temelini oluşturmaya dayanmaktadır.²¹⁵ Ayrıca, tarihsel soruşturmadaki öngörünün, bir *doğrulama aracı* olarak kullanılabileceği görüşündedir.²¹⁶ Ancak, disiplinlerin bilimsellikleri, önermelerinin yanlışlanabilirlikleriyle kontrol edildiğinden, *doğrulama aracı* olmak gayesiyle hareket edilen bir disiplinde teleolojiye düşmek Hodgson’ın metoduyla kaçınılmazdır. Hodgson, bilimsellik gayesindense tarihçiliğin amacının ahlaki boyutuna işaret eder. Ocak 1961 tarihli bir mektubunda “kişi, başka bir ülkeyi tanımadan kendi ülkesini gerçekten bilemez. (...) çağımız, belki de geçmişteki hiçbir çağ gibi olmadığı için alçakgönüllülük çağrıları gerektirir” der.²¹⁷ Böylelikle, tarihçilikte amaç olarak gördüğü ahlaki tutumu ve değerleri yansıtır.

²¹¹ Hodgson, **İslam’ın Serüveni: İslam’ın Klasik Çağı**, s. 47.

²¹² Nadir Suğur, “Sosyolojik Araştırmanın İmkânı ve Sınırları”, **Sosyoloji ve Yöntem: Sosyoloji Seminerleri 2**, İstanbul, Alfa, 2018, ss. 85-116, s. 90.

²¹³ A.g.e.

²¹⁴ Norbert Elias, **Sosyoloji Nedir?**, Çev. Oktay Değirmenci, İstanbul, Olvido, 2016, s. 90.

²¹⁵ Lydia Kiesling, “The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson”, MA Thesis, University of Chicago, Center for Middle Eastern Studies, Chicago, 2012, s. 35.

²¹⁶ Hodgson, **İslam’ın Serüveni: İslam’ın Klasik Çağı**, s. 47.

²¹⁷ Kiesling, The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson, s. 35.

Hodgson’ın bu yazısının aslı için bkz.: Box 1, Folder 18, Marshall G. S. Hodgson, Papers, Hanna Holborn Gray Special Collections Research Center, University of Chicago Library.

Hodgson araştırmacı tiplerini özgünleştiriciler (*typicalizers*) ve istisnaileştiriciler (*exceptionalizers*) olarak ikiye ayırır. Özgünleştiriciler, istisnalarla ilgilenmeseler de çevreleri bunlarla kuşatılmıştır; istisnaileştiriciler ise her konuyla ilgilenirler ve bunlarla ilgilenilmesi gerektiğini düşünürler.²¹⁸ Hodgson'ın ifadesiyle tarihçiler, bir şeyi, genelin örneği olduğu için değil, tekrar edilmediği için incelerler.²¹⁹ Ayrıca ayrıntılı eleştiri ve keşif çalışmasından önce araştırma alanı için bir modele dayanma ihtiyacı da hissetmezler.²²⁰ Bu sebeplerle tarih, bilim olmadığı düşünülerek eleştirilir. Hodgson'a göre tarihsel dinamikler üzerine soyutlayıcı çalışmalar ne kadar önemli olsalar da tarih değildir.²²¹ Düzgünce inşa edilmemiş bölgesel tarih anlatıları, dünya algıları içinde bilinçsiz ikamelerdir.²²² Bu da tarihin bilim olmadığı eleştirilerine katkı sunan yanlışlardan birini oluşturur.²²³ Hodgson istisnaileştiricilerin araştırma alanı açısından daha kuşatıcı ve kapsayıcı olduğuna inanır.²²⁴ Bu ayrım, tarihçilerin diğer disiplinlere yaklaştığı oranda farklı eğilimler ve sınıflandırmaları kapsamıyla da çeşitlilik gösterebilir. Örneğin, Hodgson'ın felsefi eğilimli tarihçi diyerek sınıflandığı tarihçi, çağdaş aktörlerin bilincinin dayattığı sınırların ötesinde, bir fikrin açılımı ve izahı için kendisine yardımcı olan bilginin araştırılmasından memnun olur.²²⁵ Bu anlamda Hodgson, kavramlar tarihiyle ilgilenirken felsefi tarihçi kimliğine bürünür.

İnsan, tarihin her döneminde grup içinde yaşadığından, sosyolojiyi mekanik bir psikoloji olarak gören 19. yüzyıl sosyologları, klasik psikolojinin devamı niteliğindeki araştırmalarından dolayı yetersiz görülmüşlerdir.²²⁶ Oysa sosyoloji, her şeyi toplum içinde inceler; toplumun tüm ilişkilerini ve bütünü, yapıları, süreçleri, toplumsal dönüşüm yasalarını, fikir dünyası çatışmalarını ve beşerî iradeyi konu edinir.²²⁷ Her şey hareket hâlinde olduğundan, toplumsal hareketlilik ve değişim de toplumların özel

²¹⁸ Hodgson, **Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler**, s. 155.

²¹⁹ A.g.e., 157.

²²⁰ A.g.e., 401.

²²¹ A.g.e., 389.

²²² A.g.e.

²²³ A.g.e.

²²⁴ A.g.e., 155.

²²⁵ A.g.e., 412.

²²⁶ Ergun, **Sosyoloji ve Tarih: Sosyolojide Yöntem Sorunu**, s. 16.

²²⁷ A.g.e., 17.

tarihsel süreçleri göz önüne alınarak açıklanır.²²⁸ Dolayısıyla doğa, toplum, birey meselesinde insan, doğanın bir parçası kabul edilerek toplumsal ve tarihsel bir varlık sayılır.²²⁹ Tarih ve sosyolojinin benzerlik ve farklılıklarından bahsederken bu disiplinlerin zaman içindeki yönelimlerinin değişim gösterdiğini de dikkate almak gerekir. Yukarıda işaret edildiği üzere, 19. yüzyıldaki tarih disiplini 20. yüzyıldan yazım ve anlayış açısından farklı bir noktadadır. 19. yüzyıldaki geleneksel tarih yazımı, soyut genellemelere indirgenmeye karşı koyan bireylerin aracılığına ve kasıtlılık unsurlarına odaklanırken, 20. yüzyıldaki sosyal bilimler yönelimli yeni biçimler, toplumsal yapı ve süreçlerin değişiminin altını çizer.²³⁰ Diğer disiplinlerle, özellikle antropoloji ve sosyolojiyle ilişkilerin gelişmesi anlamına gelecek yeni yönelimlerde, eski tarihyazımındaki büyük adamlar, olaylara yönelen anlatıyı daralttığı için eleştirilir.²³¹ Bireyin tarihteki rolü, onun eylemleri, istekleri ve duygularının, toplumsal olayın içinde olması ve toplumsal olayı bütünlemesiyle açıklanabilir.²³² Bu sebeplerle, toplumdan uzak bir zamana ve topluma etki eden birey anlatısı, bütüncül bakışı kaçırmaya sebeptir. Öte yandan sosyolojinin de tarihten kopuk olduğu durumlar, araştırmacı bakışın eksikliğine neden olur. ABD sosyolojisindeki etkisiyle bilinen, tarih ve sosyoloji ilişkisine 1962’de değinen W. Mills, tarihten kopan ve insana tarihsel bir düşünüşle yaklaşamayan bir sosyologun, araştırmalarına yön verecek sorunları gereği gibi temellendiremeyeceğine inanır.²³³ Mills için sosyal bilimler, tarihsel disiplinlerdir ve insan tarih dışı bir varlık olmadığından, bir sosyal bilimin tarihi aştığı iddia edilemez.²³⁴ Toplum, bireylerden meydana gelir ve birey toplumsal olayın merkezindedir; bu sebeple, karşılıklı bir şekilde toplumsal koşullar bireyin eylemlerinde etkilidir.²³⁵

Marksist, Parsonsçı anlatıların veya *Annales* anlatılarının sosyal bilimlere yaklaşarak, nüfusun daha geniş kesimlerini ele aldığı ve böylelikle tarihi

²²⁸ A.g.e., 18.

²²⁹ A.g.e., 19.

²³⁰ Iggers, **Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı**, s. 3.

²³¹ A.g.e.

²³² Ergun, **Sosyoloji ve Tarih: Sosyolojide Yöntem Sorunu**, s. 20.

²³³ C. Wright Mills, **Sosyolojik Tahayyül**, İstanbul, Hill Yayınları, 2016, s. 207.

²³⁴ A.g.e., 193.

²³⁵ Ergun, **Sosyoloji ve Tarih: Sosyolojide Yöntem Sorunu**, s. 20.

demokratikleştirdiği, tarihsel perspektifin siyasetten topluma kaymasına neden olduğu ifade edilir.²³⁶ 1970'lerden itibaren siyaset, 1980 ve 1990'lardan itibaren tarih disiplini önem kazanırken ve 1980'lerde artık tarihsel antropoloji gibi alt dallar da tanınır olur. Sosyoloji ve tarihin iş birliğinin bütüncül bir yaklaşım için gerekli olduğu ifade edilirken, siyaset ve antropoloji de bu iş birliği düşüncelerinden nasibini alır. 1980'lerde, tarihin siyasetten arı bir anlatıya bürünemeyeceğini ifade eden *Annales* tarihçilerinden Le Goff, çok disiplinlilik çağında bir disiplini ayrı bölümlere ayırmanın kabul edilemeyeceğini, siyasetin tarihin belkemiği değil, çekirdeği olduğunu itiraf eder.²³⁷ 1970'lerin başında bu yaklaşımla disiplinlerarasılığın önemine dikkat çekilir ve önceki yaklaşımlar yeterince bilimsel olmadıkları için eleştirilirken, disiplinlerin genelinde hâkim paradigma olan süreklilik anlatısı, tarihin yönü ve tek bir tarih olduğu hakkında geleneksel söylemler devam eder.²³⁸ Çağdaşlaşma, akılcılaşma ve modern yönde hareket eden tarih düşünceleri, sonunda imtiyazlı bir dünya tarihi anlatısı ve Batılılaşmaya çıkar.²³⁹ Kökleri İtalyan hümanist düşünceye dayanan *Antik, Orta Çağ ve Modern (Ancient, Medieval, Modern)*²⁴⁰ başlıklarla üçlü dönemlendirme, 19. yüzyıl Batı akademisi tarafından²⁴¹ dünya tarihi anlatısı için sahiplenilmişse de evrensel bir dönemlendirme niteliği taşımaz.²⁴² Modern dünyayı Ranke ekolüne göre çok daha dinamik biçimde kavrayan sosyal bilimlerin yönelimli tarihçilerin bir kısmı, ne kadar farklı düşünce geliştirseler de ekonomik büyüme ve toplumun düzenine yönelik bilimsel akılcılığı, modern dünyayı tanımlayan pozitif bir olarak görmeye devam ederler.²⁴³

²³⁶ Iggers, **Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı**, ss. 3-4.

²³⁷ Jacques Le Goff, "Is Politics Still the Backbone of History", *Daedalus*, C.100, No:1, 1971.

²³⁸ Iggers, **Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı**, s. 4.

²³⁹ A.g.e.

²⁴⁰ Antik Çağ, Orta Çağ, Modern Çağ

²⁴¹ *Western* sözcüğü *Batılı* olarak çevrilmiştir. Çalışmamızda bu kelime, Hodgson'dan hareketle *Batı Avrupa ve Kuzey Amerika*'yı ifade etmek üzere kullanılmaktadır.

²⁴² William A. Green, "Periodizing World History", *History and Theory*, C.34, No:2, 1995, s. 99.

²⁴³ Iggers, **Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı**, s. 5.

1.2.2. Melezlikler

Bir konunun nasıl disiplin hâline geldiği sınırlanmasıyla alakalı²⁴⁴ olduğundan, disiplinlere ayrılma yapay ve değişkendir. Hodgson için disiplinlerin sınırlanması, tanımlanması açısından bir gereklilikse de bu sınırlama ne dışlayıcı olmalı ne de disiplini cüzi bir inceleme konusuna çevirmelidir.²⁴⁵ Zira sosyal ve beşerî bilimler disiplinlerinin inceleme nesneleri ortaklık taşır. Cevapların da bir şekilde birbirine bağlı olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.²⁴⁶

Hodgson, disiplinlerin sınıflandırılmasını, bugün de nomotetik ve idiyografik olarak bilinen usule uygun şekilde yapar. Ayrıca, bir disiplini diğerlerinden ayırmak için o disiplinin diğer alanlardan bağımsız olan ancak kendi içinde bağımlı ve tartışılabilen, kendine has sorular sorup soramadığına bakılmalıdır.²⁴⁷ Hodgson, birbirinden bağımsız alanların aynı çuvala konması olarak tarif ettiği ve *tarih çalışmaları* olarak adlandırdığı alanın varlığına bu aşamada işaret eder.²⁴⁸ Bu çalışmalar, ara bir formu temsil eder ve diğer disiplinlerle iş birliği içinde bir çalışma ortaya konmasına vesile olur. Sosyolojiyi, belirli bir yöntemle bağımsız bir çerçeveye kavuşturup bir disiplin hâline getirmeyi amaçlayan Durkheim da zaman zaman sosyoloji ve tarihin yöntem farklılıklarına dikkat çekse de disiplinlerarasılığın gerekliliğine işaret eder. Bir *fusion* ile bu ikisinin birlikteliğinin kaçınılmaz olduğuna inanır.²⁴⁹ Bu sebeple, disiplinlerarası bir tutumla ortaya çıkan çalışma sahaları, *melez* formlar olarak ifade edilebilir.

Disiplinlerarasılığın, maznun disiplinlerin imkân ve sınırlılıklarının sorgulanması ve disiplin olmayan ara formların disiplinleşmesi süreci olduğu ifade edilir.²⁵⁰ Sosyoloji ve tarih ilişkisi, son yüzyılda bir problem hâline gelir. Eleştirel belge okuma ve hakikat arasında bir paralellik kurulan Rankeci tarih anlayışında,

²⁴⁴ Hodgson, **Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler**, s. 451.

²⁴⁵ A.g.e.

²⁴⁶ A.g.e.

²⁴⁷ Hodgson, **İslam'ın Serüveni: İslam'ın Klasik Çağı**, s. 47.

²⁴⁸ A.g.e.

²⁴⁹ Enes Kabakçı, "Durkheim ve Gökalp: Tarih, İdeoloji ve Sosyolojinin Özerkliği Meselesi", **Ziya Gökalp**, Eds. Korkut Tuna, İsmail Coşkun, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2011, ss. 205-217.

²⁵⁰ Koray Değirmenci, "Sosyal Bilimlerde Disiplinlerarasılığı ve Disipliner Ayrımları Yeniden Düşünmek", **Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, 2011, s. 79.

araştırma nesnesi sınırlandırılmış olduğundan disiplinlerarasılığa ihtiyaç duyulmamaktaydı. 18. yüzyılda ise sosyoloji henüz ortaya çıkmadığından sadece tarih ve teoriyi harmanlayan Adam Smith, Adam Ferguson, Edward Gibbon gibi isimlerden söz edilebilir.²⁵¹ 20. yüzyılda, 19. yüzyıldan farklı olarak profesyonel tarihyazımının anlatıya dayalı, olay yönelimli niteliğinin yerini, nicel sosyolojik ve ekonomik araştırmalardan yararlanan sosyal bilim yönelimli tarihsel araştırma ve yazma biçimleri alır.²⁵² *Annales* Okulu tarihçileri bu tarihlerde başlayan etkisiyle her ne kadar bir ekol olduklarını reddederek yenilikçi bir ruhu simgelediklerini ifade etseler de 2. Dünya Savaşı sonrası güçlü bir kurumsal temelle²⁵³, yalnız Fransa'daki değil, tüm dünyadaki tarihyazımını etkilerler. Bu etki, onların tarihsel belgenin kullanımının ne kadar çeşitlendirilebileceğini yenilikçi olarak gösterebilmelerinden kaynaklanmaktadır.²⁵⁴ *Annales* tarihçiliğiyle, bilgiye ulaşım şekillerinin değişmesiyle yorumların da değişebileceğine işaret edilir.²⁵⁵ Toplumsal bağlamların geleneksel tanımlarında yanılabilirlikler ve tutarsızlıklar olabileceği, böylelikle açığa çıkar.²⁵⁶

1945'ten sonra önemli akademik yeniliklerden biri de ABD'nin dünya çapında kazandığı yeni siyasi rolün motivasyonu ile daha çok uzmana ihtiyaç duymasıyla, yeni bir kurumsal kategori olarak alan araştırmalarının şekillenmeye başlamasıdır.²⁵⁷ Özellikle Orta Doğu'daki siyasi düzenin değişmesi, bölge üzerine çalışmaların yoğunlaşmasına sebep olur.²⁵⁸ Sonradan bölge araştırmaları olarak adlandırılacak bu çalışmaların köklerinin savaş öncesine dayandığı söylenebilir.²⁵⁹ Ancak öncesinde de araştırmacı sayısının kısıtlılığı, sonradan ABD görevlileri ve dış politikayla ilgilenen akademisyenlerin artmasıyla aşılabilir ve Soğuk Savaş'ta stratejik öneme sahip olduğunu

²⁵¹ Ferdan Ergut, "Tarihi Sosyal Bilimleştirmek; Sosyal Bilimleri Tarihselleştirmek", **Tarihsel Sosyoloji**, Ed. Elisabeth Özdalga, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2016, s. 204.

²⁵² Iggers, **Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı**, s. 3.

²⁵³ A.g.e., 51.

²⁵⁴ Jim Sharpe, "History from Below", **New Perspectives on Historical Writing**, Ed. Peter Burke, Cambridge, UK, Polity Press, 2006, ss. 25-42, s. 32.

²⁵⁵ Burke, **New Perspectives on Historical Writing**, s. 110.

²⁵⁶ A.g.e., 112.

²⁵⁷ **Sosyal Bilimleri Açın: Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor: Gulbenkian Komisyonu**, s. 40. Bir sonraki bölümlerde görüleceği üzere, Hodgson da bir mektubunda bölge çalışmalarının fonlanmasının sebepleri hakkında şüphelerinin olduğundan bahsedecektir.

²⁵⁸ Iggers, Wang, **A Global History of Modern Historiography**, s. 339.

²⁵⁹ Timothy Mitchell, "The Middle East in the Past and Future of Social Sciences", **The Politics of Knowledge: Area Studies and the Disciplines**, Ed. David L. Szanton, University of California Press, 2002.

düşündükleri Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgelerine yönelmelerine neden olsa da bu ilgi dil bariyeri nedeniyle bir süre daha kısıtlı kalır.²⁶⁰ Çok sayıda disiplinin bu çalışma alanının sosyal ve beşerî bilimleri bir araya getirdiği ve hatta bazı durumlarda doğa bilimlerinden de yardım aldığı vakidir.²⁶¹ Öyle ki, uluslararası akademik çalışmalar içinde yer alan akademisyenlerin, ulusal seferberlik faaliyetinde yer alanlardan daha fazla etkilendiği dile getirilir.²⁶² Batı'yı inceleyen bilimlerin Batı dışı *diğer dünyaya* yönelmesiyle, yöntemlerin Batı dışına uygulanabilirliği görülürken etnografya ve Doğu Araştırmaları mantığı sekteye uğrar.²⁶³ 20 yıl içinde antropologlar etnografya faaliyetinden vazgeçerek disiplini tanımlayacak yeni gerekçeler ortaya koyarlar.²⁶⁴ Bu yıllarda oryantalistler disiplinin adından vazgeçerek, bölgesel kültür araştırmaları, tarih, felsefe, klasikler veya teoloji bölümlerine katılırlar.²⁶⁵

Ayrıca 1945 sonrasında ABD'nin ekonomik üstünlük sağlaması, sosyal bilimlerde ABD'li kurumların öne çıkmasına ve önceliklerin değişmesine, Soğuk Savaş'ın da etkisiyle belli başlı ülkelerin temel bilimlere yatırım yapmasına ve ardından bu yatırımın özellikle sosyal bilimlere çevrilmesine neden olur.²⁶⁶ Bu da üniversite ve akademisyenlerin sayıca artmasına, özgünlük arayışıyla uzman sınırlılıklarının bir kenara itilmesine ve sosyal bilimlerin komşu dallara yeşil ışık yakmasına yol açar.²⁶⁷ İdeolojik düzlemde liberal düşüncenin en önemli referanslarından biri olan Alexis de Tocqueville, ABD demokrasisinin liberalliği ve Fransa'daki demokrasinin kurumsallaşmasında liberal boyutun zayıflığını konu edindiği ayrıntılı iki çalışmada, tarihsel analizleri sosyolojiyle bir araya getirerek hem karşılaştırmalı sosyolojiye imkân tanır hem de tarihsel sosyolojiye bir örnek teşkil eder.²⁶⁸ 1960'lardan itibaren teorik çerçeveyi Tocqueville gibi etkileyen bir diğer isim

²⁶⁰ Zachary Lockman, **Hangi Ortadoğu?: Oryantalizm Siyaset Tarih**, Çev. Burcu Birinci, Küre Yayınları, 2010, s. 189.

²⁶¹ **Sosyal Bilimleri Açın: Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor: Gulbenkian Komisyonu**, s. 40.

²⁶² Lockman, **Hangi Ortadoğu?: Oryantalizm Siyaset Tarih**, s. 190.

²⁶³ **Sosyal Bilimleri Açın: Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor: Gulbenkian Komisyonu**, 41.

²⁶⁴ A.g.e.

²⁶⁵ A.g.e.

²⁶⁶ A.g.e., 38.

²⁶⁷ A.g.e.

²⁶⁸ Kabakcı, **Sosyolojiyi Kurmak: Montesquieu, Tocqueville, Comte, Durkheim**, s. 73.

de Marx'tır. Özellikle ekonomi ve toplum ilişkisini kuramsal çerçeve üzerinden düşünen Immanuel Maurice Wallerstein, Eric Hobsbawm, Eric Robert Wolf, Andre Gunder Frank, Samir Amin gibi tarihçi, sosyolog, antropolog, iktisatçı olarak farklı disiplinlerden Marksist teorisyenlerin disiplinlerin kesişimine katkısı açıktır. Bu düşünürler, kapitalizmin yükselişi ve dünya ekonomisinin bilinçlenmesi üzerine, dünya genelinde ses getirecek tarihsel açıklamalar geliştirirler.²⁶⁹ Wallerstein'ın 2004 tarihli raporunda belirttiği üzere, özellikle 1960'lardan itibaren sosyal bilimlerde farklı disiplinler arasındaki entelektüel sınırlar gittikçe belirsizleşmekteyse de kurumsal anlamda bu belirsizleşmeye bir direnç gözlenir.²⁷⁰ Tarihsel sosyolojiye katkı yapan bu teorisyenler, bir okul hâline gelemeseler de bir literatür oluşturur ve bir okuldan ziyade disiplinlerarası bir muhayyile ya da sosyal bilimlere yönelik bir tasavvur geliştirirler.

Sosyolojide tarihsel bakışın derinlik getireceği düşüncesiyle tarihsel sosyoloji alanının inşası 1950 sonlarına dayanmaktadır.²⁷¹ Bu yaklaşımda öne çıkan iki isimden biri, sosyolog C. W. Mills, "adını hak eden sosyoloji, tarihsel sosyolojidir" derken²⁷², diğer bir isim, tarihçi E. H. Carr, "sosyoloğun tarihe, tarihçinin de sosyolojiye daha çok dayanması ikisinin de hayrınadır" diyecektir.²⁷³ Tarihsel sosyoloji, 1970'lerde öncelikle Barrington Moore'un ve daha sonra onun öğrencileri Theda Skocpol ve Charles Tilly'nin sürdürdüğü bir çalışma alanı olarak yayılmaya başlar.²⁷⁴ Moore'un yöntemi, tekil olaylar dizisinden daha fazlasına uygulanan değişim ilkelerini saptamak, toplumsal düzenin zaman ve mekân içinde değişmeyen ya da tekerrür eden

²⁶⁹ Edmund Burke III, "Marshall G. S. Hodgson ve Dünya Tarihi", **Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler**, Ed. Edmund Burke III, İstanbul, Vadi Yayınları, 2019, ss. 31-50, s. 31.

²⁷⁰ Değirmenci, "Sosyal Bilimlerde Disiplinlerarasılığı ve Disipliner Ayrımları Yeniden Düşünmek", s. 75. Bahsedilen rapor için bkz.: Immanuel Wallerstein, "The Three Meanings of 'Discipline'", *Reinventing the Social Sciences*, Paris, OECD, 2004.

²⁷¹ Ergut, *Tarihi Sosyal Bilimleştirmek; Sosyal Bilimleri Tarihselleştirmek*, s. 199.

²⁷² Mills, **Sosyolojik Tahayyül**, s. 193.

²⁷³ Ergut, *Tarihi Sosyal Bilimleştirmek; Sosyal Bilimleri Tarihselleştirmek*, s. 199. Ergut, sosyolog ve tarihçinin o dönemlerde iki disiplinin bir aradalığını savunmakta yalnız olduğunu dile getirmekte, fakat bu hususta yanılmaktadır. Yeni şekillenmeye başlayan eğitim sistemiyle Chicago Üniversitesi bünyesindeki komitelerden anlaşılacağı üzere 1950'lerde bunu savunan kişi sayısı sanıldığı kadar az değildir. Örneğin, bu dönemin eğitimcisi Bernard Cohn, Chicago Üniversitesine ilk olarak 1957 senesinde doktora sonrası kariyer için gelir ve 1964'te fakülteye dâhil olur. Bulunduğu senelerde antropoloji ve tarihin iş birliğini savunması itibarıyla iki disiplin için de önemli bir isim olacaktır.

²⁷⁴ A.g.e.

yanlarını ayırt etmek üzerine kuruludur.²⁷⁵ Melez bir form olan tarihsel sosyoloji, makro genellemelerden uzak durarak ve patika bağımlılığı (*path dependency*) argümanını kullanarak, niyet edilmemiş (*unintended*) olana ve rastlantısallığa (*contingency*) vurgu yaparak sosyolojik metodu tarihe yaklaştırır.²⁷⁶

Antropoloji disiplini de tarih ve sosyolojinin disiplinlerarasılık kazanmasında önemli bir yere sahiptir. Bu iki disiplin arasındaki ilişki, melezlerin yani antropolojik tarih, tarihsel antropoloji, etnografik tarih, kültürel tarih gibi disiplinlerin türemesine sebep olur.²⁷⁷ Tarihçilerden önce antropologlar tarafından kullanılan tarihsel antropoloji, kültürel tarihten ilham alır ve disiplinlerin birliğini savunur.²⁷⁸ Antropolojinin toplumları anlamak için toplumlar/kültürler arasındaki ilişkiler, alışveriş ve kültürlenme süreçlerine ve dış dinamiklere vurgusu, hem sosyoloji hem de sosyal bilimlerin geneli için öncü ve belirleyici olur.²⁷⁹ Antropoloji, özellikle Orta Çağ ve modernliğin erken dönemlerini çalışan tarihçiler için disiplinlerin iş birliğini daha da makul kılar.²⁸⁰ 1980’lerde, antropoloji, edebiyat ve tarihin iş birliğinden *yeni kültürel tarihin* ortaya çıkması, tarihin tekil olarak teoriye yönelmektense, diğer disiplinlerin yardımıyla kendi melezliklerini meydan getirmeye daha meyyal olduğunu gösterir.²⁸¹ 1970’lerin ve 1980’lerin tarihçilerinin, siyasal ve toplumsal davranışların anlaşılmasında kültürün önemini antropologlardan öğrendikleri ifade edilse de²⁸² disiplinlerin, özellikle sosyoloji ve antropolojinin tarihi etkilemeye başladığı seneler 1950 sonlarına tekabül eder. Antropolojik yaklaşım, farklılıkların gelişimini gözlemleme imkânı verirken araştırma alanını siyasal kültürü de kapsayacak biçimde genişletir; bu sebeple tarihsel perspektifle tahkim edilmeye muhtaçtır.²⁸³ Bu yaklaşımla, kültürel analizin bireyselleştirici karakteri ile tarihsel yöntemin

²⁷⁵ Theda Skocpol, **Tarihsel Sosyoloji: Bloch’tan Wallerstein’e Görüşler ve Yöntemler**, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014, s. 352.

²⁷⁶ Ergut, Tarihi Sosyal Bilimleştirmek; Sosyal Bilimleri Tarihselleştirmek, ss. 207-208.

²⁷⁷ Goodman, History and Anthropology, s. 790.

²⁷⁸ A.g.e., 791-792.

²⁷⁹ Kabakcı, “Kaideden İstisnaya: Gelişmecilik ve Kültürelciliğin Ötesinde Tarihsel Sosyolojinin İmkânları”, s. 432.

²⁸⁰ Sharpe, History from Below, s. 32.

²⁸¹ Goodman, History and Anthropology, s. 792.

²⁸² Iggers, **Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı**, s. 12.

²⁸³ Kabakcı, “Kaideden İstisnaya: Gelişmecilik ve Kültürelciliğin Ötesinde Tarihsel Sosyolojinin İmkânları”, s. 432.

tekilleştirici yaklaşımı birbirini tamamlar.²⁸⁴ Esas olarak Max Weber geleneğine bağlı kalan ve antropoloji disiplininin önde gelen isimlerinden Geertz'in çalışmaları, tarih, sosyoloji ve antropolojinin harmanlanmasıyla dikkat çeker. Geertz, tasnif ve tipolojilerle yetinen karşılaştırmalı din sosyolojisiyle arasına mesafe koyar.²⁸⁵ İslam'ı ve Müslüman toplumları "yabancı" ve "egzotik" bir nesne olarak inceleyen, İslam âlemini homojen bir bloğa indirgeyen döneminin oryantalist bu yaklaşımlarından uzak durmaya özen gösterir.²⁸⁶ Antropoloji yoluyla pozitif bilimler olan ekonominin ve nicel analizlerin tarihe dâhil oluşu, Geertz'in çalışmalarında gözlenebilir.²⁸⁷ Natalie Zemon Davis de Geertz gibi hem bir antropolog hem de bir tarihçi addedilen isimlerdendir. Yaşayan sistemlerin toplumsal süreçlerine dair yakın gözlemi mümkün kılması ve tarihçiyi üst anlatıdan (*metanarrative*) özgürleştirilmesi sebebiyle tarihin antropolojiyle iş birliği yapmasının önemine vurgu yapar.²⁸⁸ Bu isimler, daha sonraki senelerde Lynn Hunt gibi *yeni kültürel tarihi* anlayışının önde gelen isimlerine ilham olacaktırlar.

1990'lardan itibaren, *Annales* dergisinin 1994'te isim değişikliğiyle yeniden bir araya gelmesi örneğinde olduğu gibi tarih dergilerinde, sosyal bilimler metodolojisi daha çok önemsenmeye başlanır.²⁸⁹ *Annales* okulu 1989'da, yapısalcılığın, nicelemenin, Marksizm'in ve diğer ideolojilerin tarihsel çalışmalarda ikna ediciliğini kaybettiğine ve geleneksel sosyal bilimlerin krizlerine işaret eder.²⁹⁰ Artık tarihçiler makro ve mikro tarih arasındaki uçurumun sona ermesi gerektiğine inanarak yalnızca sosyolog ve ekonomistlerle değil, diğer disiplinlerle de yakın planda çalışacaklardır.²⁹¹ Toplum ve kültüre yönelik tarihsel bir perspektif barındıran yeni metotlar, *Annales* dergisinin önceden ana temaları olan coğrafya, sosyoloji gibi disiplinler olarak anılmayacak; edebiyat eleştirisi, toplumsal dilbilim, siyaset felsefesi gibi yeni isimler alacaklardır.²⁹²

²⁸⁴ A.g.e.

²⁸⁵ A.g.e., 427.

²⁸⁶ A.g.e.

²⁸⁷ Goodman, *History and Anthropology*, s. 788.

²⁸⁸ A.g.e., 786.

²⁸⁹ Iggers, Wang, *A Global History of Modern Historiography*, ss. 375-376.

²⁹⁰ A.g.e.

²⁹¹ A.g.e.

²⁹² A.g.e., 376.

Antropoloji, sosyoloji gibi disiplinlerin tarih ile iş birliğinin gerekliliğinin ortaya konmaya başladığı senelerde, Hodgson da benzer düşüncelerle dönemindeki eğilimleri yansıtır. Bu eğilimin mevcut olduğu tarihleri, 1970 ve 1980’lerden, tarihsel sosyolojinin ilk numune çalışmalarıyla karşılaşılan 1950 ortalarına çekmek mümkündür. Hodgson, araştırmaların muayyen olması gerektiğine, ancak bir araştırmanın genel izahının bir sahayla sınırlı olmasının tamamlayıcı nitelikte diğer çalışmaları zorunlu kıldığına işaret eder.²⁹³ Disiplinlerin alt dalı olan, tarihsel sosyoloji gibi melez formlar için örnek olacak çalışmalarıyla, bu iş birliklerinin gelecekteki çalışmalarda artacağına yönelik emarelerden birkaçını ortaya koyar.

²⁹³ Hodgson, **Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler**, s. 405.

İKİNCİ BÖLÜM

M. G. S. HODGSON ÜZERİNE

2.1. Bereketli Bir Ömür

2.1.1. Biyografiye Atıf

*“The world is too much with us; late and soon,
Getting and spending, we lay waste our powers;—
Little we see in Nature that is ours;”¹*

Bir tarihçiyi yalnız tarihsel olaylara bakışıyla değerlendirmek ne kadar doğru olur, bilinmez. Ancak dünya tarihçisi olarak bilinen Hodgson’ın, 1964’te yayımlanan *İslâm and Image* başlıklı makalesine², panteizmden etkilenmiş romantik şair Wordsword’un yukarıdaki mısralarıyla başlamak istemesi, dünyayı kavrayışına dair onu daha iyi anlamak isteyen okuyuculara bıraktığı izlerden biridir. Okuyucunun, yazarın kişilik özelliklerini, yaşam çizgisini, etkilendiği sanat akımlarını, yaşadığı dönemin siyasi, sosyokültürel özelliklerini, düşünce akımlarını, yetiştiği çevreyi, yaşam alanını, mensup olduğu inanç sistemini tanıması, yazarın zihninde yer eden düşünceleri doğru şekilde kavramasına yardımcı olur.³ Hodgson’ın kişisel arşivindeki notlar ve mektuplar⁴, akademik yazılarına yansıyan düşüncelerinin temellendirildiği

¹ Hodgson’la doğum günleri arasında, 152 yıl 4 gün olan Wordsword’un bu mısraları -her ne kadar farklı çevirilerle anlaşılabilir olsa da- 2020 yılında Türkçeye aşağıdaki dizelerle çevrilmiştir:

“Dünya çok fazla bize, bitmek bilmez bir yarış,
Kazan harca, hep çöpe olan tüm güçlerimiz.
Doğada bize ait dediklerimiz ne az”.

Bkz.: William Wordsworth, **Bir Bulut Gibi: Seçme Şiirler**, Çev. Nazmi Ağıl, İstanbul, Vakıf Bank Kültür Yayınları, 2020, ss. 18-19.

² Marshall G. S. Hodgson, “İslâm and Image”, **History of Religions**, C.3, No:2, 1964.

³ Musa Çiftçi, “Eleştirel Okuma”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı/Belleten**, C.54, No:2006/1, 2009, s. 68.

⁴ Bkz.: Lydia Kiesling, Hanna Holborn Gray Special Collections Research Center Archival Notes: Hodgson Timeline. (t.y.). İşaret edilen bu kaynak, Chicago Üniversitesindeki Hodgson’ın arşiv notlarının bir kısmının transkripsiyonudur. Transkripsiyonları hazırlayan yazar Lydia Kiesling’e, bunları benimle paylaştığı ve bu çalışmayı sürdürebilmemde bana bir heyecan vesilesi olduğu için minnetimi tekrar ifade etmek isterim. Chicago Üniversitesinde Hodgson hakkında hazırladığı yüksek lisans tezine hiçbir yerde ulaşamadığım için kendisiyle iletişime geçmiştim. (Bu tez için bkz.: Kiesling,

noktaları kavramaya, görüşlerinin akademik hayatını ne kadar etkilediğine dair çıkarımlarda bulunmaya imkân sunar.

11 Nisan 1922’de ABD’nin Indiana eyaletinin Richmond şehrinde, Gertrude⁵ ve 1962’de vefat eden akademisyen Dr. James Goodwin Hodgson çiftinin çocuğu olarak dünyaya gelen Marshall Goodwin Simms Hodgson, Pensilvanya’daki prestijli bir Quaker okulu olan Westtown Schoolda liseyi tamamlar.⁶ Arizona, İsviçre gibi farklı coğrafyalarda yaşama imkânı bulur. 1943’te hem Ekonomi ve Siyaset Bilimi alanında Colorado Üniversitesinden, hem de *Relief and Reconstruction*⁷ alanında ABD Richmond’da bir Quaker okulu olan Earlham College’den lisans derecelerini alır. Daha sonra *Committee on Social Thought*’taki doktora programına başlar. Chicago Üniversitesinde 1951 yılında tamamladığı *The Order of Assassins* başlıklı teziyle

The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson.) Tezinin yanı sıra, oldukça yüksek bir meblağa ve kaç gün süreceğini bilemeyeceğim bir mesaiye mâl olacak yaklaşık 100 sayfalık el yazması arşivin transkripsiyonunu, tezimde kullanabilmem adına cömertçe benimle paylaştı. Azami titizlikle hazırlandığı anlaşılan Kiesling’in transkriptlerinin, Hodgson’ı tanımam adına bana, akademik çalışmalarından ziyade yeni kapılar araladığını belirtmeliyim. Başka okuyuculara da bir kapı aralamayı mümkün kılması için akademik çevresiyle ilişkilerine dair yazışmalara tez içinde mümkün olduğunca değinmeye gayret ettim. Zira bu notlarda, bu tez haricinde literatürde neredeyse hiç rastlanmayan çokça bilgi ve anı mevcuttur.

⁵ Kiesling’in tezinde Hodgson’ın annesinin adı “Gertrude” olarak belirtilir. Chicago Üniversitesinin gazete arşivlerinde Marshall Hodgson’ın babasıyla ilgili çıkan bir haberde, James’in eşi olarak Magdalene (başka kaynaklarda da Magdalene Louise Freyder Hodgson) ismi zikredilir. Mezbur gazete haberinde, *Committee on Social Thought*’tan 1951 doktoralı Marshall Hodgson’ın, 1946 doktoralı James G. Hodgson adlı akademisyenin ABD’deki tek bağlantısı olduğu ifade edilir. Hodgson’ın babasının ismi de James Goodwin olduğundan, bu bilgiden emin olabiliriz. Bkz.: “Class News 44-47”, **The University of Chicago Magazine**, May 1960, ss. 23-31. Ayrıca Magdalene (1894-1974) hakkında bilgileri de zikretmekte fayda vardır. Anlaşılan James’in eşi olarak zikredilen Magdalene, *American Medical Association*’dan emekli bir kütüphaneci ve yine bu kuruma bağlı *Quarterly Cumulative Index to Current Medical Literature*’ın editörüydü. Bu bilgilerin bulunduğu kaynaktaki, bu derginin 40 senelik olağandışı başarısının, iki meslektaşıyla birlikte Magdalene’e hasredilmesi gerektiğine inanılıyor ve ileride “gayretli bir feminist tarihçi” vesilesiyle bu kadınların başarısından bir yerlerde bahsedilmesi umuluyordu. Bahsedilen kaynak için bkz.: Catalog of Copyright Entries: Third Series, 1959, Washington, The Library of Congress Copyright Office, 1228. Ancak Kiesling’in tezinden anlaşıldığı üzere Magdalene, Hodgson’ın annesi değil, James Goodwin’in ikinci evliliğindeki eşi idi. James Goodwin ve sosyal hizmet uzmanı olan, Marshall’ın annesi Gertrude boşanmış; Gertrude oğlunun çekirdek ailesiyle birlikte Hyde Park’ta yaşamaktaydı. Bu dönemde Hodgson’ın eşi çalışmıyor, Richmond, Indiana’da yaşayan eşi vefat etmiş olan teyze/halası Ruthanna’nın bakımı da dâhil olmak üzere bu kalabalık evin geçimini Hodgson tek başına üstleniyordu. Kiesling’in tezinin 32. sayfasına yansıyan aile portresinin Hodgson’ın arşivindeki yeri için bkz. Box 2, Folder 19, Hodgson, Papers. Kiesling, Hanna Holborn Gray Special Collections Research Center Archival Notes: Hodgson Timeline.

⁶ Kiesling, The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson, s. 6.

⁷ *Relief and Reconstruction* adlı bölüm, savaş bölgelerine yahut ihtiyaç sahiplerine çeşitli sosyal yardımları sağlamayı amaçlayanlar için gerekli eğitimi vermek amacıyla kurulur. *Relief worker* ifadesi, yardım görevlisi olarak tercüme edilebilir.

doktor, 1964'te ise aynı üniversitede profesör olur. Doktora tez danışmanı, oldukça sevdiği kişisel yazışmalarından da anlaşılan Gustave Edmund von Grunebaum'dur.

1968'in 10 Haziranı'nda, oldukça sıcak bir pazartesi günü Chicago Üniversitesi bahçesinde⁸ öğleden sonra tempolu koşusunu yaparken⁹ kalp sektesinden¹⁰ vefat ettiğinde Hodgson henüz 46 yaşındadır. Vefatından yaklaşık iki buçuk ay evvel "*The Venture of Islam*"ın ilk iki cildinin matbaadan çıktığını sanıyordum ama oradaki gecikmeler beni deli ediyor. Bazen dosyalarımdeki tüm bu tamamlanmamış şeylerin, ölümünden sonra mı tamamlanacağını merak ediyorum!"¹¹ diyerek uzun süren çalışmalarının akıbeti hususunda endişelerini dile getirir. Çalışma arkadaşları, Hodgson'ın endişesini haklı çıkaran, ölümünden sonra basılacak eseri *The Venture of Islam*'ın, onun büyük eseri yani *opus magnum*'u olacağını öngörürler.¹² Çalışmaları yarım kalsa da derlendiğinde oldukça hacimli olan eserleriyle Hodgson, genç yaşta vefat etmesine rağmen ömrü bereketli bir akademisyen olarak örnek teşkil eder.

2.1.1.1 Müfredat dışı hayat

Hodgson'ın fikirleri profesyonellik ile kişisel, bilimsellik ile kutsallık arasında kolayca seyahat eder; çünkü bunlar Hodgson için birbirinden ayrı değildir.¹³ Hristiyanlığın Quaker¹⁴ mezhebi mensubu olduğu bilinen -ve gittiği okullardan da tahmin edilebilen- Hodgson'ın vicdanlı ve kırılğan kişiliği, sıkı vejetaryenliği, durumu

⁸ Saul Bellow, Janis Bellow, "Cloudy Yearnings - Saul Bellow", **An Unsentimental Education: Writers and Chicago**, Ed. Molly McQuade, Chicago, University of Chicago Press, 1995, s. 7. Bellow, Hodgson'ın spor yaparken vefat ettiği alandan "Stagg Field" ismiyle bahseder. Bugün bu alanın adı "*Amos Alonzo Stagg Field*"dır.

⁹ Lydia Kiesling, "The Life of Marshall Hodgson", **New York Times Magazine**, 2016, ss. 30-32.

¹⁰ Saul Bellow, **To Jerusalem and Back: A Personal Account**, New York, The Viking Press, 1976, s. 109.

¹¹ John Ulric Nef, Papers, Hanna Holborn Gray Special Collections Research Center, University of Chicago Library.

¹² In Memorium: Marshall G. S. Hodgson", **Middle East Studies Association Bulletin**, C.2, No:3, 1968.

¹³ Kiesling, The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson, s. 39.

¹⁴ "*Religious Society of Friends*" yahut "*Friends Church*", *Dostlar Topluluğu* yahut *Dostlar Mezhebi* olarak tercüme edilebilecek bir Hristiyan mezhebidir. Bu grubun mensupları için *Quaker* ifadesi kullanılır. "*Quake*" ifadesiyle, "hürmet ve şevkle Tanrı'nın sözüyle titreyenler" manasının kastedildiği düşünülmektedir. Bkz.: "Quaker (n.)", **Etymonline**, Erişim tarihi: 13/11/2022, (Çevrimiçi) <https://www.etymonline.com/word/quaker>

müsait olmayan insanları düşündüğünden bir lokantada rahatça yemek yiyemediği, çiğ patates yiyerek bir süre yaşamını sürdürmeyi tercih ettiği anlatılagelir.¹⁵ *Committee on Social Thought* toplantılarının birinde “iki eliyle sincap misali tuttuğu çileği yerken”, çalışma arkadaşının tabağındaki ete bakarak “leşin iyi pişmiş mi” diye iğnelemelerde bulunur.¹⁶ Üniversitedeki işinden evvel vicdani reddi benimseyerek 2. Dünya Savaşı’nda ABD ordusuna katılmayı reddeder ve bu sebeple kamu hizmetinde çalıştırılır.¹⁷ Vicdani ret kampları olarak bilinen bu çalışma kampları oldukça çeşitlidir. Hodgson, 1943-46 yılları arasında Oregon’daki Sitkum ve Elkton ormancılık kamplarında, daha sonra da bir sene boyunca New Hampshire’daki Concord State (Akıl) Hastanesi’ndeki tıbbi servislerde refakatçi olarak çalışır.¹⁸ Bunların yanı sıra, talaş fabrikasında çalışır, istatistik memurluğu yapar, Meksika’da keçi güder.¹⁹ Yaşamının *müfredat dışı (extracurricular life)* olarak belirttiği bu evrelerinde, tezin ileriki bölümlerinde de dönemin atmosferiyle fazlasıyla ilişkilendirilebilecek birtakım sosyalist-pasifist faaliyetlere de açıktan destek verir. Ne var ki, gençlik yılları hakkında oldukça sınırlı bilgi vardır.²⁰

2.1.1.2. Aile yaşantısı ve kişiliği

Hodgson, her daim formda kalma gayreti ve sportif duruşuyla²¹, Sosyal Bilimler Binası’nın beşinci katındaki odasına varmak için asansör kullanmayı reddeder ve merdivenleri koşarak çıkar.²² Eğitim gayesiyle konuşmalarının bazılarını

¹⁵ Kiesling, “The Life of Marshall Hodgson”.

¹⁶ Bellow, *To Jerusalem and Back: A Personal Account*, s. 109.

¹⁷ Hodgson, *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler*.

¹⁸ Kiesling, Hanna Holborn Gray Special Collections Research Center Archival Notes: Hodgson Timeline, s. 1. Notlar içinde atıf yapılan koleksiyon için bkz.: Box 106, Folder 6, Milton Singer, Papers, Hanna Holborn Gray Special Collections Research Center, University of Chicago Library. Ayrıca, ormancılık kamplarının isminin geçtiği ek bilgi sebebiyle Kiesling’in tezine atıf yapmak da mümkündür. Bkz.: Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 5.

¹⁹ Kiesling, Hanna Holborn Gray Special Collections Research Center Archival Notes: Hodgson Timeline.

²⁰ Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 5.

²¹ Bellow, *To Jerusalem and Back: A Personal Account*, s. 108.

²² A.g.e. Bahsi geçen Sosyal Bilimler Binasının bugün *Social Sciences Research Building* olarak anılan Sosyal Bilimler Araştırma Binası olduğu çıkarımı yapılabilir. Bu bina 1929’da yapılmıştır ve kampüste kişi adı taşımayan birkaç binadan biridir.

da üniversite pistinde koştuğu esnada gerçekleştirir.²³ Bu sebeplerle, atlet olduğu fakültede dilden dile dolaşır.²⁴ Vefatının hemen öncesinde de üniversite sahasında koşu yapmaktadır.

Hodgson, 25 Mayıs 1958 günü Woodlawn'daki bir Quaker buluşma evinde “eski moda sayılabilecek bir Quaker evlilik töreniyle” öğleden sonra saat 4'te Phyllis (Walker)²⁵ ile hayatını birleştirir. Bu çiftin, genetik hastalıkla prematüre doğan ikizleri Sara Elizabeth ve Beverly Ruth²⁶ ile küçükleri (Chantal) Cynthia Susan²⁷ adlarında üç kız evladı olur. İkizlerden biri henüz 7 yaşındayken, yani büyük ihtimalle Hodgson ölmeden bir sene evvel, diğeri de Hodgson'ın ölümünden birkaç yıl sonra vefat eder.²⁸

²³ Kiesling, “The Life of Marshall Hodgson”.

²⁴ Bellow, Bellow, Cloudy Yearnings - Saul Bellow, s. 7.

²⁵ Box 11, Folder 22, Singer, Papers.

²⁶ İkizlerin, 30 Mayıs 1960'ta beşer pound (yaklaşık 2,3 kg) olarak doğdukları nakledilir. Bkz.: Kiesling, Hanna Holborn Gray Special Collections Research Center Archival Notes: Hodgson Timeline, s. 27.

²⁷ Susan'ın 1961'in bahar veya yaz aylarının birinde doğduğu ifade edilir. (Bkz.: a.g.e., 34.) Ancak en son 20 Ocak 2020 tarihinde Jaime Howley tarafından güncellenmiş olan bir çevrimiçi soy bilgisi sayfasında, bir diğer ismi Chantal olan Cynthia Susan'ın doğum tarihi 22 Kasım 1961 olarak geçer. Bu kaynaktaki diğer bir bilgiye göre Susan, 1997'de 35-36 yaşlarındayken intihar eder. (Bkz.: Jaime Howley, “Marshall Goodwin Simms Hodgson”, 2020, Geni, Erişim tarihi: 29/10/2022, (Çevrimiçi) <https://www.geni.com/people/Marshall-Hodgson/6000000057914947925>.) Susan'ın doğum tarihi için Hodgson'ın kendi arşivindeki bilginin daha güvenilir olduğunu düşünmek mantıklıdır. Zira bu çevrimiçi kaynak, işaret ettiği bilgiler için bir kaynak göstermemiştir.

²⁸ Ekim 1967'de hayatını kaybeden Beverly'e, ikiziyle birlikte *Central Nervous System Disease* teşhisi konur. Bkz. Kiesling, The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson, s. 31. Hodgson'ın ikizlerinin muzdarip olduğu bu hastalığa Kiesling'in bir söyleşisinde de değinilir. Bkz.: Mike Sakasegawa, “Transcript of Episode 86: Lydia Kiesling”, Podcast: Keep the Channel Open, 2019, Erişim tarihi: 15/05/2022, (Çevrimiçi) <https://www.keepthechannelopen.com/transcripts/2019/4/10/transcript-episode-86-lydia-kiesling>

Çevresince Hodgson, aile yaşantısında ilgili bir eş ve baba olarak görülür.²⁹ Chicago’da yaşamayı hiç de sevmeyen³⁰ eşi Phyllis bulaşıkları yıkarken Hodgson’ın ona Savaş ve Barış okuduğu, Phyllis’in anılarında aktarılır.³¹ İkizleriyle ilgilenmekten, gecelerini “onların ne kadar anladıklarını bilmediği masalları okumakla” geçiren Hodgson’ın, çoğu zaman yüzü gözü şiş ve sesi kısılmış hâlde okula geldiği nakledilir.³² Kızları hakkındaki üzgün tavrını ve bu konular açıldığında gözyaşları içinde çalışmasına alelacele dönüşünü fark eden bir çalışma arkadaşı, Hodgson’ın onların öleceklerini önceden tahmin ettiğini kestirir.³³

²⁹ Elbette bazı kişilere göre Hodgson, ilgili bir babayı temsil edebilir. Belki de resmin tamamına bakıldığında böyleydi. Ancak Kiesling, tezini yazdığı sırada Hodgson’ın eşi Phyllis’le görüşmek için o yıllarda Phyllis’in yaşadığı Wisconsin’in kırsal kesimlerine gider. Phyllis’in hafızasından görüşme esnasında dökülenleri bizlere aktarır. Phyllis’in aktardığına göre, hasta olan kızları ağır derecede bakıma muhtaçtır ve bu bakımı Phyllis tek başına üstlenir. Bu yeterli gelmediği hâlde Hodgson, hüküm giymiş veya akıl sağlığı pek de yerinde olmayan kişileri, bakıma yardımcı olmaları gayesiyle evine davet etmeyi çare olarak görür. Phyllis’e göre Hodgson, çocukların bakımı için para sarf etmek gerektiğine inanmaz. Yaklaşık 10 sene evli kalmalarına rağmen, Hodgson’ın fotoğrafıyla, onu hâlâ yanındaymışçasına yad eden eşinin bu görünmez emeğini zikretmek isteyen Kiesling, bu anıyı aktarırken, Hodgson’ın “anlamsız standartları olan bir insan” olduğuna kani olacaktır. Nitekim eşi gibi Quaker okullarında öğrenim gören ve ev hanımlığı hikâyesinin yanında yüksek eğitilmiş bir insan olan Phyllis kariyerine arzu ettiği şekilde devam edemezken, Marshall kendi kariyerinde başarılı addedilen bir profil çizer. Phyllis’in hayatı boyunca oyun yazarı ve şair olmak istemesine rağmen bakıma muhtaç çocuklarından sebep bu hayalinin gerçekleştirilememesi, Phyllis’in olduğu kadar Marshall’ın da hayat hikâyesinde görmezden gelinen noktalar. Eğer Marshall’ın kariyere odaklanılacaksa, ağır birtakım yükleri onun üstünden alan bu önemli eş figürüne dipnotta da olsa değinmek yerinde olacaktır. Phyllis, 2 sene kadar öğretmenlik yapar. Arada başka mesleklerle meşgul olup sonrasında donanmanın bir kolu olan WAVeSe (*Women Accepted for Volunteer Emergency Service*) katılır. Kiesling ile yaptığı görüşme esnasında 92 yaşında olan Phyllis’in etrafında uzun süredir yakın bir akrabası yoktur. Ona, önce Wisconsin’de çevredekiler sahip çıkar. İyice yaşlandığında ise bir aile onu yanlarına alır. Bu mülakattan yaklaşık bir sene sonra Phyllis vefat eder. Görüşmenin ayrıntıları ve transkriptler için bkz.: Sakasagawa, a.g.e., 2019, Transcript of Episode 86: Lydia Kiesling. Çevrimiçi soy araştırmaları üzerine bir başka kaynağa göre Phyllis’in ailesi, doğum tarihi ve yeri şu şekilde aktarılır: 1924’te Colorado eyaletinin, Pueblo County bölgesinin, Pueblo şehrinde dünyaya gelen Phyllis’in, annesi 29 Ekim 1895 doğumlu Mildred Davis Walker, babası 20 Şubat 1896 doğumlu Grant Emmet Walker, erkek kardeşi 24 Haziran 1933 doğumlu Leland Grant Walker’dır. Bu kaynak için bkz.: Jaime Howley, “Phyllis Walker Hodgson (Walker)”, 2020, Geni, Erişim tarihi: 29/10/2022, (Çevrimiçi) <https://www.geni.com/people/Phyllis-Hodgson/6000000057914179938>.

³⁰ Kiesling, Hanna Holborn Gray Special Collections Research Center Archival Notes: Hodgson Timeline, s. 25. Bu ifade Hodgson’ın 21 Ekim 1959 tarihli Milton Singer’a gönderdiği notta geçmektedir.

³¹ Bu aktarılanla ilgili göz önünde bulundurulması gereken detay, Phyllis’in “Marshall, bir üniversite profesörünün bulaşık yıkaması gerektiğini düşünmezdi” diyerek bu anıyı sitemle aktarmasıdır. Bkz.: Kiesling, “The Life of Marshall Hodgson”.

³² Bellow, **To Jerusalem and Back: A Personal Account**, s. 108.

³³ A.g.e.

Hodgson'ın Hyde Park'ta, lisansüstü öğrencilerin yaşadığı cinsten bir apartmanda yaşadığı, 55. caddede³⁴, evinin ve üniversitenin civarındaki Jimmy's adlı mekânda iş arkadaşlarına büyük porsiyonlarla vanilyalı Napoli dondurması ikram ederek³⁵ ciddi meseleleri bilgiç bir tavırla ve olabildiğince ayrıntılı şekilde anlattığı aktarılır.³⁶

2.1.1.3. Çalışma hayatı

Hodgson'ın *Committee on Social Thought*'a dâhil oluşu olağan bir seyirde gelişmez. Bugün karşılaştığımız çalışma konularındaki ilgisine hayatının bir döneminde babası tarafından yönlendirildiği tahmin edilebilir.³⁷ Hodgson'ın babası, 1946 yılında doktorasını alan ve sonrasında kütüphane müdürlüğü yapan, çok çeşitli ilgi alanlarına sahip James Goodwin'dir.³⁸ Hodgson'ınkiler kadar detaylı olmasa da terminoloji, organizasyon ve örgütlenme konularında çok sayıda küçük hacimli

³⁴ Bellow, Bellow, *Cloudy Yearnings* - Saul Bellow, s. 7.

³⁵ A.g.e.

³⁶ Bellow, **To Jerusalem and Back: A Personal Account**, s. 108.

³⁷ Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 6.

³⁸ Chicago Üniversitesi dergisinin mezunlara ayrılan bir bölümünde James Goodwin Hodgson (1892-1962) hakkında yazılanlar için bkz.: "Class News 44-47". Ayrıca James G. Hodgson'ın çalışmaları ve mesleki raporları için bkz.: James Goodwin Hodgson, **A Labor Party for the United States**, New York, The H. W. Wilson Company, 1925. James Goodwin Hodgson, **Recognition of Soviet Russia**, New York, The H. W. Wilson Company, 1925. James Goodwin Hodgson, Queens Borough Public Library, **The Business Library**, New York, 1930. James Goodwin Hodgson, **Planning for Economic Stability**, New York, The H. W. Wilson Company, 1931. James Goodwin Hodgson, "Review of The International Institute of Agriculture: An Historical and Critical Analysis of Its Organization, Activities and Policies of Administration, by A. Hobson", **Journal of Political Economy**, C.40, No:3, 1932. James Goodwin Hodgson, **Cancellation of International War Debts**, New York, The H. W. Wilson Company, 1932. James Goodwin Hodgson, **Federal Regulation of Banking: with Guaranty of Deposits**, New York, The H. W. Wilson Company, 1932. James Goodwin Hodgson, **Economic Nationalism**, New York, The H. W. Wilson Company, 1933. James Goodwin Hodgson, **Stabilization of Money**, New York, The H. W. Wilson Company, 1933. James Goodwin Hodgson, **Government Ownership of Public Utilities**, New York, The H. W. Wilson Company, 1934. James Goodwin Hodgson, **Wall Street, Asset or Liability?**, New York, The H. W. Wilson Company, 1934. James Goodwin Hodgson v.d., **Chicago and Cook County: A Union List of Their Official Publications, Including the Simi-official Institutions**, Chicago, University of Chicago Libraries, Document Section, 1934. James Goodwin Hodgson, **The Official Publications of American Counties: A Union List, with an Introduction on the Collecting of County Publications**, Fort Collins, Colorado, 1937. James Goodwin Hodgson, **Xerography in Reproductive Process for Libraries**, Fort Collins, Colorado, A. & M. College, 1953. James Goodwin Hodgson, **Bibliographical Forms for Literature Citations**, y.y., Department of the Army, Research and Engineering Command, Quartermaster Food and Container Institute for the Armed Forces, 1957. James Goodwin Hodgson, "Report from the Chief, Library Branch to Chief, Technical Services Office", University of Michigan, University Library, Library Science Library, 1958. a.g.e.

çalışması mevcuttur.³⁹ Oğluyla benzer konulara eğildiği *Trends in University Education* adlı makalesini yayımladıktan 11 yıl sonra James Goodwin, Hodgson'ın *Committee on Social Thought*'a kabul edilmesi için Nef'le bağlantı kurar.⁴⁰

James Goodwin, Nef'e, Chicago'dan çok uzakta vicdani ret kamplarında çalışan oğlunun kabataslak bir dünya tarihi çalışmasını sunar ve Nef'in başında bulunduğu komitenin tam da oğluna yaraşacak bir kurum olduğunu ifade eder.⁴¹ Birkaç defa daha gerçekleşen bu ziyaretler sonrasında James, savaşın bitimiyle oğlunun resmî okul başvurusunu tamamlar.⁴² Nef ve komitenin diğer üyeleri bu ziyaretlerin ve başvurunun sonunda, tereddütle de olsa Hodgson'ı doktora programına kabul ederler.⁴³

Hodgson doktorasını tamamladıktan sonra *Committee on Social Thought*'tan ayrılır ve 1952 yılını *Fullbright* ile Hindistan'daki *Aligarh Muslim University*'de geçirir.⁴⁴ Hodgson ABD'ye 1953 yılının Mart ayında dönene kadar, Nef ve Von Grunebaum, bu genç meslektaşlarının uygun bir pozisyon bulabilmesi için iş birliği yaparlar.⁴⁵ Bu süreye kadar Hodgson da "Orta Doğu"yu kara yoluyla gezer ve -tahmin edildiği üzere- Ford Vakfının Chicago-Frankfurt Değişim Projesi kapsamında bir sene boyunca Frankfurt'ta ikamet eder.⁴⁶ Bu ziyaretleri sonrasında Nef ve Von Grunebaum, Hodgson'ın doktora esnasında bulunduğu *Committee on Social Thought*'ta, araştırma yardımcısı sıfatıyla geçici de olsa ona bir yer sunarlar.⁴⁷ Hodgson'ın Chicago kadrosuna ilk defa gerçek anlamda dâhil oluşu ise bünyesinde İslam çalışmalarına da ilgi gösterileceği belli olan Kültürel Çalışmalar programına uygun görülmesiyle gelişir.⁴⁸ Robert Redfield ve Milton Singer'ın 1951'de tasarladığı bu programa

³⁹ Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 4.

⁴⁰ Bu makale başlığı *Üniversite Eğitiminde Eğilimler* olarak tercüme edilebilir. Bkz.: a.g.e.

⁴¹ A.g.e., 6. Bu anılar Nef tarafından aktarılır. Kiesling'in işaret ettiği Nef'in hatıraların yer aldığı arşiv için bkz.: Box 5, Folder 5, Nef, Papers.

⁴² Nef, Papers.

⁴³ A.g.e.

⁴⁴ Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 6.

⁴⁵ A.g.e., 6-7.

⁴⁶ A.g.e., 6.

⁴⁷ A.g.e., 7.

⁴⁸ A.g.e. Ford Vakfının finanse ettiği, 1951-61 yılları arasında faaliyet gösteren bu program, *Committee on Social Thought*'un kurucuları arasında da adı geçen Antropolog Robert Redfield tarafından denetlenir.

Hodgson da 1956-57 yıllarında İslam Medeniyeti dersi ile katkı sağlar.⁴⁹ Bundan evvel Hodgson 1956 ve 1964 yıllarında Harvard’da, 1956 yılında McGill’de, 1958 ve 1960 yıllarında UCLA’de, 1963’te Sağlık, Eğitim ve Refah Bakanlığında (*Department of Health, Education, and Welfare*) bir kadro bulunana kadar kısa süreli olmasını umduğu görevler ifa eder.⁵⁰ Nef, maaş itibariyle başka yerlerdeki⁵¹ tekliflerin yarısı kadar bile olsa, Harvard’dan gelecek herhangi bir teklifi kabul etmesi için Hodgson’a ısrarda bulunur. Ancak, meslektaşıyla mektuplaşmasında bu konuya değindiği için bütün bunlardan bizi haberdar eden Fallers’ın, Harvard’da kalması için Hodgson’a teklif götürüleceği ihtimaline pek ikna olmadığı anlaşılır.⁵²

Nihayetinde, ilk olması hasebiyle İslam Medeniyeti dersi oldukça heyecan uyandırır. Dersin okutmanlığı için 1957’de Chicago Üniversitesinde görevlendirilen Hodgson, 1965’te Sağlık, Eğitim ve Refah Bakanlığı tarafından fonlanan Reuben Smith bu pozisyonu kendisinden devralana kadar görevi sürdürür.⁵³ 1961’de *Committee on Social Thought* bünyesinde gerçek anlamda bir kadro bulana kadar Hodgson, Chicago Üniversitesinde pek aktif bir pozisyonda bulunmaz.⁵⁴ Hatta kadrosu olmadığı için 1959’a kadar sürekli olarak Chicago’dan ayrılmayı düşünür.⁵⁵ “Belki bu saatten sonra bir İslam Çalışmaları programı kurmak için çok geçir ve(ya) belki de bunun mümkün olması için daha 10 sene vardır” sözleriyle, hayal ettiği programı kurmanın önündeki en büyük engel olarak gördüğü yeterli sayıda nitelikli hoca olmamasından duyduğu endişeyi dile getirir.⁵⁶ Von Grunebaum’un kadrodan ayrılışıyla ilgili “zaten en iyi adamımızı bile aldılar” diyerek meslektaşı Singer’a umutsuzca dert yanar.⁵⁷ 1960’ta ikinci kez UCLA’dan⁵⁸ Dr. Wolf Leslau tarafından

⁴⁹ A.g.e., 8. Hodgson 1957’de bu dersin okutmanlığını yapar. Bu pozisyonda için Rockefeller Vakfından 32 bin dolarlık destek alır.

⁵⁰ A.g.e., 7. Kiesling’in bu konuda işaret ettiği belgeler için bkz.: Box 3, Folder 6, Lloyd A. Fallers, Papers, Hanna Holborn Gray Special Collections Research Center, University of Chicago Library.

⁵¹ Mekân olarak “Brookline” ve “Charles River” bölgeleri zikredilir.

⁵² Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 7. Bu bilgiler dipnotta veriliyor. Mevzubahis mektup için yine bkz. Box 3, Folder 6, Fallers, Papers.

⁵³ Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 9.

⁵⁴ A.g.e.

⁵⁵ A.g.e., 12.

⁵⁶ A.g.e. 21 Ekim 1959 tarihli bu yazışma için bkz.: Box 11, Folder 21, Singer, Papers.

⁵⁷ Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 12. 21 Ekim 1959 tarihli bu yazışma için bkz.: Box 11, Folder 21, Singer, Papers.

⁵⁸ *University of California, Los Angeles*

kendisine yöneltilen kadro teklifini kabul etmek üzeredir. Los Angeles onun için hiç çekici gelmemesine ve bir devlet üniversitesinin Arapça bölümünde çalışmaktan ibaret bir hayat kurgusu için oldukça gönülsüz olmasına rağmen, bulunduğu konumda İslam çalışmalarındaki talebe ve uzman eksikliğinden şikâyeti, UCLA için müspet yönde düşünmesine neden olur.⁵⁹ Ayrıca *Committee on Social Thought*'un geleceği belirsizdir ve Von Grunebaum da bu teklifi kabul etmesi için ikrarda bulunur. Bundan çok kısa bir süre sonra Chicago'dan kendisine bir teklif yöneltilmesi içini rahatlatır.⁶⁰ Fakat 1961'in Şubat ayında, nihayet önceki ay Chicago'da kendisine verilen kadrodan bahseden Hodgson, bu durumun onu daha iyimser hâle getirdiğini, artık dikkate şayan ölçüde rahatladığını ve hangi konuyu seçip anlatacağına dair kendini günden güne daha emin hissettiğini Von Grunebaum'a yazar.⁶¹

Bu sırada Chicago Üniversitesindeki programın yapısı değişmeye devam eder. Bu tarihlerde aktif bir görevde olmak, reformlara katkı sağlaması için Hodgson'a bir zemin oluşturur. Hodgson, Müfredat Politikası Komitesi (*Curriculum Policy Committee*) tarafından yayımlanacak rapor için kendi eğitim önerilerinden oluşan bir taslak hazırlayıp sunar.⁶² Hodgson'ın üniversiteyi disiplinlerarası bir merkeze dönüştürme çabasını özellikle 1962'den itibaren yazılarında izlemek böylesi örneklerle mümkündür.⁶³ En son iletişimlerinden 15 gün kadar sonra başka bir gelişmeyi daha duyurmak üzere Hodgson, Von Grunebaum'la bir kez daha yazışır. Bu gelişmenin konusu, Afrika ve Yakın Doğu Araştırmaları (*Committee on Research in Africa and the Near East*) adında yeni bir komitenin kurulmasıdır.⁶⁴ Hodgson, daha önce de destekçisi olan "Ford Vakfının cömertliği sayesinde" bu programın bir parçası olur.⁶⁵ Bu kurumun sorumluluklarının, "ancak birinin hayal edebileceği kadar müphem ve esnek" olmasından son derece memnundur.⁶⁶ Coğrafyacı Dekan Chauncy

⁵⁹ Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 10.

⁶⁰ A.g.e., 9-10. 26 Aralık 1960 tarihli görüşmeler için bkz.: Box 2, Folder 14, Hodgson, Papers.

⁶¹ Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*. 24 Şubat 1961 tarihli bu yazışma için bkz.: Box 2, Folder 14, Hodgson, Papers.

⁶² Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 27.

⁶³ A.g.e.

⁶⁴ A.g.e., 10.

11 Mart 1961 tarihli bu yazışma ve adının "*Committee on Research in Africa and the Near East*" olması beklenen komite ile ilgili kısa bilgiler için bkz.: Box 2, Folder 14, Hodgson, Papers.

⁶⁵ Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 10.

⁶⁶ A.g.e.

Harris'e, Muhsin Mahdi ile kendisinin, bu programın ancak doğal bir seyirle büyümesine izin vereceklerini ve hiçbir dayatmaya maruz kalmamak konusunda ikisinin de kararlı olduğunu anlatır.⁶⁷ Hodgson, geleneksel tarzdaki filologlara yani Doğu Dilleri bölümüne kendini oldukça mesafeli görür. Onların bir parçaları olmaktan "kaçarcasına" imtina eder.⁶⁸ Ancak, Leonard Binder gibi "modernist sosyal bilimciler"in ortaya çıkışıyla Doğu Dilleri'nin değişebileceğine ve böylelikle İslam araştırmaların dönüşebileceğine inanır.⁶⁹ Hodgson her ne kadar Mahdi'nin program işinin çoğunu yüklenmesini umut etse de elini taşın altına mutlaka koyar.⁷⁰ Çünkü Türk-İran elementlerine bolca yer verilmesini umut ettiği bir İslam tarihi çalışmalarını barındıracak bu "disiplinlerarası" komite şekillenirken, hep şikâyet ettiği ahval için de harekete geçme imkânı bulur.⁷¹ Özellikle bu dönemde, nitelikli gördüğü kişileri komite bünyesine katma planlarından bahsettiği bir yazışma trafiğiyle meşguldür.⁷² 1962'de Von Grunebaum ile yazışmasında, "İslam Çalışmaları Chicago'ya bakıyor" diyecektir.⁷³ Ancak, üniversitedeki ilişkileriyle ilgili problemlerini de yenilgiyi kabul ettiği bir tonda aktarır. "Bir konuşma esnasında çok sık bir şekilde sanki herkes aynı noktada buluşmak zorundaymış gibi hissediyorum. Böyle bir alan için (uğraşa) değmezmiş, böyle bir hoca olamazmış, böyle bir görüşün hükmü kalmamış gibi... Ancak bundan emin olamıyorum"⁷⁴ der.

1962 yılında Hodgson'ın başka bir meşguliyeti daha vardır. ABD'deki bölge çalışmaları için ilk geniş çaplı organizasyon olan *Social Science Research Council*, *American Council of Learned Societies (ACLS)* konferansına katılır ve yine aynı kurumda misafir araştırmacı olur.⁷⁵ Kendi konusuyla ilgili fakülteleri bulunmayan Wisconsin State, Earlham, Antioch, Otterbein Kolejlerinde lisans öğrencilerine

⁶⁷ A.g.e., 12.

⁶⁸ A.g.e., 11-12.

⁶⁹ A.g.e. Bahsi geçen ifadeye, Binder ile Hodgson'ın meslektaşlığına değinilen 3. bölümde tekrar yer verilecektir.

⁷⁰ A.g.e., 12.

⁷¹ A.g.e.

⁷² A.g.e.

⁷³ A.g.e., 13. 17 Ağustos 1962 tarihli bu yazışma için bkz.: Box 2, Folder 14, Hodgson, Papers.

⁷⁴ Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 13. 17 Ağustos 1962 tarihli bu yazışma için bkz.: Box 2, Folder 14, Hodgson, Papers.

⁷⁵ Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 13. Bu bilginin kaynağı için bkz.: Box 3, Folder 11, Nef, Papers.

yönelik İslam hakkında sunumlar düzenler.⁷⁶ Ayrıca Chicagoland'deki⁷⁷ kilise ve sinagoglarda da düzenli olarak konuşmalar gerçekleştirir.⁷⁸

Eylül 1963'te *Social Science Research Council, American Council of Learned Societies* ortak komitesine katılma teklifi aldığını Von Grunebaum'a bir sürpriz olarak haber verir. Bu teklifle heyecanlandığı belli olsa bile Hodgson, kendisi komiteye ne katabilecekse, Mahdi'nin katkısının bundan çok daha fazlası olacağını düşünerek onun katılması gerektiğine inanır.⁷⁹ Yine de Len Binder ve Tom Fallers'ın, onun bu teklifi kabul etmesinde ısrarcı olmaları neticesinde teklifi kabul etmeyi uygun bulur.⁸⁰

1963'te, bahsi geçen *Committee on Research on Africa and the Near East*'i iki ayrı komite olarak devam ettirme kararı alınır ve bunlardan biri olarak 1964'te *Committee on African Studies* adında yeni bir komite kurulur. Hodgson, bildiri sahibi ve aynı zamanda Komite Başkanı Tom Fallers'ın bu komiteler için seçtiği isimleri protesto ederek, 19 Kasım 1963'te Fallers'a göndereceği muhalif tondaki mektubunu kaleme alır:

“Yakın Doğu” teriminin çağrışımı eski araştırmalarla, “Orta Doğu” teriminin çağrışımı ise sosyal bilimler çalışmalarıyla ilgilidir. Modern bölge araştırmalarının, medeniyet araştırmacıları ve “oryantalistlerden” bağımsızlık kazanması gerektiğine giderek daha fazla inanıyorum. Ancak bu şekilde yalnızca “bölgeyi” bilen o melez “bölge uzmanı” ile etkili bir şekilde savaşılabılır ve ancak bağımsız bir temelle uygarlık konusunu çalışanlarla yeniden sağlıklı bir şekilde iş birliği yapabilirler. “Yakın Doğu” tabiri, kendim için sadece bir medeniyet araştırmacısı olarak karşı çıktığım belli bir geleneğin simgesi değil sosyal bilimcileri aynı “Oryantalist” geleneğe tabi kılmanın da bir simgesidir. Bu yüzden buna iki kere karşıyım.⁸¹

⁷⁶ Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 13. Ayrıntı için bkz.: Box 2, Folder 19, Hodgson, Papers.

⁷⁷ *Chicagoland* terimi, Chicago metropoliten bölgesini temsil etmekte ve Kuzey Illinois'yi yani Chicago ve çevresindeki banliyöleri kapsamaktadır.

⁷⁸ Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 13.

⁷⁹ A.g.e. Von Grunebaum'la arasında geçen 14 Eylül 1963 tarihli bu yazışma için bkz.: Box 2, Folder 14, Hodgson, Papers.

⁸⁰ Len Binder ve Tom Fallers, Leonard Binder ve Lloyd Fallers için Hodgson'ın kullandığı kısa isimlerdir. Bkz.: Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 13.

⁸¹ A.g.e. 19 Kasım 1963 tarihli bu yazışma için bkz.: Box 2, Folder 2, Hodgson, Papers.

Committee on Social Thought'un ilk Başkanı olan Nef'ten sonra, 1964'te ikinci Başkan olarak seçilen Hodgson, vefatına kadar 4 yıl boyunca bu görevi sürdürür.⁸² Nef, Hodgson'ın vefatı ardından gerçekleştirilen anma toplantısında, onun kariyerini, neredeyse çeyrek asır evvel kurulan *Committee on Social Thought* kumarının bir gerekçesi olarak gördüğünü ifade eder.⁸³ Genç yaşıyla bulunduğu kuruma değer katan bir isim olarak görüldüğünden, bu sözler kuruma yönelik olduğu kadar Hodgson için de bir iltifat sayılmalıdır.

Mart 1966 itibariyle, Chicago Üniversitesinde (lisans seviyesinde bir kurum olan) Kolejin yeniden yapılandırılması aşamasında, beşinci fakülte olarak kurulacak "*New Collegiate Division*"ın yönetim komitesi üyeliğine atanan Hodgson, bu yeni bölümün yapılanması içinde de aktif rol oynar.

Hodgson'ı bu görevlerinin başında sadece bir "yönetici" sıfatıyla yavan bir şekilde tasavvur etmenin zor olduğu ifade edilir.⁸⁴ İşlerin nasıl yapılması gerektiği konusunda çeşitli forumlarda da güçlü bir şekilde dile getirdiği fikirleriyle o hem otorite sahibi hem de özellikle iyi bir yönetici olarak tanımlanır.⁸⁵ Kendini adanmış akademisyenlerde var olmadığı sanılan bu iki önemli özelliği barındıran Hodgson, her ne kadar hızlı ve etkili biri olmasa da "orijinal reformist zihniyetiyle" hatırlanacaktır.⁸⁶ Ayrıca onun Chicago Üniversitesindeki varlığı, yeni girişimlerin (yani *Committee on Research in Africa and the Near East*, daha sonra *Committee on the Near East*'in) kurulmasında ve şekillenmesinde⁸⁷ oldukça etkilidir. Hodgson, bu komite için *Middle East and Islamic Studies* (Orta Doğu ve İslam Çalışmaları) isminin, en kapsamlı ve en uygun isim olacağını düşünür.⁸⁸ Bunun, İslam çalışmaları dediği alanı domine eden filolog ve Arabistlerden, komiteyi azade kılacak bir adlandırma olduğuna inanır.⁸⁹ Netice itibariyle, mektubunda beyan ettiği her düşünce uygulamaya konamaz.⁹⁰ Mahdi'nin onun kadar isimleri önemsemediğini anladıktan sonra bıkkın bir ifadeyle

⁸² Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 6.

⁸³ A.g.e., 7.

⁸⁴ A.g.e., 2.

⁸⁵ A.g.e., 2-3.

⁸⁶ A.g.e.

⁸⁷ A.g.e., 11.

⁸⁸ A.g.e., 15.

⁸⁹ A.g.e.

⁹⁰ A.g.e.

“onunla ve Doğu Dilleri bölümüyle bir isim için savaşmak umrumda değil, yine de isimler kategorileri, kategoriler soruları, sorular da cevapları belirlemede etkili ve bu etki Mahdi’nin düşündüğünden de fazla...” diyerek bir başka sitemli mektup kaleme alır.⁹¹ Bu mektuptan yaklaşık bir ay sonra, 26 Aralık 1963’te Edward H. Levi⁹² tarafından, *Committee on Near Eastern Studies*’de başkanlık yapması için Hodgson’a teklifte bulunulur. Hodgson 1964’te bu teklifi kabul ederek yöneticiliğe başlar.⁹³

Hodgson, yeni kurulacak komiteler haricinde, farklı vakıf ve devlet organlarınca da fonlanan *Center for Middle Eastern Studies* adlı merkezin kuruluşunda ve gelişmesinde yer alır.⁹⁴ Bu, onun gelecekte hayalini kurduğu üniversitedeki “Orta Doğu ve İslam Çalışmaları” için daha da etkin olduğu bir döneme girdiğinin işaretidir.⁹⁵ 1965’te eski hocası ve artık meslektaşısı olan Von Grunebaum’a, bu yeni merkezdeki çalışma alanlarını betimleyerek, “keşke burada olup da görseydiniz”

⁹¹ A.g.e.

Hodgson’ın, 12 Ekim 1965 tarihli, muhatabı belli olmayan “*Envisioning an Overall Islamic and Middle Eastern Studies Program at the University of Chicago*” (Chicago Üniversitesinde Genel Bir İslam ve Ortadoğu Çalışmaları Programı Tasarlamak) adlı yazısı için bkz.: Box 2, Folder 2, Hodgson, Papers.

⁹² Edward Hirsch Levi, Chicago’da o yıllarda Rektör George Wells Beadle döneminde *Provost* yani başka bir deyişle ABD üniversite sisteminde tüm akademik faaliyetlerin değerlendirilmesi ve fakülte işleriyle ilgilenen bir yönetici konumundaki amir sıfatıyla çalışır. Rektörlük ofisinin işlerini yürütür ve yeri geldiğinde rektör vekili olarak görev yapar. Rektör Beadle ve Levi’nin yıllarında Chicago Üniversitesi, bilimsel laboratuvarları, ofisleri ve kütüphaneleriyle *bir öğrenci köyü* olarak genişletilme faaliyetleriyle meşguldür. Levi aynı zamanda *University of Chicago College*’da (lisans seviyesindeki eğitim biriminde) dekan olarak bir sene görev yapar. Bu dönemde kolej müfredatının yeniden organize edilmesini, seçmelilerin sayısının artırılmasını ve ortak dersler sistemi ile kolejin genel eğitim için mevcut olan müfredatın yeniden yapılandırılmasını sağlar. Ek olarak, kolejin bugün de Chicago Üniversitesi içinde hâlâ süregelen *divisions* tabiriyle fakültelere ayrılması uygulamasını yürürlüğe koyan ekip içinde yer alır. O tarih için yeni fakülteler, *Biological Sciences*, *Humanities*, *Physical Sciences*, *Social Sciences* olarak adlandırılır. Chicago’nun yapılanmasında Hodgson’ın katkılarını 3. bölümde tekrar değinilecektir. Levi hakkında daha ayrıntılı bilgi için ise bkz.: “Edward H. Levi, 1968-1975”, Office of the President, t.y., The University of Chicago, Erişim tarihi: 31/05/2022, (Çevrimiçi) <https://president.uchicago.edu/en/about-the-office/history/edward-h-levi>. *The Chicago Maroon* adlı okul gazetesinde çıkan haberlerden öğrendiğimiz kadarıyla Edward Levi’nin 1967 Eylül ayının ortasındaki seçimlerde üniversitenin yeni rektörü olarak seçildiği bilinmektedir. Bu haber için bkz.: Jeffrey Kuta, “Trustees Select Levi to be New President”, **The Chicago Maroon**, C.76, No:5, 29 Eylül 1967, s. 1.

⁹³ Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 15. Ayrıca Hodgson’ın arşivinden bu olayı detaylıca incelemek için bkz.: Box 2, Folder 2, Hodgson, Papers.

⁹⁴ Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 15. Hodgson’ın Harvard ve Chicago Üniversitelerinin eski tarih profesörlerinden ve aynı zamanda bir devlet adamı olan William (ki ona Bill diye hitap eder) Polk’tan bu aşamada oldukça destek aldığı, onunla fikir alışverişinde bulunduğu, Hodgson’ın arşivindeki bu merkezle ilgili yazışmalarda ayandır.

⁹⁵ A.g.e., 16.

diyerek heyecanını aktarır.⁹⁶ Aynı zamanda, eski bir Chicagolu olan devlet görevlisi Polk'un sayesinde üniversite olarak petrol ve hükûmet bağımlısı olmaktan geri durabildiklerini, Polk bir yerlerde büyükelçilik gibi bir göreve atanmadan evvel ondan olabildiğince destek almayı umut ettiğini, ayrıca Ed (Edward) Levi'nin her ilginç bulduğu düşünceyi desteklediğini ve maddiyat hususunda da rahat davrandığını nakleder.⁹⁷ Polk, Hodgson'ın "asabi" olarak ifade ettiği Chicago Tarih bölümüyle, Hodgson'ın temsil ettiği İslam çalışmalarını abat etmesi için stratejik bir köprü işlevi görür ve William McNeill'in de davetiyle Hodgson, düzenli olarak gerçekleşen bölüm toplantılarına katılma talihini elde eder.⁹⁸

Hodgson William Polk'a müracaatlarından birinde merkez çatısı altında bir araya getirilecek disiplinlerin sınırlarını çok net bir şekilde çizmemeyi, sınırların mümkün olduğunca belirsiz kalmasını tavsiye eder.⁹⁹ Bu, ileriki bölümlerde Hodgson'ın tarih yazıcılığındaki yeri yahut sosyal bilimciliği üzerine ifade edeceklerimiz için de bir emare niteliğindedir. Anlaşıldığı üzere, farklı bölümlerden farklı akademisyen grupları, hatta farklı meslek grupları ve yöneticilerce, Chicago Üniversitesinin programlarını ve komitelerini tasavvur etme konusunda çok sayıda farklı düşünce bir araya gelir. Bu düşüncelerden bazıları ortak noktalarda kesişse de bazı hususlarda ayrışmalar yaşanır. Fikir sahipleri arasında Hodgson gibi bazı isimler, bu şekillenişte diğerlerince dikkat edilmeyecek detaylara çok daha fazla önem verir. Hodgson her ne kadar bürokrasi gerektiren idari işlere dâhil olmak istemese de *Committee on Social Thought* gibi cesur disiplinlerarası projelerde yer alması hem ona hem de bu kurumdan faydalananlara yarar sağlar. Ancak 1968 senesindeki vefatı vuku bulmadan üç ay önce Hodgson, *Committee on Social Thought* başkanlığı görevinden ayrılmayı yeni Rektör Ed Levi'den talep edecektir.¹⁰⁰ Hem komite içindeki üyelerle

⁹⁶ A.g.e., 15-16. 14 Ekim tarihli Von Grunebaum için yazılan bu mektup için bkz.: Box 2, Folder 14, Hodgson, Papers.

⁹⁷ Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, ss. 15-16. Ed Levi, Edward H. Levi için Hodgson'ın kullandığı kısa isimdir. 14 Ekim tarihli Von Grunebaum için yazılan bu mektup için bkz.: Box 2, Folder 14, Hodgson, Papers.

⁹⁸ Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 16. Polk'la olan yazışma için bkz.: Box 2, Folder 2, Hodgson, Papers. Ayrıca, McNeill'in Tarih Bölümü toplantılarına davetini işaret eden notlar için bkz.: Box 2, Folder 5, a.g.e.

⁹⁹ Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 16.

6 Ağustos 1965 tarihli bu yazışma için bkz.: Box 2, Folder 2, Hodgson, Papers.

¹⁰⁰ Bahsi geçen yazışma için bkz.: Box 5, Folder 2, Nef, Papers.

kişilik çatışmalarını¹⁰¹ hem de toplantılardan ve benzeri sorumluluklardan kendi eserlerini tamamlamaya yeterli vakit bulamamayı bu talebine sebep olarak sıralar.¹⁰²

2.1.1.4. Akademik ve entelektüel kişiliği

Hodgson'ın kişisel bağlılıkları profesyonel çalışmalarından ayıramayacağı gibi, onun profesyonel didaktik metodolojisi de branş-dışı faaliyetlerinden ayrı değerlendirilemez.¹⁰³ Tüm bu kurumlar, konular ve eğilimler ışığında netice itibarıyla araştırmalarında titiz, çok okuyup çok yazan ancak az yayımlayan, bunun yanında tartışmalara ve geri bildirimlere önem veren bir kişiliğinin olduğu, çalışmalarına değinilecek bölümde daha iyi anlaşılabilir. Tartışmaya açtığı konuları sistemli aktarabilmeyi, eleştiri kanadını çalışmaları için daima açık tutmakla mümkün kılar.

Hodgson, uzman olduğunu düşündüğü konularda bile öğrenecek şeyleri olduğunu kabul eder. Eleştiri almayı önemseyen kadar, araştırma sürecinde acele etmemeyi de önemser. Örneğin, oluşumunda rol oynadığı *Committee on Research in Africa and the Near East* içindeki görevlerini ve kendinden beklenenleri bir yük olarak değil, birkaç sene süreceğini tahmin ettiği bir öğrenme süreci olarak tanımlar.¹⁰⁴

Çalışma arkadaşları tarafından anlatıldığı üzere Hodgson her daim alıcınap, her yerde ve anda ciddi ve teorik, inatla her anlamda erdem sahibi olmayı sürdüren biridir.¹⁰⁵ Ancak her insan gibi elbette Hodgson'ın da bazen yıprandığı dönemleri olur. Özellikle, komitelerin yeni kurulduğu dönemlerde kurumsal meseleler ve meslektaşların kaprislerinden dolayı kendini yorgun hissettiği, yazılarındaki üsluptan anlaşılır.¹⁰⁶ Hodgson, yöneticiliği devraldıktan sonra üniversite siyasetine dâhil olmaındaki isteksizliğini Von Grunebaum'la yazışmasına açıkça döker.¹⁰⁷ Bu gibi görevler yerine “izlemeyi, beklemeyi ve öğrenmeyi” tercih ettiğini belirtir.¹⁰⁸ Bu

¹⁰¹ Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, ss. 32-33.

Bu ayrılma talebini ifade ettiği 27 Mart 1968 tarihli mektup için bkz.: Box 5, Folder 2, Nef, Papers.

¹⁰² Bahsi geçen yazışma için bkz.: Box 5, Folder 2, Nef, Papers.

¹⁰³ Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 34.

¹⁰⁴ A.g.e., 10-11. Bu ifade önceden de bahsedilen 11 Mart 1961 tarihli yazışmadandır. Bkz.: Box 2, Folder 14, Hodgson, Papers.

¹⁰⁵ Bellow, *To Jerusalem and Back: A Personal Account*, ss. 108-109.

¹⁰⁶ Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 11.

¹⁰⁷ A.g.e., 16.

¹⁰⁸ A.g.e.

ifadelerine rağmen, meslektaş Mahdi'nin teşviki ve yeni komitelerin oluşmasıyla, yönetimle ilgili meselelere dâhil olmak zorunda kalır.¹⁰⁹ Başkanlığa başladığında, 20 senedir Chicago Üniversitesi bünyesinde yer almakta ve 10 senedir de *The Venture of Islam*'ı tamamlamaya çalışmaktadır.¹¹⁰ Bu görevinden ayrılırken bir emeklilik gayesi gütmeyiz. Ailesindeki hastalıkları, engelli ikizlerinden birinin vefatını gerekçe göstererek yalnızca bir senelik ara verme niyetini belirtir.¹¹¹ Bu sayede çalışmalarına dönmeyi ve üzerinde çalıştığı eseri tamamlamayı umut eder.¹¹² İstifa kararını bildirmeden birkaç hafta önce kaleme aldığı yazısında, bağlı olduğu topluluğa ve öğrencilerine daha fazla yararlı olmayı arzuladığını ifade edecektir:

(...) *Committee on Social Thought* Başkanı olmak beni gururlandırır da bu sıfatla değil de *The Venture of Islam* ve *The Unity of the World History*'nin yazarı olarak anılmayı dört gözle bekliyorum. (...) statü arayışımın (...) insan anlayışı için daha sağlam bir temel olacak bir dünya-tarihsel vizyon sunmaya odaklanmasını istiyorum. (...) Özel olarak, kendimi tamamlayıcı gibi gördüğüm bir duyguya sahibim. Aslında bu kitapları yazmadığım anlarda -ki bu hem entelektüel hem de pratik nedenlerle sürekli olarak yapılamaz- ailemizde, *Dostlar* toplantısında ve bir öğretmen olarak, insanların serbest akışının bir parçası olmak istiyorum: Phyllis ve ben evimizin, tüm dünyanın akabileceği, kutsanacağı ve kutsanacağımızı umduğumuz açık bir ev olmasını istiyoruz. Dünya, her şeyden önce aile ve komşular, *Dostlar*, onların dostları ve öğrencilerdir. Bence yapabileceğimiz en iyi şey bu: "yolun kenarındaki açık ev" (olmak).¹¹³

Öğrencilerle bireysel ödevleri/makaleleri dışında nasıl çalışacağını bilmediğini ifade eden Hodgson, yine aynı metinde bunu mümkün kılmanın yollarını arayacaktır:

Nasıl yaşamak istediğimize dair Phyllis'le fikrimiz, önceliklerimizi belirliyor. Yazılarım ve *açık evin* önceliği var. Elbette açık evimizin toplantılar ve eğitimler için önemli bir rolü var. Büyük dersler vermek istemiyorum, daha küçük dersler vermek istiyorum. Şu anda fazlaca

¹⁰⁹ A.g.e.

¹¹⁰ A.g.e., 32.

¹¹¹ A.g.e., 33. Ayrıca 27 Mart 1968 tarihli bu yazışmanın aslı için bkz.: Box 5, Folder 4, Nef, Papers.

¹¹² Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 33. Box 5, Folder 4, Nef, Papers.

¹¹³ Box 5, Folder 4, Nef, Papers.

yaptığım gibi (...) çalışmada bireysel olarak öğrencilerle, tercihen Kuran, Rum(i?) veya İbnü'l-Arabi gibi büyük konuları, kesin ve büyük tahlillerle ele almak (istiyorum). Öğrencilerimin çıkarlarını savunmak için gerekli olduğu için personel kararlarına veya müfredat planlamasına dahil olmak istemiyorum. Bu nedenle, öğrenci konferanslarına zaman ayırmak için CST (*Committee on Social Thought*) başkanlığından kurtulmalı ve fakülte toplantılarının çoğunu kesmeliyim. Eve misafir davet etmek gibi şeylerle zamanımı geçirmek istediğimden *Dostlar* Buluşması komitelerinde görev almak veya programlarla ilgilenmek istemiyorum. Ancak yine de bu tür sorularla ilgileniyorum. Evin çevresinde epeyce bir fiziksel düzenleme için tamirci kiralamak niyetindeyim, böylelikle tüm zamanımı yazmaya veya insanlara ayırabilirim.¹¹⁴

Hodgson günlük hayatını da akademik eğilimleriyle birlikte planlar. İnsanı anlamaya ve insanlığa faydalı olmaya yönelik iştiağı, entelektüel endişelerini ahlaki sorumluluk anlayışıyla bağlantılı kılar. Öğrencilerle bireysel olarak ilgilenmek üzere uğraşı ve bürokratik mesai gerektiren işlere dair isteksizliği onu en iyi yaptığına inandığı şeye, eğitime vakit ayırmaya yönlendirir. Toplumsal sorunlara dair çözümünün bireysel sorumluluklar olarak mümkün olacağı inancındadır ve bu sebeple eğitimin yerini işle sınırlı tutmayarak aile yaşantısına da taşır.

Almanca, Arapça, Fransızca, İspanyolca ve İtalyancayı kaynaklardan yararlanacak derecede bildiği, eserlerinin sonundaki kaynakçadan, bilhassa *İslam'ın Serüveni*'ndeki kısa özetlerle ilgili kaynaklara doğrudan atıflarından anlaşılabilir. Ayrıca ailesiyle bir dinlenme dönemine malik olabilmek umuduyla Avoca, Wisconsin'de satın aldıkları kulübeye "*Jamalistan/Cemâlistan*" adını vererek¹¹⁵ Arapçayı günlük hayatında da kullanmaya gayret eder. Ancak *İslam'ın Serüveni* için endişelerini dile getirdiği bir mektubunda Von Grunebaum'a, Arapçaya arzu ettiği kadar hâkim olamadığından yakınır.¹¹⁶ Dil öğrenme ve kullanma konusunda kendini çok yetenekli bulmaz. Dil öğrenmekte zorlanan ve bu yüzden iyi bir Orta Doğu

¹¹⁴ Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 33.

¹¹⁵ A.g.e.

¹¹⁶ Box 2, Folder 14, Kiesling, Hanna Holborn Gray Special Collections Research Center Archival Notes: Hodgson Timeline. 11 Eylül 1962 tarihli bu mektubunda Hodgson kitabı hakkındaki karamsar düşüncelerinden ve hatta bu projesinden vazgeçmek üzere olduğundan söz edecektir. Bunun çeşitli sebepleri vardır. Bunlardan biri de dil bariyeridir. Osmanlı konusunda *İslam Ansiklopedisi*'nden okumaya çalıştığı bir makaleyi her ne kadar anlayabilse de bunun için ayırdığı süreyi tüm konuları ayrı ayrı anlamak için ayıramayacağını düşünür.

tarihçisi olamayacağını düşünüp intihar etmek isteyen bir öğrencisine kendi yetersizliğini örnek gösterir.¹¹⁷ McNeill'in aktardığı bir anıda¹¹⁸ günün belli bir saatini ise Türkçe öğrenmeye ayırdığı ifade edilir.¹¹⁹

2.1.2. Eserleri Üzerine

2.1.2.1. Doktora eseri

Hodgson, Chicago Üniversitesi *Committee on Social Thought* programında, danışmanı Von Grunebaum'un desteğiyle, *A Dissident Community in Medieval Islam: A General History of the Nizârî Ismâ'îlîs in the Alamut Period* (Orta Çağ İslam'ında Muhalif bir Topluluk: Alamut Döneminde Nizârî İsmailîlerin Genel Tarihi) başlıklı doktora tezini 1951'de tamamlar.¹²⁰ Ana metni değiştirilmeden eklediği pek çok notla kitaplaştırılan eser 1955'te yayımlanır.¹²¹ İlk büyük çaplı eseri olan bu çalışması, Hodgson'ın ileride de İslam'ın siyasal kurumsallaşmasına göre dönemlendirme yapmayı neden tercih ettiği sorusuna cevaplar barındırır. Üzerine eserini inşa ettiği soru, dinî ve sosyal olarak toplumdan soyutlanmış azınlık bir grubun, İslami ortodoksiyi kuvvetlendirip, onların düşmanlığını artıran bir yapı olarak nasıl var olduğudur. Bu çalışmasında Hodgson, İslam ülkelerindeki Orta Doğu geleneğinde, savaşlar ve fetihlerin yanı sıra entelektüel ve materyal birikimin yayılışı ve bunun hukuk, inanç ve dil yapısına olduğu kadar kurumsal yapıya etkisini sorgular. İslam toplumunun zaman içinde bu miras etrafında şekillenişine işaret eder. Oryantalistlerin aksine bütün bu değerlendirmelerinde İslam peygamberini yüce sıfatlarla anar ve onu damıtılmış bir din kaynağı olarak görür. Miraslarıyla bir bütün hâlinde İslam dininin

¹¹⁷ Box 2, Folder 14, a.g.e.

¹¹⁸ Tez içindeki William H. McNeill bölümünde bu konuşmaya değinilecektir.

¹¹⁹ Ahmet Kanlıdere, "Takdim: Dünya Tarihçiliği ve Marshall G. S. Hodgson", **Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler**, Ed. Edmund Burke III, İstanbul, Vadi Yayıncılık, 2019, ss. 7-24, s. 13. Ayrıca McNeill, Hodgson'ı anma toplantısında bundan bahsetmektedir. Bkz. Kiesling, Hanna Holborn Gray Special Collections Research Center Archival Notes: Hodgson Timeline.

¹²⁰ Marshall G. S. Hodgson, "A Dissident Community in Medieval Islam: A General History of the Nizârî Ismâ'îlîs in the Alamut Period", Ph.D. Dissertation, The University of Chicago, Committee on Social Thought, Ann Arbor, 1951.

¹²¹ Marshall G. S. Hodgson, **The Order of Assassins: The Struggle of the Early Nizârî Ismâ'îlîs Against the Islamic World**, USA, Mouton & 's-Gravenhage, 1955.

toplumsal anlamdaki önemine atıf yapar. Bu miras içinde alternatif sentezler olarak ortaya çıkan grup ve inançlara da eğilir. Topluluk içinde farklı yorumlarla şekillenen ve zamanla birbirinden daha da uzaklaşan inanç fırkalarının, siyasi açıdan teşekküllerini açıklamaya çalışmak, tezinin ana meselesidir. Toplumsal yapıda dost-düşman ilişkilerinin oluşumunu incelerken, Sünni ve Şii kültürünün ayrışmasını İslam içinde sosyolojik parçalanma olarak değerlendirir. Öte yandan, bu grupların çoğunluktan ayrı bir şekilde kendi içlerinde bir dinî bütünleşme yaşadıkları sonucuna varır. İslam dünyasından ayrı görülen bu grupların kendi nezdinde yaratıcılık barındırdığına işaret eder ve devlete karşı geliştirilen sosyal, hukuki ve entelektüel tepkileri süzgeçten geçirir. Konu edindiği Nizarîlerin öğütleri ve öğretilerini, dayanakları ve daha önce kullanılmamış kaynaklarla detaylıca açıklamaya çalışır.

2.1.2.2. *The Venture of Islam*

1957 senesinde doktora danışmanı Von Grunebaum'un himayesinde Hodgson, Rockefeller Vakfından, Chicago Üniversitesinin İslam Medeniyeti dersinde okutmanlık yapmak üzere maddi destek alır. Hibenin bir başka şartı olarak Hodgson'dan, aralarında Türkolog Andreas Tietze, Harvard'dan H. A. R. Gibb, McGill'den W. C. Smith, Princeton Üniversitesinden T. C. Young'ın da danışman olarak bulunacağı komitenin yardımıyla bir ders kitabı hazırlaması istenir.¹²² Bir lisans dersinde okutulmak üzere, *İslam'ın Serüveni*'nin daha kısa bir versiyonu böylelikle planlanır.¹²³ Bu ders başladıktan sonra aynı senenin Mart ayında İslam Medeniyetlerini öğretme yöntemleri üzere Chicago'da düzenlenen bir konferans sonrasında Hodgson, kendisinden ders kitabı taslağının kopyalarını ısrarla isteyen akademisyenlerin isteklerini üzümlere karşılayamaz.¹²⁴ Zira Hodgson, hem meslektaşlar ve öğrenciler hem de konuya ilgi duyanlara hitap edecek tarzda bir eser meydana getirme arzusuyla

¹²² Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 9.

¹²³ Ölümünden hemen sonraki Ekim ayında yayımlanan MESA dergisinde, Hodgson'ın bu geniş çaplı eserinin başarısına dair çalışma arkadaşlarının öngörülerine yer verilmesi dikkat çekicidir. Baskı hazırlığında olan 3 ciltlik *The Venture of Islam* için Hodgson'ın harcamış olduğu emek ve yoğun mesainin çevresi tarafından fark edilmemesi herhâlde olanaksız olurdu. Bkz.; "In Memorium: Marshall G. S. Hodgson".

¹²⁴ Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 9.

notların kapsamını genişletmekle meşguldür.¹²⁵ Anlaşmaya göre küçük çaplı olması beklenen bu eserin 1961’de yayımlanma planı bu sebeplerle ertelenir.¹²⁶ Hodgson ders notlarının kapsamını sürekli olarak güncellerken yazılanları defalarca gözden geçirir ve bunlar için meslektaşlarından yorum ve eleştiri bekler.¹²⁷ Çalışmanın kapsamından tatmin olmayan Hodgson’ın bunu derinleştirme arzusu, mükemmeliyetçiliği ve azami titizliğinden kaynaklanır. Nihayetinde ciltler hâlini alacak tafsilatlı çalışmasını yayımlamak isteyen Hodgson’ın 46 senelik ömrü, endişe ettiği üzere buna vefa etmez ve hayattayken *İslam’ın Serüveni*’nin altı kitabından ancak dördü yayıncıya verilebilir.¹²⁸

Hodgson yayından çok araştırmayı gaye edinen bir yapıya sahiptir ve yayımların niceliğinden ziyade niteliğine önem verir. Bunca araştırma sonucunda Hodgson’ın hâlihazırda yayımlanmış çalışmalarının sayısı oldukça mütevazı kalır. Hodgson’ın yayımdan önce eserleri için gösterdiği titizlik kimilerince anlaşılabilir ve gerekli bir raddedeysen kimilerince değildir. Yayın yapmayı titizliği sebebiyle erteleyişi, onun çalışmalarını kaleminden çıktığı hâliyle okumak isteyenler için serzeniş nedeni olur. *İslam’ın Serüveni*’nin ilk iki cildinin Hodgson’ın kaleminden çıktığı ancak üçüncüsünün henüz sonlanmamış bir eser olarak derlendiği, eserler okunurken göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca, Hodgson tarafından aslı 6 cilt olarak hazırlanan bu eser günümüzde 3 cilt hâlinde yayımlanır. Bu ciltlerdeki başlıkların editörler tarafından kaçınılmaz olarak sonradan eklendiği ancak bunlar eklenirken Hodgson’ın notlarındaki bağlamlara sadık kalındığı ifade edilir.¹²⁹ *İslam’ın Serüveni*’nin ve *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek*’in editörleri Reuben W. Smith ve Edmund Burke III, editörlerin yayım öncesinde eserlere müdahalelerine Hodgson’ın

¹²⁵ Hodgson, *İslam’ın Serüveni: İslam’ın Klasik Çağı*, s. 14.

¹²⁶ Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 9. Normal şartlarda 30 Eylül 1960’ta bitecek olan vakıf desteğinin 1962’nin Aralık ayına kadar uzatılması istenir. Von Grunebaum’un vakıf için yazdığı rapor ve süre uzatımı talebinde, Hodgson’ın aldığı destek “1957 *Manual of Islamic Civilization Grant*” olarak ifade edilir. Kitabın 1961’de tamamlanmasını hatta yayınlanmasını umduğunu söyleyen Von Grunebaum, “en yetenekli Arap uzmanımız” diyerek hitap ettiği Hodgson’ın eseri için kendinin ve tüm danışma kurulunun mutmainliğinden söz eder. Ayrıca birçok yayınevinin kitabın basımıyla ilgilendiğini bildirir. 21 Nisan 1960 tarihli bu yazışma için bkz.: Box 2, Folder 14, Kiesling, Hanna Holborn Gray Special Collections Research Center Archival Notes: Hodgson Timeline.

¹²⁷ Hodgson, *İslam’ın Serüveni: İslam’ın Klasik Çağı*, s. 13.

¹²⁸ A.g.e.

¹²⁹ A.g.e., 18.

karşı çıktığını aktarırlar.¹³⁰ Bu sebeple iki isim, Hodgson'ın vefatı sonrasında kitapları için editörlük yapmaya tereddütle yaklaşırlar. Zira eserlerdeki herhangi bir değişiklik, onun çalışma sistemine müdahale anlamına gelecektir.¹³¹ Ancak üstlendikleri görev sonrasında bu eserlerin daha çok kişiye ulaşmasında rol oynamaktan memnuniyet duyduklarını ifade edeceklerdir.¹³²

Kendi açıklamalarıyla yer verdiği seçilmiş kaynakçası ve lügatçesiyle, İslam dünyasını bölgelere ayırarak incelediği bu eserinde¹³³ Hodgson, kendine has bir dönemlendirme ortaya koyar. Edebiyat, şiir, felsefe ve siyasi olaylarla yakından ilişkili olarak, toplumsal yaşamın niteliklerine dikkat çeker. Topluma ve mündemiç kültürle ayrıntılı yaklaşımıyla eseri, özellikle Avrupa-merkezcilik karşısında konumlanmış bir İslam dünyası incelemesidir. Odak noktasını toplumların hareket eksenleri ve bunların sebeplerini ortaya koymak üzere inşa eder. Gayesi ise İslam'ı dünya tarihi içinde hak ettiğini düşündüğü yerde ve bakışla yeniden konumlandırmaktır. *İslam'ın Serüveni*'nin ilk kısmında, tarihi ve "tarih çalışmaları" diyerek söz ettiği interdisipliner alanı değerlendirir. Tarihçiliğin kapsamını ve bu çalışmaların sınırlılıklarını, mevcut tarihyazımına eleştirel yaklaşımıyla detaylıca tartışır.¹³⁴ Üçüncü ciltte ise dönemindeki sosyolojik çalışmalara oldukça benzer biçimde modernite ve insanlık mirasları tartışılır.¹³⁵ Özellikle bugünün problemleri olmaya *hâlâ* devam eden unsurlar üzerinde durulur ve bunların çözümleri sorgulanır.¹³⁶

¹³⁰ A.g.e., 14-18.

¹³¹ A.g.e. Burke'e göre de Hodgson muhtemelen bu kitabı hiçbir zaman tamamlayamayacaktı. Zira mükemmeliyetçiliği onun bir şeylerin tamamen erebileceğini düşünmesini engellemekteydi. Bkz.: Edmund Burke III, "Reconsidering Marshall Hodgson", İstanbul Şehir Üniversitesi Tarihçe Conference Series/Tarihçe Konferansları Serisi, 43, 2018, Erişim tarihi: 15/05/2022, (Çevrimiçi) <https://www.youtube.com/watch?v=YJuyzpfN2ek>

¹³² Hodgson, *İslam'ın Serüveni: İslam'ın Klasik Çağı*, ss. 14-18.

¹³³ Marshall G. S. Hodgson, *İslam'ın Serüveni: Barut İmparatorlukları ve Modern Zamanlar*, Çev. Berkay Ersöz, C.:3, Ankara, Phoenix Yayınevi, 3 c., 2020, s. 513.

¹³⁴ Bu tartışmaların bir kısmına Hodgson'ın sosyal bilimlere katkılarının tartışılacağı kısımda değinilecektir.

¹³⁵ Hodgson'ın bu eseri, 1975'te yani vefatı sonrasında Phi Beta Kappa Topluluğu'nun Ralph Waldo Emerson Ödülü'ne layık görülür. Bu ödül, "insanlığın entelektüel ve kültürel durumunun yorumlanmasına önemli ölçüde katkıda bulunan bilimsel çalışmalara verilmektedir. 1960 yılında verilmeye başlanan ödül, antropoloji ve sosyal bilimler gibi alanlardaki uygun çalışmalar da dahil olmak üzere tarih, felsefe ve din alanlarındaki çalışmaları kapsar". Phi Beta Kappa Topluluğunun diğer ödülleri ve topluluk hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: "The Phi Beta Kappa Books Awards", The Phi Beta Kappa Society, t.y., Erişim tarihi: 31/12/2022, (Çevrimiçi) <https://www.pbk.org/Book-Awards>.

¹³⁶ A.g.e.

2.1.2.3. Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek ve tamamlanmayan diğer eserleri

Hodgson'ın bir diğer eseri, *Rethinking World History* (Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek) kitabıdır.¹³⁷ Bu kitap da *İslam'ın Serüveni*'nin üçüncü cildinde olduğu gibi, Hodgson'ın vefatı sonrasında bir araya getirilen makalelerinden oluşur. Kitabı derleyen ve kitaba bir de Sonuç bölümüyle katkı sağlayan isim Edmund Burke III'tür. Kitaptaki bazı makaleler Hodgson tarafından önceden yayımlanmıştır. Bazıları ise karışık hâlde arşivde bulunan notlarından devşirilir.¹³⁸ Hodgson bu çalışmasının kapsamını “insanlığın yarısının tarihi” olarak ifade eder. Dinamik bir kültür mirası olan İslam'ı dünya tarihi çerçevesine oturtmak ve İslam medeniyetinin insanlık tarihinde kapladığı önemi ortaya koymak ister. Hodgson'a göre, dünya tarihinde eksik bırakılan bu kısma değinmek *tarihin birliğini* oluşturan şeyin ne olduğunu anlamaya imkân tanıyacaktır. Ancak eserini ortaya koyarken Hodgson, tamamıyla bir kapsayıcılık gayesi ve iddiası taşımaz. Bazı sınırlılıkların ve potansiyel eksiklerin farkındadır. Örneğin, kültür cephesinin tamamını üzümlere de olsa incelemeye dâhil edemediğini ifade eder.¹³⁹

¹³⁷ Türkçe Hodgson literatürüne dâhil olduğundan *Rethinking World History* adlı derleme eserin çevirilerine değinmekte fayda vardır. İlk çeviri, orijinal kitabın tamamını değil, yalnızca ikinci bölümünü kapsadığından konu dizimi, kitabın aslından oldukça farklıdır. Ayrıca, Hodgson'ın ismi kitapta defaatle “Marshal” olarak yanlış yazıldığı için tezde kullanılmak üzere bu çeviriden herhangi bir kesit tercih edilmemiştir. Bkz.: Marshall G. S. Hodgson, **Dünya Tarihinde İslâm**, Çev. Ahmet Kanlıdere, İstanbul, Yöneliş Yayınları, 1997. Tercüman Kanlıdere, bu eserin tamamını değil, İslam'la ilgili makalelerini doktora tahsili esnasında çevirip yayımladığını ifade eder. Hodgson'a yönelik ilgisinin başlangıcının bu zamanlara denk düştüğü anlaşılabılır. Bkz.: Kanlıdere, Takdim: Dünya Tarihçiliği ve Marshall G. S. Hodgson, s. 23. Bu çeviriden bir sonraki versiyonun konu dizimi ise orijinal içerikle tutarlıdır. İkinci kez tercüme edilen bu eser için bkz.: Marshall G. S. Hodgson, **Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek**, Ed. Edmund Burke III, Çev. Ahmet Kanlıdere, Ahmet Aydoğan, İstanbul, Yöneliş Yayınları, 2001. Günümüzdeki en son çeviri ise 2019 tarihlidir. Eski versiyonlarından daha anlaşılır bir Türkçeye sahip olduğundan ve muhtemel tercüme düzeltmelerinden sebep, tez içinde atıf yapılan versiyon da budur. Bkz.: Hodgson, **Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler**. Çeviride yine de birtakım sorunların olduğunu belirtmek gerekir. Bu sebeple, Hodgson'ı anlamak her ne kadar zor olsa da onun orijinal diliyle okunması tavsiye edilir. Çünkü Türkçe ifadeleri, İngilizcesinden daha anlaşılır değildir. Bu sebeple, Türkçe anlaşılmayan kısımlar için tez için kullanmak üzere kitabın orijinal dilinden yararlanılmıştır.

¹³⁸ Örneğin, “The Role of the Islam in the World History” adlı makale, kitabın ikinci bölüm, 7. başlığı altında; “The Unity of Later Islamic History” adlı makalesi ise yine aynı bölümün 9. başlığı altında yeniden basılmıştır.

¹³⁹ Hodgson, **Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler**, s. 333.

Hodgson hakkındaki bugüne kadar sunulan bilgilerden bazıları hatalıdır. Burke III tarafından tek bir kitap olarak derlenen *Rethinking World History*, aslında Hodgson tarafından *The Unity of the World History* ve *The Valley of Vision* olarak iki ayrı kitap hâlinde yayımlanmak istenir.¹⁴⁰ Oysa Burke III, zaman içinde olgunlaşan entelektüelliğiyle Hodgson'ın sahip olduğu romantik coşkuyu aştığını ve onun *The Unity of the World History*'yi (*Dünya Tarihi'nin Birliği*'ni) “destansı bir dünya tarihi yazımına yeğledini” iddia eder.¹⁴¹ Burke III her ne kadar Hodgson'ın bu iki çalışmayı birleştirdiğini belirtse de Hodgson'ın hayalindeki *The Valley of Vision*'in yeri, *The Unity of the World History*'den her zaman ayrı olmuştur.¹⁴² Ölümünden birkaç ay önce Hodgson, *Committee on Social Thought*'taki bir konuşmada *The Valley of Vision*'a “hayalimdeki eser” diyecektir. O günlerde bölüm eskizlerini hazırladığı bu eserin, 1944'ten beri Hodgson'ın planladığı “büyük işi” olduğu, kullandığı heyecanlı ifadelerinden anlaşılır.¹⁴³ Bu konuşma sırasında, “Dante ve Hegel'in (metodunun) bir tür mezci olacak bir insanlık tarihi yorumu”¹⁴⁴ olarak tarif ettiği *The Unity of the World History* adlı eseri de yazmayı planladığını aktarır.¹⁴⁵ Bu eser, başlığıyla Hodgson'ın tarihçilik anlayışının bir özetini yansıtır. Çünkü Hodgsoncu anlayışta dünya, öğeleri birbirinden ayrı görülemeyecek şekilde birbirine bağlıdır.¹⁴⁶ Hodgson, notlarında *Unity of World* diyerek ismini kısalttığı bu kitabın, tarih öğretiminin her düzeyde yeniden yapılandırılmasına yönelik geniş kapsamlı çıkarımlar taşıyacağını iddia eder.¹⁴⁷

¹⁴⁰ Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 1. Ayrıca bu tezin içinde kaynak olarak kullanılan Nef'in notlarına atıf yapmakta yarar vardır. Bkz.: Box 5, Folder 4, Nef, Papers. Hodgson hakkında bilgi veren kişi onun hakkında çokça yazan Burke III bile olsa, atıf yapılan her bilginin karşılaştırılarak okunması bu sebeple önemlidir. Burke III hem Chicago Üniversitesindeki Hodgson'ın notlarının hem de Nef ve diğer meslektaşlarının Hodgson hakkında yazdıklarının bir kısmını gözden kaçırmış olabilir. Zira bu bilgiye, Hodgson'ın meslektaşı John U. Nef'ten arda kalan arşivden ulaşılmıştır.

¹⁴¹ Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 1.

¹⁴² A.g.e.

¹⁴³ A.g.e. ve yine içinde atıf yapılan aynı kaynak için bkz.: Box 5, Folder 4, Nef, Papers.

¹⁴⁴ Hodgson Dante, Milton, İbnü'l-Arabî, Hegel ve Herodot'un fikirlerini karşılaştırdığı notlar alır. Ancak bazı notları ezoterik sayılabilecek niteliktedir ve bu sebeple anlaşılamaz. Bkz. Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 39.

¹⁴⁵ A.g.e., 1. 16 Şubat 1968 tarihli, bu kitabından da diğer kitapları yanında ayrı bir başlık olarak değindiği not için bkz.: Box 5, Folder 4, Nef, Papers.

¹⁴⁶ Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 33.

¹⁴⁷ Kiesling, *Hanna Holborn Gray Special Collections Research Center Archival Notes: Hodgson Timeline*, s. 84.

The Valley of Vision ve *Unity of World History* gibi Hodgson'ın yazmayı planladığı diğer kitapların başlıkları da sıralanır. Bunlar, *World History Age by Age*, (*Çağ Çağ Dünya Tarihi*), *On Reading the Qur'an* (*Kuran'ı Okumak/Yorumlamak Üzerine*) ve *Islam in World History*'dir (*Dünya Tarihinde İslam*).¹⁴⁸ “Daha az akademik” olmasını düşündüğü başka kitap planları da mevcuttur ve bunların kapsamını da kısaca açıklar. *On Quakerism* (*Quakerlık Üzerine*), dinî bir gelenek ve teknik(leşen) dünyada bağlılık için bir araç olarak Quakerlığın potansiyellerine dair bir çalışma olacaktır.¹⁴⁹ Bu aynı zamanda, dinin olanakları ve dinle ilgilenen bir kişinin sosyal meselelerde genel olarak nasıl bir duruş sergileyebileceği hakkında Hodgson'ın bir yorumudur.¹⁵⁰ Hodgson, İslam'ın modern dünyanın açmazları için neler sunabileceği hususuna da *İslam'ın Serüveni*'nin son cildinde benzer şekilde eğilir. Bu onun, dünyayı ve tarihi anlamada dinin önemine dair görüşlerinin akademik anlayışıyla paralellik gösterdiğine bir işarettir. Bir diğer planı *World Citizens' Handbook*'tur (*Dünya Vatandaşlarının El Kitabı*). Bu kitap, coğrafyayı (ve tarihi) güncel siyasi ayrımlardan ziyade doğal olarak sunmak; halkları geçici siyasi sınırların dışında, dilsel ve dinsel bağlılıklarına göre vurgulamak; kurumsal kalıpları Komünizm, Kapitalizm ve benzerleri arasındaki tartışmalar haricinde tarafsız terimlerle tanımlamak üzere bir eser olacaktır.¹⁵¹ Hodgson'ın, istatistik benzeri ek bilgileri sunabilecek bir çalışma arkadaşına ihtiyaç duyacağı için bu çalışmaya vakit ayıramadığı anlaşılır.¹⁵² *What is Being Done* (*Neler Yapılıyor*) adlı diğer müstakbel kitabında ise yukarıdaki diğer eserlerle bağlantılı olarak 20. yüzyılın ikilemlerini, Batılı bir bakış açısı yerine *Unity of World History*'de geliştireceği gerçek bir dünya-tarihsel ve küresel bakışla analiz etmeyi hedefler. Katolikler, Pozitivistler, devrimciye karşı hükümet tarafından desteklenenler ve bunun gibi diğer toplumsal grupların vicdan çatışmaları olarak değerlendirdiği çeşitli yaklaşımlarının birbirlerinde olumlu bulabileceği yolları, ortak bir perspektifle genişçe sunmayı amaçlar.¹⁵³ Hodgson,

¹⁴⁸ Box 5, Folder 4, Nef, Papers.

¹⁴⁹ Box 5, Folder 4, a.g.e.

¹⁵⁰ Box 5, Folder 4, a.g.e.

¹⁵¹ Box 5, Folder 4, a.g.e.

¹⁵² A.g.e.

¹⁵³ A.g.e.

sorunların ve bakış açılarının karşılıklı olarak takdir edilmesiyle dünya çapında daha geniş bir vizyon dizisinin ortaya çıkmasını umar.¹⁵⁴

2.1.2.4. Makaleleri, eleştiri yazıları ve notları

Lise yıllarından günümüze ulaşan yazılarında Hodgson'ın, İsa'nın hayatı ve İncilleri detaylıca okumakla ilgilendiği görülür.¹⁵⁵ William Fergus Kernan'ın 1942'de yayımlanan *Defense Will not Win the War* kitabı üzerine henüz 21 yaşında yazdığı eleştiride¹⁵⁶ ileriki eserleri için zihnini işgal edecek temel meselelerin tohumları görülebilir. Hodgson'ın İslam'a ve tarihyazımına ilgisinin kaynağının net olmadığı işaret edilir.¹⁵⁷ Ancak bu önerme, kişilerin ilgi alanlarının hayat tecrübeleri ve inançlarıyla bağlantılı olduğu gerçeğini göz ardı eder. Kernan bu eserinde, “en saldırgan olmadıkları anda Müslümanları yakalayan Haçlı seferlerinin, Avrupa Medeniyeti'ni barbar İslam'dan ancak saldırı yoluyla kurtarabildiği”ne işaret eder. Hodgson ise saldırıyla kazanılmayan Puvatya ve Viyana muharebelerini örnek göstererek, Müslümanların ilerlemesinin savunma yoluyla durdurulduğunu belirtir. Kernan'ın tarihsel analizlerini gülünç bulan¹⁵⁸ Hodgson'ın bu eleştirisi, pasifist olması ve savunmanın etkinliğiyle ilgilenmesindendir. Daha ilk makalelerinde bu meselelere yaklaşımından, Hodgson'ın daha sonra *Dünya Tarihi'nin Birliği* olarak adlandıracağı düşüncesinin izleri sezilebilir ve neden İslam medeniyetleri tarihi üzerine çalıştığı anlamlandırılabilir.¹⁵⁹ Başka bir örnek ise, Hodgson'ın 1948'de *Committee on Social Thought*'taki bir öğrenci semineri için hazırladığı *İslam'da Ortodoksluk ve Muhalefet*

¹⁵⁴ A.g.e.

¹⁵⁵ Kiesling, The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson, s. 6.

¹⁵⁶ A.g.e., 5. Ayrıca, bir Yarbay Kernan'ın bu kitabı *Türkçeye Savunma Savaş Kazandırmaz* olarak tercüme edilebilir. Bkz.: William F. Kernan, **Defense Will not Win the War**, Boston, Little, Brown and Company, 1942.

¹⁵⁷ Kiesling, The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson, s. 6.

¹⁵⁸ A.g.e., 5-6.

¹⁵⁹ A.g.e., 5.

başlıklı makalesinde Haşhaşîleri konu edinmesidir.¹⁶⁰ Bu konu sonraki yıllarda onun *Committee on Social Thought*'taki doktora konusu olarak da karşımıza çıkacaktır.¹⁶¹

1960'ta Hodgson, Diogenes adlı dergide yayınladığı bir makalede İslam ve Hristiyanlığı dini yaşam açısından mukayese eder. Okuyan Hristiyanların o günlerde İslam'ın kılıçla yayılan, ilkel bir çöl dini olmadığını öğrendiklerini, yine de Hristiyan tarihçilerin İslam'ı Hristiyanlığın yanlış bir versiyonu olarak sunma yanlışlarından vazgeçemediklerini ifade eder.¹⁶² Hristiyanlık ve Müslümanlıktaki ortaklıkları her iki dinin mensuplarının farklı bakış açılarından düşünmeye, bunları madde madde açıklamaya gayret eder.¹⁶³ Bunların ardı sıra, İslam'da şeriata, tasavvufi görüşlere değinir ve iki dinin de bireysellikleri ve toplumsallıkları üzerine çeşitli yorumlar getirir.¹⁶⁴ Ayrıca, iki dinin ruhsal tecrübeleri üzerine görüşlerini ve bunların modernlikle karşılaştıkları sorunları yine bir mukayeseyle sunmaya çalışır.¹⁶⁵ Nihayetinde hakikati birlikte bulmanın yollarını aramayı iki tarafa da öğütler.¹⁶⁶

Hodgson, kitap hâlini alacak bu yazılarından evvel benzer konularla ilgilendiğini bir başka alandaki makaleleriyle de belli eder. Örneğin, 1959'daki bir eğitim bilimleri dergisinde, Batılı olmayan medeniyetler hakkında daha kapsamlı bir beyan ortaya koymak amacıyla bir makale yayımlar.¹⁶⁷ Bu makalede, ABD'deki yükseköğrenim kurumlarının lisans programlarında son yıllarda önemli ölçüde Batılı olmayan derslere yer verilmeye başlandığına işaret eder.¹⁶⁸ Diğer Doğu çalışmaları benzeri bölümlerin misallerinin aksine 1956'dan beri tecrübe edinilen dersleriyle,

¹⁶⁰ 24 Kasım 1948, Box 1, Folder 15, Kiesling, Hanna Holborn Gray Special Collections Research Center Archival Notes: Hodgson Timeline. Makalenin orijinal başlığı *Orthodoxy and Dissent in Mediaeval Islam*'dır.

¹⁶¹ 24 Kasım 1948, Box 1, Folder 15, a.g.e. Makalenin orijinal başlığı "*Orthodoxy and Dissent in Mediaeval Islam*"dır.

¹⁶² Marshall G. S. Hodgson, "A Comparison of Islâm and Christianity as Frame-Work for Religious Life", *Diogenes*, C.8, No:32, 1960, s. 49.

¹⁶³ A.g.e., 52.

¹⁶⁴ A.g.e., 66.

¹⁶⁵ A.g.e., 68-72.

¹⁶⁶ A.g.e.

¹⁶⁷ Marshall G. S. Hodgson, "A Non-Western Civilization Course in a Liberal Education with Special Attention to the Case of Islâm", *The Journal of General Education*, C.12, No:1, 1959. Bu esere Kiesling'in tezinde -Liberal yerine General kelimesi kullanılarak, muhtemelen dergi başlığıyla karıştırılarak- yanlış başlıkla atıf yapılmıştır. Ancak yazıda ne kastedildiği anlaşılmakta ve kaynak bir kelime eksikle de olsa bulunabilmektedir. Ayrıca makale başlığını *İslam Örneği Özelinde, Serbest Eğitimde Batılı Olmayan Bir Medeniyet Dersi* olarak Türkçeye çevirebiliriz.

¹⁶⁸ A.g.e., 39.

bünyesinde bulunduğu Chicago Üniversitesinin uygulamasını açıklar. Sadece uzmanlık için ya da seçmeli ders olarak alınmayan, oldukça yoğun olan ve “sene boyunca süren Batılı olmayan medeniyetler dersleri”nin, Chicago’da herhangi bir sosyal bilimler dalında okuyan bir öğrencinin alması beklenen derslerden biri olduğunun altını çizerek.¹⁶⁹ Bu derslerin müfredatta yer bulmaya başlamasına “pratik ve hümanist” sebepler başlıklarıyla değinerek, bu iki ana sebebin bir diğeri için tamamlayıcılığına işaret eder.¹⁷⁰ Kendisi de bu derslerin konularından biri olarak özellikle İslam’ı değerlendirir. Bu konunun sadece bir inanç sistemi olarak değil bir medeniyet kaynağı olarak coğrafi, sosyolojik, edebi ve tarihi yönlerinin bir bütünlük içinde araştırılması gerektiğine maddeler hâlinde vurgu yapar.¹⁷¹

Yayımlanmış bu eserleri haricinde, Chicago Üniversitesi Kütüphanesi Hanna Holborn Gray Özel Koleksiyonlar Araştırma Merkezinde, 5 sınıflandırma altında Hodgson’a ait 1940 ila 1971 yıllarını kapsayan 19 kutu arşiv dosyası mevcuttur.¹⁷² Azami 80 sene kısıtlı kalacak öğrenci notlandırmaları haricinde bu kişisel dosyaların sayısı 282’yi bulur. Bahsedilen koleksiyon, Hodgson’ın Chicago Üniversitesindeki yazışmalarını, öğretim materyallerini, *Committee on Social Thought* başkanlığı esnasında ve komiteler arası yazışmalarını¹⁷³, Chicago Üniversitesindeki profesörlüğü sürecinde eline ulaşan, gerek profesyonel çalışma notları, gerekse mesleğiyle alakalı diğer çalışmalarını ve ayrıca üniversite dışındaki belgelerini ve kişisel notlarını, enstitü dışından akademisyenlerle yazışmalarını, çalışmaları için topladığı araştırma öğelerini, birçok konu ve kişiye dair derlediği dosyalarını, ikincil kaynaklar için yorumlarını, akademik bağlantısı olmayan kişisel yazışmaların arkasına almış olduğu

¹⁶⁹ A.g.e.

¹⁷⁰ A.g.e.

¹⁷¹ A.g.e., 45.

¹⁷² Burke, Hodgson’ın notlarını topladığı zaman diliminde, notların bulunduğu koleksiyonu *Department of Special Collections of the Joseph Regenstein Library at the University of Chicago* olarak işaret etmiştir. Bu kütüphanedeki özel koleksiyonun ismi 2020 yılında, ABD’deki üniversiteler içinde de ilk kadın rektör olan, Chicago Üniversitesi eski rektörü tarihçi Hanna Holborn Gray’in adını almıştır. Edmund Burke III’ün bu atfı için bkz.: Edmund Burke III, “Marshall G. S. Hodgson and the Hemispheric Interregional Approach to World History”, **The New World History: A Field Guide for Teachers and Researchers**, Eds. Ross E. Dunn, Laura J. Mitchell, Kerry Ward, Berkeley, University of California Press, 2016, ss. 78-90, s. 88.

¹⁷³ Türkçeye tercüme edilen *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek* kitabının girişinde, Hodgson Başkan Yardımcısı olarak sunulur ancak bu bilgiyi Başkan olarak düzeltmeliyiz.

akademik notlarını, henüz yayınlanmamış metinlerini, makalelerini, kitap eleştirilerinin taslaklarını ve yayıncılarla yazışmalarını kapsar.¹⁷⁴

Hodgson kişisel hayatının iniş çıkışlarının arka planındaki entelektüel deneyimini anlatacak bir çalışma olacak bir anı kitabı da yayımlamak ister. Birikmiş notlarını hayatını anlamlandırmak için kullanmayı mümkün kılacağı için bu çalışmanın faydalı olacağına inanır. Ancak bu çalışmanın geleceği Hodgson'a göre yukarıdakilerden daha şüphelidir.¹⁷⁵

Bunlar haricinde Hodgson, bazı görüşlerini öğrenci gazetesi *The Chicago Maroon*'da yayımlar.¹⁷⁶ Hodgson bu gazetede çok çeşitli alanlarda, örneğin eğitimde notlandırma politikaları, üniversite konutları gibi konularda yazdığı gibi, dünya federalizmi veya sivil haklar üzerine "huysuz veya ilham verici" incelemeler de kaleme alır.¹⁷⁷

Her ne kadar çoğu notuna bu tez vesileyle ulaşılmış olsa da Hodgson'ın tüm bu notlarının eksiksiz olarak dâhil edildiği daha kapsamlı bir araştırma yapmak yüksek lisans tezinin kapsamını aşan bir mesai gerektirir. Bu zamana değin notları ve makalelerinden, günümüzde ismini taşıyan eserlerin basımı için öğrencileri ve çalışma arkadaşlarının yararlanılmış olduğu belirtilse de bu eserlere dâhil edilmemiş notları, onun hakkındaki anlayışın gelişmesi için ilgililerine farklı kapılar aralayabilir. Notlarını teker teker biyografik olarak ele almak da herhangi bir yanlış bilgi aktarımının zincir hâline gelmesini önleyebilir.

2.1.2.5. Ansiklopedi maddeleri

Hodgson aynı zamanda *Encyclopédie de l'Islam*'a çeşitli maddelerle katkı sunmuştur. Bunlar, Abdullah bin Muaviye'yi imam kabul edenlere verilen lakap olan Cenâhiyye, *al-Djanahiyya*¹⁷⁸, 11. yüzyılda İsmailî önder Muhammed bin İsmail al-

¹⁷⁴ Hodgson, Papers.

¹⁷⁵ Box 5, Folder 4, Nef, Papers.

¹⁷⁶ Kiesling, The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson, s. 2.

¹⁷⁷ Kiesling, "The Life of Marshall Hodgson".

¹⁷⁸ Marshall G. S. Hodgson, M. Canard, "al-Djanâhiyya", **Encyclopédie de l'Islam**, Brill, 2010, s. 452, Erişim tarihi: 31/10/2022, (Çevrimiçi) https://referenceworks.brillonline.com:443/entries/encyclopedia-de-l-islam/al-djanahiyya-SIM_1983

*Darazi*¹⁷⁹, Albâiyye-Ulyâiyye olarak da bilinen Şii fırkasının tali bir kolu olan Zemmiye ya da Zemîmiyye olarak da bilinen *al-Dhammiyya*¹⁸⁰, Zeydiyye yahut Carudiyye olarak bilinen 13. yüzyılda ortaya çıkan ılımlı Şii fırkası olan *al-Djarudiyya*¹⁸¹, Hicri 3. yüzyıl sonlarında sadece bakliyat yiyen bir grup olan Karmatî için zikredilen isim bir diğer isim *Bakliyya*¹⁸², İslam'ın ilk dönemlerindeki ılımlı ve uzlaşmacı siyasi fırka olan Mürcie mezhebinin fırkalarından biri olan Gassaniyye üzerine yazılan *Ghassaniyya*¹⁸³, İsmailîlerin kalesi *Alamut*¹⁸⁴ ve İsmailîler için verilen isim *Batiniyya*¹⁸⁵, Alamut'un ilk fedaisi *Hasan-i Sabbah*¹⁸⁶ ve Nizarî İsmailîlerin ondan sonraki lideri Kiya Büzürgümmîd üzerine yazılan *Buzurg-Ummid*¹⁸⁷, İsmailiyye üzerinde etkili olan fikirleriyle bir fırka lideri olan Beyân b. Sem'ân üzerine *Bayan b. Sam'an*¹⁸⁸ ve İsmailîlerde imam tarafından tayin edilen mezhep üyeleri için kullanılan

¹⁷⁹ Marshall G. S. Hodgson, "Al-Darazî", a.e., s. 140, (Çevrimiçi) https://referenceworks.brillonline.com:443/entries/encyclopedia-de-l-islam/al-darazi-SIM_1715

¹⁸⁰ Marshall G. S. Hodgson, "Al-Dhammiyya", **Encyclopaedia of Islam**, Brill, 2012, s. 218, Erişim tarihi: 31/10/2022, (Çevrimiçi) https://referenceworks.brillonline.com:443/entries/encyclopedia-of-islam-2/al-dhammiyya-SIM_1813

¹⁸¹ Marshall G. S. Hodgson, "Al-Djârudiyya", **Encyclopaedia of Islam**, Brill, 2012, s. 485, Erişim tarihi: 31/10/2022, (Çevrimiçi) https://referenceworks.brillonline.com:443/entries/encyclopedia-of-islam-2/al-djarudiyya-SIM_2014

¹⁸² Marshall G. S. Hodgson, "Bakliyya", **Encyclopaedia of Islam**, Brill, 2012, s. 962, Erişim tarihi: 31/10/2022, (Çevrimiçi) https://referenceworks.brillonline.com:443/entries/encyclopedia-of-islam-2/bakliyya-SIM_1109

¹⁸³ Marshall G. S. Hodgson, "Ghassaniyya", **Encyclopaedia of Islam**, Brill, 2012, s. 1022, Erişim tarihi: 31/10/2022, (Çevrimiçi) https://referenceworks.brillonline.com:443/entries/encyclopedia-of-islam-2/ghassaniyya-SIM_2474

¹⁸⁴ Marshall G. S. Hodgson, "Alamût", **Encyclopaedia of Islam**, Brill, 2012, s. 352, Erişim tarihi: 31/10/2022, (Çevrimiçi) https://referenceworks.brillonline.com:443/entries/encyclopedia-of-islam-2/alamut-COM_0042

¹⁸⁵ Marshall G. S. Hodgson, "Bâtiniyya", **Encyclopaedia of Islam**, Brill, 2012, s. 1098, Erişim tarihi: 31/10/2022, (Çevrimiçi) https://referenceworks.brillonline.com:443/entries/encyclopedia-of-islam-2/batiniyya-SIM_1284

¹⁸⁶ Marshall G. S. Hodgson, "Ḥasan-i Şabbāḥ", **Encyclopaedia of Islam**, Brill, 2012, s. 253, Erişim tarihi: 31/10/2022, (Çevrimiçi) https://referenceworks.brillonline.com:443/entries/encyclopedia-of-islam-2/hasan-i-sabbah-SIM_2776

¹⁸⁷ Marshall G. S. Hodgson, "Buzurg-Ummid", **Encyclopaedia of Islam**, Brill, 2012, s. 1359, Erişim tarihi: 31/10/2022, (Çevrimiçi) https://referenceworks.brillonline.com:443/entries/encyclopedia-of-islam-2/buzurg-ummid-SIM_1577

¹⁸⁸ Marshall G. S. Hodgson, "Bayân b. Sam'ân", **Encyclopédie de l'Islam**, Brill, 2010, s. 1150, Erişim tarihi: 31/10/2022, (Çevrimiçi) https://referenceworks.brillonline.com:443/entries/encyclopedia-de-l-islam/bayan-b-saman-SIM_1299

kelime olan *Dai*¹⁸⁹, Fatımi Mu'iz ve el-Aziz'in yardımcısı olan *Djabr b. al-Kasim*¹⁹⁰, soyu baba tarafından Hz. Ali'ye, anne tarafından Hz. Ebû Bekir'e dayanan, Şii alimlerin imam olarak kabul ettiği *Dja'far al-Sadik*¹⁹¹, Şia'nın tanınmış kurucusu *Abd Allah b. Saba*¹⁹², İsmailî kökenli Dürziler hakkında yazılan *Duruz*¹⁹³, gayb kökünden gelen *Ghayba*¹⁹⁴, on ikinci imamla gaybetteyken irtibat kurduğu ve vekalet aldığı kabul edilen sefir *Ibn Ruh*¹⁹⁵, fıkıhta serbest bırakılan fiillerin tartışılması adına kullanılan terim olan *Ibaha*¹⁹⁶ ve galiyyeyi ifade eden, haddi aşmaktan mülhem *Ghulat*¹⁹⁷ başlıklarıdır. Bugün ulaşılamayan, vejetaryenlikle ilgili *Vegetarianism* maddesini de 1967'de *Encyclopedia Britannica* için kaleme alır.

2.2. Fikirleri: Değiştiği Konularla Hodgson

Hodgson'ın çalışmalarında ilk ve en göze çarpan nokta, onun metodoloji üzerine endişeleri ve çalışmalarını bu endişe üzerine bina etmeye çalışmasıdır. Eğer araştırma bizatihi bunlar üzerine değilse, terimler ve kavramlar gibi bugünkü akademik çalışmalarda birkaç sayfa ile açıklanması beklenen ve bazen de sathi kalabilen anlatı nesnelerinin konuyu referanslardan daha çok yönlendirdiğini düşünür. Bu sebeplerle, tarihsel eylem ve tarihçinin nesnesi üzerine çokça düşünerek kurduğu

¹⁸⁹ Marshall G. S. Hodgson, “Dā'ir”, **Encyclopaedia of Islam**, Brill, 2012, s. 97, Erişim tarihi: 31/10/2022, (Çevrimiçi) https://referenceworks.brillonline.com:443/entries/encyclopaedia-of-islam-2/dai-SIM_1668

¹⁹⁰ Marshall G. S. Hodgson, “Djabr b. al-Kāsim”, **Encyclopédie de l'Islam**, Brill, 2010, s. 372, Erişim tarihi: 31/10/2022, (Çevrimiçi) https://referenceworks.brillonline.com:443/entries/encyclopedia-de-l-islam/djabr-b-al-kasim-SIM_1902

¹⁹¹ Marshall G. S. Hodgson, “Dja'far al-Şādik”, **Encyclopaedia of Islam**, Brill, 2012, s. 374, Erişim tarihi: 31/10/2022, (Çevrimiçi) https://referenceworks.brillonline.com:443/entries/encyclopaedia-of-islam-2/djafar-al-sadik-SIM_1922

¹⁹² Marshall G. S. Hodgson, “‘Abd Allāh b. Saba’”, **Encyclopaedia of Islam**, Brill, 2012, s. 51, Erişim tarihi: 31/10/2022, (Çevrimiçi) https://referenceworks.brillonline.com:443/entries/encyclopaedia-of-islam-2/abd-allah-b-saba-SIM_0061

¹⁹³ Marshall G. S. Hodgson v.d., “Durūz”, **Encyclopaedia of Islam**, Brill, 2012, s. 631, Erişim tarihi: 31/10/2022, (Çevrimiçi) https://referenceworks.brillonline.com:443/entries/encyclopaedia-of-islam-2/duruz-COM_0198

¹⁹⁴ D.B. MacDonald, Marshall G. S. Hodgson, “Ghayba”, a.e., s. 1026, (Çevrimiçi) https://referenceworks.brillonline.com:443/entries/encyclopaedia-of-islam-2/ghayba-SIM_2479

¹⁹⁵ Marshall G. S. Hodgson, “Ibn Rūh”, a.e., s. 907, (Çevrimiçi) https://referenceworks.brillonline.com:443/entries/encyclopaedia-of-islam-2/ibn-ruh-SIM_3336

¹⁹⁶ W. Madelung, Marshall G. S. Hodgson, “Ibāha”, a.e., s. 662, (Çevrimiçi) https://referenceworks.brillonline.com:443/entries/encyclopaedia-of-islam-2/ibaha-SIM_3016

¹⁹⁷ Marshall G. S. Hodgson, “Ghulāt”, a.e., s. 1093, (Çevrimiçi) https://referenceworks.brillonline.com:443/entries/encyclopaedia-of-islam-2/ghulat-SIM_2517

belli olan şahsına münhasır yönteminde, bu konuları çalışmalarının odak noktasına yerleştirerek açıklar ve okuyucuyu kendi metoduna aşına kılar. Özellikle eserlerinin başlangıcında, eserde takip edeceği metodu açıklamak için oldukça geniş bir bölüm ayırmayı yeğler. Bu kısımlarda, sürekli eleştirdiği yanlışları yapmamak üzere dikkatli olmaya çalışır ve okuyucu için anlaşılabilir olmaya gayret eder.

Özellikle *İslam'ın Serüveni* metodolojik açıdan incelendiğinde, transliterasyon, çeviri, dilin kullanımı ve hatta telaffuz üzerine uzun bir giriş göze çarpar. İslam dinine mensup toplumların dil açısından zengin sayılabilecek -ve bazı durumlarda da karışıklığa neden olabilecek- bir kültür birikimine sahip olmaları sebebiyle, İslam araştırmalarındaki meselelerin itinayla bir araya getirilmesi gerektiğini hatırlatır.¹⁹⁸

Hodgson'a göre dünya tarihini alışlagelmiş kavram ve yorumlamalardan sıyırmak için araştırmacının, üyesi olduğu toplumun özlerinin neden olduğu sınırlamaların farkında olması gerekir. Hodgson, tarafsızlık söylemlerini makul ve mümkün görmez. Tarafsızlık iddialarının aksine, sınırlılıklarla ilgili bireysel farkındalıkların daha tutarlı bir görüş sağladığına inanır. Her araştırmacının, yalnız dinî değil, ideolojik ve kültürel bağlılıklarının da bilincinde olması gerekir. Çünkü insan doğası gereği, sahip olunan bağlılıklardan azade bir bakış açısı mümkün değildir.¹⁹⁹ Hodgson, insanın doğası gereği mensup olduğu bağlılıkların, onu tutkulu araştırmaya ve sorulara yönlendireceğine inanır. Hodgson'a göre, büyük bilginlerin abidevi soruşturmalarının fitilini ateşleyen şey çoğu zaman onların geleneksel önyargıları ve bağlılıkları olmuştur.²⁰⁰ Ancak bu, bakış açısında sınırlılık olmayacağının garantisi değildir. Zira bu güçlü bağların soru sormaya insanı meyyal kılması, araştırma konularının soruları ve cevapların en başından bağlılıkla tayin

¹⁹⁸ Hodgson, **İslam'ın Serüveni: İslam'ın Klasik Çağı**. Hodgson'ın erken dönemdeki makalelerinde İslâm kelimesini özellikle “â” harfiyle yazılmıştır. Hodgson, Arapça isimler için Türkçede kullanılan hâliyle Latin alfabesinden transliterasyondan etkilenmiş olabilir. Bu elbette bir varsayımdır. Örnek olarak daha evvelde de işaret edilen yazısı için bkz.: Hodgson, “A Non-Western Civilization Course in a Liberal Education with Special Attention to the Case of Islâm”. Yahut bkz.: Hodgson, “Islâm and Image”.

¹⁹⁹ Burke III, Marshall G. S. Hodgson ve Dünya Tarihi, s. 40.

²⁰⁰ Hodgson, **İslam'ın Serüveni: İslam'ın Klasik Çağı**, s. 54.

edilmesi anlamına gelir.²⁰¹ Bu açıdan, yalnız tarih araştırmacıları değil, beşerî bilimlere çalışmalarıyla birer numune sunma isteğinde olanlar, her birini karşılaştırmak mümkün olmasa da normların kaynağı kabul edilen bu türlü bağılıkları detaylıca mercek altına almalıdır.

Hodgson, İslam'ı bir tarihçinin tuvali olarak betimleyerek²⁰², bu geleneğin içindeki her bir istisnailiği, insanlık tablosunu oluşturan biricik unsur olarak gördüğüne işaret eder.²⁰³ Toplumu, toplumsal dönüşümü ve dönüşümüne yönlendirilen bakış açılarını eleştirel şekilde araştırmasına dâhil etmesi, onun sosyolojik düşünme ve araştırma metoduna aşina olduğunu gösterir. Topluma eleştirel yaklaşımı tarihçiler için elzem kabul ederken, bunun sosyologlar ve diğer sosyal-beşerî bilimler alanında çalışan araştırmacılar için de mühim olduğu görüşündedir. “Bu gibi çalışmaları ciddi bir gözle incelemeye niyetli her okurun alışkın olmadığı düşünce tarzlarında düşünmeye, kendi düşünme alışkanlıklarını bir kenara bırakmaya hazır olması gerekir.”²⁰⁴ Aksi takdirde romantik bir bakış, farklılık duygusunu pekiştirecektir.²⁰⁵

Hodgson, toplum yapısını formüle ederken inanç, hukuk ve örgütlenme biçimlerini²⁰⁶ ve inançta tarihin mahiyetini ele alır. Bu sebeple, toplumsal hayatın gayeleri üzerinde dururken, moderniteyle zaman içinde kaybolduğu söylenen Müslüman geleneğin, toplum için hoşnutsuzluk sebebi olduğuna dikkat çeker.²⁰⁷ Bu sebeple modernite ile İslam'ı zaman zaman karşı karşıya getirerek ele alır.

2.2.1. Kavramlar, Terimler

Hodgson, *Committee on Social Thought*'un üyeleriyle yapılan bir toplantı sonrasında bir mektup kaleme alır. Bu mektupta, bilim ve sanatla hakikati aramayı

²⁰¹ Hodgson, **Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler**, s. 454.

²⁰² Hodgson, **İslam'ın Serüveni: İslam'ın Klasik Çağı**, s. 52.

²⁰³ Hodgson, **Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler**, ss. 159-160.

²⁰⁴ Hodgson, **İslam'ın Serüveni: İslam'ın Klasik Çağı**, s. 21.

²⁰⁵ A.g.e.

²⁰⁶ Hodgson, **Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler**, s. 245.

²⁰⁷ A.g.e., 370.

ahlaki bir zorunluluk olarak görmeye meyyal olduğunu belirtir.²⁰⁸ Çünkü Hodgson’a göre bu, insanın yaşamdaki rolünü önemli görmeye bir sebeptir. Ayrıca, çalışmalarında hangi Hristiyan terimlerini neden kullandığına dair açıklama ihtiyacı hisseder. Hodgson, dilin ve kavramların kapsadıklarıyla kastedilenin ne olduğunu anlatabilmek için çerçeveyi sınırlandırmanın önemine yalnız bu mektubunda değil, diğer çalışmalarında da dikkat çeker.²⁰⁹ Zira sadece tarihte değil, sosyal araştırmaların tümünde kullanılan kavramlar yerine yeni kavramlar üretmeden çözülemeyecek, kemiklemiş sorunlar mevcuttur.²¹⁰ Kavramların o güne değin kabul edilen sınırlı bağlamlarında tartışılmasının sadece taktiksel sonuçlar elde etmeye neden olacağını bildirir.²¹¹

Hodgson için terminoloji, karşılaştırma kategorilerinin düzenlendiği tarzıdır ve tabirlerin seçimi kategorileri, kategoriler biçim ve sınırları, sorular da cevapları tayin eder.²¹² Bir neden olmadıkça, bir yorum bütününe sadece tek parçasına tatbik edilir ve bütün yerine parça zikredilir. Tüm sahayı kapsama gerekliliği ise kategorileştirmeyi doğurur.²¹³ Hodgson, tarihsel araştırmada en çok ihtiyaç duyulan şeyin kavram dizisi değil, bu kavramların ustalıkla ele alınması olduğuna işaret eder.²¹⁴ Örneğin, ele alınacak coğrafya için önceden belirlenmiş coğrafi tabirlerin kullanımından kaçınmak gerekir. Çünkü bunlar dönemin siyasi sınırlarıyla tanımlanan birimleri ifade eder.²¹⁵ Dönemin siyasi şartlarıyla tanımlanmış tabirleri kabul etmek de uzun vadeli karşılaştırmalarda sınırlılığa sebep olur.²¹⁶ Bu nedenlerle Hodgson, zaman içinde ihtiyaca göre yeni tabirlere muhtaç olduğunu hatırlatır.²¹⁷ Özellikle küresel tarih

²⁰⁸ Kiesling, The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson, s. 38.

8 Mayıs 1961 tarihli bu yazı için bkz.: Box 5, Folder 16, Hodgson, Papers.

²⁰⁹ Tezin 3. bölümünde sınırlılıklar ile ilgili tartışmalara değinilecektir.

²¹⁰ Hodgson, **İslam’ın Serüveni: İslam’ın Klasik Çağı**, s. 91.

²¹¹ Kiesling, The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson, s. 38. Ayrıca bkz.: Box 5, Folder 16, Hodgson, Papers.

²¹² Hodgson, **Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler**, ss. 397, 453-454.

²¹³ A.g.e., 454.

²¹⁴ A.g.e., 453.

²¹⁵ A.g.e., 454.

²¹⁶ A.g.e.

²¹⁷ A.g.e.

metodunda, yıkıcı bölgesel ve yöresel fikirlerin sürdürülmesine katkıda bulunan terimleri kullanmakta ısrar edilmemelidir.²¹⁸

Hodgson tarihsel karşılaştırma birimlerinin tarihsel bütünlükle, bunun da dünya tarihiyle ilgili olduğuna inanır. Bu birimlerin gerekliliği üzerine düşünürken bunların nasıl kullanılması gerektiği üzerinde de durur. Onun açısından dünya tarihiyle ilişkili olarak tarihsel bütünlükler, geniş ve bu yüzden yeterli olamayan birimlerdir.²¹⁹ Modern tarihi nitelemek için ele alınan probleme göre tarihsel bütünlüğün bilinçli bir şekilde yeniden biçimlenmesi gerekir. Çünkü eski kategoriler çoğu kez araştırmacıyı yanlış yönlendirir.²²⁰ Hodgson bu gerekliliği, modern toplumda sosyal bilimler üzerine düşünürken metodolojik açıdan yeni gereksinimlerin ne olabileceğini sorgulayarak ifa eder. Ona göre öncelikle modern topluma özgü olan şeylerin izahına dair problemler mevcuttur. Bunların çözümü, öncelikle modern olanla diğerini karşılaştırabilecek birimlerin tanınmasından ve bunların karşılaştırma yapılacak bağlama yerleştirilmesinden geçer.²²¹

Hodgson bir diğer noktada disiplinlere göre kavramsallaştırma farklılıklarına ve bunun bazı açılardan gerekliliklerine değinir. Örneğin soyut kavramsallaştırmalar felsefe ve dilbilimciler için uygundur. Çünkü bu metotta mevcut metinler üzerine algılar yoğunlaşır.²²²

Hodgson'ın özellikle *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek* kitabında üzerinde durduğu beş kavram öne çıkar. Bunlar ökümen, medeniyet, bölge, kültürel alan ve medenileşmiş gelenektir.

Bu kavramlardan ilki, çalışmalarında çokça atıf yaptığı *ökümen*dir. Afro-Avrasya kuşağına vurgu yaparak tarihsel öneme matuf meskûn mahal anlamında kullanır.²²³ Bu terim sadece *şarkı* kapsamaz.²²⁴ Hodgson bu terimi, *Eski Dünya* olarak adlandırılan, milattan önce 3000 civarından bugüne dek bin yıldır tedricen genişleyen,

²¹⁸ A.g.e., 104.

²¹⁹ A.g.e., 428.

²²⁰ A.g.e., 437.

²²¹ A.g.e., 438.

²²² A.g.e., 275.

²²³ A.g.e., 11.

²²⁴ A.g.e., 445.

medenileşmiş Avrasya ve Kuzey Afrika kuşağı ve Hint bölgesini kapsayan²²⁵, en başta bir tarihsel bütünlüğü ve ardından, en geniş bölgeyi temsilen kullanır.²²⁶ Hodgson'ın ifadesiyle bir kültür ve gelişim sahası olarak değerlendirilen bu kuşağın en önemli özelliği, üzerindeki tarihî unsurların sürekli çoğalıp çeşitlenmesidir.²²⁷ Bu sebeple ökümen, ayrıntılı izah için özel dikkat gerektiren, hem müstakil bir konu, hem de mekânsal ve zamansal olarak açıklanmaya muhtaç bir bölgedir.²²⁸ Ökümenik kuşak birçok farklı bölgeye ayrılmaktaysa da kendi içinde bir bütünlüğü mevcuttur.²²⁹ Ancak kuşak, ileride değinilecek modern dönüşümle birlikte, tarihsel bütünlük olarak varlığının etkisini zamanla kaybedecektir.²³⁰

Öte yandan Hodgson, Batı Avrupa'nın, modern zamana, yani 1800 sonrasına kadar olağanüstü bir tarihsel hikâyesinin olmadığını ve Afro-Avrasya tarihsel hayatının bir parçası olduğunu hatırlatır.²³¹ Avrupa'nın hiç de küçümsenmeyecek olan Avrupalı olmayan geçmişinin göz ardı edildiğini belirterek²³² ökümenin tarihine önyargı beslendiğine dikkat çeker.²³³ Hodgson'a göre, ökümenik düzene dair gelişmiş ve tam bir kavrayış, İslam tarihinin sonraki dönemlerini de kendi bütünlüğünde ve çeşitliliğinde görmeye izin verecektir.²³⁴ Bu da, Batılı tarihin genel çarpıtmalarının fark edilip düzeltilmesine imkân tanır.²³⁵ Hodgson'ın bu bakış açısı, var olan araştırmalara göre birçok açıdan farklı bir metot benimsemesinin temel sebeplerinden biridir. Zira Hodgson'a göre geniş bir araştırmanın içindeki özel gelişmelerin konumlandırılması, o araştırmanın anlaşılması için zorunludur.²³⁶ Hodgson, hadiselerin hangi bakımlardan tarihsel bütünlükle irtibatlı olduğunu ayırt etme meselesine ökümen anlayışındaki yaklaşımıyla örnek sunar. Kısmen gerçek bir oran duygusu sağlaması adına ökümenin diğer halklarla bağlantısı sürekli olarak kontrol

²²⁵ Hodgson, *İslam'ın Serüveni: İslam'ın Klasik Çağı*, s. 80.

²²⁶ Hodgson, *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler*, ss. 429-431.

²²⁷ A.g.e., 76.

²²⁸ A.g.e., 436.

²²⁹ A.g.e., 433.

²³⁰ A.g.e., 438.

²³¹ A.g.e., 339.

²³² A.g.e., 415.

²³³ A.g.e., 410.

²³⁴ A.g.e., 398.

²³⁵ A.g.e.

²³⁶ A.g.e.

edilmelidir.²³⁷ Kontrol amacıyla bir çerçeve kurulurken, ökümenle bağlantılılık düzeylerinin farklılığı da göz önünde bulundurulmalıdır.²³⁸ Nitekim ökümenik kuşağın her dönemindeki şartları da farklılık gösterir.²³⁹ Hodgson, ayrıca dünya tarihinde ökümenik bir çerçeve kurmanın araştırmacıya asli bir omurga sağlayacağına inanır.²⁴⁰ Bölgelerarası seviyeleri tanımlamak, konunun kontrolsüzce basitleştirmeden ya da gereksizce zenginleştirmeden değerlendirilmesi için araştırmacılara bir yol gösterir.

Medeniyet kavramı, Hodgson'ın ikinci olarak dikkatlice üzerinde durduğu kavramdır. Bu kavramla Hodgson, sanatın içinde yaratıldığı, kurumların şekillendiği, manevi entelektüel dönüşümün gerçekleştiği, kurumsal ekonomisi ve felsefesi olan, ortak din ve dillerin mevcut olduğu, sosyokültürel bağlamda ortak geçmişi olan bir yapıyı işaret eder. Hodgson'a göre ortak medeniyetin varlığı, ortak bir tarihsel bütünlüğü şart koşar.²⁴¹ Zamanda ve mekânda sınırlı, en özlü ve parçalanabilir tarihsel bütünlük türü olan²⁴² medeniyetin temel referans birimi olarak, modern-öncesi dönemlerdeki şehirleşmiş büyük kültürel mirası işaret eden Hodgson²⁴³, medeniyet hakkındaki akademik mütalaaların, gerekçelendirilmelerine göre farklılık gösterebileceğini ifade eder.²⁴⁴ Örneğin Hodgson, kendi çalışmalarında medeniyetin bir bütün olarak insanlık tarihinde yer kapladığını düşünerek bunu açıklamaya çalışır.²⁴⁵ Medeniyet ve toplumu konu edinirken, tarihçilerin genelde medeni olandan bahsettiklerini, edebî ve filolojik incelemelerde bulunanlarınsa insanların dillerle ve ardından dinlerle kümelenişe işaret ettiklerini ifade eder.²⁴⁶ Hodgson'a göre medeniyete beşeriyetten ayrı bir varlık atfedilmemelidir.²⁴⁷ Hodgson, yaratıcılık ve düşünüş dair tartışmaların olduğu bölümde, medeniyeti bir de bu yönüyle açıklamaya

²³⁷ A.g.e., 416-417.

²³⁸ A.g.e.

²³⁹ A.g.e.

²⁴⁰ A.g.e., 459.

²⁴¹ A.g.e., 430.

²⁴² A.g.e., 436.

²⁴³ A.g.e., 166.

²⁴⁴ A.g.e., 172.

²⁴⁵ A.g.e., 333.

²⁴⁶ A.g.e., 67.

²⁴⁷ A.g.e., 172.

çalışır. Bu anlamda medeniyet, kültürel filizlenme baskısından meydana gelmiş ve bunu muhafaza etmiş kültürel yapıdır.²⁴⁸

Hodgson, filologların “bir dil kümesi yahut kültürel olarak ilintili bir dil kümesinin, yazılı geleneğiyle taşınan şey” şeklindeki medeniyet tanımlarının genel manada kabul gördüğünü ancak bunun yazılı medeniyetler için anlamlıyken diğer mukayeseleri en baştan hatalı kıldığını ifade eder.²⁴⁹ İleride şarkiyatçılara ve filologlara karşı birtakım eleştirilerine tekrar değineceğimiz Hodgson’a göre filologlar, medeniyetler kategorisini büyük oranda hatalı olarak belirleyen kişilerdir. Hodgson ise medeniyetleri, birbirine bağımlı birikimsel gelenekleri bilinçli olarak paylaştıkları ölçüde, kültürlerin daha geniş kümelenmesi olarak nitelendirir.²⁵⁰

Hodgson’ın üzerinde durduğu üçüncü kavram bölgedir. Ortak ilişkilerin coğrafi alanı ve harici sabiteler bulmak için elverişli olan bölge için fiziksel engeller iletişime mâni değildir ve bu sebeple medeniyete nazaran çok zıt kültürleri yan yana barındırabilir.²⁵¹ Ancak bu kavram için çok kısa tanımlara yer veren Hodgson, bölgesellik konusunda, konuyla ilgili terimleri karşılaştırmalarla ele alır. Bu sebeple Asya, Avrupa, Şark ve Batı kavramlarını müphemlikleriyle tek tek yeniden gündemine taşır.

Üzerinde durulan dördüncü kavram, bölge araştırmaları için daha az tarihsel bir kavram olarak karşımıza çıkan kültürel alandır. Bu kavram Hodgson’a göre de farklı disiplinlerin iş birliği için daha uygun bir zemin sunar.²⁵² Hodgson değerlendirmelerinde, bölgelerin modern şartlar içinde farklı anlamlar kazandığını, kültür alanlarının bunda önemli hâle geldiğini ifade eder. Edebiyattan hukuk sistemine, toplumsal örgütlenmelerden ekonomik ve ticari kalıplara, sanattan, coğrafyalar arası toplumsal dayanışmanın gücüne kadar çok çeşitli alanlarda örneklerle çeşitli değerlendirmelerde bulunur.²⁵³

²⁴⁸ A.g.e., 439.

²⁴⁹ A.g.e., 168. Bu tanımı, Carl Becker, Gustave Von Grunebaum ve Jörg Kramer kabul etmektedir.

²⁵⁰ A.g.e., 171.

²⁵¹ A.g.e., 429.

²⁵² A.g.e.

²⁵³ A.g.e., 69.

Hodgson'ın kısaca ele aldığı beşinci kavram medenileşmiş gelenektir. Hodgson'a göre medenileşmiş gelenek, köklü bir arka plan barındırdığı²⁵⁴, zorunlu olarak daimî teması işaret ettiği ve sürekliliği içerdiği için önemlidir.²⁵⁵ Hodgson, özellikle antropoloji ve karşılaştırmalı çalışmalar açısından bu kavramın kullanımını faydalı bulur.²⁵⁶

Hodgson, geleneğin modern gözlere nasıl görüldüğü üzerine de düşünür. Geçmişten gelen yararlı usulleri taşımasının işlevselliği haricinde gelenek, akılcı hesaplarla ilgili olmayan örüntüler bloğu olarak da görülebilir.²⁵⁷ Bu da geleneğin turistik bir ilgiye yahut esin kaynağına indirgenmesine neden olabilir.²⁵⁸ İşaret ettiği bu bakış, Hodgson'ın kültürel ve dinî mirasların modern dünyada bir vizyon bulmaya katkı sağlayıp sağlayamayacağına yönelik sorgusunu anlamsızlaştırdığı²⁵⁹ için indirgemeci ve tehlikelidir. Bu ifadelerinden anlaşılacağı üzere Hodgson'ın değerlendirmeleri çift yönlüdür. O, çalıştığı alanda zararlı olduğunu düşündüğü birtakım görüşlere ışık tutarken bir yandan da araştırma gayesinin imkânlarını ve sınırlılıklarını aydınlatmaya çalışır.

Hodgson'ın üzerinde durduğu bir diğer kavram ise karşılıklı tanınmış aile grupları arasında kabul edilen hayat tarzlarının bir kalıbı olarak ortaya çıkan kültür kavramıdır.²⁶⁰ Bu kavram, zamanla tahmin edilemeyecek derecede geniş aile kümelerinin dâhil olabileceği, nispeten özerk ancak aynı zamanda birbirine bağımlı, birikim sonucu oluşan geleneklerin karışımı olarak tanımlanır.²⁶¹ Parçalardan oluşan birlik ile kültürü farklı kılan şey ise kültürün süreklilik ve bütünlük barındırmasıdır.²⁶² Hodgson, bu kavramlarla bağlantılı ve ileride tekrar değinilecek uygarlık kavramında ise kültürel kimliğin diğerlerine göre daha problematik hâline geldiğini ileri sürer.²⁶³

²⁵⁴ A.g.e., 429.

²⁵⁵ A.g.e., 438.

²⁵⁶ A.g.e., 430.

²⁵⁷ Hodgson, **İslam'ın Serüveni: Barut İmparatorlukları ve Modern Zamanlar**, s. 498.

²⁵⁸ A.g.e.

²⁵⁹ A.g.e., 498-499.

²⁶⁰ Hodgson, **Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler**, s. 170.

²⁶¹ A.g.e.

²⁶² A.g.e.

²⁶³ A.g.e., 170-171.

Bir kavramı diğerrinin varlığıyla açıklayan Hodgson için kavramlar birbiriyle ilişkilendirilmeye muhtaçtır. Örneğin medeniyet ve kültürle ilişkilendirdiği gelenek üzerine kendi yorumlarında, tarihsel değişimin sürekliliğine, tüm geleneklerin açık ve hareket hâlinde olduğuna, bütün kültürel geleneklerin birbiriyle irtibata meyyal olduğuna dikkat çeker.²⁶⁴ Yani medeniyet, kültür, gelenek kavramlarını bir potada ele alırken birinin eksikliği diğerrini açıklanamaz kılar.

Hodgson, aralarında ayırım yapmanın zor olduğu İslam ve İslami ifadelerinin kastedilenden farklı ve gelişigüzel şekilde kullanıldığını düşünür.²⁶⁵ Bu iki ifadeyi birbirinden ayırmak içinse çokça atıf yapılacak “*Islamicate*”²⁶⁶ ve “*Islamdom*”²⁶⁷ kavramlarını kullanıma sunar. Hodgson’a göre dinî ve hatta yerine göre şeri anlamlar barındıran iki ifade, İslam ve İslami, araştırma nesneleri olarak belirlenen kültür yahut toplumun kastedilenden farklı olarak değerlendirilmesine neden olur.²⁶⁸ Özellikle dinin direkt olarak dışavurumu olmayan devlet mekanizması, hukuk, sanat, bilim, edebiyat ve felsefeyle alakalı noktalarda bu sorunla karşılaşılır.²⁶⁹ Zaman zaman İslam’ı doğrudan işaret etmeyen ancak İslam ve Müslümanlarla tarihsel açıdan bağlantılı olan, hem Müslüman hem de gayrimüslimleri kapsayan toplumsal ve kültürel karışıma atıf yapmak gerekebilir. Örneğin *Hristiyan Batı* ifadesi seçicidir ve bazı özellikleri dışlar. Oysa bunun benzeri şekilde *İslam’a özgü olanı* tanımlamak için bir kavram mevcut değildir.²⁷⁰ Bu ihtiyaca binaen Hodgson, “ümmeti değil, bütün bir toplumsal çevreyi” işaret eden, *Italianate* kavramından müllhem *Islamicate* kavramını icat eder.²⁷¹ Diğer kavram olan “*Islamdom*” ise *Christendom* yani Hristiyan dünyası deyimini üzerinden kavranabilir. Hodgson, sadece toprak parçasını değil, aynı zamanda

²⁶⁴ A.g.e., 171-178.

²⁶⁵ Hodgson, **İslam’ın Serüveni: İslam’ın Klasik Çağı**, s. 90.

²⁶⁶ “*Islamicate*” kavramı, *İslâm’ın Serüveni*’nin 2020 baskısında Berkay Ersöz tarafından yeniden tercüme edilerek *İslamileşmiş* olarak Türkçeye aktarılır.

²⁶⁷ Ersöz, “*Christendom*”ın Hristiyanlık olarak tercüme edilemeyeceğini, çünkü Hristiyanlığın zaten Türkçede bir karşılığının olduğunu, bu kelimenin *Hristiyan dünyası* olarak anlaşılması gerektiğini ifade eder. Benzer sebeple, *Islamdom* kelimesini de *İslâm dünyası* olarak çevirmeyi uygun görür. Bkz.: Hodgson, **İslam’ın Serüveni: İslam’ın Klasik Çağı**, s. 90. Tezde, bu kavramlara neden ihtiyaç duyulduğunu anlamak niyetiyle yola çıktığımdan, söz konusu ifadeleri Türkçe anlamları yerine doğrudan “*Islamdom*” yahut “*Islamicate*” şeklinde kullanmayı yeğledim.

²⁶⁸ A.g.e., 91.

²⁶⁹ A.g.e.

²⁷⁰ A.g.e., 93.

²⁷¹ A.g.e., 93-94.

toplumsal ilişkiler kompleksini de kapsayan bu deyimın Darülislam'la aynı anlamı taşımadığını, Darülislam'ın aslen hukuki ve coğrafi bir yapıyı işaret ettiğini belirtir.²⁷² Yine de *İslam* ve *İslami* kelimeleri arasında keskin bir ayrım mümkün değildir. Zira hayattan dini tamamen sıyırmak, dini tahrif etmektir.²⁷³ Hodgson bu kavramlarla, neolojizmin yani yeni kavramsal üretimlerin mümkün olduğunu gösterir. Yine de bu kelimelerin önce kabulü, ardından da kullanımlarının yaygınlaşması hakkında Hodgson'ın tereddütleri vardır.²⁷⁴

Hodgson, taşıdıkları yan anlamlar itibariyle Doğu (*Eastern/Orient*) ve Batı (*Western/Occident*) ifadelerinin kullanımına karşı çıkar. Ancak *İslam'ın Serüveni*'nde Batı ifadesinden kastını Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ile önceden sınırlandırdığından, çalışmalarının genelinde bu ifadeyi kullanmaktan çekinmez. Hodgson, *Eastern/Orient* tabirlerinin müphemlik barındırdığını ileri sürer. Bu nedenle en azından daha belirleyici olan Uzak Doğulu, Hint, Yakın Doğulu ve Çinli tabirleri tercih edilmelidir.²⁷⁵ Doğu ifadesini kullanmayan Hodgson, Batı'nın karşısına ya da karşılaştırılacağı noktalara İslam'ı koyar.²⁷⁶

2.2.2. Mukayeseli Araştırma

Hodgson kendi metodunda mukayeseli araştırmayı benimser. Öncelikle gerçek anlamda bütünsel bir mukayesenin mümkün olup olmadığını, mümkünse bunun neden tercih edilmesi gerektiği sorularına cevap arar.

Hodgson'a göre bir şeyin diğer şeyle mukayesesi elbette mümkündür. Ancak bunun verimli olması çeşitli şartlara bağlıdır.²⁷⁷ Bu şartlardan biri, önemli konuları seçmektir. Konu seçimi ise problem seçimiyle bağlantılıdır. Mukayese edilecek şeyler öncelikle neyin önemli bir problem olduğu sorusu sorularak disipline edilmelidir.²⁷⁸

²⁷² A.g.e., 91. Darülislam'ın kullanımı hakkında uzun bir mülahazası olmamasına rağmen Hodgson, bu ifadeyle kastettiği anlamda bazı açılardan yanılır. Bu kavramın kullanımına 3. bölümde tekrar değinilecektir.

²⁷³ A.g.e., 90.

²⁷⁴ A.g.e., 93.

²⁷⁵ Hodgson, **Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler**, s. 108.

²⁷⁶ A.g.e., 253.

²⁷⁷ A.g.e., 168.

²⁷⁸ A.g.e., 415.

Mukayese büyük sorularla ilintilidir ve büyük sorular için tarihsel araştırmanın gerekliliği kaçınılmazdır.²⁷⁹ Geniş ölçekli bir tarih taslağının yardımıyla mukayese, diğer tarihsel mukayeseleri eleştirmek üzere alanlar açarak²⁸⁰ daha doğru ve geçerli mukayeselerin diğerlerinden ayrılmasını sağlar.²⁸¹

Hodgson mukayese neden önemlidir sorusu için, bunun, insanın gerçek kimliğini inşa etmesi için bir yol olduğunu hatırlatır.²⁸² Toplamlar hiçbir zaman tek başlarına var olmamış ve halkların en büyüğü bile hiçbir zaman kendi kendine yeterli olmamıştır.²⁸³ Her toplum birden çok sebeple, hem fiziksel hem de olayların beşeri hayatın ahlaki sonuçlarını etkilemeleri itibariyle diğerleriyle irtibatlıdır.²⁸⁴ Buraya kadar geçmişleri itibariyle toplumların bağılıklarını hatırlatan Hodgson, bu irtibatlılığın toplumların gelecekleri için de belirleyici olduğuna dikkat çeker.²⁸⁵

Hodgson, mukayeseli yaklaşımın insani olduğuna, önemine ve büyük sorularla ilişkisi kadar potansiyel sınırlılıklarına da işaret eder. Mukayese, öncelikle doğası itibariyle birden çok karşılaştırma unsuruna gerek duyar. Ancak tek bir geleneği bile tüm yönleriyle araştırmak bir araştırmacının ömrüne sığmaz.²⁸⁶ Bu sebeple, tam bir kapsayıcılıkla iki geleneği birden araştırmanın mümkün olmayacağını kabul etmek gerekir.²⁸⁷ Sorular büyük ölçekli olsa da Hodgson buna çözüm olarak mukayesenin konularını sınırlamayı işaret eder. Fenomenolojik yaklaşımı da bir araştırmacı için gerçek değerlendirme sağlayacak yöntem olarak sunar. Bu yaklaşımdan kastı, iki gelenekteki karşılaştırılabilir unsurların karşılaştırılmasıdır.²⁸⁸

Hodgson kıyaslanan unsurlardaki farklı değer yargılarının kıyaslamadaki yerini anlamaya çalışır. Hodgson'a göre, olumlu-olumsuz her çeşit ahlaki yargı, eski usul bir tarihsel mukayesenin konusu olabilir.²⁸⁹ Önceden tarihin konusu birey yani

²⁷⁹ A.g.e., 413.

²⁸⁰ A.g.e.

²⁸¹ A.g.e., 53.

²⁸² A.g.e., 413.

²⁸³ A.g.e., 167.

²⁸⁴ A.g.e., 157.

²⁸⁵ A.g.e.

²⁸⁶ Hodgson, **İslam'ın Serüveni: İslam'ın Klasik Çağı**.

²⁸⁷ A.g.e.

²⁸⁸ Hodgson, **Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler**, s. 239.

²⁸⁹ A.g.e., 413.

kahramanlarken,²⁹⁰ tarihçinin asıl misyonu da bireyin iyi/kötü, *açık* olarak değerlendirilmesidir.²⁹¹ Modern tarih anlatılarımız ise bir doğa bilimi olmayan roman yoluyla örtük yargı inşa etmek üzere öğrenilmiştir.²⁹² Hodgson bu anlatı şeklinin, eski usul tarihsel araştırmaya göre, örtük de olsa ahlaki yargı açısından daha zengin olacağına dikkat çeker.²⁹³ Bu ifadesiyle, yeni usul sosyal bilimler metodundaki nesnellik iddiasını da örtük yargı barındırdığı için tartışmaya açar.

Hodgson'a göre rakip görülen geleneği araştırmak, karşılaştırılan iki gelenek de tarihsel hakikat temsili iddiasındayken zordur.²⁹⁴ Biri, diğerinin de hakikatten pay aldığını kabul etse bile, bu tam anlamıyla yeterli bir karşılaştırma için garanti sunmayacaktır.²⁹⁵ Örneğin, ele alınan araştırma nesnesinin toplumun en yüksek kültür seviyesini kapsayacak ve diğerlerini dışarıda bırakacaktır.²⁹⁶ Bu potansiyel sınırlılığa bir örnektir. Hodgson bu sebeplerle, mümkün olmayan nihai nesnellığe mukayeselerle ulaşma gayesi yerine²⁹⁷ duyarlılığı geliştirmeyi önerir. İnsani bir duyarlılıkla hareket edilerek, insanlığı bir bütün olarak ilgilendirenin ne olduğu düşünülmelidir.²⁹⁸ Hodgson ileriki paragraflarda değinilecek olan, çalışmalarında merkeze aldığı *insani* yaklaşımı, yalnız insanlığın sorunlarının değil sosyal bilimlerdeki muhtemel sorunların da çözümü olarak görür. Sorunların düğüm hâline geldiği fark edilen çatışma durumundan ancak bu yolla bir şeyler kazanılarak çıkılacağına inanır. Hodgson mukayesede ortak zemini bulabilmek için *tarihin birliği*²⁹⁹ anlayışından söz eder.³⁰⁰ Bu tamlama dünya tarihine yönelimdeki çözüm eylemlerinden ziyade araştırma problemlerinin sebep fark etmeksizin benzerliğine işaret eder.³⁰¹

²⁹⁰ A.g.e.

²⁹¹ A.g.e.

²⁹² A.g.e., 413.

²⁹³ A.g.e.

²⁹⁴ Hodgson, *İslam'ın Serüveni: İslam'ın Klasik Çağı*, s. 55.

²⁹⁵ A.g.e.

²⁹⁶ Hodgson, *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler*, s. 274.

²⁹⁷ A.g.e., 166.

²⁹⁸ Hodgson, *İslam'ın Serüveni: İslam'ın Klasik Çağı*, s. 56.

²⁹⁹ Hodgson, *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler*, s. 418.

³⁰⁰ A.g.e., 414.

³⁰¹ A.g.e., 424.

Ayrıca, her unsuru mukayesede karşıtlıkla açıklamak³⁰², güçlülük veya zayıflığı göstererek hareket etmek de doğru bir mukayese örneği değildir.³⁰³ Hodgson, iki toplumdaki güç kazanmış şahsiyetleri mukayese için seçmenin de doğru olmadığına işaret eder.³⁰⁴ Zira farklı iki toplum modelindeki iki insanın belirli bir noktaya gelebilmeleri için oldukça farklı aşamalardan geçmeleri gerekir.

Hodgson, gerçek ve doğru karşılaştırmanın, tarihsel değerlendirmenin temeli olduğuna inanır.³⁰⁵ Ancak tarihsel değerlendirmenin merkezine nesnelliği koymaz. Ancak nesnelliği tam olarak yakalamak mümkün değilse de ne olursa olsun, asıl surette gerçeklikten kopmamaya işaret eder. Bu yüzden, romantize edilmiş düşüncelere itibar edilmemelidir. Mukayese bu anlamda genellemelere kapalıdır.³⁰⁶ Gelenekler arasında mukayesede, bu geleneklerin bazı talepler itibarıyla birbiriyle uyuşmadığını, çatışmanın olağan olduğunu kabul etmek gerekir. Hatta birlik noktalarını sırası geldiğinde tespit edebilmek için aradaki gerilimin farkında olmak ve bunu korumak gerekir.³⁰⁷

Hodgson, mukayesenin sınırlılıklarına, dönemler ve bölgelerarası mukayeseleri konu edinerek tekrar değinir.³⁰⁸ Bu tür karşılaştırmaların geçerliliğini, karşılaştırılan ögelere bağlar. Bazı dönemleri karşılaştırmak mantıklı, bazılarını ise mantıklı değildir.³⁰⁹ Batı ve İslam dünyasını da kıyaslanabilecekleri dönemlerde karşılaştırmaya dikkat edilmelidir. Mesela Orta Dönem dediği 12-13. yüzyılları kendi içlerinde karşılaştırmak mantıklıdır.³¹⁰ Ancak, modernliğin arka planını anlamak için karşılaştırmaların 12-13. yüzyıldan itibaren başlaması, karşılaştırılan gelenekleri açıklamaktan yoksun kalır.³¹¹

Hodgson mukayeseyi niçin tercih ettiğini, işleviyle açıklar. Mukayeseyi sathi, şahsi, çeşitli ideolojilere alkış tutan karşılaştırmaları tashih için kullanmaktadır.³¹²

³⁰² A.g.e., 259.

³⁰³ A.g.e., 238.

³⁰⁴ A.g.e., 274.

³⁰⁵ A.g.e., 414.

³⁰⁶ A.g.e., 274.

³⁰⁷ A.g.e., 413.

³⁰⁸ A.g.e., 238-239.

³⁰⁹ A.g.e., 413.

³¹⁰ A.g.e., 228.

³¹¹ A.g.e.

³¹² A.g.e., 227.

Bölgedeki kültürel unsurlar sınırlama kabul etmeyecek kadar birbiri içine girdiğinden, kültürler arasındaki ilişkilere ve bunların tesirlerine odaklanmak için mukayese kullanışlıdır.³¹³ Hodgson için, incelenen mukayese unsurunun tüm çeşitli veçheleri için tarih disiplininin açıklayıcı olması beklenemez. Hodgson için mukayese, araştırmayı tutarlı kılmak için bir gereklilikken, mukayesenin gerekliliği de disiplinlerle alakalı çeşitli sınırlamaların ortadan kaldırılmasıdır. Hodgson tamamen kapsayıcı olması mümkün olmayan tarihsel çalışmalar için tamamlayıcı diğer çalışmalara ihtiyacı hatırlatır.³¹⁴ Bir dönem, bir toplum ve bir şahsiyete dair ortaya konacak bu tamamlayıcı çalışmalar, geniş ölçekli tarih için elzemdir.³¹⁵ Yalnız tarih değil, diğer alanlarda da en ayrıntılı çalışma bile tek başına tüm bakış açılarını kapsayamaz.³¹⁶

Hodgson tarih çalışmaları içinde çıkarımı yapılan, ancak aynı zamanda sosyolojik bir inceleme alanı olan toplumsal hareketliliği mukayeseli yaklaşımına bir örnek olarak sunar. Bu manada, iki toplumsal geleneği, İslam ve Batı dünyasını karşılaştırmayı tercih eder.³¹⁷ Hodgson, İslam toplumunu modernite öncesi en hareketli toplumlardan biri olarak işaret eder. Farklı toplumsal gruplara üyeliğin kabul görmesiyle bireyler üzerindeki daha az baskı, toplumsal hareketliliği etkin kılar.³¹⁸ Batı'da ise geleneğin devamlılığı için sosyal statülerde sabitlik aranır ve bu sebeple toplumsal hareket engellenir.³¹⁹ Bu karşılaştırmaları, İslam'a yönelik önyargı barındırdığını düşündüğü önermelere cevap niteliğinde çeşitli şekillerle tekrar eder.³²⁰ Örneğin, bu ön yargılı yaklaşımlarda gurur ve taassupla cihadı bir tutmaya veya İslam'ı kaderciliğinden vurmaya çalışanları derinlikten yoksun gözlemciler olarak niteler.³²¹ Toplumsal hareketlilikteki hürriyet örneğiyle ise İslam'ı Batılı geleneklere göre daha müsamahakâr bulur.³²² Hodgson bu eleştirilerinde doğrudan bir muhatabı

³¹³ A.g.e., 424.

³¹⁴ A.g.e.

³¹⁵ A.g.e., 405.

³¹⁶ A.g.e., 406.

³¹⁷ A.g.e., 270.

³¹⁸ A.g.e., 271.

³¹⁹ A.g.e.

³²⁰ A.g.e.

³²¹ A.g.e., 270.

³²² A.g.e.

hedef almaz. O, genel manada, kendi dönemine kadar Batılı oryantalist geleneğin içinde yetişmiş araştırmacıların tutumlarını eleştirir.

2.2.3. Dönemlendirme Meselesi

Hodgson'a göre her dönemlendirme muhakkak bir sınırlılığa sahiptir.³²³ Rönesans zihniyetiyle gelişmiş tarih bilincinin klasik ve karanlık çağlar şeklindeki medeniyet dönemlendirmesi³²⁴ yerine Hodgson, kendi tasnifini meydana getirir. Ancak Hodgson sadece bir değil birden fazla dönemlendirme modeli ortaya koyar. Bunların bazıları yönetim modelleri üzerinedir ki ademimerkeziyet, hilafet yönetimi modeli ve benzeri özellikler temel alınarak oluşturulur. Diğerleri ise yukarıda sayılan beş kavram olan tarihsel bütünlük türleri üzerinedir ve bunların her biri dönemlendirmeyle farklı ilişkilere sahiptir.³²⁵ Örneğin Antik/Eski-Orta-Modern Çağlar olarak dönemlendirme, bölgelerarası model için elverişli gibi görünür. Ancak bugün de kullanılan bu dönemlendirme, bir araştırma için elverişli olamayacak kadar uzun zaman dilimlerine tekabül eder.³²⁶ Hâlbuki dönemlendirmenin gayesi ilkin, yararlı olabilecek zaman dilimleri tayin etmektir.³²⁷ Ayrıca Hodgson, özellikle Orta Çağ toplumlarını bölgesel kabul edip, zaman ve mekânla kısıtlanan değerlendirmelerde toplum ve olayların birbirine etkisinin azımsanmasından yakındır.³²⁸

Uygarlık ve tarihöncesi kavramlarına değinerek bunları sorguladığı³²⁹ *İslam'ın Serüveni*'nde, İslam'ın Klasik Çağı, Orta Dönem ve Barut İmparatorlukları gibi yeni dönemlendirme terimleri kullanır. Bugün de zaman zaman hâlâ kullanılan bu alternatif dönemlendirmeler, kullanılan terimler değişse de olayları bir dönem içinde anlama ihtiyacının değişmediğini gösterir.

Uzaklıkların yapaylığı üzerine düşünen Hodgson'ın, genellemeci unsurlar barındıran, doğrusallık ve gelişmecilik bazında okunan dünya tarihi anlatısını da eleştirir. Bu hususta, ilerlemeci paradigmaları beraberinde getiren Avrupa-merkezci

³²³ A.g.e., 436.

³²⁴ A.g.e., 407.

³²⁵ A.g.e., 436.

³²⁶ A.g.e., 437.

³²⁷ A.g.e.

³²⁸ A.g.e., 437-438.

³²⁹ Hodgson, *İslam'ın Serüveni: Barut İmparatorlukları ve Modern Zamanlar*, s. 216.

modernlik anlatısının, Avrupa dışındaki diğer devlet ve milletler için yapılan tarihî ve sosyolojik araştırmalarda da birer parametre olarak kullanıldığını söyler.

Hodgson, dönemlendirmede kriterlerin zaman içinde farklılaşmasından bahseder. Toplumun ilerleme merhalelerini doğa bilimleri ve teknolojiyle ölçmenin güvenilir bulunduğuna değinir. Ancak hakikat ve özgürlüğün bunlardan ibaret olmadığına ve bu parametrelerin, modern Batı'nın üstünlüğünü doğrulamak için ortaya konan "teknik kriterler" olduğuna dikkat çeker.³³⁰ Hodgson, rasyonellik ve geleneksellik terimlerinin yalnızca teknik anlamlar taşımadığına işaret ederek, yatırıma vurgu yapılan düşüncelerin, psikolojik -ve ideolojik- zeminleri olduğuna işaret eder. Ne kadar iyi niyetli olursa olsun bu tabirlerin akademik önyargıyı güçlendireceğine inanır.³³¹ Öte yandan, benzer şekilde ilerleme ifadesi, ahlaki bir değer yargısı barındırır ve mutlak bir hedefe doğru hareketi temsil eder.³³² Bu da, gerileme ve sapmanın aksine, yükselenin gücüne yani toplumlar arası tayin ediciliğine vurgu yapar.³³³ Hodgson, yakın zamana kadar kabul edildiği şekilde son 300 yıldır ilerleyen Batı temsilinin, artık mutlak ayrıcalıklı bir değer sayılamayacağını ifade eder.³³⁴ Zira, refah ve gerilemeyi sadece bir toplumun belli bir dönemde kullanabileceği güç ve seferber edebileceği kaynak olarak değerlendirmenin doğru olmadığını anlamak gerekir.³³⁵ Değerlendirmelerin hiçbirisi için mutlak bir standart bulunamaz ve bu tür yaklaşımların standart hâline gelmesine karşı temkinli olunmalıdır.³³⁶ Sonucu ne olursa olsun yine de teknikleşme ve buna koşut gelişmelerin büyük insani başarılar olduğu inkâr edilemez.³³⁷ Ancak bu düşüncenin bir sonraki aşaması olan "Batı dehası" fikriyle, modernliğin gelişmesinde Batı ve diğer gelenekler arasındaki ilişki yanlış aksettirilir.³³⁸ Hodgson, gerileme ve çöküş ifadelerini³³⁹ sadece tarihsel paradigma olarak sorgulamaz, bunlarla alçalıştan ne anlaşıldığını da

³³⁰ Hodgson, **Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler**, s. 145.

³³¹ A.g.e., 130-132.

³³² A.g.e., 45.

³³³ A.g.e., 115.

³³⁴ A.g.e., 145.

³³⁵ A.g.e., 144-145.

³³⁶ A.g.e., 145.

³³⁷ A.g.e.

³³⁸ A.g.e., 275.

³³⁹ A.g.e., 219-222.

sorgular.³⁴⁰ Müslüman halkların sorunlarının, İslamileşmiş kültürün doğasından kaynaklandığını iddia eden, dinsel bağnazlık veya siyasal yetersizliğe vurgu yapan varsayımların yanlışlığının anlaşılmasını ümit eder. Hodgson için ise bu toplumsal sorunlar, ilerlemenin normal standardının “gerisine düşmüş” olmanın bir sonucudur.³⁴¹ Netice itibariyle, alçalış temelli görüşler o döneme ait olmayan, bugünün bakışıdır ve günümüzde bu görüşlerin tartışılmaya başlanacağını Hodgson o günlerden gösterir.

Bir diğer mesele ise yaratıcılık ve bunun eksikliğini işaret eden düşüş kavramıdır. Hodgson’ın dönemlendirmesinde, İslam’ın siyasi güç dengesinin değişmesi ve kültürel ortamın canlanması ön plandadır ve bunlar toplumsal alandaki değişimleri açıklamak için yararlı bir arka plan sunar.³⁴² Hodgson’a göre ekonomik çöküşten bahsedilen dönemde bile kültürel bir bozulmadan bahsetmek tamamen mümkün olmaz.³⁴³ Hodgson için 945’ten 1500’lere kadar İslam tarihi merkeziyetsizlik ve askerileşmeyle bağdaştırılsa da bu dönem bir çöküş dönemi olarak ifade edilemez.³⁴⁴ Buna sebep olarak Hodgson, düşüşün aksi yöndeki toplumsal, sanatsal, siyasi her türlü gelişmeyi sıralayarak, Müslüman toplumun, devraldıkları kültürel gelişmeleri daha da ileriye götürdüğüne işaret eder.³⁴⁵ Hodgson’a göre toplum ve kültür, bazı dönemlerde daha yaratıcı olmak üzere, modern dönemlere uzanan şekilde devamlı bir yaratıcılık ve gelişme gösterir.³⁴⁶ Çöküş paradigmasının 13. yüzyıldan itibaren Abbasilerin yıkılışıyla oluşturulmaya başlanması, el değiştiren siyasi gücü, tümünden ekonomik ve kültürel çöküş sebebi olarak okumaya çalışma hatasıdır. Bu anlayış, bu dönemden sonraki 14. yüzyıl ihtişamı ve canlılığını, kültürün parçası değilmişçesine bağlantısızlaştırır.³⁴⁷ Hodgson, 16. yüzyılın en parlak dönem olmasının çöküş iddialarıyla nasıl açıklanacağını sorar. Ona göre, bu yıllarda Batı’nın iktisadi ve ilmi dönüşümü başlamasına rağmen 17. yüzyıla kadar İslam toplumu diğerleri

³⁴⁰ A.g.e., 297.

³⁴¹ Hodgson, **İslam’ın Serüveni: Barut İmparatorlukları ve Modern Zamanlar**, s. 243.

³⁴² Hodgson, **Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler**, s. 80.

³⁴³ A.g.e., 197.

³⁴⁴ A.g.e., 219.

³⁴⁵ A.g.e., 222.

³⁴⁶ A.g.e., 189.

³⁴⁷ A.g.e., 195.

üzerinde en fazla etkiye sahip toplum olmaya devam etmiştir.³⁴⁸ Gerileme olduğunu kabul etmek gibi gerilemeyi erken tarihlerde başlatmak da bir hatadır. Bu hata Batılı araştırmacıların üstünkörü kültürel çöküş değerlendirmelerine neden olur. Hodgson bu Batılı araştırmacılara örnek olarak, doktora danışmanı Von Grunebaum ve Fransız Şarkiyatçı Robert Brunschvig'i gösterir.³⁴⁹ Bu iki araştırmacı ortak eserlerinde çöküşün gerçekliğini sorgulamazlar. Sanat, felsefe, din ve ilimde gerilemeyi işaret ederek bu varsayımsal çöküşü izah etmeye çalışırlar.³⁵⁰ Varsaydıkları çöküş sonrasında ortaya çıkan eserlere bir açıklama getiremeyerek, tarihsel karşılaştırmalarda kümülatif yanılgılara sebep olurlar.³⁵¹

Hodgson çöküş kavramını, gelişmenin kaybının karşılanamaz hâle gelmesi olarak tanımlar. Sanat yüksek düzeylerde kalmanın bir yolunu yeni örnekleriyle daima bulur. Bu sebeple, gerileme ve filizlenmeyi sanat ve bilimle yargılamak tehlikelidir.³⁵² Hodgson sanatta çöküşü zevkin çürümesiyle, siyasi kurumlarda çöküşü yargının güce bağımlılığıyla, ekonomide çöküşü güvenlik adına girişimin çökmesiyle, entelektüel hayattaki çöküşü girişimden ziyade geçmiş ustalara bağlılıkla bağdaştırır.³⁵³

Hodgson dönemlendirme için merkeze alınan unsurlarda neyin sebatan ve neyin nadirattan olduğuna değinerek kabul edilen dönemlendirmelerin sınırlılıklarına işaret eder. Sadece siyasi yönetim modellerine dayalı yahut devletlerin yükseliş-çökme paradigmalarına göre dönemlendirmelerin, siyaset dışında dinî ve ideolojik önyargılar taşıdığına işaret eder. Var olan bu dönemlendirmeler, ona göre medeniyetlerin kopukluğu anlayışını pekiştirir. Hodgson için İslam medeniyeti, dünya tarihinin ortasındadır ve yalıtılması mümkün değildir.³⁵⁴ Hem İslam medeniyetinin çöktüğüne yönelik yanılgı hem de Batı tarihini merkeze alan anlayışın diğer gelenekleri dışlaması, yalıtılmış bir İslam medeniyetinin yanılgısının kaynaklarını oluşturur.

³⁴⁸ A.g.e., 189.

³⁴⁹ Ortak eserleri için bkz.: R. Brunschvig, G. F. Von Grunebaum, **Classicisme et Declin Culturel dans L'histoire de L'Islam**, Paris, G. P. Maisonneuve, 1957.

³⁵⁰ Hodgson, **Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler**, ss. 195-196.

³⁵¹ A.g.e.

³⁵² A.g.e., 441.

³⁵³ A.g.e.

³⁵⁴ A.g.e., 299.

2.2.4. İnsanlık, Ahlak, Bilim ve Nesnellik Anlayışı

Hodgson’a göre, insanın evrendeki kıymeti ve üstünlüğü bizatihi insan oluşundadır.³⁵⁵ İnsan olmanın kıymeti bir medeniyet ve bölge ayrımı gözetmez. Araştırmalarına da içselleştirdiği bu “önce hepimiz insanız, sonra da bir geleneğe sahibiz”³⁵⁶ anlayışı yön verir. Hodgson’ın kamusal ve özel tüm eylemlerinin motivasyon kaynağı en geniş ifadesiyle “insan anlayışı için daha sağlam bir temel” arayışıdır.³⁵⁷ Eğitsel veya bilimsel projeleri de onun ahlaki duruşunun bir yansımasıdır.³⁵⁸ 1953 tarihli bir seminerde, ahlaki ufkun yükselmesini bilimin amacı olarak gördüğünü dile getirir.³⁵⁹ Genç yaşlarından itibaren her fırsatı da bu niyetle değerlendirir.³⁶⁰

Hodgson’a göre insana dair özellikler biricikse de genellemelere ulaşma ihtiyacı yabana atılamaz.³⁶¹ İnsan eyleminin neticeleri, kendi şartlarında anlamlı hâle geldiği için, tarihin bütününe dair geniş bir araştırma içinde daha özel gelişmelerin konumlandırılması, onların anlaşılması için zorunlu ve önemlidir.³⁶² Ancak Hodgson, dinî tecrübeler üzerine bir yazısında “pragmatist ve ampirist eğilimliyim. Göreciliğimde değerler dâhil tüm bilgiler, formülasyonunun koşullarına göredir. Nesnelcilğimde hümanist ve idealist eğilimliyim (...) değerlerin nesnel olarak geçerli olduğu konusunda ısrar ediyorum. Ben varoluşçuyum ve Hristiyanım! Belki de aşkınlığımda, bireysel yönelimsel deneyime, hayata anlam vermeye herhangi bir sistem sınıflandırmasını aşan bir bakış açısıyla bakıyorum.”³⁶³ diyerek araştırmacı kimliğiyle hiç de ayrı tutmadığı inanç ve ahlak felsefesini özetler.

³⁵⁵ A.g.e., 270.

³⁵⁶ A.g.e., 163-178.

³⁵⁷ Kiesling, The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson, s. 33.

³⁵⁸ A.g.e.

³⁵⁹ A.g.e., 34. Bahsedilen kayıtlar için bkz.: Box 106, Folder 6, Singer, Papers.

³⁶⁰ Kiesling, The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson, s. 34.

³⁶¹ Hodgson, **Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler**, s. 154.

³⁶² A.g.e., 398.

³⁶³ Box 5, Folder 18, Hodgson, Papers. 4 Kasım 1956 tarihli bu yazısı için bkz.: Kiesling, Hanna Holborn Gray Special Collections Research Center Archival Notes: Hodgson Timeline. Hodgson Chicago Üniversitesindeyken Chicago pragmatizminden etkilenmiş olabilir. Chicago pragmatizmi, Chicago’da sosyal teori üzerinde inşa edilen eğilimi ifade eder. Liberal gelenek içindeki eleştirel duruşuyla, toplumsal anlamda birey olmaya eleştiri yükleyen John Stuart Mill, düşünmeyen bireyin

2.2.5. Bilimsellik ve Metot, Dünya Tarihi ve Sorunlar

Hodgson'ın, bulunduğu üniversitenin eğitimle ilgili tartışmalarının içinde yetişmesi, eğitimin şekli ve mahiyetiyle ilgili farklı düşüncelerinin şekillenmesine etki eder. Babasının da benzer şekilde eğitim politikalarıyla ilgilenmesinin Hodgson'ın ilgi alanlarına etkisi ise tartışılabilir. Yetişkinlik yıllarında da ailesi dışında Hodgson'ın çevresinde bu tartışmalar oldukça hararetli şekilde sürer. Hodgson da lise yıllarında doğa bilimlerinin öğretilmesi gerektiği ve böylelikle beşerî bilimlerde derin konularına dalmanın daha mümkün olabileceğini düşünerek³⁶⁴ bazı metodolojik konular üzerine eğilir. Takipçisi olduğu konuların metodolojik taraflarına eğilmesi Hodgson'ın ayırt edici noktalarından biri sayılabilir. Kişisel notlarında ders notlandırma ve ders takvimi oluşturma usulleri üzerine de akıl yürütür.³⁶⁵ İleriki bölümde de tartışılacağı üzere, bu fikirlerinin ortak bir amacı varsa da bu, disiplinlerarasılığın ve uzmanlaşmalar arası entelektüel bir hayatın kaçınılmaz bir gereklilik olduğu düşüncesine dayanır.³⁶⁶ 1964'te bir üniversite salonu tahayyülünü tarif ettiği notunda bir yandan özel ilgi alanlarını yüceltir, "uzmanlık canavarı"yla savaşıarak doktora programlarını ortadan kaldırırken, öte yandan gereklilikleri kural hâline gelmemiş ve farklı konularda sertifikalar veren programların, profesyonel eğitimci birliğinin ve her yaştan öğrencinin varlığının hayâlini kurar.³⁶⁷ 1966'da program planlayıcılarından olacağı *New Collegiate*, Hodgson'ın, eğitimin kutsal temeli, "kalbi ve ruhu" olarak kabul ettiği ve yazılarında çoğu kez üzerinde durduğu öğrenci-öğretmen arasındaki güçlü entelektüel ilişkiyi sağlamak üzere kurulur.³⁶⁸ *Committee on Social Thought* başkanlığından ayrılmak için 68 yılında Rektör Levi'ye yazdığı mektupta, yönetim

kitle toplumundaki pasifliğine işaret eder. Mill'in bu eleştirileri Chicago okulunu da etkiler. Amerikan pragmatistleri eleştirel duruşlarını bireyi toplum içinde aktif olarak konumlandırmalarından alırlar. Bireyin gelişme ve olgunlaşma özelliği de Amerikan pragmatizmindeki gelişme ve ilerleme fikrine uygun düşer. Pragmatizmde birey, psikolojinin etki-tepki yaklaşımıyla açıklanabilecek bir mekanizma değildir. Birey, düşünme ve yorumlama süreçlerinin bir sonucu olarak kendiliğe sahiptir. Deneyimlerin biricikliğine vurgu yapılırken, bireyin kendini her defasında yeniden yapılandırıldığına inanılır. Bkz.: Oya Morva, *Chicago Okulu: Pragmatik Sosyal Teoride İletişimin Keşfi*, İstanbul, Doruk, 2013, ss. 81-84.

³⁶⁴ Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, ss. 27-28.

³⁶⁵ A.g.e., 32.

³⁶⁶ A.g.e., 28.

³⁶⁷ A.g.e., 30.

³⁶⁸ A.g.e., 32.

işlerinden ziyade asıl gayesinin eğitimle ilgili olduğunu belirterek “(...) bu deneyim bana en iyi çalışmamın muhtemelen doğrudan öğrenciler ve yayınlarımla olacağını gösterdi. Gerek grup olarak gerekse bireysel (şekillerde) giderek artan bir şekilde öğrencilerle çalışıyorum” diyecektir.³⁶⁹

Hodgson tarihçilik ve metot üzerine göre sıradan insan da tarihsel bakış açısına sahiptir, ama tarihçi bunu kuşatıcı sistemler bularak değil, toplumun üstüne düşündüğü şeyi -bir bakıma kabataslak hâlden alıp- adım adım geliştirerek disipline etmelidir.³⁷⁰ Peki bilgi neden ve nasıl disipline edilir? Hodgson bu soruya, “daha ahlaki ve psikolojik görünüyor olsa da yazar ve okuyucuların daha engin, bilgili, anlayışlı olmalarını sağlamak için değil, eğitilmiş sığlığın sonuçlarını daha az zararlı hâle getirmek, akademik araştırma ve pozitif gerçekliğin artışına nadiren katkı sağlamak, fakat öncelikle hatayı sınırlı bir alanda muhafaza için” yanıtını verecektir.³⁷¹ Sınırlamak da sık sık değindiği önemli bir meseledir. Fakat bu dışlayıcı bir şekilde olmamalı ve incelenen şeyi cüzi bir inceleme konusu olarak bırakmamalıdır; cevaplar bir şekilde birbirine bağlı olmalı ve asgari hatanın yanında azami aidiyet okunmalıdır.³⁷² Yine benzer ifadeler kullandığı üzere, çizilen çerçeve, araştırmanın sorularını ve kavramlarının tarzını, sorular da cevapları belirler.³⁷³

Öte yandan Hodgson sosyal bilimlerde ve tarih çalışmalarında yapılan genel hatalara değinme ihtiyacı hisseder. Bunlar, dikkatsizlik, bazen mizaçla ilgili olarak önyargınlık, tarafsız gibi görünen terimlerden şüphe etmenin neredeyse imkânsız olması, tarafsızlığa kanılması, teslimiyet, *kıta* gibi yerleşmiş çeşitli kavramsal söylemler ve önem sırasının çelişkisidir.³⁷⁴ Hodgson, temel tarihsel meselelerdeki soruları cevaplama yeterli çerçeve sunacak tek alanın, bölgenin bütünü olduğuna işaret eder.³⁷⁵ Hodgson İslam çalışmalarının yetersizliğinde hissettiği gibi

³⁶⁹ A.g.e., 33.

27 Mart 1967 tarihli bu mektup için bkz.: Box 5, Folder 2, Nef, Papers.

³⁷⁰ Hodgson, **Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler**, s. 402.

³⁷¹ A.g.e., 450-452.

³⁷² A.g.e., 451.

³⁷³ A.g.e., 397.

³⁷⁴ A.g.e., 105, 160-161.

³⁷⁵ A.g.e., 73.

bölgelerarası tarihsel perspektifin gelişmesinde de gecikmişlik duygusu hisseder.³⁷⁶ Doğru ve elverişli bölgelerarası bir geçmişin sunulması şarttır, aksi takdirde tarihsel dinamiklerin işlenmesi imkânsızdır.³⁷⁷ Tarihsel disiplindeki bütünlenme ilkesi ancak bölgelerarası tarihsel araştırma perspektifinde bulunabilir.³⁷⁸ Bölgesel düzene ilişkin bir bilinçlilik, her türlü tarihsel çalışmaya hem doğrudan hem dolaylı olarak fayda sağlayacaktır.³⁷⁹

Hodgson için geçmişteki değişimleri Batılı dönüşüme katıldığı ölçüde önemli görmek bir tuzaktır. Büyük kültürleri yalnızca kendimize ait kıstaslarla değerlendirme tuzağına düşmemek ve ötekilerin geçmişini, ancak Batı tarihine tesirleri açısından değerlendirmemek de bölgelerarası perspektifin pratik amaçlarından biridir.³⁸⁰ Her metodun olduğu gibi bu perspektifin de problemleri ve eleştireni mevcuttur. Ranke gibi tarihçiler için tarihsel araştırmada bir bütün olarak tutarlılık için evrensel tarih (*Universalgeschichte*) ile ilgilenmek gerekir.³⁸¹ Hegel'in tarih felsefesi ise güncel bilgilerin tarihsel bütünlüğü hayalî yapılar üzerinde şekillendirdiğine dair inanışıyla, evrensel tarihin mümkün olduğu görüşüne şüpheyile yaklaşır.³⁸² İnsanlığın sadece biyolojik olarak bütünlük teşkil ettiği, dünya tarihinin (*Weltgeschichte*) mümkün olmadığı ancak dünyanın tarihinin (*Weltengeschichte*) mümkün olduğu savunulur.³⁸³ Bu şekilde birden fazla dünya tarihinin imkânına işaret, Batı'nın dayattığı dünya tarihi söylemine bir anlamda başkaldırıdır.³⁸⁴ Terminolojinin eksikliği ve tek standart olan kıtalara göre karşılaştırma³⁸⁵ yerine ökümenin dünya tarihi içindeki yerine değinebilmek, dünya tarihini anlama imkânına katkı sunacaktır.³⁸⁶

Hodgson kendi bakış açısını dünya-tarihsel bakış açısı olarak ortaya koyar.³⁸⁷ Dünya tarihinin neden önemli olduğuna dair soruyu, “insanların ortaya attığı her

³⁷⁶ A.g.e., 443.

³⁷⁷ A.g.e., 389.

³⁷⁸ A.g.e., 409.

³⁷⁹ A.g.e., 410.

³⁸⁰ A.g.e., 445.

³⁸¹ A.g.e., 387.

³⁸² A.g.e.

³⁸³ A.g.e., 387.

³⁸⁴ A.g.e.

³⁸⁵ A.g.e., 431.

³⁸⁶ A.g.e., 388.

³⁸⁷ A.g.e.

soruyu cevaplayamayız, yine de sorularla ilgili olan her neyse onun kanıtlanabileceğini gösterebiliriz/göstermeliyiz” ifadeleriyle yanıtlar.³⁸⁸

Alanlar arasındaki ilişkileri destekleyecek anlayıştaki bir dünya tasarımının yoksunluğundan yakınan Hodgson, bu durumun mukayeseli araştırmalara ket vurduğunu ifade eder.³⁸⁹ İnterdisipliner anlayışta bir dünya tarihi ortaya koymak için akademik iş birliğine uygun ve elverişli bir çalışma taslağına ihtiyaç duyulur.³⁹⁰ Batıcı önyargılardan uzak dönemlendirme ortaya koyabilmeyi, coğrafi bölge kalıpları hakkında bir anlayış katabilmeyi, medeniyetimizi ve zamanımızı çarpıtılmamış bir dünya tarihini çerçevesine yerleştirebilmeyi vazife olarak görür.³⁹¹ Bir bütün içinde, sosyal, dinî, ekonomik ve sanatsal safhaların tümünü görebilmek için Avrupa’nın bağımlı bir parça olduğunu fark edebilmemiz³⁹², ırk merkezci yaklaşımın direncini kırabilmemiz, en azından genişletilmiş Batı tarihine dünya tarihi demekten vazgeçmemiz gerektiğine işaret eder.³⁹³

Her toplumsal grup kendi yönelimine göre derinlikli bir perspektif kazanmaya ve kendi tarih anlayışına sahip olmaya çalışır.³⁹⁴ Bu, yakın geçmişimizin bizi nasıl biçimlendirdiğini bilme arzumuzdan kaynaklanır.³⁹⁵ Hodgson, tarihsel bilginin hâlâ insanlık kavrayışımızı oluşturduğuna, ancak o zamanına değin algılayışın ihtiyaçlarımızı karşılamaktan uzak olduğuna işaret eder.³⁹⁶ Bu da hem sosyoloji hem psikoloji hem de tarih disiplinleriyle alakalı bir problematik hâline dönüşür.³⁹⁷

2.2.6. Müslüman Toplumun İncelenmesi

Hodgson’a göre İslam tarihi, tüm insanlığın kaderini oluşturan temel unsur olarak incelenmelidir. İslam’ın gücü ve daimî canlılığının kaynaklarının ne olduğu, sadece geliştiği bölgelerde değil, bugünkü dünyanın nasıl oluştuğunu anlamak için de

³⁸⁸ A.g.e., 402.

³⁸⁹ A.g.e., 168.

³⁹⁰ A.g.e.

³⁹¹ A.g.e., 186.

³⁹² A.g.e., 102.

³⁹³ A.g.e., 447.

³⁹⁴ A.g.e., 385-386.

³⁹⁵ A.g.e.

³⁹⁶ A.g.e.

³⁹⁷ A.g.e.

önemlidir.³⁹⁸ Hodgson'a göre İslam çalışmaları, alade tarihçiler için kendi yargılarını küçük ifadelerle serpiştirdikleri, fakat o dönemde sanılanın aksine büyük ve önemli bir alandır.³⁹⁹

Hodgson İslam medeniyetinin, bir birlik olduğu için mi yoksa çeşitlilik barındırdığı için mi dünya tarihi içinde yer alması gerektiği sorusuna cevap arar.⁴⁰⁰ İlk asırlarda bir bütün hâlinde İslam'ı incelemek kolay olsa da sonradan bu medeniyeti incelemenin giderek zorlaştığını düşünür.⁴⁰¹ Hodgson, İslam toplumlarını, örgütlenme yapısıyla birlikte kültürel, ekonomik ve mümkün olan tüm diğer yönlerden inceler. İslam'ın, kendi içinde en güçlü şekilde bir bütünlüğe örnek olduğu ve kendinden öncekilerin sınırlarının ötesinde, her kültürden keskin şekilde ayrılan bir topluluk inşa ettiği sonucuna varır.⁴⁰²

Hodgson, *İslam'ın Serüveni*'nin özellikle ilk ve üçüncü cildinde toplumsal yapı üzerine çıkarımlar bulundurur. İlk ciltte İslamileşmiş toplumun doğuşunu ele alarak, dönemin şartlarında henüz oluşmamış yeni bir toplumun oluşma sürecinden söz eder. Bir dizi durum ve olayın toplumsal oluşuma katkıda bulunduğuna ve arka planda toplumu şekillendirdiğine işaret eder.⁴⁰³ *İslam'ın Serüveni*'nin üçüncü cildinde ise artık bir parçası hâline geline, dinin belirleyici bir fark yaratmadığı yeni ve modern dünya toplumuna Müslüman halkın verdiği tepkilerin farklılığına dair çıkarımlarda bulunur.⁴⁰⁴ Bu tepkilerin, tek bir İslamileşmiş bütün oluşturulmuşçasına verildiğini işaret eder.⁴⁰⁵ Dünya için ortak olan bu sürecin, Batı dünyasından farklılıklar içeren örnekleri üzerinde durulur.⁴⁰⁶

Hodgson, İslam ve Batı'yı birer kültür modeli olarak ele alarak dinî anlayış ve yükümlülüklerini karşılaştırır.⁴⁰⁷ Hristiyanlık ve İslam geleneklerini toplumsal normları, beklentileri, toprak bürokrasileri, örgütlenme biçimleri, kurumların kökleri

³⁹⁸ A.g.e., 236, 285.

³⁹⁹ A.g.e., 411.

⁴⁰⁰ A.g.e., 285.

⁴⁰¹ A.g.e., 286.

⁴⁰² A.g.e., 70.

⁴⁰³ Hodgson, *İslam'ın Serüveni: Barut İmparatorlukları ve Modern Zamanlar*, s. 201.

⁴⁰⁴ A.g.e.

⁴⁰⁵ A.g.e.

⁴⁰⁶ Hodgson, *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler*, s. 203.

⁴⁰⁷ A.g.e., 243.

ve idealleriyle ele alır.⁴⁰⁸ Hristiyanlık ve Müslümanlık imgelerinin farklılığına, daha önceki makalelerinde olduğu gibi çokça işaret eder. Hristiyanlığı mutlak bağışlayıcılığıyla, Müslümanlığı ise peygamberin mutlak adalet söyleminden esinlenmiş, dünyanın toplumsal düzenini kurallar aracılığıyla dönüştüren bir serüven olarak ele alır.⁴⁰⁹ Araştırmalarında, dünya görüşünü etkileyen dini anlayışın getirdiği yükümlülükler açısından İslam'ın toplumsal yönüne vurgu yaparak, dinî düşüncenin, toplumsal ve tarihsel, iki yönlü dönüşüm sebebi olduğuna işaret eder.

Diğer taraftan, İslam'ı bölgelerarası medeniyetin küçük bir modeli olarak tanımlayarak kozmopolitliğe atıf yapar.⁴¹⁰ İlginç bir şekilde, farklı kültürel evrimlerin gerçekleştiğini ifade ettiği 18. yüzyılda bile İslam dünyasını modern dünyanın bir mikro kozmosu olarak gördüğünü ifade eder.⁴¹¹ Bu meselede Hodgson'ın İslam'ın birliğine yönelik söylemleri –bugün olduğu gibi– tartışılabilir. Modernliğe kadar bir birlik düşüncesi içinde olduğuna inandığı bu yapının, bazı yönlerden birlik atfedilmekten uzak olduğu, ancak üslup ve ruh birliği taşıdığı söylenebilir. Hodgson bölgelerarası perspektife dair tartışmalarında, kozmopolitliğin bölgelerarası perspektifi yansıtıyormuşçasına gözlemleyeni yanıltabileceğini hatırlatarak⁴¹² kendi iddialarına yine kendi anlayışıyla bir eleştiri getirilmesine yol açar.

Devam eden tahlillerinde Hodgson, sosyal organizasyon tiplerine, otorite meşrulaştırma modellerine ve toplumsal sözleşme yapılarına değinir. Bu anlamda yine toplumlar arası kültürel etkileşimi açıklamak için teknik ve soyut fikirlerin akışından bahsedip detaylı örnekler verir.⁴¹³ Öte yandan entelektüel yayılma anlamında çeşitli metotlara ve farkı temalara değinir. Müslüman mevcudiyetinin özellikle Batı geleneği üzerindeki entelektüel gelişime etkisini çift yönlü açıklar. Bir geleneğin, diğerinden kültürel üstünlüğünün “fikir kaynağı” veya “meydan okuma kaynağı” olarak görülmesi bunun bir yönüken, “uyarıcı ya da yaratıcılığı kamçılayan şekilde”

⁴⁰⁸ A.g.e., 239-240.

⁴⁰⁹ Hodgson, **İslam'ın Serüveni: Barut İmparatorlukları ve Modern Zamanlar**, s. 508.

⁴¹⁰ Hodgson, **Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler**, s. 72.

⁴¹¹ A.g.e., 483.

⁴¹² A.g.e., 445.

⁴¹³ A.g.e., 276.

görülmesi de diğer yönüdür.⁴¹⁴ Hodgson, toplumlar arası entelektüel bilgi akışını izah için, tercüme geleneklerinden felsefe metinlerine, mimari motiflerden müzik aletlerine, şiirde usullere ve estetik geleneklere değinir. Kavramların ve geleneklerin Batı tarafından çokça alınışına açıklama getirmeye çalışır.⁴¹⁵

Hodgson, toplumsal çıkarımları için daha yakın zamanlara gelindiğinde, savaş sonrası ve öncesi toplumun sosyolojik yapısına değinir. 19-20. yüzyıl koşullarının, İslam toplumundaki değişim için önemli olduğuna, İslam'ın kapsam ve derinlik bakımından nüfuzunu artırdığına işaret eder. Bu tarihlerde, ulaşım ve iletişim araçlarının yaygınlaşması anahtar rol oynar. Araçların yaygınlaşması, kültürel gruplar için de bir yayılma vesilesi olur. Zira seyahat ve iletişim, insanların temasını yeniden şekillendirmiştir.⁴¹⁶

Hodgson, İslami reform hareketlerinden ve geleneklerin modern bir söylemle yorumlanma ihtiyacından söz eder. Muhammed İkbâl, Muhammed Abduh, Mevdûdî, Şah Veliyullah gibi isimlerin, önceki düşünürlerden farklı görüşlerine değinir. Bu isimlerin söylemlerini, başarılı yahut başarısız olduklarına dair değerlendirmelerle birbirleriyle karşılaştırır.⁴¹⁷ Bu görüşlerin farklılığı gibi, Müslüman ülkelerin de Batı'yla ilgili tutum ve dileklerinin farklılıklar içerdiğine dikkat çeken Hodgson, bazı ülkelerin Batılı yaklaşımları, uluslarına yönelik ırkçı yahut kimliksizleştirici bir saldırı olarak gördüğünü belirtir.⁴¹⁸ Hodgson'a göre modernlik, hayatın farklı yönlerini devamlı olarak değiştirme ve bulanıklaştırma eğilimindedir. Bu eğilim, geleneğin kurumlarını, gelenek ne kadar zengin olursa olsun yıpratmış hatta geriletmiştir.⁴¹⁹ Modernliğin getirdiği *kopukluk* her topluluk için aynı ölçüde değildir. Müslümanın modernliğin etkisiyle kendi gerçekliğinden kopmasını, kurumların sorgulanır hâle gelmesini radikal bir olay olarak tarif eder. Bu kopukluk, sadece kurumsal bir kopuş değil aynı zamanda “ani bir oluş” anlamına da gelir.⁴²⁰ Yeni fikirlerin ve toplumsal

⁴¹⁴ A.g.e., 276-282.

⁴¹⁵ A.g.e., 276.

⁴¹⁶ Hodgson, *İslam'ın Serüveni: Barut İmparatorlukları ve Modern Zamanlar*, ss. 473-475.

⁴¹⁷ Hodgson, *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler*, ss. 375-377.

⁴¹⁸ Hodgson, *İslam'ın Serüveni: Barut İmparatorlukları ve Modern Zamanlar*, s. 473.

⁴¹⁹ Hodgson, *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler*, s. 379.

⁴²⁰ A.g.e., 367.

hareketlerin ortaya çıkışını buna bağlar. Hodgson, toplumsal dönüşüm ve değişim açısından farklı tecrübeler ve bunların sonuçlarının da farklılaşacağına işaret eder. Müslümanların modernlikle gelenekten kopuşunun hızlı ve keskinler, modern Avrupalı için modernlik tecrübesinin böyle bir keskinlik ve geleneği reddediş barındırmaz.⁴²¹ Bu sebeple Batının modernlik hikâyesi, Hodgson’a göre Müslüman toplumlara nazaran daha sancısız gerçekleşir.

⁴²¹ A.g.e.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

M. G. S. HODGSON'I YENİDEN OKUMAK

3.1. Sosyal Ağları Anlamak

Hodgson'ı alanında çalışmaya ve düşünmeye iten, bu çalışma metodunu takip etmesine etki eden sosyal çevreyi anlamaya çalışmak, yaklaşımının nasıl meydana geldiğini gösterecektir. Bu sebeple, onun çalıştığı konuyla bağlantılı disiplinlerdeki sosyal çevreye ve dönemin tartışma konularına mercek tutmak gerekir.

3.1.1. Chicago Üniversitesi

Hodgson'ın hangi isimlerden beslendiğini anlamak için öncelikle onun yakın çevresini kuşatan Chicago Üniversitesi incelenmelidir. Bir şehir olarak Chicago, sakinleri için ham ve kaba, gürültülü ve kirli, hatta iğrenç ve vahşi bir enerjisi olan şehir olarak diğer şehirlere göre farklıdır.¹ Özellikle 1950'lerin başında üniversite çevresini sarmaya başlayan gettoların üniversite ortamını etkilediğinden şikâyet edilir. Chicago şehrinin sıkıcılığı ve kampüsün eğlence ortamlarından yalıtılmış atmosferi, çalışmaktan başka yapacak bir şey bulamayan profesörlerin başarılarına sebep gösterilir.² 1950'li ve 60'lı yıllarda Chicago Üniversitesindeki bu yaşam, mensuplarınca "bohem" olarak tarif edilir.³ Hodgson'ın da Chicago'da bulunduğu bu yıllarda, üniversite akademik anlamda değişimlere tabidir. Bu yıllar, değişimlere vesile olması sebebiyle Hodgson'ın da damgasını taşıyacaktır.⁴ Bu değişimler aynı zamanda Hodgson'ın profesyonel meşguliyetleri ve başarılarının bir listesidir.⁵ İngiliz Tarihçi Albert H. Hourani, *İslam'ın Serüveni*'nin başka bir yerde yazılacağını

¹ Bellow, Bellow, *Cloudy Yearnings* - Saul Bellow, s. 2.

² William Hardy McNeill, "Bloom and Decay: The End of an Era", **Hutchins' University: A Memoir of the University of Chicago, 1929-1950**, Chicago, University of Chicago Press, 1991, ss. 133-165, s. 138.

³ Burke III, Sonuç: Dünya Tarihi Açısından İslam Tarihi Marshall G. S. Hodgson ve İslam'ın Serüveni, s. 463.

⁴ Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 2.

⁵ A.g.e.

düşünmenin zor olacağını ifade eder.⁶ Hodgson'ın fikirleri ve çalışmaları, Chicago'nun düşünsel atmosferini yansıttığına inanılarak, bulunduğu zaman ve mekânla özdeşleştirilir.

Bir ekol olarak Chicago Üniversitesinden ve eğitim sisteminden bahsetmek için Chicago'nun dönüşüm yıllarında öne çıkan Hutchins'e değinilmelidir. Yale Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunu ve aynı fakültenin eski dekanı Robert Maynard Hutchins, dönüşüm sürecinde yani 1929-1951 yılları arasında Chicago'da rektörlük yapar. Hutchins “Batı’da, yalnız başıma bir şarkı söylüyorum, yeni bir dünya için harekete geçiyorum” sözlerini motto edinerek,⁷ kendi eğitiminde gördüğü eksiklikleri gelecek nesillerde düzeltmek için⁸ planlar yapar. Gayesi, yüksek öğrenim üzerine büyük bir tartışma başlatmak ve bunu canlı tutmaktır.⁹ Bunun için ahlaka, değerlere, entelektüelliğe odaklanır ve ona sadık bir hayran kadrosuyla görevini sürdürür.¹⁰ Hutchins, Chicago Üniversitesinin tam da lisans düzeyindeki programlarının düzenlenme aşamasının sonunda görevi devralmıştır.¹¹ Bu zamanlamayla Hutchins hâlihazırdaki değişimleri kolaylıkla onaylayarak bunları kendi kampanyasına dâhil etme fırsatı yakalar.¹² Eğitim planlarıyla, bölümlerin kendi faaliyetlerini kısıtlayıp kısırlaştırdığı düşünülse de Hutchins “yüksek kalitede genel bir eğitim programı”nın yararlı olacağına ısrarcıdır.¹³ Nihayetinde 1930’larda eğitime dair sözü edilen bu “Yeni Plan”ını ileri bir noktaya taşıyarak, ortak dersler¹⁴ suretiyle lisans öğrenimini disiplinlerarası hâle getirmek ister.¹⁵ Bu amaçla Kolej/College adıyla lisansı temsilen

⁶ Hodgson, **Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler**, s. 465.

⁷ Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 21.

⁸ A.g.e.

⁹ “Robert Maynard Hutchins, 1929-1951”, Office of the President, t.y., The University of Chicago, Erişim tarihi: 09/10/2022, (Çevrimiçi) <https://president.uchicago.edu/about-the-office/history/robert-maynard-hutchins>.

¹⁰ A.g.e.

¹¹ A.g.e.

¹² A.g.e.

¹³ Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 19. Hutchins dönemi hakkında daha ayrıntılı bilgiye ulaşmak için, biyografik bir çalışma olan şu esere göz atılabilir: Mary Ann Dzuback, **Robert M. Hutchins: Portrait of an Educator**, Chicago, University of Chicago Press, 1991.

¹⁴ Kapatılan İstanbul Şehir Üniversitesindeki gibi örnekleriyle Türkiye’de de uygulanan ortak dersler müfredatı “*Core Curriculum*” adıyla anılmaktaydı.

¹⁵ “*Humanities, Social Sciences, Physical Sciences, Biological Sciences* ve *College*” olarak ayrılan bu bölümler “*Division*” olarak adlandırılır ve bunların altında “*Departments*” yani bölümler mevcuttur.

ayrı bir fakülte kurmayı önerir.¹⁶ Ayrıca, bugüne değin varlığını sürdürecektir olan dört lisansüstü fakülteyi, “Beşerî Bilimler, Sosyal Bilimler, Fiziki Bilimler ve Biyolojik Bilimler”i kurmayı teklif eder.¹⁷ Bu fakülteler ABD’de çoğu üniversitede iki yahut üç tanedir.¹⁸ Hutchins, bu tartışmalı uygulamaları haricinde de birçok kişiyle fikir ayrılığı yaşayan bir pasifisttir.¹⁹ Hodgson da tıpkı Hutchins gibi pasifisttir. İkisi de sivil haklar için kampanya yürütürler ve tıpkı Hutchins gibi onun da destekçisi olduğu kadar eleştireni vardır.²⁰ Hutchins, özellikle üniversitedeki değişimlerden hoşlanmayan bazı statükocu mensupların düşmanlığını celbeder. Bazı disiplinleri diğerlerinden daha fazla öne çıkarmakla suçlanır. Bu senelerde eğitim usulleriyle ilgili bu tartışma atmosferine yöneticilerden ziyade öğretim üyeleri de çekilir. Akademisyenler okul gazetesi olan *Maroon*’da eğitim planlarıyla ilgili tartışmalara katılarak, görüşlerini yerel ve ulusal gazetelerde yayımlarlar.²¹ Hutchins’in bugüne dek bilinirliğini sağlayan öncelikli fikir “*nature of liberal arts*” (beşerî-sosyal bilimlerin doğası) tartışmalarıdır.²² Önceki kuşaktan bir başka eğitimci olan John Dewey ile karşı karşıya geldiği bu tartışmalarda Hutchins sağlam bir genel eğitim ve ortak dersler planında ısrar eder.²³ 20. yüzyılda ABD genelinde eğitim tartışmalarındaki terimler, sonucunda Dewey’in galip geldiği varsayılan kolektivizm etkili düşüncelerle ve Hutchins’in karşıt ifadeleriyle oluşur.²⁴ İki ismi karşı karşıya gelmesi, Dewey’in ifadesiyle “Hutchins’in kültürü övmeyi bir teselli ve sığınak hâline getirmesi”nden mülhemdir.²⁵ Hutchins’in bu yönelimi Chicago Üniversitesini bu tartışmalı fikirlerin uygulandığı bir örnek hâline getirir.²⁶

Division olan ana bölümlerin her birinin başında, bugünkü sistemdeki gibi dekanlar bulunur. Bu oluşumun başladığı dönem hakkında daha fazla bilgi için bkz.: Harry S. Ashmore, **Unseasonable Truths: The Life of Robert Maynard Hutchins**, Boston, Little Brown, 1989.

¹⁶ A.g.e.

¹⁷ A.g.e.

¹⁸ Wallerstein, **Yeni Bir Sosyal Bilim İçin**, s. 100.

¹⁹ Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 22.

²⁰ A.g.e., 27.

²¹ A.g.e., 23.

²² A.g.e., 22.

²³ A.g.e.

²⁴ A.g.e.

²⁵ A.g.e., 23.

²⁶ A.g.e.

Chicago Üniversitesi kampüsündeki Sosyal Bilimler Binası, 1930’larda *Chicago School of Sociology*, *Chicago School of Economics* gibi ifadelerle, ev sahipliği yaptığı disiplinler için bir ekol hâline gelir. Bu bina (Chicago Üniversitesince ayrımı yapılan) tüm sosyal bilimler bölümlerine aynı anda ev sahipliği yaparak, antropoloji, sosyoloji, ekonomi ve tarih bölümlerinde disiplinlerarasılığı teşvik eder. O zamanlar için reform sayılacak bir adım olduğundan bu ortaklığın “sınırları aştığı”ndan söz edilir.²⁷ Bu bölümlerin bağlı olduğu “*Division of Social Sciences*” bugün hâlâ sürdürdüğü bu disiplinlerarasılık arayışı ve öncülüğüyle övünür.²⁸ O zamanlarda, yeni planlamalarla kurulan bölümler için bu disiplinlerarasılık iddialarının ne derece ve hangi koşullarda geçerli olduğu, bugün gerçeği yansıtır yansıtmadığı tartışılabilir. Ancak Hodgson örneğinde olduğu gibi Chicago üyeleri, bu arayış ve anlayıştadır.

Hodgson, Hutchins’in planlarından doğrudan yararlanan isim olarak bir anlamda onun test vakasıdır.²⁹ Hem Hutchins’in desteklediği Chicago-Frankfurt değişim programındadır hem de Kültürel Çalışmalar programında okutmanlık yapacaktır.³⁰ Hodgson, Hutchins’ten daha kuvvetli bir şekilde disiplinlerarasılığa kendini adayacaktır. Zira o yıllarda, Hutchins gibi yönetim görevleriyle fazla meşgul değildir.³¹ Hodgson’ın, Hutchins’in önceki tartışmalarından etkilendiği, dile getirdiği planlarından anlaşılabilir. Hodgson, Hutchins’in, önceki bölümde işaret edilen “Amerikan liselerinin sınırlarını aşan Kolej planı”nın başarısız olduğunu düşünerek birtakım yeni planlar üzerinde durur. Kolejlerin her öğrenciye yaşamlarında yetecek kadar sağlam bir doğa bilimleri temeli kazandırması ve onları en az bir yabancı dille donatılmış hâlde ileri seviye çalışmalara hazırlanmasını planlar.³² Ancak doğa bilimlerinin bir fetiş hâline getirilmesini tıpkı Hutchins gibi Hodgson da reddeder. Benzer şekilde, lisansta çoktan alınması beklenen eğitimin lisansüstü eğitime

²⁷ Chicago Studies, “Campus Philanthropy Tour: Social Sciences Research Building, by Dean of the College John W. Boyer”, 2021, Erişim tarihi: 10/05/2022, (Çevrimiçi) <https://www.youtube.com/watch?v=UTqFVPxwd70>

²⁸ Bkz. Üniversite’nin bölümlerinin internet siteleri:

<https://sociology.uchicago.edu/content/interdisciplinarity>

²⁹ Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 27.

³⁰ A.g.e.

³¹ A.g.e.

³² A.g.e., 28.

yüklendiğini ve bunun profesyonellikle bir alakası olmadığını ifade ederek var olan eğitim planını eleştirir.³³

1934’e gelindiğinde Chicago kampüsünde yer edinmeye başlayan Marksizm gibi ideolojiler, misyoner inançlar gibi görülmeye başlanır. *Liberal eğitilmiş* bu kampüste, yer yer tartışmalara neden olan Marksizm’den etkilenen isimler çoğalır. Komünist Manifesto’nun tarihî kapsayıcılığından etkilendiğini ancak hiçbir zaman Marksist olmadığını belirten dünya tarihçisi Chicagolu McNeill, Chicago gibi diğer ABD üniversitelerinin de 1930’larda Komünizm’den oldukça etkilendiğini belirtir.³⁴ Hutchins ise komünizmin tepkiyle karşılandığı bu dönemde öğretim üyelerinin yanında durarak her türlü sesin duyulması gerektiğine inanarak serbestiyetin kampüste sağlanması gerektiğini salık verir.³⁵

Hodgson, Chicago Üniversitesinde tam da Hutchins’in tartışmalı reformları gerçekleşirken doktora eğitimini sürdürmektedir. Hutchins’in bu yılları takiben görevinin sona erişini, Lawrence Kimpton’ın 1951’de görevi devralması izler. Kimpton, Hutchins’in İkinci Dünya Savaşı yıllarında Chicago öğrencilerinin 2 senelik sıkı bir genel eğitimle lisans diplomasına sahip olabilmeleri gibi tartışmalı uygulamalarını ortadan kaldırarak göreve başlar.³⁶ Bu yıllarda hem ekonomik krizle debelenen hem de ABD eğitim sisteminin dışına atılmak üzere olan, bir zamanlar oldukça gözde olan ancak aynı zamanda tartışmalara karışan Koleji, sistemin içinde tutmaya çalışır.³⁷ Kimpton’ın yönetim yıllarında Kolej ve lisansüstü bölümler arasında bağ kuracak ortak atamaların gerçekleşmesi öngörülürken, Hodgson ortak programdaki İslam Medeniyeti dersine okutman olarak atanacaktır.³⁸

Hodgson’ın doktora öğreniminde dâhil olduğu *Committee on Social Thought* kurumu ise “bölümlerin aşırı uzmanlaşmasından ve entelektüel arayışların teknikleşmesinden rahatsızlık duyan müttetikler” olan Hutchins ve John. U. Nef gibi

³³ A.g.e., 29.

³⁴ William Hardy McNeill, **The Pursuit of Truth: A Historian’s Memoir**, Kentucky, The University Press of Kentucky, 2005, ss. 14-15.

³⁵ Robert Maynard Hutchins, 1929-1951.

³⁶ Kiesling, The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson, s. 29.

³⁷ “Lawrence A. Kimpton, 1951-1960”, Office of the President, t.y., The University of Chicago, Erişim tarihi: 10/10/2022, (Çevrimiçi) <https://president.uchicago.edu/about-the-office/history/lawrence-a-kimpton>.

³⁸ Kiesling, The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson, s. 24.

isimler tarafından 1941’de kurulur.³⁹ 1950’lerde Chicago Üniversitesi, disiplinlerarası yaklaşımın da getirdiği zenginlikle, dünya tarihine yeni yaklaşımlar için ABD’de bir merkez olarak ortaya çıkmaya başlar.⁴⁰ Bu yılları McNeill, Chicago’yu bir krizalit zamanıyla yani tırtılın bir kelebek olmadan evvel geçirdiği başkalaşımınla benzeştirerek tarif ederken, beş sene öncesini yani 1946-50 arasını da çürüme ortasında bir çiçeklenmeye benzetir.⁴¹ Özellikle bu yıllarda çok sayıda profesör ve yüzlerce öğrenci “soyut konular üzerine büyük bir coşkuyla oldukça kaliteli düşünceler geliştirerek” Chicago’yu diğer üniversitelerden ayıran nitelikleri meydana getirirler.⁴² Ancak bu çiçeklenme, her bölüm için aynı doğrultuda ve kalitede gerçekleşmez. Kolej, “aydınlanmanın yeri” hâline gelirken, Sosyal Bilimler Fakültesi, Hukuk ve Doğu Çalışmaları gelişir.⁴³ Ancak Beşerî Bilimler, Biyolojik Bilimler, İlahiyat zayıflama emareleri göstererek benzersizliğini kaybetmeye başlar ve yeni rakiplerinin meydana çıkışını izler.⁴⁴ Rakiplerin oluşmasını negatif bir hareketlilik olarak okumamak gerekir. Chicago için ortaya çıkan “rakipler” aslında bu disiplinlerin yeni isimler tarafından geliştirilmesi anlamına gelecektir.⁴⁵ Chicago Üniversitesi bünyesindeki *Committee on Social Thought* ise bu üniversitede ortaya çıkacak olan irtibatlı ve karşılaştırmalı tarihe yönelik kavramsal yansımanın çekirdeği hâline gelir.⁴⁶ Bu yıllarda henüz 10 senelik bir geçmişi olan kurum, net olarak bir bölüm ismine sahip

³⁹ A.g.e., 24-25.

⁴⁰ Katja Naumann, “Decentering World History: Marshall Hodgson and the UNESCO Project”, **Islam and World History**, Eds. Edmund Burke, Robert J. Mankin, Chicago, London, University of Chicago Press, 2018, ss. 82-101, s. 82.

⁴¹ McNeill, Bloom and Decay: The End of an Era, ss. 138-139.

⁴² A.g.e.

⁴³ A.g.e., 138.

⁴⁴ A.g.e.

⁴⁵ Üniversiteler var olan eğitim programları haricinde, hükümet ve vakıf desteklerini temin etmek için Orta Doğu araştırmaları programlarını kurmak, yaygınlaştırmak ve bu programlara öğrenci çekebilmek üzere hareket ederler. 1951 itibariyle önemli merkezler Columbia, Michigan, Princeton, John Hopkins’tir. Daha sonra 1960’ta bunlara Chicago, UCLA, Berkeley, Binghamton, Pennsylvania, Bloomington Indiana, Washington Seattle, Utah üniversiteleri de eklenir. Yani Chicago’da Doğu araştırmaları için bir merkezin kurulması daha geç bir vakitte olmuştur. Bkz. R. Bayly Winder, “Four Decades of Middle Eastern Study”, **Middle East Journal**, C.41, No:1, 1987, ss. 46-47. Ayrıca bkz.: Lockman, **Hangi Ortadoğu?: Oryantalizm Siyaset Tarih**, s. 197.

⁴⁶ Naumann, Decentering World History: Marshall Hodgson and the UNESCO Project, s. 83.

olmadığı gibi “disiplinlerarası anlayışta, eklektik ve bu yönüyle de eşsiz bir bölüm” olarak tanımlanır.⁴⁷

Nef ve Hutchins gibi eğitimci düşünürlerin benzer bakış açılarının, kurumsal bir zemine yayılma imkânı bulması, yeni oluşan *Committee on Social Thought* mensuplarının -buradaki örneği itibariyle Hodgson’ın- disiplinlerarası düşünmesinde etkili olur. Bu kurum, Hodgson’ın tarih ve sosyoloji alanlarının ortak sorularına eğilerek, uzmanlaşma, teknikleşme, toplum ve toplumsal miras üzerine yeni düşünceler geliştirmesinde etkili olur. ABD eğitimini parçalayan tartışmaların Chicago Üniversitesinde sürdüğü yıllarda Hodgson’ın görüşlerinin yeni şekillenen bir “melez miras” olarak karşımıza çıkması, değişen politikaların uygulanmaya konduğu sonraki yıllarda ona verilen görevlerden, sözleri, eylemleri ve kişisel kayıtlarından okunabilir.⁴⁸ Hodgson her ne kadar farklı kişilerin, çeşitli düşüncelerinin bir mezcini yansıtırsa da doğal olarak, zaman içinde bu fikirleri aşkın birtakım çıkarımlara da varır. Örneğin, demokratik bir topluma tam katılım anlamında Hutchins için yeterli görülen Batı temelli eğitim, daha dışa dönük bir vizyona sahip olan Hodgson için yeterli gelmez.⁴⁹ 1951’de rektörlükten ayrılırken Hutchins, bölüm ve fakülteleri kaplamış olan *yerleşik bölümcülüğe karşı* galip gelme umudundan vazgeçmiş gibi görünür.⁵⁰ Ancak bu yıllar hem Hodgson için hem de Chicago’nun gelecek yılları için başka türden bir hareketliliğin başladığı senelere tekabül eder.

ABD’de Orta Doğu çalışmalarıyla ilgilenenlerin yüksek öğrenim için önceden çok seçeneklerinin olmadığı ifade edilir.⁵¹ 1950-51 yıllarından itibaren Chicago Üniversitesinde okutman ve hoca sayısı önceki senelere göre neredeyse iki katına çıkar.⁵² Bu da, Hodgson gibi aynı okulda yetişmiş olan daha fazla öğrencinin, kariyerlerinin devamında kendi okullarında kadro bulabilmesi anlamına gelir. Bütün bu değişimlerin yanı sıra, Hodgson’ın Orta Doğu ve İslam çalışmalarına olan ilgisi de

⁴⁷ Edmund Burke III, “Islamic History as World History: Marshall Hodgson, ‘The Venture of Islam’”, **International Journal of Middle East Studies**, C.10, No:2, 1979, s. 243.

⁴⁸ Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 25.

⁴⁹ A.g.e., 34.

⁵⁰ McNeill, *Bloom and Decay: The End of an Era*, s. 40.

⁵¹ Burke III, *Reconsidering Marshall Hodgson*.

⁵² McNeill, *Bloom and Decay: The End of an Era*, s. 139.

bu yıllara ve hemen öncesindeki doktora sürecine denk düşer.⁵³ Hodgson, birbiriyle bağlantılı sosyal disiplinlerin eğitim sisteminde gördüğü yetersizliklerin kaynağını, ilgilendiği alanların boşluklarını tespit ederek arar. Konular ve disiplinler arasında bu sebeple bağlantı kurarak, fark ettiği sorunların çözümü için ortak dersler için de anlamlı olacak şekilde kendi metoduyla bir tarih programı öne sürer. Chicago’da doçentken 1959’da yazdığı makalesinde, 1956’dan itibaren Batı dışı ders sunmayı tecrübe edinen Chicago’daki programın işleyişinden ve avantajlarından bahseder. Pratik ve hümanistik olarak ayırdığı ancak tamamlayıcı bulduğu sebeplerle bunlara iki başlık altında değinir. Batı’nın eğitim sisteminde, Batılı olmayan mirasın gelişmemiş görülmesinin bir eksiklik olduğuna ve “tek dünya” düşüncesi ile başa çıkmayı bilmeyen Batılıların bunu öğrenmesi gerektiğine işaret eder.⁵⁴ Kendisi de özellikle ders konusu hâline getirdiği İslam’ı tartışır. İslam’ın sadece bir inanç sistemi olarak incelenmesine karşı, bir medeniyet kaynağı olarak, coğrafi, sosyolojik, edebi ve tarihî yönlerinin bir bütünlük içinde araştırılması gerektiğine yine maddeler hâlinde vurgu yapar.⁵⁵

Hodgson’ın disiplinlerarasılığın taraftarı olduğuna ve bölümler arası kolektif çalışmanın gerekliliği üzerine ısrarlarına sıkça rastlanır. Ancak 1964’te Harvard’dayken aldığı notlarda, disiplinlerarası çalışmalar için sarf edilen fonların, kültür çalışmaları için insanları hangi gayelerle topladığını şüpheyle sorgular.⁵⁶ Hodgson bir yandan disiplinlerarası görüşü savunurken, özellikle disiplinlerarasılığa müsait olan bölge çalışmaları için verilen destek ve fonların nedenleri hakkında da kuşkuludur. Savaş sonrası Amerika özelinde, Hodgson’ın da yararlandığı Rockefeller Vakfının fonları ve Ford Vakfının Uluslararası Eğitim ve Araştırma Programı, Dünya tarihi çalışmaları ve bölge araştırmaları için vakıfların teşvik fonlarına da örnektir.⁵⁷ Kendi çalışmalarındaki *tarihin birliği* gayesi içeren kuşatıcı yaklaşımın, ileride sayıları artacak destekçilerin hedef saptırmalarından etkilenmesinden endişe duyar. Bu teşvikler konusunda Hodgson’ın hem gayesi hem de endişesi Birleşmiş Milletlerin

⁵³ Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 5.

⁵⁴ Hodgson, “A Non-Western Civilization Course in a Liberal Education with Special Attention to the Case of Islâm”, s. 39.

⁵⁵ A.g.e., 45.

⁵⁶ Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 26.

⁵⁷ Lockman, **Hangi Ortadoğu?: Oryantalizm Siyaset Tarih**, ss. 193-194.

dünya tarihine yönelişiyle bağlantılıdır. Birleşmiş Milletler altında UNESCO'nun liberal bir proje olarak uluslararası barışa katkı sağlama iddiasıyla “dünya medeniyeti” söylemini yumuşak güç geliştirerek destekleme hedefi⁵⁸ Hodgson'ın çalışmalarında da görülür. Birleşmiş Milletler için -daha önce de belirtildiği üzere- olumlu duygular besleyen Hodgson, bu projeye destek olmak üzere 1954'te UNESCO dergilerinden *Journal of World History*'de yarıküresel bölgelerarası tarihi tartışır. Genişleyen medeniyetlere ev sahipliği yapan bir dünyayı anlamak için bunu bir tarih metodu olarak sunar.⁵⁹ Bu makalesinde önce dünya tarihinin ne olup olmadığını değerlendirir, ardından bölgelerarası tarihe yönelik disiplinlerdeki gelişimleri izler ve Batı merkezci tarih modeliyle gelen yanılısamalı bakışın ortadan kalkmaya başladığına dair kanaatlerini paylaşır.

1966 yılında, *New Collegiate Division* olarak adlandırılacak kolej bölümünün, yeniden yapılandırıldığı dönemin başında Hodgson yine Chicago için önemli bir rol üstlenir. Verdiği yapılandırma teklifinin taslağına göre *New Collegiate Division*, öğrencileri müfredat oluşturma ve reform sürecine dâhil edecek disiplinlerarası bir girişimdir.⁶⁰ Bu yeni bölümün temel yönü öğrencilerin bir Batılı, bir de Batılı olmayan medeniyeti derinlemesine incelemeleri ve farklı bölümlerden derslere katılan öğrencilerin disiplinlerarasılıkla bakış açılarını zenginleştirmeleri üzerine kurulur.⁶¹ İddiaya göre, bölüm birçok üyenin ortak katkısını içermesine rağmen, kuruluşunda belirgin şekilde Hodgson'ın izlerini taşır. Hodgson sadece kendi bölümü içinde sınırlı kalan bir akademisyen değildir. Örneğin Hodgson bu fakültenin Din Bölümü kadrosundayken, Hodgson'ın tasarladığı ve Kolej müfredatına koyduğu İslam Medeniyeti dersi Medeniyetler Çalışmaları programına bağlıdır.⁶² Yine de Hodgson bu süreçlerin getirilerinden tam anlamıyla mutmain olmaz. Bir yandan *New Collegiate Division*'ı içerden bir gözle eleştirirken diğer yandan radikal

⁵⁸ Paul Betts, “Humanity's New Heritage: Unesco and the Rewriting of World History*”, **Past & Present**, C.228, No:1, 2015, s. 249.

⁵⁹ Marshall G. S. Hodgson, “Hemispheric Interregional History as an Approach to World History”, **Journal of World History/Cahiers d'Histoire Mondiale/Cuadernos de Historia Mundial (UNESCO)**, C.1, No:3, 1954.

⁶⁰ Kiesling, The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson, 31.

⁶¹ A.g.e.

⁶² A.g.e.

eylemlerinden/planlarından bahseder.⁶³ *Committee on Social Thought*'un haddinden fazla edebî ve felsefî bir köşe veya klasikler köşesi hâline gelmemesi ve fildişi kuleden tek yönlü bakan entelektüel bakışı tedavülden kaldırmak için perspektifi geniş tutmaya gayret ettiğini ifade eder.⁶⁴ Ayrıca *New Collegiate Division*'ın da her yapı kadar çok yönlülük yaklaşımına karşı çıktığından bahsederek kurumu içerden bir gözle eleştirir.⁶⁵ Hodgson, disiplinlerarasılık iddialarındaki kurumlar için bu durumun ikircik barındırmasından duyduğu rahatsızlıkları bu dille sosyolog Flacks'e aktarır.⁶⁶ Hodgson, *Committee on Social Thought*'u da eleştirir. Nef'e gönderdiği başkanlıktan ayrılma talebini içeren mektubunda, gelişmiş hâliyle sosyal bilim dünyasının kurumda neredeyse hariç tutulduğundan, yeni anlamda bir "sosyal bilim adamı"na ihtiyaca rağmen kurumun uzmanlaşmış üslup geliştirme eğiliminden yakındır.⁶⁷ Ayrıca yetenekli bazı öğrencilerin, kurumun tek taraflılıkları yüzünden dışlandıklarını hissettiklerini ifade eder.⁶⁸

Chicago'da karşılaşılan bu değişimler, üniversitenin kurumsal anlamda yeni bölümlere ayrılması ve bazı bölümlerin de bilinçli olarak disiplinlerarasılığa açık şekilde düzenlenmesidir. Her ne kadar bu bölümler içindeki isimlerin uygulamalara yönelik eleştirileri mevcutsa da disiplinlerarası akışkanlık için kurum çapında bir gayret sarf edildiği ortadadır. Bu uygulamalar 1940 ve 1950'li yıllarda boş bir alan olan Orta Doğu çalışmaları⁶⁹ gibi yeni alanların oluşmasına imkân sağlar. 20. yüzyıl sonlarında Orta Doğu gibi karşılaştırmalı bölge çalışmaları, ABD'deki sosyal tarih ve tarihsel sosyoloji gibi yeni konulara yönelişlere sebep olur. Özellikle evrenselci ve Avrupa-merkezci bakışların eleştiriye tabi tutulduğu *Committee on Social Thought* çevresindeki tartışma kültürü, yeni bir tür tarihsel sosyoloji ve dünya tarihi anlayışını cesaretlendirir. Ayrıca öğrencisi William McNeill tarafından "insan toplumunun genel kalıplarını tıpkı benim gibi anlamaya çalışan"⁷⁰ bir hoca olarak tarif edilen, Sosyal

⁶³ A.g.e., 37. Hodgson'ın 23 Mart 1968 tarihli bu yazışması için bkz.: Box 9, Folder 8, Hodgson, Papers.

⁶⁴ Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 37.

⁶⁵ A.g.e.

⁶⁶ A.g.e.

⁶⁷ Box 5, Folder 2, Nef, Papers.

⁶⁸ Box 5, Folder 2, a.g.e.

⁶⁹ Martin Kramer, *Ivory Towers on Sand: The Failure of Middle Eastern Studies in America*, The Washington Institute for Near East Policy, 2001, s. 6.

⁷⁰ McNeill, *The Pursuit of Truth: A Historian's Memoir*, s. 22.

Bilimler Fakültesinin antropoloğu ve *Committee on Social Thought* kurucularından Robert Redfield liderliğinde Kùltürler Arası Çalışmalar (*Intercultural Studies*) Programı, interdisiplinerliğin Chicago'daki gelişiminde önemli bir rol oynar. Redfield bu program sayesinde, kùltürler arası karşılaştırmalar için metodolojiler geliştiren ve deneyen bir grup bölge çalışması uzmanı, antropolog, sosyolog ve tarihçiyi bir araya getirir.⁷¹

3.1.2. Dönemin Atmosferi

Hodgson'ın bir öğretim üyesi olarak etkin olmaya başladığı 1960'lar gündelik hayatın politizasyonuna sahne olan yıllardır. Toplumsal hareketler 1960'larda artık yalnızca sınıf mücadelesi olarak görölmekten çıkarak dünya ölçeğinde siyasal ve ideolojik yeni kutuplaşmalara işaret etmeye başlar.⁷² 1970'lerden itibaren bu tartışmalar kùltürel alandaki talepler üzerine temellenmeye başlar.⁷³ 1960'lardaki yeni taleplerle şekillenen hareketler, sosyolojide kaynak mobilizasyonu ve yeni toplumsal hareketler gibi yeni kuramların üretilmesine sebep olur. Kolektif eylem ve toplumsal değişim teorileri üzerinde bu dönemdeki hareketliliğin oldukça belirleyici etkisi vardır.⁷⁴ Sosyolojiyle dirsek temasında bulunan tarih gibi diğer sosyal bilimler için de bunun benzer etkilere yol açtığı söylenebilir. 1970'lerde sosyal hayatta politik ve özel alan ayrımının silikleştiği gözlemlenir.⁷⁵ Yeni hareketlerin köklerini yeni teorilerle açıklama çabası da disiplinleri birbiriyle irtibatlandırır.⁷⁶ Özellikle 1950 ve 1960'larda Kuzey Amerika'daki sosyal bilimler camiasını etkileyen işlevselcilige karşı Mills gibi çatışma teorisyenleri etkili olmaya başlar. Teorilerin ancak tarihsel bağlam içinde değerlendirilmesiyle anlam kazanabileceğinin üstünde durulur.⁷⁷ Hodgson gibi

⁷¹ Naumann, *Decentering World History: Marshall Hodgson and the UNESCO Project*, s. 83.

⁷² Gönül İçli, "Yeni Toplumsal Hareket Teorileri Üzerine Bir Değerlendirme", **Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, C.10, No:14, 2015, s. 421.

⁷³ A.g.e.

⁷⁴ Maree Gladwin, "The Theory and Politics of Contemporary Social Movements", **Politics**, C.14, No:2, 1994, s. 59.

⁷⁵ Claus Offe, "New Social Movements: Challenging the Boundaries of Institutional Politics", **Social Research**, C.52, No:4, 1985, ss. 817-818.

⁷⁶ Gladwin, "The Theory and Politics of Contemporary Social Movements", s. 59.

⁷⁷ A.g.e., 59-60.

akademisyenlerin akademi dışında bazı toplumsal hareketler içinde de yer alması, onun, ideolojik önyargılar barındırdığını düşündüğü klasik teorilere ve uygarlık çözümlemelerine karşı bir tutum belirlemesinde etkili olur. Yeni teorilerin şekillendiği bir disiplinden söz edilirken, aynı çatı altında diğer disiplinlerdeki meslektaşların bundan etkilenmeyeceğini düşünmek bir yanılgıdır.

Selefi Burke'ün işaret ettiği gibi, Hodgson'ın "tavizsiz Quakerlığının, onun yaşam tarzı ve ahlaki görüşlerine etkisi" olduğu kadar akademik çalışmalarına, çalışmak için seçtiği konulara da etkisi vardır.⁷⁸ Hodgson "*The Greatest Generation*"dan⁷⁹, sola meyyal siyasi görüşlere sahip modern bir Amerikalı ve bazen de tam bir ifadeyle "Liberteryen Sosyalist" olarak tanımlanır.⁸⁰ 1949'da bir doktora öğrencisiyken, eğitimle bağdaştırdığı sosyal ve politik değişimlerle ilgili bir proje için "Liberteryen Sosyalizm için Eğitim Üzerine"⁸¹ adlı bir makale yayımlar. Bu makalede, dünyayı kurtarma veya devrimin eğitim dışında hiçbir yolu olmadığına işaret eder.⁸² Hodgson, yaşamı boyunca açıkça savaş ve ayrımcılık karşıtı, vejeteryen bir aktivist olmuştur. Profesyonel hayatında da projeleri için onu ahlaki bir buyrukla motive eden şeyin bu aktivizm olduğunu kendi de beyan eder.⁸³ Zaman zaman toplumsal hareketlere olan desteğine örnek olarak *Mississippi Civil Rights*⁸⁴ yürüyüşlerine katılma isteğini çalışma arkadaşlarına mektuplarla iletir.⁸⁵ Aynı zamanlarda, hem siyahi hem beyaz Hristiyan pasifistlerin 1942'de birlikte kurduğu "*CORE Movement*"

⁷⁸ Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 3.

⁷⁹ *The Greatest Generation* tabiri, ABD'de özellikle 1900-1920 yılları arasında doğan, Büyük Buhran'ı yaşayan, bir kısmı İkinci Dünya Savaşı'nda savaşmak zorunda kalmış ve genelde "*Baby Boomer*" diye tabir edilen 1945-65 arası doğan neslin ebeveynleri olacak jenerasyonu işaret etmek için kullanılır.

⁸⁰ Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 4. Ayrıca Saul Bellow da Hodgson'ı bir liberal olarak anıyordu.

⁸¹ 9 Ağustos 1949 tarihli bu makalenin "*On Education for Libertarian Socialism*" isimli aslı için bkz.: Box 11, Folder 4, Hodgson, Papers.

⁸² Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 37.

⁸³ A.g.e.

⁸⁴ *Mississippi Civil Rights Movement* yani Mississippi İnsan Hakları Hareketi, 1950-60 yılları arasında bünyesinde farklı grupları barındırarak ABD'nin güneyinde başlayan, Birleşik Devletler Anayasasındaki Afro-Amerikanların "beyazlarla" eşitliğinin yasal olarak uygulanmasını talep eden bir toplumsal harekettir. Özellikle 1960'larda verilen desteklerin artmasıyla daha da büyümüş ve 1970'lere kadar oldukça aktif bir şekilde taleplerini dile getirmeye devam etmiştir. Bkz. "When Youth Protest: The Mississippi Civil Rights Movement, 1955-1970", Mississippi Department of Archives and History, 2001, Mississippi Historical Society, Erişim tarihi: 11/05/2022, (Çevrimiçi) <https://www.mshistorynow.mdah.ms.gov/issue/the-mississippi-civil-rights-movement-1955-1970-when-youth-protest>.

⁸⁵ Bellow, *To Jerusalem and Back: A Personal Account*, s. 109.

adıyla bilinen *Congress of Racial Equality*'nin⁸⁶ oturma eylemlerine katılarak bu hareketi destekler.⁸⁷ Orta yaşlarında bu coşkusu azalmış olsa da inançlarına bağlılığı azalmaz.⁸⁸ Neredeyse 20 sene sonra bile, 1968'de sosyolog Richard Flacks'e yazdığı bir mektupta aktivist bir gözle eğitim ve burs konularını tekrar ele alır.⁸⁹ Kimi isimlere göre Hodgson "bir Quaker ve liberaldi ancak insancıl duyguların adamı olmasına rağmen bazı meselelerin önemini anlamazdı".⁹⁰ Hodgson'ın, İsrail-Arap savaşından sonraki tepkisini işaret ederken bu ifadeleri kullanan Yahudi meslektaşısı Bellow'un niçin böyle düşündüğüne, onunla ilgili kısımda tekrar değinilecektir. Ancak özetle Hodgson, tarihsel gerçeklerin ahlaki nitelikler taşıdığı düşüncesiyle bazı meslektaşlarının görüşlerine katılmaz. Benzer şekilde onlar da Hodgson'ıninkine birtakım noktalarda ters düşer.

Karlı Chicago günlerinden birinde, odasında samimi bir muhabbet için bulunduğu meslektaşısı Reuben Smith'in Hodgson'a şakayla karışık "bugün Marksist gibi görünüyorsun Marshall" demesi üzerine, Hodgson ertesi gün çok sayıda manifestovari mektubu Smith'in kapısına sıkıştırır. Bu sayfalarda önce hangi sebeplerle Marksist olabileceğini anlatırken, ardından hangi sebeplerden Marksist olmasının mümkün olmayacağını açıklamaya çalışır.⁹¹ Kendini Marksist olarak tanımlamayan Hodgson, dönemi itibarıyla sol görüşe meyyal bir akademisyendir.

3.1.3. Akademideki Yönelimler

1950 ve 1960'lardaki modernleşme teorisyenlerinin yazıları ABD'deki siyaseti şekillendirdiği gibi akademiye de şekillendirir.⁹² Ülke genelinde yayılmaya başlayan bölümler için söz sahibi olmak ve kongre gibi faaliyetlerle bir birlik oluşturmak adına, 1966'da alanın liderleri tarafından *Middle East Studies Association of North America*

⁸⁶ "Chicago Irk Eşitliği Komitesi" olarak tercüme edilebilir. Bu toplumsal hareket hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Preston H. Smith II, "Congress of Racial Equality (CORE)", **The Encyclopedia of Chicago**, Chicago Historical Society, 2004, Erişim tarihi: 11/05/2022, (Çevrimiçi) <http://www.encyclopedia.chicagohistory.org/pages/327.html>

⁸⁷ Box 2, Folder 19, Hodgson, Papers.

⁸⁸ Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 37.

⁸⁹ A.g.e.

⁹⁰ Bellow, **To Jerusalem and Back: A Personal Account**, s. 109.

⁹¹ Burke III, *Reconsidering Marshall Hodgson*.

⁹² Kanlıdere, *Takdim: Dünya Tarihçiliği ve Marshall G. S. Hodgson*.

(MESA) kurulur. MESA, her türlü disiplinden katılımcıya açıktır.⁹³ Kramer, ABD'deki Orta Doğu Araştırmaları üzerine çalışmasında, o günlerde bu alanlarda söz sahibi olan isimlere, Arap kökenli ve Avrupa kökenli Amerikalılar ve yetişen öğrenciler olarak üç grupta değinir.⁹⁴

Arap kökenli grup altında ele alınan, MESA'nın kurucularından Philip Hitti, bu alana yön veren öncülerdendir. Lübnan doğumlu Hitti, 1944'te Princeton Üniversitesinin Doğu Dilleri ve Edebiyatı Bölüm Başkanıdır. 1947'de onun sayesinde Princeton Üniversitesi Yakın Doğu Çalışmaları Bölümü kurulur. Hitti ABD'de Doğu çalışmalarının *babası* olarak görülür.⁹⁵ Nitekim Princeton Üniversitesinde kurduğu bu araştırma geleneğini ülkede takip etmeyen Orta Doğu araştırmaları merkezi yok denecek kadar azdır.⁹⁶ Avrupa kökenli akademisyenlerde ise Harvard'ın bünyesine kattığı İngiliz araştırmacı Hamilton A. R. Gibb ile Chicago ve UCLA'ın önemli hocalarından Avusturyalı kültür tarihçisi Gustave von Grunebaum öne çıkar.⁹⁷ Üçüncü grup olarak ise bu isimlerin tedrisatından geçmiş sosyal bilimcilere işaret edilir. Bu gruptan önce çıkan isimler, 1962'den itibaren Princeton'ın Yakın Doğu Çalışmaları Başkanı olan sosyolog Morroe Berger ve Chicago'daki Doğu Dilleri Çalışmaları Merkezinin öncüsü olacak *Committee on Middle Eastern Studies*'in kurucusu olan, Berger ile aynı yıllarda yaşayan Leonard Binder'dır. Binder ile aynı dönemde çalışan ve onunla benzer şekilde komitelere başkanlık eden Hodgson da her ne kadar Kramer zikretmese de bu grup altında ele alınması gereken isimlerdendir.

Meşhur isimlerin eğittiği, üçüncü gruptaki sosyal bilimciler, hocalarının çalıştığı konuları ve görüşleri eleştirmeye başlayacak olanlardır. Örneğin Hodgson'ın eleştirerek belirttiği üzere, İslam Tarihi'ni çalışmak aslında Avrupalı oryantalistlerin büyük eserlerini çalışmak demektir.⁹⁸ Bu yüzden Hodgson çalışmalarına, alana yön veren önemli isimlerin hatalı yaklaşımlarını ele alarak başlar. Ayrıca, yaşadığı

⁹³ Kramer, *Ivory Towers on Sand: The Failure of Middle Eastern Studies in America*, s. 9.

⁹⁴ A.g.e.

⁹⁵ A.g.e., 9.

⁹⁶ A.g.e.

⁹⁷ A.g.e., 10.

⁹⁸ Richard W. Bulliet, "Reviewed Work: The Venture of Islam by Marshall G. S. Hodgson", *Journal of the American Oriental Society*, C.98, No:2, 1978, s. 157. Hodgson'ın bunu konferanslardan birinde bir yorumcuya cevap niteliğinde söylediği bilinmektedir.

dönemin büyük isimlerine ulaşmada zorlandığını da aktarır. Von Grunebaum'a bir komitede görev yapmak üzere davet edildiğini⁹⁹ haber verdiği bir mektubunda, sahadaki büyük isimlerin ulaşılabilir olmalarının ve -iletişimsizliklerini kastederek, bu tarzdaki- boykotlarının sebeplerini anlayamadığını sitemle aktarır.¹⁰⁰

Hodgson, oryantalist gelenekteki anakronizm eğilimine karşı çıkar. Uzak geçmişte yaşamış veya uzak ülkelerde yaşayan insanların önemli gördükleri şeylere ve fikirlere aşina olunmadığında, o insanların düşüncelerine nüfuz etmenin ve onları hakkıyla anlamının mümkün olmayacağını ifade eder.¹⁰¹ Edward Said'den¹⁰² daha evvelce Oryantalistlerin Avrupa-merkezciliğine “etnik merkezcilik” olarak değinir.¹⁰³ Bu hâkim bakışın yol açtığı sorunların yalnız tarih disiplini için değil sosyal bilimler için de aşılması gereken önemli meseleler olduğuna işaret eder.¹⁰⁴ Öte yandan Hodgson, kendi anlayışı ve arka planını da araştırma nesnesi olarak görür. Eleştiri kültürünün gerekliliğini eserlerinin başında muhakkak zikreder. Her okur, alışkın olmadığı düşünce tarzlarında düşünebilmek için kendi düşünme alışkanlıklarının farkında olmalıdır.¹⁰⁵ Yani bir araştırmacının çevresine, geleneklerine ve değerlerine dair farkındalığı araştırmanın metoduna dâhil edilmelidir. Bu anlayış, aynı zamanda bugün Pierre Bourdieu ile özdeşleştirilen düşünömsellik/refleksivite kavramlarıyla benzerlik taşır. Ancak Bourdieu'den önce Michigan Üniversitesi'nden sosyolog Charles Horton Cooley ve sosyal psikolojinin kurucularından Chicago

⁹⁹ *Social Science Research Council, American Council of Learned Societies*. SSRC, Orta Doğu araştırmalarının gelişiminde kilit rol oynayan dönemde Amerikan ulusal ilgilerinin arttığı yabancı bölgeleri belirlemek ve Amerikan üniversitelerinde bunlara yönelik araştırmalardaki tekniklerin gelişimini belirlemek üzere *Committee on World Area Research*'ü kurar. Bilginin örgütlenmesi ve akademik kaynakların tesisinin belirlenmesi ve yeni kavramsallaştırmaya muhalif olanlara karşı bir tavır belirlenmesi adına konferanslar düzenlenir. 1951'de SSRC'ye bağlı bir *Near and Middle East Committee* de bu sebeple kurulacaktır. Bkz. Lockman, **Hangi Ortadoğu?: Oryantalizm Siyaset Tarih**, s. 192.

¹⁰⁰ Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 13.

¹⁰¹ 14 Eylül 1963 tarihli bu yazışma için bkz.: Box 2, Folder 14, Hodgson, Papers.

¹⁰² Hodgson, **İslam'ın Serüveni: İslam'ın Klasik Çağı**, s. 21.

¹⁰³ (1935-2003) Kudüs doğumlu Hristiyan bir Arap olan, edebiyat eleştirmeni Profesör Edward Said, Princeton Üniversitesinden 1957'de lisans, Harvard Üniversitesinden önce 1960'ta yüksek lisans, sonra da 1964'te doktora derecelerini alır. 1963'te İngiliz Dili ve Karşılaştırmalı Edebiyat dersleri vererek akademi profesyonel kariyerine başlayan Said'in meşhur *Orientalism* adlı eseri 1978'de basılır. Bkz.: Edward W. Said, **Orientalism**, New York, Pantheon Books, 1978.

¹⁰⁴ Hodgson, **İslam'ın Serüveni: İslam'ın Klasik Çağı**, s. 95.

¹⁰⁵ A.g.e.

¹⁰⁶ A.g.e., 21.

Üniversitesinden George Herbert Mead de düşünürselliği kullanırlar. Kendi üzerine düşünme, kendini gerçekleştirme, engelleme ve sosyal benlik üzerine düşüncelerinde Cooley, benliğin doğuştan gelmediğine işaret eder. Ayna benlik adını verdiği bu teorisinde Cooley, insanların kendilerini diğer bireylerin gördükleri gibi görerek benliklerini oluşturdıkları sonucuna varır.¹⁰⁶ Herbert Mead ise pragmatist bir yaklaşımı ve sosyal davranışçılığı benimseyerek¹⁰⁷, sosyal bilimler araştırmalarındaki birey ve topluma dair nesnel ve öznellik tartışmalarında problemlere bakışın değişmesi gerektiğine işaret ederek sosyoloji ile psikoloji arasında temel ayrıma sebep olan toplum-birey ayrışmasının aşılmasına katkıda bulunur.¹⁰⁸ Ona göre, eylem ve düşüncenin çevreye adaptasyonla bağlantısı araştırmalarda göz önünde bulundurulmalıdır.¹⁰⁹ Bourdieu da düşünürselliği, sosyolojik araştırma pratiğinde zorunluluğuna inandığı yaklaşımlardan biri olarak sunar. Toplumsal dünyayı nesneleştirmek için önce nesneyle ilişkinin ne olduğunun bilinmesi gerektiğine dikkat çeker. Düşünürsellikte amaç, araştırmacının kendi kendini nesneleştirerek çözümleme nesnesiyle kontrolsüz ilişki kurmasını engellemektir.¹¹⁰ Çünkü görünürde bilimsel olan söylem, nesneden çok nesneyle olan ilişkiyi ortaya koyar.¹¹¹ Bu sebeplerle, bireysel ve toplumsal düşünürselliğin varlığı pozitivizmin hakimiyetine zarar veren bir gelişme olarak görülür.¹¹² Zira etkileşimin farkındalığı, öznelliğe ve çeşitliliğe vurgu yaparak nesnellik algısının değişkenliğini hatırlatır. Hodgson da nesnellik ve öznelliği sorgulayarak, bireyin toplumdaki yeri kadar toplumun bireyin benliği üzerine etkisine dair farkındalığının artırılması gerektiğini belirtir. Bu

¹⁰⁶ Charles Horton Cooley, **Human Nature and the Social Order**, New York, Charles Scribner's Sons, 1902.

¹⁰⁷ Morris, Charles W., **Works of George Herbert Mead: Mind, Self & Society from the Standpoint of a Social Behaviourist**, C.1, Chicago, The University of Chicago Press, 1962, s. 275.

¹⁰⁸ Emre Öztürk, "George Herbert Mead'in Sosyal Davranışçılık Devrimi: Sosyolojizm ve Psikolojizm Kısacasında Bir "İlişkisel Faillik" Denemesi", **Sosyoloji Araştırmaları Dergisi**, C.21, No:2, 2018, ss. 260-261.

¹⁰⁹ Jonathan H. Turner v.d., **Sosyolojik Teorinin Oluşumu**, Çev. Ümit Tatlıcan, Bursa, Sentez Yayıncılık, 2010, s. 465.

¹¹⁰ Pierre Bourdieu, Loic Wacquant, **Düşünürsel Bir Antropoloji Üzerine Cevaplar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 53.

¹¹¹ A.g.e. Ayrıca Bourdieu'nün diğer kavramları hakkında açıklayıcı bir yazı için bkz.: Nazlı Ökten, "Sosyolojide Pierre Bourdieu Etkisi", **Türkiye'de Çağdaş Sosyoloji Konuşmaları**, Eds. Hüseyin Etıl, Metin Demir, İstanbul, Küre Yayınları, 2018, ss. 261-303.

¹¹² Anthony Giddens, Philip W. Sutton, **Sosyolojide Temel Kavramlar**, Çev. Ali Esgin, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2014, s. 77.

yaklaşımıyla sosyoloji ve psikoloji disiplinlerinde kendinden önce Chicago ve çevre üniversitelerde oluşmaya başlayan tartışmalara benzer bir tutumla araştırma metodunu geliştirmeye gayret eder.

Savaş yıllarında ve sonrasında sosyal bilimler tartışmaları da Hodgson'ın görüşlerinin oluşmasında etkilidir. İslam'ın Serüveni'ne temel olacak medeniyet üzerine araştırmalara ağırlık verdiği, gerileme ve çökme paradigmalarını sorguladığı zamanlar, İkinci Dünya Savaşı sonrasına denk düşer.¹¹³ Marksizm'in eleştirel anlamda yeniden ele alındığı postkolonyal teoriler de bu zamanlarda oluşmaktadır. 1945-76 arasında Birleşmiş Milletlerin de öncülüğüyle, Burnett Tylor, J. B. Bury Oswald Spengler, H. G. Wells, Arnold J. Toynbee gibi isimlerle Küresel Tarih söylemi üretilmektedir.¹¹⁴ Bu söylemde *Committee on Social Thought* kurucularından Nef, modern zaman insanlarının aksine, modern öncesindeki insanların birbirlerine bu kadar uzak oldukları hâlde ne kadar çok ortaklık taşıdıklarını görmenin şaşırtıcı olduğunu ifade eder.¹¹⁵ Modern insanların da atalarından dolayı fazlasıyla ortaklık taşıdığı fark edilmelidir.¹¹⁶ Etkileşim ve ortaklıkları ayırt edebilme düşüncesi Hodgson'ın da küresel tarih düşüncesine kaynaklık eder.

Hodgson, bu dönemde akademide yükselen ilgi alanlarının farkındadır. Nef'e 1968'de yazdığı bir mektupta, ismi Orta Çağ Tasavvufu'ndan İslam Mistisizmi'ne dönüşen dersinin katılımcı sayısının tek haneli rakamlardan 35'e sıçradığını, “gerçi bugün mistisizm değil, tüm dinler ilgi çekiyor” diyerek hayretle aktarır.¹¹⁷ Von Grunebaum'la, Blachère, Massignon, Gibb gibi yazarların katkılarının tek tek değerlendirdiği mektuplaşmasında ise Kuzey, Batı Avrupa ve Kuzey Afrika'daki İslam çalışmalarındaki güncel eğilimler tartışılır. Von Grunebaum, her ne kadar

¹¹³ Paul Rich, “Civilisations in European and World History: A Reappraisal of the Ideas of Arnold Toynbee, Fernand Braudel and Marshall Hodgson”, **The European Legacy**, C.7, No:3, 2002.

¹¹⁴ Poul Duedahl, “Selling Mankind: UNESCO and the Invention of Global History, 1945-1976”, **Journal of World History**, C.22, No:1, 2011. Hodgson Birleşmiş Milletler için olumlu duygular besler. Hodgson'a göre eğer Birleşmiş Milletler, Britanya ve Fransa'dan ayrı hareket eden bir kurum olarak yoluna devam ederse Batı siyasetinin bir aracı olmaktan çıkacaktır. Birleşmiş Milletlerin bir alt kurumu olan UNESCO'nun da insanlığa dair kaygıların tartışıldığı, tüm siyasal ve kültürel ayrımların hariç tutulduğu, ortak bir kültürel bakışla toplumsal birliği destekleyen bir kurum olduğuna inanır. Bu açıklamalar için bkz. Hodgson, **İslam'ın Serüveni: Barut İmparatorlukları ve Modern Zamanlar**, s. 482.

¹¹⁵ John Nef, **Towards World Community**, Springer, 1968, s. 54.

¹¹⁶ A.g.e.

¹¹⁷ Box 5, Folder 2, Nef, Papers. Dersler *Medieval Sufism* ve *Islamic Mysticism* dersleridir.

Hodgson'ın eleştirdiği geleneğin yetiştirdiği bir oryantalist olsa da yeni eğilimleri takip edip bunları Hodgson'la istişare edecek kadar akademik tartışmaların içindedir. Von Grunebaum bu mektupta Fransız oryantalist Régis Blachère'den, İslam çalışmalarına sosyolojinin dâhil olmasına vesile olan isim olarak söz eder.¹¹⁸ Ayrıca, sistematik sosyolojik çalışmalarını Doğu çalışmaları ve tarihsel araştırmalara dâhil etmesinden dolayı da Harold Gibb'i takdir eder.¹¹⁹ Bu yazışmalar, 1950'li yıllarda ABD akademiasında tarih disiplininin ayrı tutulmaya çalışılan Doğu çalışmaları ve ilgili bölge çalışmaları için sosyolojik perspektifin yeni bir imkân olarak görülmeye başladığının işaretidir.

3.1.4. Sosyal Çevre

Hodgson'ın yazışma kültürü oldukça ilginçtir. Aynı kurumda olmalarına rağmen meslektaşları ve arkadaşlarıyla yazılı notlar ve mektuplar suretiyle bağlantı kurup çeşitli fikir telakkilerinde bulunurlar. Her ne kadar yalnız bir adam olduğu söylene de -bazen- itirazlarla dolu kişisel yazışmaları, Hodgson'ın bölüm politikasının kaprislerinden arınmış olma umuduyla dolu ve oldukça aktif bir adam olduğunu gösterir.¹²⁰ Dostları ve meslektaşları kadar öğrencilerinin de Hodgson'ın ölümünden sonra yayımlanan eserlerine yardımları dokunur.¹²¹ Bu açıdan, Hodgson'ın yalnız kaldığı söylenemez.

Doktora için dâhil olduğu *Committee on Social Thought*'un esnek yapısı ve diğer bölümlerle olan açık iletişimi sayesinde Hodgson, bir baba figürü gibi görüp yakınlığını ifade ettiği Von Grunebaum'la çalışma fırsatı yakalar.¹²² Bu tanışıklık onun tam da *Oriental Institute*¹²³ için yetiştirilen bir doktora adayı olmasına vesile olur.¹²⁴ 1953 ve 1956 yılları arasında Hodgson, Von Grunebaum'un Klâsik İslam Kültürü

¹¹⁸ Aralık 1952 ve Ocak 1953 tarihli bu yazışmalar için bkz. Box 106, Folder 5, Kiesling, Hanna Holborn Gray Special Collections Research Center Archival Notes: Hodgson Timeline.

¹¹⁹ Box 106, Folder 5, a.g.e.

¹²⁰ Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 2.

¹²¹ Hodgson, *İslam'ın Serüveni: İslam'ın Klasik Çağı*, s. 15.

¹²² Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 10. Doğrudan Hodgson'ın bu ifadesi için ise bkz.: Box 2, Folder 14, Hodgson, Papers.

¹²³ *Oriental*, Doğu olarak tercüme edilir. Dolayısıyla bu bölümü tam olarak Doğu Enstitüsü olarak çevirmek de mümkündür.

¹²⁴ Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 5.

üzerine araştırmalarında asistanlığını üstlenir ve *Committee on Social Thought*'ta okutman olarak görevlendirilir.¹²⁵ Viyanalı meşhur oryantalist¹²⁶ Von Grunebaum'un 1957'de Chicago Üniversitesinden UCLA'ye gitmek için ayrıldığı zamanlarda Hodgson da Chicago Üniversitesinde İslam Medeniyeti dersini vermeye başlar.¹²⁷

Hodgson 1955'te zihnindeki grupları açıkladığı “Von Grunebaum, Ben ve Benim Tarihim” adlı bir bildiri kaleme alır. Bu bildiride zihnindeki *Endişeliler* üçe ayrılır: Von Grunebaum “şanı arayanlar”ı ve “kültür grubu”nu, Hodgson ise “adalet grubu”nu temsil eder. Kültür grubunun “estetleri”, insan değerini kültürlü bireyde arar.¹²⁸ Hodgson'ın kendini içinde gördüğü adalet grubu ise kültür, kavrayış ve kendini ifade etmenin tümünün iyi şeyler olduğuna, ancak esas olanın bireysel ruh olduğuna dikkat çeker.¹²⁹ Her ne kadar doktora tez danışmanı ve o dönemdeki yol göstericisi olsa da bu kategorizasyonunda kendini Von Grunebaum'la ayrı gruplarda konumlandırması, onunla birtakım görüş farklılıkları olduğuna delalettir.

Özellikle Türkiye, İran ve Orta Asya coğrafyalarının tarihleri üzerine çalışmaları bulunan Chicago Üniversitesi Tarih Bölümünün emekli öğretim üyesi John E. Woods da Hodgson'ın yakın entelektüel çevresindedir. Chicago Üniversitesinde bir başka araştırma merkezi olan *Center for Middle Eastern Studies*'e¹³⁰ de çalışmalarıyla katkı sağlayan ve İslam Uygarlığı dersini veren Woods, 13. ve 18. yüzyıllarda yerleşik hayat ve göçebeliği konu bölge çalışmalarıyla bilinir. Cengiz Han ve Timur üzerine

¹²⁵ Kiesling, Hanna Holborn Gray Special Collections Research Center Archival Notes: Hodgson Timeline.

¹²⁶ Kiesling, The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson, s. 5.

¹²⁷ A.g.e.

¹²⁸ A.g.e., 35. 14 Temmuz 1955 tarihli bu yazısı için bkz.: Box 6, Folder 17, Hodgson, Papers.

¹²⁹ Kiesling, The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson, s. 35. Box 6, Folder 17, Hodgson, Papers.

¹³⁰ Hâlen faaliyet gösteren “Orta Doğu Çalışmaları Merkezi” 1965'te kurulur. “Fas'tan Kazakistan'a uzanan bölgeler” olarak çalışma alanlarını belirleyen Merkez, günümüzde lisans ve yüksek lisans eğitimi verir. Kendini disiplinlerarası çalışan bir kurum olarak sunan Merkezde, bu tezin yazıldığı tarihlerde doktora programı mevcut değildir. Merkezin eğitim amacı, akademik bir disiplinde yahut profesyonel bir alanda Orta Doğu'nun dilleri ve medeniyetleri hakkında sağlam bir temel kazandırmak olarak açıklanmıştır. 2022'de programın yürütücülüğünü aynı zamanda *Near Eastern Languages and Civilizations*/Yakın Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Programı üyesi Orit Bashkin üstlenmektedir. Bkz.: “About, Center for Middle Eastern Studies, The University of Chicago”, t.y., Erişim tarihi: 26/12/2021, (Çevrimiçi) <https://cmes.uchicago.edu/about>.

projeler yürütür. Woods, *İslam'ın Serüveni*'nin taslağında yer alan haritalar dâhil olmak üzere Hodgson'ın tüm haritalarını düzenlemiş ve yayıma hazırlamıştır.¹³¹

Bugün onun da ismiyle birlikte anılan *Committee on Social Thought*'un 1941'deki kurucularından¹³² John Ulric Nef, Chicago Üniversitesinde ekonomi tarihi profesörüdür. *Committee on Social Thought* kurulurken, *Center for Human Understanding*'in¹³³ on senelik kurucu Başkanıdır. Nef, diğer disiplinlerle bağlantılı olarak çalışmayı yeğler. Başkanlığını yürüttüğü kurumun ev sahipliğinde gerçekleştirilen konferanslarla literatüre kazandırdığı yayınlardan özellikle *Towards World Community* adlı eser, Hodgson'ın sosyal bilimcilikle ilgili düşüncelerinin de bir kısmını yansıtır.¹³⁴ Hodgson, doktora danışmanı Von Grunebaum'un oryantalist geleneğin ürünü olduğunu düşündüğü yaklaşımlarından ziyade, John Nef'in "Batı modernitesinin arazları" ile ilgili eleştirel görüşlerine kendini daha yakın hisseder.¹³⁵

Hodgson'ın hem kendinden genç meslektaş¹³⁶ hem de yakın arkadaşı olan Reuben Smith, Chicago Üniversitesine Paul Forand'ın İslam Medeniyeti dersindeki asistanlık görevini devralmak için gelir.¹³⁷ Hodgson'un ölümü ardından onun notlarını ve parçalar hâlinde olan *İslam'ın Serüveni*'ni 4 senelik bir çalışma sonucunda bütünleyerek Hodgson'ın çalışmalarına sahip çıkar.¹³⁸

İslam toplumu ve siyaset düşüncesi konularında çalışan Muhsin Mahdi de Hodgson'ın İslam çalışmalarını organize etmek için iş birliği hâlinde olduğu meslektaşlarından biridir. Yeni kurulacağı bilinen *Committee on Research in Africa*

¹³¹ Hodgson, *İslam'ın Serüveni: İslam'ın Klasik Çağı*, s. 17. Haritaların son hâlleri Wisconsin Üniversitesi Haritacılık Bölümü'nün katkılarıyla meydana getirilir.

¹³² Kurucu üyelerin diğerleri, ekonomist Frank Knight, antropolog Robert Redfield ve Chicago Üniversitesinin bilinen rektörlerinden Robert Maynard Hutchins'tir. Bkz. Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 5.

¹³³ Nef, *Papers*.

¹³⁴ Diğer eser de 1964 basımlı *Bridges of Human Understanding* adlı eseridir.

¹³⁵ Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 10.

Bu ifade, 11 Mart 2011'de, Kiesling'in, Reuben Smith ile yaptığı görüşme esnasında zikredilmiştir.

¹³⁶ Roderic H. Davison, "Reviewed Work: The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilization Vol. 3: The Gunpowder Empires and Modern Times", *History: Reviews of New Books*, C.3, No:8, 1975.

¹³⁷ Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 9.

¹³⁸ McNeill, *The Pursuit of Truth: A Historian's Memoir*, s. 72. Aynı zamanda Smith, Chicago Üniversitesindeki Kiesling'in Hodgson hakkındaki yüksek lisans tezinin hazırlanmasına yardımcı olur. Bu konu hakkında bkz. Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 4.

and the Near East için Hodgson ve Mahdi harekete geçecektir. Komite planlamaları için desteğe ihtiyaç duyulduğunda bu ikili için destek olunacağı sözü verilerek¹³⁹ Chicago’da bölge çalışmalarına destek sürdürülür. Mahdi ve Hodgson ise mevcut fonları kullanmada oldukça dikkatli davranarak programı şekillendirmeye gayret ederler.¹⁴⁰ Hodgson, zaman zaman eleştirdiği Muhsin Mahdi’yi tanımak için en iyi yolun onun İbn Haldun’un Tarih felsefesi üzerine yazdığı eseri okumak olduğuna işaret eder.¹⁴¹ Hodgson her ne kadar Mahdi’yle birlikte çalışsa da onu bazı noktalardan eleştirir. Hodgson, Mahdi’nin Hristiyanlık ve Müslümanlık üzerine okutmak için seçtiği metinleri birbiriyle örtüştüremez ve Orta Dönem filozoflarının bir kısmını göz ardı etmesinden dolayı Mahdi’nin yaklaşımını yetersiz görür.¹⁴²

Her ne kadar meslektaşlarını eleştirdiği yönler olsa da Hodgson, Chicago Üniversitesinde bir siyaset bilimci Leonard Binder ve Muhsin Mahdi’nin İslam’ın toplumsal ve siyasi meselelerine olan ilgilerinden memnundur. Hodgson, kendini de dâhil ettiği “bu üçlü takım”ın, yirmi yıl içinde neleri başaracaklarını düşlediklerinden bahseder.¹⁴³ Hodgson, bölgelerin modern sosyopolitik meseleleri ve kurumların evrimi üzerine çalışan Leonard Binder gibi düşünürlerle, kendi geleneğinden gelenlerin fikir alışverişini kolaylaştıracağını düşünür.¹⁴⁴ Binder’ın siyaset bilimciliğinde kurama yönelen tarafını örnek gösterir. Bu işareti, diğer disiplinlerdeki akademisyenlerin de Binder’la eşit derecede sağlam bir metodolojik kavrayışa sahip olmaları gerektiği konusunda bir uyarı niteliğindedir.¹⁴⁵ Çalıştığı kurumlar dikkate alındığında Hodgson, geleneksel tarzda yetişmiş filologlara yani Doğu Dilleri bölümündekilere kendini oldukça mesafeli görür. Binder gibi modernist sosyal

¹³⁹ Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 11. Bu ifadeler Hodgson’ın Von Grunebaum’a yazmış olduğu notta okunabilmektedir.

¹⁴⁰ 11 Mart 1961 tarihli bu mektup için bkz.: Box 2, Folder 14, Hodgson, Papers.

¹⁴¹ Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 11.

¹⁴² 11 Mart 1961 tarihli bu mektup için bkz.: Box 2, Folder 14, Hodgson, Papers.

¹⁴³ Hodgson, *İslam’ın Serüveni: İslam’ın Klasik Çağı*, s. 608.

¹⁴⁴ A.g.e., 607.

¹⁴⁵ Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 11. Bu konuşma, 5 Ekim 1960’ta, Hodgson ile Chicago Üniversitesinde Coğrafya profesörü olan Chauncy D. Harris arasında geçmiştir. Bu belgeler için bkz.: Box 3, Folder 11, Nef, Papers.

¹⁴⁶ Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 4.

¹⁴⁷ A.g.e.

bilimcilerle iş birliğinin İslam araştırmalarında bir değişim meydana getireceğine inanır.¹⁴⁶

Chicago Üniversitesinde bir başka antropolog olan Milton Singer'ın da Hodgson'la uzun süreli bir iletişimi vardır.¹⁴⁷ Hodgson'ın, evvelde bahsedilen Kültürel Çalışmalar programında vereceği İslam Medeniyeti dersini nasıl şekillendirdiği, Singer başta olmak üzere diğer fakülte üyeleriyle gerçekleştirdiği istişarelerden anlaşılır. 1955 senesinde eğitim anlayışını yansıtan bir istişaresinde Hodgson, “birbiriyle iletişime geçmekten aciz profesörlerin altı ila dokuz ayrı ders verdiği mevcut sistem”den duyduğu rahatsızlığı ifade eder.¹⁴⁸ Derslerde, yaşayan bir bütün olarak kültürün uyum içinde sunulması gerektiğini düşünür.¹⁴⁹ Her medeniyetin tek bir eğitmen tarafından yahut farklı disiplinleri ve metotları yansıtmaları için birbiriyle iletişim kurabilen insanlar tarafından verilmesi gerektiğine inanır.¹⁵⁰

Chicago Üniversitesinde Hodgson'la aynı dönemde çalışan, Hodgson'dan biraz daha büyükçe olan meslektaşlardan biri de William Hardy McNeill'dir. 1917 Kanada doğumlu McNeill'in babası Hristiyan kilisesinin Orta Çağ tarihçisidir. Bu sebeple McNeill üniversite dönemi öncesinde dindar bir aile geleneğiyle yetişmiştir. Doktoraya Cornell Üniversitesinde 1939'da başlayan ancak “entelektüel anlayışını iki kanaldan besleyerek genişletmek” isteyen McNeill, Chicago Üniversitesine geçiş yapar. McNeill, Chicago'nun ülkedeki en iyi eğitim merkezi olduğuna inanır.¹⁵¹ Bu mekânın gerçeğin peşinden gitme isteğini ve dünya üzerine anlayışını güçlendirdiğini belirtir.¹⁵² Chicago Üniversitesinde *Committee on the History of Culture* programına devam ederek 1939'da yüksek lisansa derecesini alır. Tezinde ise Herodot ve Tukidides'in tarihçiliklerini değerlendirir.¹⁵³ Aynı üniversitenin, 40 sene boyunca görev yapacağı kadrosuna 1947'de dâhil olarak, Chicago Üniversitesinin Batı Medeniyetleri Tarihi dersini planlar.

¹⁴⁶ A.g.e., 11-12.

¹⁴⁷ A.g.e., 7.

¹⁴⁸ A.g.e., 8.

¹⁴⁹ A.g.e.

¹⁵⁰ A.g.e.

¹⁵¹ McNeill, *The Pursuit of Truth: A Historian's Memoir*, ss. 10-12.

¹⁵² A.g.e.

¹⁵³ A.g.e., 26.

McNeill, 1951-52 yıllarında Arnold Toynbee'nin nezaretinde çalışmak üzere İngiltere'ye davet edilir. Ancak, Toynbee'nin *cyclicalism* (döngüsellik yahut çevrimsellik) teorisindeki (ve onun da etkilendiği Spengler'in kötümser teorisindeki) eksiklikleri fark eder. Eseri *The Rise of the West*'te, dönemi ve öncesindeki tarihçilik anlayışını, Toynbee'yi de dâhil ederek eleştirir.¹⁵⁴ McNeill'in bilimsel kaynakların eleştirisinin yalnızca kaynak transkripsiyonu yahut özeti olarak görülmesine karşı çıkar. Amacını, "tarihsel gerçekliği yakalamak" ifadesiyle dile getirerek, *holistik* (bütünsel) bir tarih yazmak için dünya tarihine yönelir.¹⁵⁵

McNeill, Hodgson'dan, "benden birkaç yaş daha genç olan *Oriental Institute*'teki İslam araştırmacısı, Grunebaum'un öğrencisi ve Chicago'da omuz omuza verdiğim meslektaşlarımın en önemlisi" diyerek söz eder.¹⁵⁶ Sosyal Bilimler Binasındaki komşusu ve ara ara da koridorda karşılaştığı Hodgson'la, onun yeni açılacak dersini vermeye başladığı zamanlarda tanışır.¹⁵⁷ Hodgson'ın dünya tarihiyle ilgili bir makalesinin basıldığından haberi vardır. Ancak onun asıl emelinin "gerçek bir dünya tarihi" yazmak olduğundan haberdar değildir. Hodgson'ın bunu kendisiyle hiç paylaşmadığından ve ancak ölümünden sonra onun bu çalışmasından haberdar olduğundan bahseder.¹⁵⁸ Aynı binada yaşamalarına rağmen kısıtlı bir meslektaşlık hukuku gözetken bu iki isimden McNeill, Hodgson'la aynı okul ve aynı dönemde, aynı emelleri paylaşmanın garip bir tesadüf olduğunu düşünür.¹⁵⁹ Hodgson'ın bir tanrı inancına sahip olduğunu, kendininse olmadığından bahseden McNeill, bu farklılığı Hodgson'la aralarında bir bariyer olarak görür. McNeill, Hodgson'la birbirleri hakkındaki eleştirileri de anılarında sıralar. Hodgson'ın diğer dillerden yapılan transliterasyonlar konusunda oldukça "doğrucu" bir tavır takındığını ancak kendisinin Hodgson kadar titizlenmediğini anlatır.¹⁶⁰ "Belki de ondan evvel davranarak bir dünya tarihi kitabı yazdığım için dertlenmiştir" diyerek Hodgson'ın yazımını acemice

¹⁵⁴ A.g.e., 26-32.

¹⁵⁵ A.g.e.

¹⁵⁶ A.g.e., 71.

¹⁵⁷ A.g.e. *İslam'ın Serüveni*, bu ders için hazırlanmaktaydı.

¹⁵⁸ A.g.e.

¹⁵⁹ A.g.e., 73.

¹⁶⁰ A.g.e., 72.

bulduğunu ifade eder.¹⁶¹ Hodgson ise McNeill'in *The Rise of the West* (Batı'nın Yükselişi) adlı eserini "gerçek anlamda yazılmış ilk dünya tarihi" olarak değerlendirirken, "gerekli felsefi ve coğrafi temellerden yoksun" bulur.¹⁶² Okulda McNeill'in eserini okuyan iki kişiden biri olan Hodgson'un danışmanı Von Grunebaum da McNeill'ı, sadece Batı dillerini bildiği ve diğer bölgelerin tarihleri için ikincil literatüre bağımlı bulunduğu için eleştirir.¹⁶³

McNeill, koridorda Hodgson'la gerçekleşen ayaküstü sohbetlerinin birinin tartışmaya evrilmesiyle Hodgson'ın aniden "öğle aramdayım ve seninle tartışmaktansa Türkçe öğrenmeye çalışırım" diyerek konuşmadan ayrıldığını anlatır.¹⁶⁴ McNeill, tezini çürütemeyeceğini anladığı an Hodgson'ın tartışmadan kaçtığını düşünür.¹⁶⁵ "Bölgeler ve Kültürler Arası Karşılaştırmalı İlişkiler" adıyla düzenlenen toplantılarda, Hodgson ve McNeill arasında evrenselci ve Avrupa-merkezli yaklaşımların nasıl üstesinden gelineceği konusunda canlı ve istikrarlı tartışmalar döner.¹⁶⁶ McNeill Hodgson'la 15. ve 16. yüzyıllardaki *Barut İmparatorlukları* üzerine gerçekleşen günlük bir sohbette, meşhur olan Hodgson'ın bu terimini o zaman ilk defa duyduğunu dile getirir.¹⁶⁷ McNeill, hemen benimsediği bu ifadenin, bu sohbet esnasında ortaya çıkmış olabileceğini düşünür. McNeill'e göre eğer Hodgson'a bir borcu olacaksa o da bu terimdir.¹⁶⁸

Meslektaşına "Bill" diyerek seslenmeyi tercih eden Hodgson'ın, tartışmalı da olsa McNeill'la birbirlerinden beslendikleri bir ilişkisi vardır. McNeill, Hodgson'a

¹⁶¹ A.g.e.

¹⁶² Marshall G. S. Hodgson, **Rethinking World History: Essays on Europe, Islam and World History**, Ed. Edmund Burke III, Cambridge, New York, Cambridge University Press, 1993, ss. 92-93. Bu anıdan McNeill kendi otobiyografik eserinde de "Burke sağ olsun, Hodgson'ın notlarından, kitabım hakkında böyle düşündüğünü şimdi biliyorum. Ancak eğer ölmeseydi, kendi dünya tarihinin nasıl olacağını ve bir miktar haklı olduğu suçlamaların bir kısmını savabileceğim, oğlum J. R. McNeill'la yazdığım *The Human Web* adlı eserimi okusaydı ne düşüneceğini merak ediyorum" diyerek Hodgson'ın görüşlerini önemseydiğini tekrar ifade etmiştir. Bu düşünceler için bkz.: McNeill, **The Pursuit of Truth: A Historian's Memoir**, ss. 72-73.

¹⁶³ McNeill, **The Pursuit of Truth: A Historian's Memoir**, s. 72.

¹⁶⁴ A.g.e., 71-72. Bu tartışmanın konusu ise McNeill'in aktardığına göre, Ekber Şah'ın Hindistan'daki dinî politikalarının, çatışan Safevî ve Osmanlı İslam biçimleri arasında durmak için tasarlanıp tasarlanmadığıydı.

¹⁶⁵ A.g.e.

¹⁶⁶ Naumann, *Decentering World History: Marshall Hodgson and the UNESCO Project*, s. 83.

¹⁶⁷ McNeill, **The Pursuit of Truth: A Historian's Memoir**, ss. 71-72.

¹⁶⁸ A.g.e.

göre kendini daha iddialı görür. Hodgson'ın dünya tarihi tamamlansa bile kendi dünya tarihini gölgede bırakamayacağını iddia eder.¹⁶⁹ Yine de “belki de felsefe alanında Platon ve Aristoteles'in entelektüel öncülükleri gibi, biz de dünya tarihinin öncüleriyizdir¹⁷⁰ diyerek Hodgson'la ortak ilgi alanlarına sahip bir meslektaşlıktan memnuniyet duyduğunu ifade eder.

Bir başka *Committee on Social Thought* üyesi sosyolog Edward Shils ise Hodgson'ın anlaşılamadığı profesörlerden biridir. Hodgson, Shils'in öğrencilere antipatik yaklaştığını, bir öğrenciyi Komiteden başka gelecek vaat eden yerlere yönlendirdiğini bildirir.¹⁷¹ Shils'in Komitenin ihtiyaçlarını karşılayamadığından söz ederek, antropolog Clifford Geertz ve Lloyd Fallers'tan *Committee on Social Thought* kadrosuna dâhil etmek üzere yeni bir antropolog önermelerini ister.¹⁷² Shils'in ismini duyan sosyologların onunla aynı komitede yer almak istemeyeceğini düşünür. “Doğrusunu söylemek gerekirse, Bay Shils ile kendimi hiç rahat hissetmedim, onunla konuşmak bile zor. Benimle randevulaşmayı reddediyor. Kampüste bir o yana bir bu yana koşuyorum ve müsait vaktimde de o müsait olmuyor. Karşılaştığımızda komitenin sorunları hakkında uzun uzadıya nutuk atıyor ancak onu zorla bir toplantıya götürdüğümde komiteyle ilgili şeylerden bahsetmiyor”¹⁷³ diyerek aralarındaki iletişimsizliği dile getirir.

Committee on Social Thought üyelerinden biri olan yazar Saul Bellow da Hodgson'ın anlaşılamadığı bir diğer isimdir.¹⁷⁴ Bellow, Hodgson'ın anlaşılması zor kişiliğine değinir ancak *İslam'ın Serüveni*'nden “oldukça olumlu eleştiriler alan, benim de bu sıralar satın almayı düşündüğüm eser” diyerek söz eder.¹⁷⁵ Bellow hatıralarında, Hodgson'la Sosyal Bilimler Binasının beşinci katında karşılaşp

¹⁶⁹ A.g.e., 73.

¹⁷⁰ A.g.e.

¹⁷¹ 27 Mart 1968 tarihli Nef'e gönderilen bu mektup için bkz.: Box 5, Folder 2, Nef, Papers.

¹⁷² Box 5, Folder 2, a.g.e.

¹⁷³ A.g.e., 55.

¹⁷⁴ Bellow, Bellow, *Cloudy Yearnings* - Saul Bellow, s. 1. Bellow, 9 yaşındayken Chicago'ya taşınır, 17 yaşındayken Chicago Üniversitesinde öğrenim görmeye başlar. 1935'te Northwestern Üniversitesine geçiş yapıp, kalan 2 senelik öğrenimi tamamlayarak sosyoloji bölümünden mezun olur. Hayatının bazı dönemlerinde NYU, Princeton ve Minnesota gibi farklı üniversitelerde akademisyenlik yaptıysa da Edward Shils ve J. U. Nef'in tavsiyesiyle *Committee on Social Thought*'ta profesörlük yapmak için Chicago'ya geri döner. Yazdığı romanlarla kazandığı çok sayıda ödülün yanı sıra, 1976'da Pulitzer ve Nobel ödüllerine de layık görülür.

¹⁷⁵ Bellow, *To Jerusalem and Back: A Personal Account*, s. 108.

konuşuklarını, Hodgson'ı ara sıra evinde ziyaret ettiğinden bahseder.¹⁷⁶ Hodgson'ın hasta ikizleriyle ilgilenmesi sebebiyle çalışma hayatında stresli günler geçirdiğine şahit olduğundan söz eder.¹⁷⁷ Bellow'un değindiği bu arkadaşlık ilişkisi aksine Hodgson, Shils ile ilgili problemlerini aktardığı mektupta, Bellow'a da benzer şekilde değinir: "Bay Bellow'un bir hatası olmasa da ona yaklaşmak için doğru kişiliğe sahipmişim gibi görünmüyorum. Ne zaman onu ziyaret için bir saat belirlesem, zamanı geldiğinde görüşmemiz imkânsız hâle geliyor. Görüşebildiğimizde ise dilim tutuluyor. Komitenin diğer üyeleriyle daha rahat olduğum doğru ama yine de (kafası) sıkça karışan bir tip değilim açıkçası".¹⁷⁸ Bellow Hodgson'ı, "en tuhaf, en mutsuz, en ilginç *Quaker* ve bir o kadar da büyüleyici, bilgiç tavırlı, ciddi bir kişi"¹⁷⁹ olarak tanımlar. Bellow'un "dostane olmayan tavırları" Hodgson'un çalışma konuları ve İslam'a ilgisiyle alakalıdır. Bir Yahudi olan Bellow, "bu pasifist akademisyenin Siyonizm'e en ufak bir ilgisi yokken, militan İslam'a neden âşık olduğunu anlamlandıramadığını" ifade eder.¹⁸⁰ Aynı zamanda Bellow, Hodgson'ın İslam'a ilgi ve bilgisini romantik bularak, tıpkı Hodgson'ın da düşündüğü gibi bu konuda onu anlamadığını belirtir.¹⁸¹ Bellow, 1967 savaşı¹⁸² sonrasında Hodgson'ın kendisine "Siz Yahudiler, Arap topraklarında işiniz yok!" diye sesini yükselttiğini ve tartışmanın sıcaklığıyla "saçma" sözler söylediğini aktarır. Ayrıca, Hodgson'la bu konuların tartışılmaması gerektiğini, Hodgson'ın tam bir Arap yanlısı olduğunu ve İsrail'in Yahudiler için önemini anlayamayacağını ifade eder.¹⁸³ Bellow, Hodgson'ın Arap tarihini bildiğinden, Orta Doğu'ya yönelik cahilce olduğunu düşündüğü herhangi bir Batılı siyasi düşünce emaresiyle çılgına döndüğünü aktarır.¹⁸⁴ Ancak Hodgson'ın Yahudi tarihini iyi bilmediğini iddia eder.¹⁸⁵ Bellow ise hem İsrail hem de Arap tarihini iyi bildiğine

¹⁷⁶ A.g.e., 108-109.

¹⁷⁷ A.g.e.

¹⁷⁸ Box 5, Folder 2, Nef, Papers.

¹⁷⁹ Bellow, **To Jerusalem and Back: A Personal Account**, s. 109.

¹⁸⁰ A.g.e., 108.

¹⁸¹ A.g.e., 109.

¹⁸² Kastedilen savaş, 5 Haziran'da başlayan ve ismiyle müsemma Altı Gün Savaşları'dır. İsrail'in Arap ülkeleriyle karşı karşıya geldiği bu savaş sonucunda İsrail karşısında Mısır, Suriye ve Ürdün büyük toprak kayıpları yaşar. Bugünkü yayılmacı politikasının gelişmesine sebep olacak surette, sınırlarını dört kat daha genişleten İsrail, o tarihlerden itibaren çok sayıda Filistinlinin göçüne sebep olmuştur.

¹⁸³ Bellow, **To Jerusalem and Back: A Personal Account**, s. 109.

¹⁸⁴ A.g.e.

¹⁸⁵ A.g.e.

inanarak, neredeyse hiçbir ulus-devletin şiddet yahut haksızlık olmadan kurulmadığını ileri sürer.¹⁸⁶ Bu konuda Hodgson'ın görüşlerini de küçümser.¹⁸⁷

Hodgson'ın bağlantılı olduğu bir diğer isim Fransız bilgin Louis Massignon'dur. Onun hakkında kısa bir makalesi de bulunan Hodgson¹⁸⁸, Hristiyanlık ve İslam arasında birtakım karşılaştırmalar yaparken yer yer Massignon'un görüşlerinden faydalanır.¹⁸⁹ Muhammed İkbâl, Reşid Rıza, Henri Corbin ve Seyyid Hüseyin Nasr gibi düşünürlerle etkileşim içinde olan Massignon, toplumsal ve siyasi meselelerin dinî boyutlarıyla ilgilenir.¹⁹⁰ Ayrıca İslam'ı İbrahimî dinlerden biri olarak görerek Hristiyanlık ve Müslümanlık arasında benzerlikler bulur.¹⁹¹ Hodgson'ın da İslam'a karşı beslediği saygı ve (s)empatinin, onun çalışma ve düşüncelerinde mihenk taşı olan iki isimden, Massignon ve Woolman'dan kaynaklandığı ifade edilir.¹⁹² Muhammed Eyyub'un ifadesiyle, Hodgson'ın "camiye girmeden önce ayakkabılarını çıkarmaya gayret etmesi" onu diğer sözde nesnel çalışmalardan ayırır.¹⁹³ Mutlak nesnellik iddiası olmayan Hodgson, çalışmalarında duyarlı ve saygılı bir bakışla ilmi temellendirmeye gayret eder. Burke III, Massignon'un *The Crucible of Compassion* kitabına dolaylı yoldan atıf yaparak, Hodgson'ın psikososyolojik "şefkat ve sevecenlikle yaklaşma ilmi"ni Massignon'dan aldığını hatırlatır.¹⁹⁴ Hodgson'ın etkilendiği bir diğer isim olan Quaker John Woolman da, Hodgson'ın niyetini anlamada önemli bir kılavuzdur.¹⁹⁵ Woolman'ın Quaker vicdanının izleri Hodgson'ın çalışmalarında takip edilebilir.¹⁹⁶ Hodgson, Woolman'ın "insanlığı evrensel kardeşlikten başka türlü algılamak, ihsan ve inayetleri bir ulusa özgü kılıp diğerlerini dışlar şekilde düşünmek kavrayıştaki bir karanlığı açıkça işaret eder" atfıyla eserine

¹⁸⁶ A.g.e.

¹⁸⁷ A.g.e.

¹⁸⁸ Marshall G. S. Hodgson, "Louis Massignon", *History of Religions*, C.3, No:1, 1963.

¹⁸⁹ Hodgson, *İslam'ın Serüveni: İslam'ın Klasik Çağı*.

¹⁹⁰ Faruk Bilici, "Massignon, Louis", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2003, Erişim tarihi: 14/11/2022, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/massignon-louis>

¹⁹¹ A.g.e.

¹⁹² Burke III, Sonuç: Dünya Tarihi Açısından İslam Tarihi Marshall G. S. Hodgson ve İslam'ın Serüveni, ss. 465-466.

¹⁹³ A.g.e., 466.

¹⁹⁴ A.g.e.

¹⁹⁵ Hodgson, *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler*, s. 366.

¹⁹⁶ Burke III, Sonuç: Dünya Tarihi Açısından İslam Tarihi Marshall G. S. Hodgson ve İslam'ın Serüveni, s. 468.

başlar.¹⁹⁷ Hodgson bu görüşü adeta kalkan kılarak ve Batılı akademisyenlerin İslam’a dair yazılarını şekillendiren kendini beğenmiş Avrupa-merkezciliği hedef alarak savaş meydanına çıkar.¹⁹⁸

3.2. Arda Kalanlar ile Hodgson

3.2.1. Nasıl Bilirlerdi: Hodgson Hakkında Yazılanlar

Hodgson’ın eserlerini vermeye başladığı yıllarda Şarkiyatçılığa hem mesleğin içinden hem de dışından çeşitli eleştiriler mevcuttur.¹⁹⁹ Yazıları üzerine yapılan değerlendirmeler onu tek bir açıdan değil, dilinden kapsayıcılığına, çeşitli noktalarda metodolojik sıkıntılarına değinerek ele alır.

Hodgson, tarihçiliğinin kapsayıcılığı hususunda çeşitli şekillerde eleştirilir. William Popper 1956 yılında, Hodgson’ın Nizârî İsmailîleri konu edindiği 1951 tarihli doktora tezinin 1955 yılındaki kitaplaştırılmış hâlini inceler. Onun, var olan kaynakları dikkatle incelemesinin yanında, o zamana dek kullanılmayan kaynakları çalışmasına dâhil edebilmesinden övgüyle söz eder.²⁰⁰ Çalışmaya dâhil edilen haritalar, soyağaçları, kronolojik tablolar ve biyografik atıflarla eserin daha zengin ve kapsamlı hâle getirmesi takdire şayandır.²⁰¹ Hodgson’ı değerlendiren bir diğer isim Stern, eserin kaynak zenginliği açısından İsmailî çalışmalarında o ana dek benzerine rastlanmayacak bir konumda olduğuna işaret eder.²⁰² Dolayısıyla, literatürde başvurulacak temel bir çalışma hâline gelmiştir.²⁰³ Çalışmanın kapsayıcılığı konusunda Arthur Jeffery, Popper ve Stern ile aynı görüşte değildir. Hodgson’dan önce aynı alanda eserler veren Ivanow, Strothmann ve Bernard Lewis gibi çokça isim vardır. Bu alandaki tüm çabalara rağmen eksik olan şey bu konunun akademik

¹⁹⁷ A.g.e., 467.

¹⁹⁸ A.g.e.

¹⁹⁹ Hodgson, **Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler**, s. 461.

²⁰⁰ William Popper, “Reviewed Work: The Order of Assassins by Marshall G. S. Hodgson”, **Middle East Journal**, C.10, No:3, 1956, s. 316.

²⁰¹ A.g.e.

²⁰² S. M. Stern, “Reviewed Work: The Order of Assassins, the Struggle of the Early Nizârî Ismâ’îlis against the Islamic World by G. S. Hodgson”, **Oriens**, C.11, No:1/2, 1958, s. 280.

²⁰³ A.g.e.

anlamda yeterince ilgi görmemesidir. Jeffery, Hodgson'ın başarısını, efsanelere konu olan bir grupta ilgi çekmesine bağlar. Jeffery'nin kapsayıcı olmadığını düşündüğü bu çalışma ise İslam tarihinde sadece “bir kıymık” olarak kalacak kadar küçük bir topluluğu temsil eden İsmailîlerin sadece bir dönemini yansıtır.²⁰⁴ Yine de Hodgson'ın bu çabası memnuniyetle karşılanmalıdır.²⁰⁵

Richard Bulliet, 1978 tarihli *The Venture of Islam* için kaleme aldığı yazısında benzer hususlardan Hodgson'ı değerlendirir. Hodgson'ın bu 3 ciltlik çalışmasının benzer konudaki çalışmalardan ayıran şeyin “kapsamlılık ve denge” olduğundan söz eder.²⁰⁶ Ancak kapsamlılık övgüsünün yanında Hodgson'ın bir dünya tarihi yazma iddiası, Bulliet'a göre bazı veçhelerden problem taşır. Bulliet, Hodgson'ın belirli dönemleri daha detaylı yazabildiğini ancak Tarım Çağı (*Agrarian Age*) ve Eksen Çağı (*Axial Age*) gibi birtakım devirleri, önemlerini sorgulatacak şekilde neredeyse kabataslak bıraktığını söyler.²⁰⁷ Bu sebeple Hodgson'ın literatürdeki son tartışmaları yansıtmayı yansıtamadığı meçhuldür.²⁰⁸

Hodgson tarihçiliği hususunda da değerlendirilir. Entelektüel tarihçilikte genelde göz ardı edilmeye yatkın olan ekonomik ve sosyal konulara ve problemlere değinir.²⁰⁹ Bulliet gibi sosyal ve ekonomik konuları temel alan bir tarihçinin buna işaret etmesi, başka tarihçilik türlerindeki eğilimleri yahut eksiklikleri görmek için önemlidir. Bulliet, siyasi tarihçilerin Hodgson'ın araştırma tarzını detaylı bulmayacaklarını ve yetersiz görebileceklerini, çünkü onların ayrıntılara boğulmakla zehirlendiklerini ima eder.²¹⁰ Bu sebeple, Hodgson'ın tarihçilik tarzı “sosyal, ekonomik, siyasi yahut entelektüel tarihçilik” olarak tek bir sıfatla tanımlanamaz. Hodgson bunlardan birine daha yatkın olsa da her birinden beslenerek en uygun metotla eserlerini oluşturmaya gayret eder. Burke III, Hodgson'ın *İslam'ın Serüveni*'nin kapsayıcılığı ve karmaşık analiz şemasından dolayı, kısa bir

²⁰⁴ Arthur Jeffery, “Reviewed Work: The Order of the Assassins: The Struggle of the Early Nizârî Ismâ‘îlîs against the Islamic World”, **The Journal of Religion**, C.37, No:2, 1957.

²⁰⁵ A.g.e.

²⁰⁶ Bulliet, “Reviewed Work: The Venture of Islam by Marshall G. S. Hodgson”, s. 157.

²⁰⁷ A.g.e., 158.

²⁰⁸ A.g.e.

²⁰⁹ A.g.e., 157.

²¹⁰ A.g.e.

değerlendirme yazısıyla eserin hakkıyla değerlendirilemeyeceğini ifade eder.²¹¹ Burke III'e göre, bazı sosyal bilimciler materyallere, bazıları ise kültüre önem verir. Hodgson'ın eserlerini etkileyici kılan şey, düşünme şeklinde bu ikisinin de var olmasıdır.²¹²

Hodgson'ın yazılarında Bloch ve Febvre gibi isimlerin yazılarına benzer şekilde, gençliğin getirdiği bir sabırsızlık sezilir.²¹³ Çalışmalarının heyecanı açısından bu isimlerle benzer ruhlara sahiptir. Ancak *Annales* ekolü tarihçilerinin toplumsal ve ekonomik tarihi öne çıkarmasının aksine Hodgson, medeniyet tetkikleri üzerinde yoğunlaşarak onlardan ayrılır.²¹⁴ Hodgson akademik üslubun yanı sıra okuyucuyla dertleşir. Dipnotsuz yazılarıyla bu üslubu, iç sesiyle tartışmalarını ve kendi ifadesiyle *sistemini* en başından uzun uzadıya anlatarak kurduğu tarihyazımını yansıtır.

Doktora tezini önemli bir dönemin sadece bir ön çalışması olarak adlandıran ve yeterince detaylı bir araştırma yapamadığı için hayıflanmış Hodgson, Popper'a göre bu konuda mütevazılık eder.²¹⁵ Dikkatlice okunduğunda okuyucuya çok şey katabilecek, zengin ve kapsayıcı bir eser olan çalışması, hedeflenene ulaşmıştır.²¹⁶ Hodgson'ın özellikle bu eserindeki anlatımı oldukça sarıh, karmaşık terimlerden aridir.²¹⁷ Ancak eseri tek bir okuyuşta hazmedilemeyecek kadar bilgi yüklüdür.²¹⁸ Stern, Hodgson'ın bu eserini, Şiiilikle ilgili terimleri kullanımındaki açıklığı ve duruluğuyla över.²¹⁹ Genel anlamda sosyolojik jargon yüklü üslubun okuyucuyu rahatsız etmediğinden söz eder.²²⁰ Ancak Hodgson'ın dili kullanımıyla ilgili farklı görüşler de mevcuttur. Hayattayken olduğu gibi, vefatından sonra da dilinin karmaşıklığı ve onu anlamının zorluğundan yakınılır. Burke III, terminoloji ve

²¹¹ Hodgson, **Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler**, s. 461.

²¹² Burke III, *Reconsidering Marshall Hodgson*.

²¹³ Burke III, *Sonuç: Dünya Tarihi Açısından İslam Tarihi* Marshall G. S. Hodgson ve İslam'ın Serüveni, s. 165.

²¹⁴ A.g.e.

²¹⁵ Popper, "Reviewed Work: The Order of Assassins by Marshall G. S. Hodgson", s. 316.

²¹⁶ A.g.e.

²¹⁷ A.g.e.

²¹⁸ A.g.e.

²¹⁹ Stern, "Reviewed Work: The Order of Assassins, the Struggle of the Early Nizârî Ismâ'îlîs against the Islamic World by G. S. Hodgson", s. 280.

²²⁰ A.g.e.

önyargılara yönelik biktırıcı takıntısından dolayı²²¹ Hodgson'ı ana dili İngilizce olanların bile anlamakta zorlanacağını ifade eder.²²² Çünkü Hodgson, cümlelerin arasına farklı konular sıkıştırma alışkanlığıyla Victoria dönemindekileri andıran bir dil kullanır.²²³ Hodgson'ın neolojizmi de bugünün aksine her zaman ilgi çekici ve kullanışlı bulunmaz. Dönemine göre bugün daha sık karşılaşılan *Islamicate*, *Islamdom* kavramları eleştirilir. Bu ifadelerin akılda tutulması zordur.²²⁴ Ayrıca bunlar Hodgson'ın anlatımını açıklıktan alıkoyar.²²⁵ Bu kadar detaylı olması için çalışılmış bir eserin, yorucu ve anlaşılması zor bir İngilizce ile yazılmış olması bir talihsizlik olarak ifade edilir.²²⁶ Kullandığı jargonun ağırlığı ve genelleyici dilinden ötürü, Hodgson'ın ölmeden önce kitabı tashih etmemesine hayıflanılır.²²⁷ Onun üslubu, aydınlatıcı olmaktan ziyade konuyu anlamayı zorlaştırır.²²⁸ Bu açıdan eseri kimilerince başarısız olarak nitelendirilir.²²⁹ Bulliet'e göre, 1500 sayfalık bir eser bırakması Hodgson'ın zeki bir entelektüel olduğunu göstermez.²³⁰ Hodgson'ın yalnızca kendi içinde geçerliliği olan bir para icat etmeye çalışırcasına yeni terimler bulma çabası, o zamana değin bu terimler olmadan söylemek istediklerini anlatabilen dikkatli tarihçilerden onu daha mahir kılmaz.²³¹

İslam'ın Serüveni ile Hodgson'ın amacı, İslam'ın beşeriyete katkısını anlamak için bir çerçeve bulmak ve İslam medeniyetini beşerî tarihin bir parçası olarak anlatmaktır.²³² *İslam'ın Serüveni*'nin giriş kısmında Hodgson'ın tarihyazımı ve tarihçilik metodunu tartıştığı kısım bu sebeple âdeta bir “vaaz” niteliğindedir.²³³

²²¹ Hodgson, **Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler**, s. 462.

²²² Burke III, *Reconsidering Marshall Hodgson*.

²²³ A.g.e.

²²⁴ Bulliet, “Reviewed Work: The Venture of Islam by Marshall G. S. Hodgson”, s. 157.

²²⁵ A.g.e.

²²⁶ Jeffery, “Reviewed Work: The Order of the Assassins: The Struggle of the Early Nizârî Ismâ‘îlîs against the Islamic World”.

²²⁷ Linda C. Rose, “Reviewed Work: The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilization Vol. 2: The Expansion of Islam in the Middle Periods”, **History: Reviews of New Books**, C.3, No:8, 1975.

²²⁸ A.g.e.

²²⁹ A.g.e.

²³⁰ Bulliet, “Reviewed Work: The Venture of Islam by Marshall G. S. Hodgson”, s. 157.

²³¹ A.g.e.

²³² Hodgson, **Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler**, s. 461.

²³³ Bulliet, “Reviewed Work: The Venture of Islam by Marshall G. S. Hodgson”, s. 157.

Hodgson, başka kültürleri incelemedeki zorlukların ve önyargının doğasının farkındadır.²³⁴ Özellikle gayrimüslim entelektüeller tarafından Avrupa-merkezcilikle İslam tarihinin fena hâlde çarpıtıldığının.²³⁵ Bu farkındalığıyla, kendi yazılarında olabildiğince dikkatli davranır.²³⁶ Ancak Hodgson’ın bu dikkatindeki başarısı tartışılır. Araştırdığı coğrafyalarda kullanılan dillerdeki kaynaklara çok az atıf yaparken, “Batılı oryantalistlerin eserlerinden” alıntıları oldukça fazladır.²³⁷ Ayrıca eleştirilerini yönelttiği eser ve sahiplerini yeterince açık şekilde eleştirmez.²³⁸ “Oryantalistler, Batıcılar, kimileri, bazıları” şeklinde genel ifadeler tercih eder. Bu gerekçelerle, eleştirdiği kişilerin fikir ve hipotezlerine bağımlı olduğu söylenir.²³⁹ Hodgson’ın doktora eserinde de kaynak açısından zorlandığı düşünülür. Çalışmasının ilk bölümündeki eksikliklerin, önceki çalışmalardaki zayıf rivayetlere dayanan atıflardan kaynaklandığı varsayılır.²⁴⁰ Tüm bunlara rağmen Hodgson’ın çalışması titiz bulunur. Yanlış anlatıları düzeltme ve doğruyu detaylandırma niyeti övgüye her şekilde layık bulunur.²⁴¹

Hodgson’ın *İslam’ın Serüveni*’nde ortaya koyduğu yeni dönemlendirme birtakım yeni sorulara yol açar. Bunlardan ilki, siyasi kurumlar üzerinden tanımlanan ilk iki dönemin ardından diğer dönemlerin neden teknolojik gelişmelerle tanımlandığıdır. İkinci soru ise yeniden isimlendirme ve dönemlendirmeye niyetli Hodgson’ın eski çağ adlarında geçen *middle*/orta ifadesini hangi sebeple kullandığıdır. Hodgson’ın işaret ettiği *dünya tarihi* kavramının, diğer tarihsel kavramlar kadar geniş bir yer tuttuğuna da ikna olunmaz.²⁴²

Hodgson, doktora tezinde incelediği dönem için de kendine has bir dönemlendirme ortaya koyar. Bu dönemlendirme tek yönlüdür. Odaklanılan dinî hareketin siyasi veçhesine yani yönetim şekline ve liderlik vasfı taşıyan kişilerine göre

²³⁴ A.g.e.

²³⁵ A.g.e.

²³⁶ A.g.e.

²³⁷ A.g.e.

²³⁸ A.g.e.

²³⁹ A.g.e.

²⁴⁰ Stern, “Reviewed Work: The Order of Assassins, the Struggle of the Early Nizârî Ismâ’îlîs against the Islamic World by G. S. Hodgson”, s. 280.

²⁴¹ A.g.e.

²⁴² Bulliet, “Reviewed Work: The Venture of Islam by Marshall G. S. Hodgson”, s. 158.

oluşturulur.²⁴³ Ancak bu yoruma katılmak için Hodgson'ın Şii *tâ'limi* haleflerinden ayrılacak titizlikle araştırmasını, çalışmasında işaret ettiği inanç öğretilerini, bu hareketin sosyal, entelektüel yönlerini ve hukuk şemasını incelediği kısımları görmezden gelmek gerekir. Nitekim Hodgson, Sünni ve Şii öğretilerin farklılığını ve incelediği dönemin düşünürü Gazzâlî'yle süren entelektüel tartışmaları, eseri boyunca sergiler.²⁴⁴ Topluluğun kaynaklarını da eserine çeviri olarak dâhil eder.²⁴⁵ Konu edilen topluluk, bir dinî hareket olmanın yanında, öğretilerinde dinin kullanıldığı muhalif bir hareket olarak teşekkül eder. Dolayısıyla, meselenin siyasi bir çerçeve dâhilinde ele alınması kaçınılmazdır. Hodgson, inanç kaidelerini bir misyon bilinciyle yeniden yorumlayan bu topluluk için siyasetin, grubun sadece bir yüzünü temsil ettiğinin farkındadır.²⁴⁶ Her ne kadar kaynak eksikliğinden dolayı grubun öğretilerini tam anlamıyla açıklığa kavuşturmak, yeni kaynaklar elde edene kadar mümkün olmasa da kalanları açıklamak için çaba sarf eder.²⁴⁷ Bu tür sınırlandırmalar, çalışmanın kapsayıcı olmamasından ziyade, eserin, niyete bağlı kalınan, sistemli yürütülen ve çerçevesi belirlenen bir çalışma olduğunu gösterir.

3.2.2. Bugün Nasıl Okunuyor

Lydia Kiesling, Hodgson'ın hayatını ele aldığı makalesini, İranlı nakkaş Dost Muhammed (Musavver)'e atfedilen “*Verily our works point to us/so gaze after us at our works*” cümleleriyle sonlandırır.²⁴⁸ Bu cümlelerden hareketle, çalışmalarıyla Hodgson'ın etkisini anlamak için ölümünden sonra onun hakkında ortaya konmuş eserlere değinilmelidir.

2012 yılına kadar Hodgson'la ilgili en kapsayıcı yazı ve yorum, daha sonra çalışmalarını derleyecek olan Edmund Burke III tarafından yazılır. Ortaya konmuş

²⁴³ Popper, “Reviewed Work: The Order of Assassins by Marshall G. S. Hodgson”, s. 316.

²⁴⁴ Edward Kasamanie, “Reviewed Work: The Secret Order of Assassins: The Struggle of the Early Nizârî Ismâ'îlîs Against the Islamic World by Marshall G. S. Hodgson”, **Journal of Religious History**, C.34, No:1, 2010, s. 100.

²⁴⁵ A.g.e.

²⁴⁶ Jeffery, “Reviewed Work: The Order of the Assassins: The Struggle of the Early Nizârî Ismâ'îlîs against the Islamic World”.

²⁴⁷ A.g.e.

²⁴⁸ “İşlerimiz muhakkak bizi işaret ediyor, öyleyse bizden sonra işlerimize bak.” Bir 16. yüzyıl nakkaşına atfedilerek yazılan bu cümlelerin kaynağını bulamadım.

bilgilerin Hodgson'ın özellikle tarih çalışmalarına odaklandığını, diğer konulardaki görüşlerine değinilmediğini fark eden Lydia Kiesling ise 2012'de Chicago Üniversitesinde Hodgson üzerine hazırlamaya karar verdiği yüksek lisans tezini tamamlar.²⁴⁹ Arşiv belgelerinden oluşan bu tez, Hodgson'ın çevresiyle ilişkisine ağırlık verir.

Ölümünden sonra notları arasında bulunan vasiyetinde Hodgson, eserlerinin ve notlarının hangi konu başlıklarıyla yayımlayacağını uzunca tarif eder.²⁵⁰ Burke III'e göre Hodgson "ardında sadece birkaç takipçi bırakan, ancak işini sürdürecektir ekol bırakmayan" biridir. Hodgson için tasvir edilen bu çevre, Chicago Üniversitesinde bugün de süren yalnızlık anlatısını haklı çıkarır.²⁵¹ Ancak Hodgson, doğrudan olmasa da dolaylı yollardan takipçilerini bulan/bulacak bir akademisyendir. Çalışmaları yaşadığı dönemde ilgisiz kalmaz. Bugün ise geçmişte olduğundan daha çok ses getirir.²⁵² Burke III, *İslam'ın Serüveni*'ni, oryantalizm geleneğini kurtarmaya çalışan ve bu çabasında da başarılı olan hırslı bir akademisyenin eseri olarak görür.²⁵³ Metodolojisi hakkında farkındalık sahibi olan Hodgson, yeni bir tür İslam tarihinin bir dünya tarihçisi tarafından mümkün kılındığını bu eseriyle ispat eder.²⁵⁴ Burke III, hem öğreticiliği hem de polemikçiliğiyle Hodgson'ın en verimli hâlinin *İslam'ın Serüveni*'nde tezahür ettiğini ifade eder.²⁵⁵

2014 yılında *İslam'ın Serüveni*'nin basımının 40. yılı vesilesiyle Chicago Üniversitesi *Ismaili Studies Conference and Islamicate Studies Symposium* adlı uluslararası bir toplantı düzenlenir. John E. Woods'un *Teaching Islam: Why Should You Care A Historian's Perspective* konuşmasıyla açılış yaptığı programda, *İslam'ın Serüveni*'in bakış açısı bugüne uyarlanmaya çalışılır.²⁵⁶ Hodgson'a göre, 15. ve 16.

²⁴⁹ Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 1.

²⁵⁰ Box 5, Folder 18, Hodgson, Papers. Hodgson'ın vasiyeti 18 Aralık 1954'te kaleme alınmıştır. Ölümüne yakın tarihli değildir. Bu tarihten sonra Hodgson'ın başka konulara eğildiği ve çalışmalarının ayrılmasını beklediği alt başlıklara yenilerini eklediği varsayılabilir.

²⁵¹ Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, ss. 1-2.

²⁵² Hodgson, **Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler**, s. 462.

²⁵³ A.g.e., 461-462.

²⁵⁴ Burke III, Sonuç: Dünya Tarihi Açısından İslam Tarihi Marshall G. S. Hodgson ve İslam'ın Serüveni, s. 461.

²⁵⁵ A.g.e., 467.

²⁵⁶ John E. Woods, *Teaching Islam: Why Should You Care?: A Historian's Perspective*, *Ismaili Studies Conference and Islamicate Studies Symposium*, 2014, University of Chicago.

yüzyıllarda dünyaya gelen bir Mars gezgini, Osmanlılar, Safevîler ve Babürlüleri görerek Müslüman medeniyetinin baskınlığıyla karşılaşacaktır. Hodgson'ın bu düşünme tarzını devralan Woods, bugün Mars'tan gelen bir gezginin ne göreceğini sorar. Bu metotla, dikkatsizliğimiz ve odak noktamızın, yanlış bilgi ve çatışmayı sürdürmek için yönlendirildiği üzerine durulur.

Hodgson üzerine yazılan bir diğer önemli eser de Edmund Burke III ve Robert J. Mankin'in editörlüğünü üstlendiği *İslam and World History* adlı derlemedir.²⁵⁷ Eserde Hodgson'ın düşünceleri, küresel bağlamda dünya tarihi, Müslümanlığın evrenselliği meselelerine değinilir. Hodgson'ın bilim ve ahlaki saiklerin ilişkisine dair çıkarımlarına vurgu yapılır. İslam'a önyargılı bakış açısı sorunlarının, özellikle 11 Eylül sonrası siyasi saiklerden sebep kuvvetlendiğine değinilir.²⁵⁸

Chicago Üniversitesi lisans mezunu, bir sosyal tarihçi ve iktisat tarihçisi olan Huricihan İslamoğlu, Hodgson'dan beslendiğini belirterek²⁵⁹ Osmanlı tarihine çeşitli katkılar sağlar. Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Köylü adlı eserinde, Batı dışı toplumların ekonomik durağanlığına işaret eden oryantalist zihniyeti ve Şark despotizmi düşüncesini eleştirir. Bu düşüncelerin aksine ökümenik kuşağın zenginliğine vurgu yaparak toplumsal ve iktisadi dönüşümleri açıklamak için yeni bir model ortaya koyar.²⁶⁰ İslamoğlu, *Dünya Tarihi ve Siyaset* adlı eserinde Hodgson'a “İslamiyet ve Dünya Tarihi” başlığı yerine “Ahlaki Sorumluluk ve Dünya Tarihi” başlığında genişçe iki tartışmayla yer verir. Bu eserde Hodgson'ın İslam tarihini yeni bir bakışla yazmış olması, bir tarihyazımından öte ahlâkî bir duruşla toplum ve tarihi yeniden yorumlama isteğiyle bağlantılı olarak ifade edilir.²⁶¹ İslamoğlu, *Neden Avrupa Tarihi?* eserinde Avrupa tarihyazımında hâkim Batı-Doğu karşıtlığının, Batı'nın yükselişi ve Avrupa mucizesi söyleminin üzerinde durur. Gelişmelerden yoksun

²⁵⁷ Edmund Burke III, Robert J. Mankin, **İslam and World History: The Ventures of Marshall Hodgson**, Chicago, London, The University of Chicago Press, 2018, s. 162.

²⁵⁸ A.g.e.

²⁵⁹ Huricihan İslamoğlu v.d., Notlar 5: Tanzimat Çağında Osmanlı Hukuku. No:5, İstanbul, Bilim ve Sanat Vakfı Türkiye Araştırmaları Merkezi, 2005, s. 48.

²⁶⁰ Huricihan İslamoğlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2022. Bu eser aslen 1991'de basılmıştır. 2022 yılındaki baskı, eserin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş versiyonudur.

²⁶¹ Huricihan İslamoğlu, **Dünya Tarihi ve Siyaset**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2022. Eserin ilk baskısı 2021 tarihlidir.

tutulan ve Avrupa tarihinin arka planını oluşturan Doğu tarihi anlatısına tıpkı Hodgson gibi karşı çıkar.²⁶² Bunun yerine, ortak bir tarihsel deneyime ve bu deneyimin her toplumda farklı yansımasının anlaşılması için mukayeseli tarihin önemine vurgu yapar.²⁶³ Hodgson'ın işaret ettiği gibi İslamoğlu da, Batı ve Batı dışını tanımlayan mutlak kategorilerin karşı karşıya getirilmesi, önceden belirlenmiş başarı ve başarısızlık reçetelerinden vazgeçilmesi gerektiğini belirtir.²⁶⁴ Ayrıca, modernitenin olumsuzlukları üzerine düşünceleriyle de Hodgson'dan etkilenir. İslamoğlu, gelişmeler sürecinde karşılaşılan ortak sıkıntılara yoğunlaşmak gerektiğini düşünerek Hodgson'ın *dünya tarihinin birliği* fikriyle benzerlik kurar. *Kapitalist modernitenin sonuçlarını*, önceden tahmin edilemeyen çok sayıda ve farklı düzlemde cereyan eden güç ilişkilerinden oluşan, sürekli değişen bir olgu olarak anlamlandırmak gerektiğini düşünür.²⁶⁵ Ancak mukayeseli yaklaşımdaki yeni bakış açıları var olan ideolojik kaygılardan arınmış değildir.²⁶⁶ Mukayese, yakın geçmişin kolaycı ideolojik kalıplara sığdırılamayacak kadar çelişkili ve karmaşık olduğunu anlamayı sağlayarak, tarihçiyi tarihsel durumun sonucundan bağımsızlaştırdığı ve ortaya çıkacak imkân ve olasılıklara duyarı kıldığı için önemlidir.²⁶⁷ İslamoğlu, bu endişeleriyle Hodgson'ın benimsediği mukayeseli bakışa, ideolojisiz bir bakışın imkânsızlığına, önemli olanın farkındalık ve duyarlılık olduğuna dikkat çekmesi açısından Hodgson'ın fikirlerini bugüne taşır. Tarihsel araştırmada metot olarak benimsediği mukayeseyle, ideolojiler ve bakış açılarının farkındalığına işaret ederek, tarihi sosyoloji başta olmak üzere diğer sosyal bilimlere yaklaştırır.

Kanada'daki McGill Üniversitesinde Hodgson üzere söyleşiler düzenleyen, Dünya tarihi ve İslam sosyolojisi konularına eğilen Armando Salvatore, Hodgson'ın *İslam'ın Serüveni*'nde kullandığı özgün terminoloji ve dönemlendirmeyi sahiplendiğini ileri sürerek *Wiley Blackwell İslam Tarihi: Yeni Bir Yorum* adlı kitabı

²⁶² Huri İslamoğlu, **Neden Avrupa Tarihi?**, Çev. Simten Coşar, Özgür Gökmen, Yıldırım Kırğöz, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 13.

²⁶³ A.g.e., 19.

²⁶⁴ A.g.e., 21.

²⁶⁵ A.g.e.

²⁶⁶ A.g.e.

²⁶⁷ A.g.e., 21.

yayımlar.²⁶⁸ Bu kitapta tarihsel analiz ve teorik düşüncüyü harmanladığını iddia eden Salvatore İslam'ın toplumsal dönüşümdeki yerini farklı disiplinlerden yararlanarak açıklama çabasında olduğunu ifade eder. Hodgson'ın disiplinlerarası yaklaşımını ve teorik zeminin önemine vurgusunu, onu takip eden Salvatore gibi isimlerin benimsediği şablonda görmek mümkündür. Yine teori ve tarihin birliğine vurgu yaptığı bir diğer eserinde Salvatore, İslam sosyolojisinin mümkün olup olmadığını sorgular.²⁶⁹ İslam'ın sosyolojisi için itici gücü olarak, Hodgson'ınki gibi geniş bir harita üzerinden İslam'a bakmanın gerekliliğini, Batı'nın evrensellik iddiasını kırmanın farkındalığını ifade eder.²⁷⁰

Shahab Ahmed *What is Islam?* eserinde, İslam'ın çeşitliliğini farklı dinî geleneklerle karşılaştırarak tartışır. Bu hususta Hodgson'dan ve Hodgson'la benzer düşüncelere sahip Wilfred Cantwell Smith'ten alıntılar yapar. İslam'ın farklı zamanlarda ve yerlerde bu kadar çok çeşitlilik barındırması, onun gerçekliğini anlamayı zorlaştırır.²⁷¹ Ancak kucakladığı insan çeşitliliği açısından bu durum İslam'ı hoşgörü ve açıklık hususunda diğer dinlere göre benzersiz kılar.²⁷² İslam ve Hristiyanlıkta bireyin konumunu ele alınırken Ahmed, Hodgson'ın karşılaştırılmasından yararlanır. Hristiyanlıkta bağışlanma, İslam'da ise doğru yolun gösterilmesi için dua edilir. İslam'daki bu anlayış, bireyin hayatını disipline eden ve hayatının geneline yön veren peygamber tarafından ulaştırılan hakikatin müessir olarak kabul edilmesi ve bireysel sorumluluğu vurgular.²⁷³

Tezin ikinci bölümde işaret edilen, Hodgson'ın 19. ve 20. yüzyıl koşullarının İslam'ın nüfuzu, entelektüel geleneğinin yayılması ve dönüşümüne katkı sağlaması düşüncesi, Ömer Koçyiğit tarafından Hodgson'la benzer bir şekilde ele alınır.²⁷⁴

²⁶⁸ Armando Salvatore, **Wiley Blackwell İslam Tarihi: Yeni Bir Yorum**, Çev. İsmail Hakkı Yılmaz, İstanbul, Vakıfbank Kültür Yayınları, 2022. Bu kitabın orijinal dili için bkz. Armando Salvatore, **The Wiley Blackwell History of Islam**, Hoboken, Oxford, Wiley-Blackwell, 2018.

²⁶⁹ Armando Salvatore, **The Sociology of Islam: Knowledge, Power and Civility**, Malden, Wiley Blackwell, 2016.

²⁷⁰ A.g.e., 15.

²⁷¹ Wilfred Cantwell Smith, **The Meaning and End of Religion**, San Francisco, Harper & Row, 1962.

²⁷² Shahab Ahmed, **What Is Islam?: The Importance of Being Islamic**, Princeton, Princeton University Press, 2016, s. 8.

²⁷³ A.g.e., 46.

²⁷⁴ Ömer Koçyiğit, "The Travel of Ideas in the Age of Steam and Print: The Ottoman Caliphate versus Wahhabism and Mahdism", Ph.D. Thesis, Leiden University, Institute of Area Studies, Turkish Studies, Leiden, 2020.

İletişim ve ulaşım araçlarındaki reformların, fikirlerin taşınması ve yayılmasındaki önemine değinen Koçyiğit, tezinde bu konuyu İslam dünyasında Halifelik, Mehdilik ve Vahhabilik'in yayılması üzerinden inceler. Ayrıca, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ele aldığı dönüşüm yıllarını “Buhar ve Matbaa Çağı” olarak adlandırarak, Hodgson'ın tercih ettiği gibi kendine has bir dönemlendirme ve isimlendirme kullanır.

Hodgson'ın *İslam'ın Serüveni* bugün yalnız Chicago Üniversitesi öğrencileri için değil, dünyadaki İslam medeniyeti dersi öğrencileri için bir ders kitabı niteliğindedir. Ayrıca *İslam'ın Serüveni*, bugün sadece bir ders kitabı olmaktan çıkar ve dünyada İslam tarihini okumak isteyenler için işaret edilen temel bir eser hâline gelir. Eser Çinceye, Japoncaya, Rusçaya ve Türkçeye tercüme edilmiştir. Arapçası ise 2020'nin Kasım ayında yayımlanır.

Hodgson için atfedilen titizlik iddiasını doğrulamak, eserlerini yayımlamakta zorlandığı ve çok fazla yayımlanmamış çalışması olduğu düşünüldüğünde mümkündür. Ancak *İslam'ın Serüveni* bugün değerlendirildiğinde, Emevîler ve Osmanlılar üzerine İslam dünyasında daha yüzeysel bir bakış açısıyla oluşturduğu belli olan yorumları dikkat çeker.²⁷⁵ Ayrıca İslam'a yönelik çıkarımlarının tamamı düalizm barındırır. Hodgson bu noktalarda eksik kalır ve bugün methedilmek üzere okunduğu gibi kusursuz bir eser ortaya koyamaz. Hodgson'ın, döneminde mi yoksa sonradan mı daha çok ilgi gördüğü sorusu için cevaplar değişebilir. Bugün Hodgson, dönemine nazaran daha çok kitleye ulaşmıştır, bu anlamda geçmişe nazaran daha çok ilgi görmüştür. Ancak döneminde de eleştirileri, çevresi tarafından -çoğu zaman- dikkate alınıyordu.

3.3. Sınırların Ardından: Bir Sosyal Bilimci Olarak Hodgson

²⁷⁵ Mukerrem Miftah Shafi, “A Critical Appraisal of Marshal Hodgson's View of Islam Vis-à-Vis Cumulative and Discursive Traditions”, *The Journal of Humanity and Society/İnsan ve Toplum*, C.8, No:2, 2018.

3.3.1. Hodgson'ın Tartışmaları

3.3.1.1. Modernleşme yorumları

Hodgson, modern ve geleneksel söylemlerinin önemine dikkat çeker. Modern terimi, geleneksel terimini varsayar.²⁷⁶ Modern toplum tipine tepki olarak 19. yüzyılda ortaya çıkan siyasi ve ekonomik kalıpların geleneksel olarak nitelendirilmesini doğru bulmaz.²⁷⁷ Hodgson kendi metodunda modernlik ifadesini iki ayrı şekilde kullanır. Modern (büyük harfle) kullanımını teknikçil ve Teknik Çağ'a özgü olarak, modern terimini ise güncel unsurları işaret etmek için kullanacağını açıklar.²⁷⁸

Hodgson -kim olduğunu açıkça söylemediği bazı- bilginlerin, dünyadaki ayırt edici sayılan yeniliklerin ilk kez Avrupa'da karşılaşıldığını savunmalarından ve bu gelişmeleri benimseyenlerin bu yüzden Batılılaştıklarını varsaymalarından şikâyetçidir.²⁷⁹ Bilginler haricinde Batılı olmayan ilerleme meraklılarının da modern dönüşümü, Batı dehasının ayırt edici özelliği olarak görme eğilimleri olduğuna dikkat çeker.²⁸⁰ Bu, Hodgson'a göre problemlili bir bakıştır. Modernliği Batılılaşmayla özdeş tutmadığını belirten Hodgson, Batılılaşma terimini yalnızca düpedüz Batı alışkanlıklarının kazanılmasını işaret ederken kullanacağını belirtir.²⁸¹

Hodgson'ın Müslüman ülkelerin modernleşme tavrı için getirdiği yorumlar da bazı açılardan tartışmalıdır. Mevcut görüşlere eleştirileri olsa da Hodgson, hâlâ dönemindeki anlayışların bir kısmını yansıtır. Günümüzde, Batılılaşma görüşüne paralel sayılabilecek problemlili bir okuma olarak değerlendirilen, değişimlerin tepeden indiği, dayatıldığı ve aşağıdan bir dirençle karşılaştığı²⁸² görüşü buna örnek gösterilebilir. Müslüman ülkelerin istikrarlı değişimlerini anlatırken modernleşmeyi de sekülerleşmeyle koştur tutarak, bu yöndeki değişimi de tepeden inme yani devlet

²⁷⁶ Hodgson, *İslam'ın Serüveni: İslam'ın Klasik Çağı*, s. 82.

²⁷⁷ A.g.e.

²⁷⁸ A.g.e., 83.

²⁷⁹ A.g.e.

²⁸⁰ Hodgson, *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler*, s. 341.

²⁸¹ Hodgson, *İslam'ın Serüveni: İslam'ın Klasik Çağı*, s. 83.

²⁸² Hodgson, *İslam'ın Serüveni: Barut İmparatorlukları ve Modern Zamanlar*, ss. 273-274.

eliyle süregelen bir süreç hatta bir proje olarak okur.²⁸³ “Batının insafına kaldıklarını anlayan Müslüman toplumun değişim için daha istekli olması”²⁸⁴ ifadeleriyle, modernliği yine de Batıyla özdeşleştiren Hodgson, Batı karşısında Doğu’nun varlığıyla ikilik inşa eder. Kazanan-kaybeden karşılaştırması barındıran bu söylem, “Batılı” yeniliğe karşı direnemeyen Müslüman halkın Batılılaşmasını anlatır.²⁸⁵ Oysa Hodgson diğer eserinde “moderniteyi İslamileşmiş toplumun Batı’yla mukayesesini ve başarısızlığıyla açıklamanın ihmalkârlık olacağına inandığını belirtmektedir.”²⁸⁶

Tüm bu ifadelerine rağmen, Hodgson’ın modernleşmeyi Batı’ya benzemekle denk tuttuğu alanlar mevcuttur. Örneğin, orduların modernleştirilmesini, Batı’nın hegemonyasına bir tepki olarak gören Hodgson, bu anlamda modernleştirilmenin olabildiğince Batı’ya benzeme çabasıyla olduğunu ifade eder.²⁸⁷ Benzer şekilde, eğitim ve idaredeki değişiklikleri de bu şekilde yorumlar.²⁸⁸ Bunlar, döneminde dayatılan modernlik anlatısına benzer görüşlerdir. Hodgson, bu yorumlarıyla eleştirdiği dar çerçevenin ancak bir kısmından kurtulabilmiştir.

Hodgson’ın dönüşüm çabalarında Batı’ya yönelmeyi, Müslüman siyasi kültürünün az gelişmişliğine yorması ve bu süreci organik bir dönüşüm olarak görmemesi de yanlısamalar barındırır.²⁸⁹ Ülke yönetimlerinin kendi çabasıyla giriştiği değişimlere halkın direniş gösterdiğini, Batılıların yönetimi altında değişim yapılan ülkelerde çok daha sert bir direnişle karşılaşıldığını ifade eder.²⁹⁰ Bu konuda, *Committee on Social Thought* üyesi Edward Shils’in modernleşme kuramını açıklamak için geliştirdiği merkez-çevre ilişkisindeki merkezîyetçi bakış açısıyla benzer bir düşünce taşır. Bu bakışı taşıması, dönemi itibarıyla görüşün baskın olmasından dolayı anlaşılabilir. 40 yıl öncesine kadar hâlâ kullanışlı sayılan bu anlayışın aksine bugün yeni okumalar mümkündür. Müslüman toplumu işaret için

²⁸³ A.g.e., 361.

²⁸⁴ A.g.e., 274.

²⁸⁵ A.g.e.

²⁸⁶ Hodgson, **Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler**, s. 179.

²⁸⁷ Hodgson, **İslam’ın Serüveni: Barut İmparatorlukları ve Modern Zamanlar**, s. 271.

²⁸⁸ A.g.e.

²⁸⁹ Nader Hashemi, “Islam and Democracy: The Acceleration of History”, Çev. Translator, **Yemen Times**, 2010, s. 1.

²⁹⁰ Hodgson, **İslam’ın Serüveni: Barut İmparatorlukları ve Modern Zamanlar**, s. 271.

bunlar genellikle Osmanlı çalışmalarında ele alınır. Osmanlı’da merkezlerin çokluğu, ayan, eşraf ve devlet ilişkilerine işaret ederek katkı sağlayan Karen Barkey²⁹¹, Ali Yaycıoğlu ve Baki Tezcan²⁹² gibi sosyolog ve tarihçilerin eserlerindeki tartışmalar örnek gösterilebilir.

²⁹¹ Barkey, imparatorlukların hakimiyetlerini artırmalarını merkezîleşme pratikleriyle inceler. 19. yüzyılda çözülme ve zayıflama olarak yorumlanan, yönetime yönelik tehditlerin Osmanlı tarafından nasıl savuşturulduğuna yorumlar getirir. Barkey’e göre, devlete yönelik tehditler devlet manevralarının bir politikası sonucu ortaya çıkar. Bunlar vesilesiyle merkezî müdahale artırılır. Osmanlı merkezîleşmesini taban ve yönetim arasındaki ilişkiye odaklanarak okumak isteyen Barkey, Çin ve Rusya gibi diğer bölgelerdeki merkezîleşme uygulamalarıyla mukayeseli bir metot izler. Osmanlı’nın diğer coğrafyalardaki merkezîleşme tecrübelerinden farklı olarak pazarlık mantığıyla hareket ettiği, toplumsal grupları kendiyle bütünleştirerek merkezîleşmeyi mümkün kıldığı sonucuna varır. Barkey sosyolog, tarihçi, antropolog ve siyaset bilimcilerin devletin oluşumunda rotayı sadece devletin merkezîleşmesine odaklanmalarının, tüm dünya üzerinde geçerli varsayılan bir devlet gelişim modelinin ortaya çıkmasına ve buna uyarlanmış yorumların getirilmesine neden olduğunu ifade eder. Oysa sınıflar arası ittifakların, merkezîleşme anlatısındaki rolünün önemini yeniden tartışmak gerekir. Batılı perspektifte devlet örüntüleri merkeze alınırken, kırsal ittifaklar göz ardı edilmiştir. Fransa’nın boyun eğdirme yönteminden farklı bir merkezîleşme modeli sunan Osmanlı yönetiminde ise siyasi esneklik mevcuttur. Barkey bu esnekliği “güçlü denetim merkezi içine yedirilmiş gevşek hâkimiyet biçimleri” olarak ifade eder. Barkey bu yaklaşımla, 17. yüzyıldaki Osmanlı’yı Batılı olmayan yeni bir tarihsel ve sosyolojik mukayeseli perspektife yerleştirmeye çalışır. Devletin merkezîleşmesiyle ilgili kuramsal çerçeveye bir katkı sunar. Hocası Theda Skocpol’un tarihsel sosyoloji yöneliminden etkilenir. Kuramı geliştirmek tarihi, tarihi anlayışı geliştirmek için sosyolojiyi kullanır. Bu eseri için bkz.: Karen Barkey, **Bandits and Bureaucrats: The Ottoman Route to State Centralization**, Ithaca, London, Cornell University Press, 1994. Eserin Türkçe baskısı için bkz.: Karen Barkey, **Eşkıyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezîleşmesi**, Çev. Zeynep Altok, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999. Bir diğer eserinde Barkey, modernleşme kuramlarının genel olarak burjuvaziyi ön safa yerleştirdiğine işaret eder. 19. yüzyıl Osmanlı reformları için reformları merkezî hükûmetin başlattığına ve Tanzimat’ın Batı’nın ortaklığıyla ortaya çıktığına dair kabul gören anlatı, Barkey’in eleştirisinin merkezindedir. Tıpkı Hodgson gibi bölgesel çalışmaların önemine dikkat çekerek farklı anlatıların mümkün olabileceğini gösterir. Bölgelere odaklanılan bakış açısında, 18. yüzyılda sadece merkezdeki değil, diğer toplumsal aktörlerin ekonomik büyümeyle modernleşme sürecine dâhil olduğu anlaşılabilmektedir. Osmanlı taşrasındaki modernleşme, âyanların ticarileşmesi ve iltizam ile güç kazanmasıyla mümkün olacaktır. Bunlar sonucunda 18. yüzyılda devlet ve toplum ilişkilerinin dönüşümü ve nihayetinde de imparatorluğun biçimsel yapısının değişikliği izlenir. Barkey, bölgesel yönetim rejimlerinin küçük devletler olarak hareket etmesini, geçmişteki emperyal merkezîleşme biçimlerinden farklı olarak, birleşmeye dayalı bir sosyal örgütlenme örüntüsünün meydana gelmesi olarak okur. Barkey’e göre Osmanlı hâkimiyetini ayakta tutan 3 şey, meşruiyet, elitlerin denetim altına alınıp bütünleştirilmesi ve çeşitliliktir. Barkey’in bu eseri için bkz.: Karen Barkey, **Empire of Difference: The Ottomans in Comparative Perspective**, New York, Cambridge University Press, 2008. Eserin Türkçe baskısı için bkz.: Karen Barkey, **Farklılıklar İmparatorluğu: Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlılar**, Çev. Ebru Kılıç, İstanbul, Versus Kitap, 2011.

²⁹² Yaycıoğlu, eserinde 18. yüzyıl ve 19. yüzyılda Osmanlı’nın moderniteyle karşılaşma tecrübesinin yeni ve eskinin bir çarpışması olarak anlatılmasının yaygın olduğuna işaret eder. Milliyetçilik anlayışının geniş alana yayılan Osmanlı topraklarındaki farklı sonuçlara yol açtığını belirten Yaycıoğlu, alan araştırmalarının birbirinden kopuk olmasının, Osmanlı topraklarındaki milliyetçilik ve modernite tecrübesini geniş bir perspektifle anlamaktan alıkoyduğuna işaret eder. Hâlbuki kurumsal, askeri ve iktisadi dönüşümü birlikte ele alan bir tarihçilik anlayışına ihtiyaç vardır. Reform hareketlerinin içsel dinamikler tarafından tepkiyle karşılanıp engellendiği görüşüne katılmayan Yaycıoğlu, Albert Hourani ve takipçilerinin 1960’lardan itibaren 19. yüzyıl taşra elitlerine yeni yorumlar getirilmesine vesile olduğuna değinir. Dönemine göre yeni anlatıda, feodal baskıcı yöneticiler yerine halkın bir sesi olarak

Hodgson, İslam toplumlarının ulus-devletlerle şekil bulan, Modernliğin Batılı tarzıyla karşılaşmak zorunda kaldıklarını ve bu sebeple kaçınılmaz şekilde Batılı tavırları kabul ettiklerini iddia eder.²⁹³ Bu yorumu, moderniteyi kaçınılmaz olarak Batılılaşmayla denk tutmasına sebep olur. Hodgson bu tartışmalarda yer yer kendine cevap verir: Teoride her bir kültürel tarihsel arka planın Modernliğe geçişte kendi üstatlarını üretmesi gerektiği söylene de uygulamada burası pek açık değildir.²⁹⁴ Bu, dönemdaşı sayılacak olan bir diğer isim, Alman Sosyolog Elias’la benzer görüşleri olduğunu gösterir. Norbert Elias, Hodgson’ın moderniteye getirdiği tartışmalardan önceki yıllarda, 1939’da yayımladığı ve Uygarlık Süreci adıyla tercüme edilen kitabı *Über den Prozeß der Zivilisation*’da, modernleşmeyi özellikle *medenileştirme* misyonu güden ileri toplumların bir özelliği olarak zikreder.²⁹⁵ Hodgson da modernleşme ve teknikleşmenin ahlaki değişimler ve beklentiler getirdiğine dair çıkarımları sebebiyle Elias’la benzer şekilde düşünür.

Hodgson’ın problemli gördüğü ancak kendisinin de zaman zaman kullandığı, modernliği Batı’ya referansla açıklama düşüncesinde olduğu gibi, Batı kültürüne özgü olanı incelemenin modernitenin nerede ve ne zaman doğduğunu açıklamak için yeterli

tarif edilen yeni elit toplumsal oluşuma dikkat çekilir. Yaycıoğlu, ilerleyen yıllarda Halil İnalcık ve Avdo Suceska’nın iktisadi ve hukuki değişimleri anlamak için sundukları yeni perspektifin de siyasi kültür ve reforma yönelik değerlendirmelerin farklılaşmasına sebep olduğuna vurgu yapar. Baki Tezcan’ın da ikinci imparatorluk olarak adlandırdığı ve 17. yüzyıldan itibaren ele aldığı Osmanlı’nın dönüşüm sürecinde, merkezî roldeki elitlerin dışında yeni toplumsal grupların ortaya çıkışı, *proto-democratization* olarak ifade edilir. Bu yaklaşımlardan yararlanan Yaycıoğlu, Karen Barkey ve Baki Tezcan’ın yeni toplumsal grupların oluştuğuna ve bunun şiddetli bir dönüşüme katkı sunduğu görüşüne katılır. Merkezden ve taşradan, farklı katmanlardan yeni aktörlerin modernleşme sürecinde ortaya çıktığına işaret eder. Tepeden inme bir modernlik anlatısının yanında alternatif bir toplumsal yapılanmanın varlığını sorgulayarak, yatay bir ortaklık mekanizmasının varlığına dikkat çeker. Yaycıoğlu’na göre Osmanlı, modernliği tepeden inme değil, farklı kombinasyonlarda ve katmanlarda, farklı yapılanmalarla tecrübe etmiştir. Bkz.: Ali Yaycıoğlu, **Patterns of Empire: The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions**, Stanford, California, Stanford University Press, 2016. Baki Tezcan’ın eseri içinse bkz.: Baki Tezcan, **The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World**, New York, Cambridge University, 2010.

²⁹³ Hodgson, *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler*, s. 368.

²⁹⁴ A.g.e., 369.

²⁹⁵ Başlığında da bir süreci ifade ettiği için, “Uygarlaşma Süreci” ismiyle bu kitabın Türkçeye çevrilmesi mana açısından daha uygundur. Bkz. Norbert Elias, *Uygarlık Süreci: Sosyo-Oluşumsal ve Psiko-Oluşumsal İncelemeler: Batılı Dünyevi Üst Tabakaların Davranışlarındaki Değişmeler*, Çev. Ender Ateşman, C.:1, İstanbul, İletişim Yayınları, 2 c., 2021. İkinci cildi için bkz.: Norbert Elias, *Uygarlık Süreci: Sosyo-Oluşumsal ve Psiko-Oluşumsal İncelemeler: Toplumun Değişimleri / Bir Uygarlaşma Teorisi İçin Taslak*, Çev. Erol Özbek, C.:2, İstanbul, İletişim Yayınları, 2 c., 2021.

olacağını sanmak bir yanılgıdır.²⁹⁶ Zira modernlik tek bir topluma özgü değildir.²⁹⁷ Nilüfer Göle'nin Batı dışı modernlikler anlatısı da benzer bir yaklaşımla devam eden tartışmalar için örnek gösterilebilir. Çoklu modernlik teorisi üzerine inşa edilen bu anlayışta özellikle Batı dışı ifadesi benimsenir ve Doğu toplumları nezdinde yeni bakışla modernlik anlatısı kurulur.²⁹⁸

3.3.1.2. Tarihin hızlanması ve teknikleşme

Hodgson soruların önemine dair hatırlatmalarında, Müslüman ülkelerin teknikçil gelişmesi üzerine soruların cevabının, onların neden geri kaldıklarında değil, neden bunu yakalayamadıklarında yattığını belirtir.²⁹⁹ Bunun için verilen cevapların sadece ekonomik sorunlara işaret etmesinde noksanlık görür ve burada önceden değişime dayanak olacak kurumların parçalanışı gibi daha kültürel ve genel bir sorundan bahsedilmesi gerektiğine inanır.³⁰⁰ Hodgson, *büyük dönüşüm* olarak ifade ettiği teknikleşmeye yönelik sonuçlara değinerek modern yenilikçi bir kitle toplumunun ortaya çıktığından bahseder.³⁰¹ Bu dönüşümün bir başka etkisi de yabancılaşmadır. Teknikçil topluma uyum sağlayan köklü ailelerin çocuklarının dahi kendi kültürel çevrelerine yabancılaştığına dikkat çeker.³⁰²

Teknikleşme sürecinin beraberinde ortaya çıkan uzmanlaşma beklentisine de işaret eden Hodgson, hızlı uzman yetiştirmeye yönelik toplumsal ihtiyacın, sınavlarda başarılı olmaya yönelik baskıyı artırdığı ve bunun açık bir eğitimin oluşmasının önüne geçtiğine değinir.³⁰³ Açık eğitimden kastı net olmasa da önceki kısımlarda eğitimde yaratıcılığın önemine değindiği üzere, bunlar benzer ifadeler olarak okunabilir.³⁰⁴

²⁹⁶ Hodgson, *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler*, s. 179.

²⁹⁷ Kanlıdere, Takdim: Dünya Tarihçiliği ve Marshall G. S. Hodgson, s. 342.

²⁹⁸ Nilüfer Göle, "Batı Dışı Modernlik: Kavram Üzerine", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık* Ed. Uygur Kocabaşoğlu, C.3, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, ss. 56-67.

²⁹⁹ Hodgson, *İslam'ın Serüveni: Barut İmparatorlukları ve Modern Zamanlar*, s. 282.

³⁰⁰ A.g.e.

³⁰¹ A.g.e., 346.

³⁰² A.g.e., 282.

³⁰³ A.g.e., 492.

³⁰⁴ A.g.e.

Uzmanlaşma beklentisi yanında, yeni ve farklı toplumsal ihtiyaçların ortaya çıktığını da hatırlatır. Bunları, toplumsal planlama ve yazılı kitle kültürüne ihtiyaç olarak ifade eder.³⁰⁵ Hodgson, mesleklere düşen görevlerin değişimini de toplumsal ihtiyaçların ve beklentilerin değişimiyle bağdaştırır. Eğitimci, hekim ve psikiyatlara, yurttaşların sisteme eksiksiz ve açık biçimde katılmasını engelleyecek şeyleri ortadan kaldırma görevi düştüğünden bahseder.³⁰⁶ Yurttaşlardan yeni beklentiler de ortaya çıkar. İnsanlar artık doğumdan ölüme kadar birilerinin rehberliğini izlemeye açık olmalıdırlar.³⁰⁷

Modernleşmenin getirdiği sonuçlardan biri de değişimde hızlanmadır. Modern dönem öncesi tedrici gelişme göz önüne alındığında, hızlanma da modern dönüşümün bir sonucu olarak karşımıza çıkar.³⁰⁸ Bunun sonucunda da dünya çağında bir olay olarak, gelişim uçurumu meydana gelir. Bu uçurum her geçen gün artmaktadır. Hodgson'ın modernleşmeyle koşut okuduğu teknikleşme, insanlık tarihinin kalanıyla mukayese edilince nispeten ani bir gelişmedir.³⁰⁹ Tarihin adımları hızlanmışır.³¹⁰ Hızlanmadan kasıt, kültürel değişim, keşifler, teknik bilgi ve güçteki artışın giderek çabuklaşmaya başlamasıdır.³¹¹ Hızlanma sürecinde, 20. yüzyılın son 10 yılında, 19. yüzyılın tamamına denk olacak kadar teknik bilgide bir artış söz konusudur.³¹² Eskiden (*İslam'ın Serüveni*'nde *tarımcıl* olarak adlandırdığı dönemde) bin yıla yayılan değişimin şimdi yüz yıl aldığına, yüz yıl sürenin ise şimdi on yıla tekabül ettiğini ifade eder.³¹³ Hodgson bu hızlanmayı, Batı'nın Büyük Dönüşümü (*the Great Western Transmutation*) olarak adlandırır.³¹⁴ Bu yeni süreci hem *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek*'te hem de *İslam'ın Serüveni*'nde, dünyaya “yeni bir tarihsel sürecin egemen olması” olarak ifade eder.

³⁰⁵ A.g.e., 493.

³⁰⁶ A.g.e., 494.

³⁰⁷ A.g.e.

³⁰⁸ Hodgson, **Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler**, s. 341.

³⁰⁹ A.g.e., 116.

³¹⁰ Hodgson, **İslam'ın Serüveni: Barut İmparatorlukları ve Modern Zamanlar**, s. 217.

³¹¹ Hodgson, **Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler**, s. 337.

³¹² A.g.e.

³¹³ A.g.e., 117.

³¹⁴ Hodgson, **Rethinking World History: Essays on Europe, Islam and World History**, s. 47.

Hodgson’a göre modern tarihin hızlanması dünya genelinde bir değişim olsa da bunu her halk için ortak bir aşama olarak tanımlamak yanlıştır. Çünkü teklik ifadesi, meseleyi basite indirgemek anlamına gelir.³¹⁵ Hızlanma her yerde aynı değildir, yer yer *gecikmeler* mevcuttur.³¹⁶ Merkezî ve kültürel bölgelerde ise gelişme daha hızlı ilerlemiştir.³¹⁷

Başlıca değişimler yapısal olarak kurucudur ve bu değişim yalnızca toplumu ve kültürü değiştiren bir olay olmanın yanında karmaşık sonuçlara yol açar.³¹⁸ Örneğin, Teknik Çağ’daki baskın Dünya tarihi düşüncesi bu yönde şekillenmiştir. Teknikleşmiş toplumlar-yeterince teknikleşmemiş toplumlar-teknikleşmemiş toplumlar arasında toplumsal iktidar zıtlığı mevcuttur.³¹⁹ Az gelişmişlik ve yatırım düzeyleri düşük ülkeler, kısır döngü bir farkın artmasına şahit olurlar.³²⁰ Hodgson bu farkı *gelişim uçurumu* olarak adlandırır. 1600 sonrası Afro-Avrasya topluluklarındaki değişimlerin Batı’daki değişimlerle müşterekliğini kaybetmesiyle³²¹ başlayan bu farklılık, sonradan kapatılamaz şekilde aranın açılmasına neden olur.³²² Hodgson bu dönemde İslami toplumların, sahip oldukları avantajları, esneklikleri ve diğer bölgeler üzerinde belirleyiciliklerini kaybettiklerine, yeni etki merkezlerinin Avrupa’ya özgü topraklara kaydığına inanır.³²³

Kısır döngünün başlangıcı olacak gelişim uçurumu, bazı terimlere yeni anlamlar kazandırır. Batılı terimi, teknikleşmiş ülkeler için, Avrupa’yla bağlantılı oldukları ölçüde kullanılır. Teknikleşme Çağı’nda *Doğu* terimi, ökümenik tarihsel kompleksten pay almış, az gelişmiş toplumları ifade etmek için *gevşekçe* kullanılır.³²⁴ Örneğin, Doğu Avrupa’nın Hristiyan ülkeleri ve Avrupa’nın coğrafi anlamda daha Batı’da olan Fas’ın belirli bölgeleri dâhil, dünyanın tüm Asyalı ve İslami kesimleri

³¹⁵ Hodgson, **Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler**, s. 337.

³¹⁶ A.g.e., 338.

³¹⁷ A.g.e., 339.

³¹⁸ Hodgson, **İslam’ın Serüveni: Barut İmparatorlukları ve Modern Zamanlar**, s. 216.

³¹⁹ A.g.e., 242.

³²⁰ A.g.e., 242-243.

³²¹ Hodgson, **Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler**, s. 89.

³²² A.g.e.

³²³ Hodgson, **İslam’ın Serüveni: Barut İmparatorlukları ve Modern Zamanlar**, ss. 280-281.

³²⁴ A.g.e., 243.

ifade etmek için *Doğu* kelimesi seçilir.³²⁵ Hodgson, Doğulu ve Batılı ayrımının önceden de var olduğunu ancak Teknik Çağ'dan itibaren, gelişmişliğin derecesini ifade için bu ayrımın kullanıldığını açıklar.³²⁶ Özellikle 19. yüzyıla atıfta bulunuluyorsa bu iki terimi kullanmak âdet hâline gelmiştir.³²⁷

Hodgson, hızlanmanın toplumsal etkilerine değindiği gibi, toplumsal hareketlerin oluşumuna neden olduğundan ve bireysel etkilerinden de söz eder.³²⁸ Sömürgeciliğin yükselişinden sonra, 20. yüzyıldaki bağımsızlık çabaları 19. yüzyıla göre hayal edilebilecek olandan çok daha hızlı bir şekilde gerçekleşmeye başlar.³²⁹ Söz konusu değişim toplumsal anlamda bir sonuç olsa da bireyin tarihsel güce sahip olduğu anlamına da gelir.³³⁰ Bundan kasıt, bu değişimle görünür kılınan bireyin tarih dışı (*unhistorical*) bir varlık olmaktan çıkmasıdır.³³¹

Gelişimin hızlanmasının coğrafi etkileri de mevcuttur. Hodgson, önceye nazaran yeni etki merkezlerinin ortaya çıktığını ifade eder.³³² Ancak uçurumun artmasıyla, Batılı olmayan ülkelerin bağımlı konumdan bir türlü çıkamadıklarını da belirtir.³³³ Uçurum, arayı kapatmayı mümkün kılacak her şeyi sarsma ve arayı açacak her şeyi daha da belirginleştirme eğilimdedir.³³⁴

Dönüşümün kurumsal özelliklere değinen ve bunları sosyal-ekonomik örgütlenme biçimlerinin değişimiyle koşut biçimde okuyan Hodgson, teknikleşmenin çok çeşitli ve karmaşık yapıları bir araya getirdiğini ve bunları bir kişinin takip edemez hâle geldiğini belirtir.³³⁵ Bunlar uzmanlaşma, entelektüel yeniliklere ilginin artması, matbuatın nüfusa yayılması gibi sonuçlardır.³³⁶

³²⁵ A.g.e.

³²⁶ A.g.e.

³²⁷ A.g.e.

³²⁸ Hodgson, **Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler**, s. 358.

³²⁹ A.g.e., 361.

³³⁰ A.g.e.

³³¹ A.g.e., 358.

³³² Hodgson, **İslam'ın Serüveni: Barut İmparatorlukları ve Modern Zamanlar**, ss. 280-281.

³³³ A.g.e., 280.

³³⁴ A.g.e., 281.

³³⁵ Hodgson, **Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler**, s. 135.

³³⁶ A.g.e.

Hodgson, modernlik kavramında olduğu gibi, gelişme, kalkınma, rasyonelleşme ve sanayileşme terimlerinin, süreçlere atıfta bulunmaktan ziyade *gevşekçe* kullanıldığını düşünür.³³⁷ Bu sebeple, kendi anlatısındaki teknikleşme ifadesini sınırlandırır. Teknikleşmeyi, sanayileşme sözcüğünün karşıtı olarak seçerek, bundan kastının teknik kurumlaşma ve uzmanlaşma olduğunu belirtir.³³⁸ Sanayileşme modernlik olarak görülmektedir ve bu bakışta tek yönlülük vardır.³³⁹ Kuşatıcı bir kavrayışa ihtiyacımız olduğundan, araştırmalarda teknikleşme sürecini tercih ettiğini, çünkü bunun bir üstünlük atfetmeden kapsayıcılık barındıran toplumsal bir duruma işaret ettiğini söyler.³⁴⁰

Hodgson, teknikleşmenin ahlaki boyutuna da değinir. 1789’da yeni bir ahlak anlayışının belirgin hâle geldiğini savunur.³⁴¹ Siyasetten felsefeye dikkate alınması gereken başlıca unsurun Teknik Çağ olduğunu öğrenen bu kuşak, Batı’nın iktidar üstünlüğünün geri dönüşsüz biçimde tanınmasına neden olur.³⁴² Ayrıca bununla birlikte yeni beklenti kalıpları doğar. Bunlar, sürekli yenilik beklentisi, sorgulama, otorite reddi, reddetmenin yanılığı riskinden çekinmeme, deneye yapma arzusuna bağımlılık, nitelikli iş gücü, seri ve artan üretimdir.³⁴³ Teknikleşmenin, çalışkanlık, dürüstlük, güvenilirlik, kendi yaratıcı merkezinde buluşçuluk, entelektüel cesaret gibi bazı ahlaksal özellikler getirdiğine işaret eder.³⁴⁴ Ayrıca bireysel özgürlüklere saygı ve eşitlikçi toplumsal bilinç üzerine yeni düşünceler oluşur.³⁴⁵ Hodgson’a göre hümanist medeni insan imajı ve nezaket, “tamamıyla dünyevi, pragmatist bir düzeyde hudutsuz ve sınırsız bireysel inisiyatif tanınan bir insan imajını yüceltmek” üzere Rönesans’ın katkılarından biridir.³⁴⁶ Bahsedilen hümanist imaj, Batı’nın muktedirliğinin tanınmasıyla, Avrupa kadar diğer coğrafyalarda da belirleyici olur. Bu

³³⁷ Hodgson, *İslam’ın Serüveni: İslam’ın Klasik Çağı*, s. 83.

³³⁸ Hodgson, *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler*, ss. 129-130.

³³⁹ A.g.e., 129.

³⁴⁰ A.g.e., 130.

³⁴¹ A.g.e., 137.

³⁴² Hodgson, *İslam’ın Serüveni: Barut İmparatorlukları ve Modern Zamanlar*, s. 247.

³⁴³ Hodgson, *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler*, ss. 139-141.

³⁴⁴ Hodgson, *İslam’ın Serüveni: Barut İmparatorlukları ve Modern Zamanlar*, s. 494.

³⁴⁵ A.g.e.

³⁴⁶ Hodgson, *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler*, s. 136.

çıkarımlar, sosyolog Norbert Elias'ın uygarlaşma sürecinin medenileştirme misyonuyla sürdürüldüğü düşüncesiyle, Hodgson'ın çıkarımlarının benzeştiğini yeniden gösterir.

Hodgson ahlak anlayışının toplumları dönüştürme gücüne de değinir. 19. yüzyıl sonlarından itibaren, Avrupalıların bu düzen içinde daha Müslüman bir hayat benimsediklerine dair görüşler ortaya çıkar.³⁴⁷ Hodgson da Müslüman hayatında, sonradan Avrupalı bir imaj hâline gelen nezaketin önceden var olduğuna işaret eder. Ancak Rönesans'ın yenilikçi enerjisiyle sebep olduğu *yüksek kültür yaratıcılığı patlamalarının*³⁴⁸ Batı'yı, Orta Çağda İslam'ın ulaştığından daha kayda değer bir kültürel gelişmeye taşıdığı iddia edilir.³⁴⁹

Hodgson, Teknik Çağ'ın sağladığı kurumsallaşmış sermaye birikimiyle, 1800 yılında Avrupalıların ve denizaşırı ülkelerindeki torunlarının, hiçbir yerde görülmemiş bir “toplumsal iktidar” düzeyine ulaştıklarını ve bunun Avrupalıların hegemonyasını gösterdiğini belirtir.³⁵⁰ Sömürgeci düzenin kuruluşuna³⁵¹, meşruiyetçi uluslararası düzeni dayatmanın bir yolu olarak yeni yerleşimler inşa edilmesine, *sınırların* icat edilmesi -ve eğer varsa, belirginleştirilmesine-, alternatif dayatmaları önlemek³⁵² ve güçlülerin statülerini meşrulaştırmak için de uluslararası hukuk düzeninin icadına işaret eder.³⁵³ 19. yüzyılda Batı hegemonyası, siyasal ve ekonomik kontrollerle doğrudan biçimde, kültürel ve entelektüel alandaki varlığıyla da dolaylı olarak baş gösterir.³⁵⁴

3.3.1.3. İslam çalışmaları

Hodgson, oryantalistlerin de etkilendiği, İslam çalışmalarını etkileyen beş gelenekten bahseder.³⁵⁵ Üçü eski ve ikisi yeni olmak üzere bunlar, Hristiyanlık,

³⁴⁷ A.g.e., 144.

³⁴⁸ A.g.e., 399.

³⁴⁹ A.g.e., 145.

³⁵⁰ Hodgson, *İslam'ın Serüveni: Barut İmparatorlukları ve Modern Zamanlar*, s. 215.

³⁵¹ A.g.e., 248.

³⁵² A.g.e., 266.

³⁵³ A.g.e., 267.

³⁵⁴ A.g.e., 279.

³⁵⁵ Hodgson, *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler*, s. 161.

Yahudilik, İslam, Marksizm ve Batıcılıktır. Bu beş geleneğin İslam çalışmalarını hangi açılardan etkilediğini sıralarken en çok Batıcılık üstünde durur.

Batıcılıkta Hristiyan kültürünün Kilise'ye sadakat talebi kişisel olarak reddedilmişse de³⁵⁶ bu talebin Batı kültüründe merkezî bir rolü vardır.³⁵⁷ Batıcılar dünyayı, *ilkeller*, bir noktada büyük kültürler üretmiş sonradan duraklayıp gerileyen *Şark* ve Yunan dehasının ürünü modernlik ile zorunlu ilerleme anlayışını yaratan *Batı* olarak üçe ayırırlar.³⁵⁸ Orta Çağ'dan beri, İslam'ı Batı'nın çarpık bir taklidi ve talihsiz bir rakibi olarak gören bu anlayışta, İslamileşmiş kültür, *Şark*'ın gecikmiş bir tezahürü olarak değerlendirilir.³⁵⁹ Karşı karşıya getirilen iki ayrı toplum anlatısında, Batı kültüründeki gelişmeler İslam dünyasının yaşayabileceği şeyler değildir.³⁶⁰ Batı'nın İslam dünyası üzerindeki etkisinden, Batı'ya özgü şeyin, Müslümanların kayıtsız kalamayacağı noktaya ulaşması olarak bahsedilir.³⁶¹ Yani modernite, sadece Batı'da ortaya çıkmış yeni toplumsal süreç düzeni olarak karşımıza çıkmaz. Batı'nın "yeni etki alanı"nın asıl belirleyici unsur olduğuna inanılması dünyaya bakışın temeli hâline gelir.³⁶² Danışmanı oryantalist Von Grunebaum'u İslam kültürünü kapalı kavramlardan çıkararak ele aldığını söylemesine rağmen, saydığı diğer iki filolog, Carl Becker ve Jörg Kramer'i, medeniyet kategorilerini dile indirgedikleri için yetersiz görür.³⁶³ İki ismi de Batıcı yazarlar³⁶⁴ diyerek eleştirdiği kategoriye dâhil eder.

Hodgson'ın anlatısında hem Toynbee'nin düşüncelerinin izlerini taşır hem de ona karşı eleştiriler barındırır. Örneğin, modern hızlanmayı Batı kültürünün bir özelliği olarak ele aldığı en çok bilinen kişilerden biri Toynbee'dir. Hodgson bu yaklaşımın son zamanlarda da oldukça yaygın hâle geldiğini ifade eder.³⁶⁵ Kendisi de teknikleşme anlatısıyla ele aldığı hegemonyanın inşasını ve toplumların dönüşümünü

³⁵⁶ Wallerstein, *Yeni Bir Sosyal Bilim İçin*, s. 153.

³⁵⁷ Hodgson, *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler*, ss. 161-162.

³⁵⁸ Hodgson, *İslam'ın Serüveni: Barut İmparatorlukları ve Modern Zamanlar*, s. 244.

³⁵⁹ A.g.e., 244-245.

³⁶⁰ A.g.e., 244.

³⁶¹ A.g.e.

³⁶² A.g.e.

³⁶³ Hodgson, *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler*, s. 168.

³⁶⁴ A.g.e., 275-276.

³⁶⁵ A.g.e., 336.

bu çerçeveye okur. Hegelci çerçevede çalışan Spengler'ın aksine Toynbee, farklı bir dünya tarihi anlatısının temsilcisidir.³⁶⁶ Hodgson da Batıcı yaklaşımları Toynbee'nin sunduğu şekilde sarsar. Toynbee, Hodgson'ın İslam çalışmalarında önyargılara sebep olan Hristiyan, Marksist, Batıcı yaklaşımlardan farklı bir felsefe ortaya koyduğunu ifade eder.³⁶⁷ Ancak Hodgson'ın, medeniyet anlatısında Toynbee'ye katılmadığı noktalar vardır. Onun, medeniyetleri kültürel gelişme kıstaslarına göre tanımlaması, Hodgson için dikkate değer bir sınıflandırma olsa da İslam medeniyeti terkinin (Arap ve Fars medeniyetleri olarak) ayırması hatalıdır.³⁶⁸ Toynbee ise İslam medeniyeti tek bir medeniyetse bunun sebeplerinin açıklanması gerektiğini düşünür.

Hodgson, sosyolojinin *babası* görülen İbn Haldun'un medeniyet yaklaşımını da eleştirir. Medeniyet, İbn Haldun'un anlatısında olduğu gibi biyolojik kanunlara tabi sabit bir organizma değildir. Hodgson, doğma-büyüme-ölme çizgisini takip eden bir İslam medeniyeti olmadığını iddia eder.³⁶⁹ Bu, sadece İslam medeniyeti için de geçerli değildir. Hodgson, Avrupa'nın dönüşümünü de biyolojik analogi kurmadan açıklamaya gayret eder.³⁷⁰ İslam medeniyetinde değer kaybı olarak gördüğü eksiklikleri ise ölüm olarak değil, iktisattaki rağbetin ve şartların değişmesiyle, yatırımların kıymet kaybetmesine benzetir.³⁷¹

Hodgson İslam çalışmalarında toplumsal ikilikleri Şii ve Sünnilikle açıkladığı gibi bazen de Şeriat yanlıları ve Sufiler olarak iki grup altında değerlendirir. Bu, Müslüman toplumların modernitenin getirdiği tartışmalarda, Kur'an'la ve kendi aralarında yaşanan tarihsel olaylarla yüzleşmek zorunda kalmakla sonuçlanır.³⁷² Hodgson, artık İslamileşmiş bir toplumdan bahsedilemeyeceğine, yalnızca tek bir bütün olarak, devam eden İslamileşmiş mirastan bahsedilebileceğine inanır.³⁷³ Ancak bu sınırlar dışında bile ortak bir Müslüman olma bilincinin var olduğuna inanmaktadır.

³⁶⁶ A.g.e., 184.

³⁶⁷ A.g.e.

³⁶⁸ A.g.e., 169.

³⁶⁹ A.g.e., 226.

³⁷⁰ Hodgson, **İslam'ın Serüveni: Barut İmparatorlukları ve Modern Zamanlar**, s. 216.

³⁷¹ Hodgson, **Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler**, s. 226.

³⁷² Hodgson, **İslam'ın Serüveni: Barut İmparatorlukları ve Modern Zamanlar**, s. 509.

³⁷³ A.g.e., 202.

Bunu, İslamileşmiş mirasın toplumsal vicdanda bir bütün olarak işlemeye devam etmesiyle açıklar.³⁷⁴

Hodgson'ın İslam'ın birliği üzerine tezleri bugün Darülislam kavramının yeniden tartışılmasıyla tekrar ele alınabilir. Küresel tarihle meşgul olan Cemil Aydın'ın bu konudaki çalışması, Hodgson'ın da değindiği gibi, İslam birliğinin vicdanlarda devam eden birlik düşüncesi ve miras olarak var olduğuna işaret eder. Ancak Hodgson bu mirası, İslamileşmiş ülkelerde devam etmeyen toplumsal görüş birliğinin elde kalan bir parçası olarak görür. Aydın ise İslam dünyası fikrinin 19. yüzyılda Panislamist ideolojiler ve siyasi projelerle inşa edildiğini; bu anlatının, düşünülenin aksine bir birliğe neden olmayıp, Batı ve İslam arasındaki ebedi medeniyetler çatışması anlatısını körüklediğini belirtir.³⁷⁵ Bu sebeple, Hodgson'ın, eskiden var olduğunu ve şimdi olmadığını düşündüğü bir İslam birliği görüşü, evvelinde siyasi bir birlik taşımayan Müslüman dünya portresi için geçerli olmaz. Ümmet düşüncesinin ancak soyut ve gönülden bir birlikteliğe tekabül ettiği görüşü, Hodgson'ın eserlerinde de mevcuttur. Yine de bu soyut birliktelik düşüncesi, Hodgson'ın dönemindeki akademyada İslam birliği olarak tarif edilir. Örneğin Linda Rose, *İslam'ın Serüveni*'nin ikinci cildini, Hodgson'ın, Abbasi Halifeliğinden sonra parçalanmış görünen siyasi dünyanın, Müslümanlar için dünyanın her yerinde kendini evinde hissettiği, siyasal sınırları aşan bir İslam birliğinin oluşmasına sebep olduğunu açıklamaya çalışması olarak yorumlar.³⁷⁶

3.3.2. Başka Bir Konumlandırma Mümkün mü?

3.3.2.1. Tarihyazımında Bakış Açıları

1950'lerde Hodgson ve McNeill gibi tarihçiler tarafından dünya tarihi isimlendirmesiyle, bağlantılı tarih yazma çabası, 1980 ve 1990'larda küresel tarih adını almaya başlar. Bu isimle çıkan ilk dergi, McNeill tarafından yayımlanan ilk

³⁷⁴ A.g.e.

³⁷⁵ Cemil Aydın, **İslam Dünyası Fikri: Küresel Bir Entelektüel Tarih Çalışması**, Çev. Hasan Aksakal, İstanbul, Alfa, 2017, s. 318.

³⁷⁶ Rose, "Reviewed Work: The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilization Vol. 2: The Expansion of Islam in the Middle Periods".

yazısıyla³⁷⁷ literatüre girer.³⁷⁸ Bu zamanlarda, Marksist ve liberal tarihyazımına ve var olan varsayımlara şüphecilikle yaklaşan postkolonyal tarihyazımı gelişmek üzeredir. Bu anlayış, Batılı kültürel ve siyasi hegemonyayı temsil eden bakış açılarından sıyrılmak için küresel anlamda *dekolonize* bir kimlik ve tarih sorgulaması dönemi başlatacaktır.³⁷⁹

Tarihyazımındaki dönemler, diğer disiplinlerdeki tartışmalara göre geç şekillenmektedir. Bugün küresel tarih anlayışı kurumsallaşmakta ve buna yönelik programlar bir süredir ABD’de varlıklarını sürdürmekteyken, küreselleşme ve bağlantılı kavramlar Fransa’da hâlihazırda yirmi yıldır tartışılmaktadır.³⁸⁰ Özellikle 1960’lardaki etkinliğiyle postkolonyal düşüncenin öncülerinden sayılan Fransız sosyolog Michel Foucault’nun iktidar ve bilgi arasında kurduğu ilişkinin, emperyalizmi haklı çıkarmak için Batı’nın kurumsallaşmasını anlatan Said’e fikren öncülük ettiği söylenir.³⁸¹ Oysa Hodgson’ın, benzer fikirlerle İslam tarihini küresel çerçeveden ele alarak, Batılı baskın görüşlerin şablonu olmadan dünya tarihi yazma eğilimi de Foucault ile aynı zamanlara denk düşmektedir. 1950’lerin ortaları aynı zamanda sömürgecilik karşıtı bağımsızlık hareketlerinin güçlü olduğu senelere tekabül eder. Bu yıllar, Hodgson’ın akademik kariyerinin başlangıcına denk gelir.

Postkolonyal dönemin odak noktasını temsil eden *üçüncü dünya ülkelerinin* konu alındığı maduniyet çalışmalarında ise Ranajit Guha’nın çalışmalarından³⁸² ilham alan Chakrabarty’nin bakış açısına değinmek gerekir. Hodgson’dan daha geç bir

³⁷⁷ William H. McNeill, “‘The Rise of the West’ after Twenty-Five Years”, **Journal of World History**, C.1, No:1, 1990. Bu dergi Hawaii Üniversitesi tarafından yayımlanmaktadır.

³⁷⁸ Caroline Douki, Philippe Minard, “Histoire Globale, Histoires Connectées: Un Changement d’échelle Historiographique: Introduction”, **Revue d’histoire Moderne & Contemporaine**, C.54-4, No:5, 2007.

³⁷⁹ Zhang Xupeng, “Postcolonialism and Postcolonial Historiography”, **Western Historiography in Asia**, Eds. Q. Edward Wang, Michihiro Okamoto, Longguo Li, Berlin, Boston, De Gruyter Oldenbourg, 2022, ss. 395-420, s. 395.

³⁸⁰ Binu M. John, “‘I am not going to call myself a global historian’ An Interview with C. A. Bayly”, **Itinerario**, C.31, No:1, 2007. Yazar bu tartışmalara Bourdieu’nün karşılaştırmalı tarih üzerine diyalog anlamına gelen çalışmasını örnek gösterir. Bkz. Pierre Bourdieu v.d., “Dialogue Sur l’histoire Comparée”, **Actes de la Recherche en Sciences Sociales**, No:106, 1995.

³⁸¹ Jane Hiddleston, “Foucault and Said: Colonial Discourse and Orientalism”, **Understanding Postcolonialism**, Ed. Jane Hiddleston, y.y., Acumen Publishing, 2009, ss. 76-97.

³⁸² Ranajit Guha, **History at the Limit of World-History**, New York, Columbia University Press, 2002. Türkçesi için bkz.: Ranajit Guha, **Dünya-Tarihinin Sınırında Tarih**, Çev. Erkal Ünal, İstanbul, Metis, 2006.

tarihte yazan, ancak onun gibi Chicago Üniversitesi mensubu olan Chakrabarty, *Avrupa'yı Taşralaştırmak* eseri ile bilinir. Eserinde 20. yüzyıl tarihçiliğinde Avrupa tarihinin evrensel insanlık tarihini bünyesinde barındırmadığının kabul edildiğini ve hem bölgesel hem de küresel yeni araştırma formülleriyle Avrupa'nın taşralaştırıldığını anlatır.³⁸³ Chakrabarty, klasik tarih anlatılarının, bugün tarihçi kimliklerinin yanında sosyolog olarak da andığımız entelektüellerce üretilen liberal veya Marksist anlatılarla benzerlik taşımasının kaçınılmaz olduğunu işaret eder.³⁸⁴ Çünkü anlatıların temelini oluşturan eleştirilen kavramlar, “-izmler” ve “-nin tarihi” gibi benzer endişelerle yazılmış izahlardır.³⁸⁵ Hodgson'ın kavramları yeniden üretmek için çabalaması ve çalışmalarındaki uzun izahların sebebi de budur. Ona göre, her bakış açısının bir sınırlayıcı etkisi vardır ve tam anlamıyla tatmin edici bir yaklaşım genelde mevcut değildir.³⁸⁶ Yanlışlar kaçınılmaz olsa da tahripkâr olan, bu yanlışları düzeltmek üzere bir isteğin olmamasıdır.³⁸⁷ Bilinçaltı kaynaklı tavırlardan doğan yanlışların farkında olunmamaktadır.³⁸⁸

Batılı ekonomistlerin, düşük yatırım ülkelerine, sıkıntılara sabırla katlanmalarını, Batı'nın geçtiği yollardan geçtiklerinde en sonunda selamete erişeceklerini ümit etmeyi öğütlediklerine şahit olunur. Chakrabarty, bu durumu açıklamak için “tarihin bekleme odası” ifadesini kullanır. Benzer düşünceleri Hodgson da ifade eder. Hodgson'ın düşüncesinde bu sadece Batı'nın öğüdünü değil, diğer toplumların bunu kabullenişini de barındırır. Batı dışındaki halklar, kendi durumlarının Batı'ninkinden farklı olduğunu kabul etmişlerdir ve umutsuzca “Batı'nın önlerine attığı her türlü kurumsal artığa çoğunlukla sıkı sıkıya sarılma eğiliminde olurlar”.³⁸⁹ Oryantalist gelenekteki yanlışlara işaret eden Hodgson, bu yaklaşımıyla self-oryantalizm tartışmalarına da bir ön katkı sunar.

³⁸³ Dipesh Chakrabarty, **Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference** Princeton University Press, 2000.

³⁸⁴ A.g.e. Türkçesi için bkz.: Dipesh Chakrabarty, **Avrupa'yı Taşralaştırmak: Postkolonyal Düşünce ve Tarihsel Farklılık**, Çev. İlker Cörüt, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2012.

³⁸⁵ Chakrabarty, **Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference** Türkçesi için bkz.: Chakrabarty, **Avrupa'yı Taşralaştırmak: Postkolonyal Düşünce ve Tarihsel Farklılık**.

³⁸⁶ Hodgson, **Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler**.

³⁸⁷ A.g.e., 288.

³⁸⁸ A.g.e.

³⁸⁹ Hodgson, **İslam'ın Serüveni: Barut İmparatorlukları ve Modern Zamanlar**, s. 496.

Hodgson, her modernlik hikâyesinin Batı'yla aynı yollardan geçmesi gerektiği görüşüne katılmaz.³⁹⁰ Öte yandan, sorunların benzerliğini yadsımaz. Modern sorunların dünya genelinde paylaşıldığından, gelişim uçurumu sorununun tüm ülkeleri gerilime sürükleyen şey olduğundan ve bu sorunların dünyanın bir yerinde çözülmezse diğer yerlerinde de çözilemeyeceğinden bahseder.³⁹¹ Modern dönemde Batı, kendini fiziksel ve ahlaksal bakımdan yok ederse, sadece kendisi mahvolmayacaktır.³⁹² Bu sebeple Hodgson, bu ortak sorunların çözümü için tarihsel mirasın rolünü sorgular. İslami mirasın modern dünyanın sorunları için ne gibi çözümler sunacağını tartışır. Hodgson'a göre gelenekler, en derin düzeyde, en anlayışlı modern insanlar arasında bile yeni vizyonlar için en geniş kaynağı sunmaya günümüzde de devam eder.³⁹³ Ortak sorunlar haricinde Müslüman ülkelerin bir sorunu da geleneklerle olan bağlarının zayıflamasıdır.³⁹⁴ Batı'nın dönüşümünde Müslümanlar, önceki bölümde de belirtildiği üzere, Batı'ya göre daha sert bir kopuş yaşamışlardır. Ancak İslami miras, Batı'ya nispeten kozmopolit bir ortamda geliştiğinden, onun geleneksel yönü, diğer birçok "dar ufuklu dinsel geleneğin" aksine modern evrensellelikle uzlaşmayı mümkün kılar.³⁹⁵ Ayrıca İslam, kişinin bedeni ve ruhu arasında, kutsal ve doğal sahalarda daha az ayırım yaparak, kişiyi ve toplumu bir bütün olarak görme eğilimini beraberinde getirdiği için oldukça ilerici bir dindir.³⁹⁶ İslam geleneğinin potansiyelini bu açılardan oldukça yüksek gören Hodgson, Batı'nın sebep olarak görüldüğü modernitenin problemleri karşısında ahlaksal bir vizyon sağlama sorumluluğunun tamamen Batı'ya bırakılmaması gerektiğini ifade eder. Müslümanlar da kendilerine düşen yükü üstlenmelidir.³⁹⁷ Hodgson, "her türlü yerleşik konumu güvensizleştiren yenilik rüzgârları"³⁹⁸ karşısında, modern insanın ahlaksal birliğine bu sözlerle işaret ederek tüm insanlık için sorunların ve çözümlerin ortaklığına vurgu yapar. Tarihe bakışı bu sebeple ahlaki bir sorumluluk düşüncesi ve sorunların çözümü için şekillenir.

³⁹⁰ A.g.e., 497.

³⁹¹ A.g.e.

³⁹² A.g.e., 498.

³⁹³ A.g.e., 499.

³⁹⁴ A.g.e.

³⁹⁵ A.g.e., 505.

³⁹⁶ A.g.e.

³⁹⁷ A.g.e.

³⁹⁸ A.g.e., 480.

Toplumların mirasının bu sorunların çözümü için dikkat edilmesi gereken yer olduğuna vurgu yapar.

3.3.2.2. Tarihçilik ve Disiplinlerarasılık

Hodgson her ne kadar entelektüel tarihçi olarak bilinse de toplumsal ve ekonomik konulara da eğilir. Ele aldığı meselelerde, kurucu devlet adamları, büyük generaller gibi hanedana dayalı anlatıdan koparak³⁹⁹, siyasi tarihçilerinkinden farklı olarak bu konuları daha az detaylandırır. Bu yönüyle o, tek kelimelik sıfatlarla birbirinden ayrılan tarihçiliklerden farklı bir noktadadır. Hodgson İslam tarihçisi olduğu kadar -eleştirdiği yönleri barındırmayan- bir Arap tarihçisi, Yakın veya Orta Doğu çalışmaları uzmanı, tarih felsefecisi ve aynı zamanda bir eğitim bilimcidir. Bu zikredilenlerin yanında, sosyal ve beşerî bilimlerin yaklaşmasına, çalışmalarıyla örnek oluşturur. Toplumsal yaklaşımlarını sosyolojik bakışla zenginleştirdiğinden sosyolog, kültürel anlamdaki toplumsal incelemelerinden dolayı da antropolog kimliği taşır. Tarihçilik dallarının hem birbiriyle hem de sosyoloji ve antropoloji gibi bilimlerle iş birliği içinde olması gerektiğine inanır. Bu hususta, eserlerinin metoduyla olduğu kadar bulunduğu okuldaki faaliyetleriyle de katkıda bulunur. Disiplinlerarası olmayan çalışma prensibinin sınırlılıklarına inanarak, akademik araştırmayı aşırı uzmanlaşmış bilimlere bölmenin, bilginin bütünlüğünü ve tüm varlıklara yönelik soruların birbirine bağlılığını inkâr etmek olacağına işaret eder.⁴⁰⁰

Hodgson, insanlık tarihinde toplumların birbiriyle ilişkili olduğuna, artık uzak sayılabilecek bir coğrafyadaki tarihsel eylemin bile göz ardı edilemeyecek derecede önemli olduğuna işaret eder.⁴⁰¹ Bu da tarihsel soruların birbiriyle günbegün irtibatlı hâle gelmesi demektir.⁴⁰² Hodgson'ın bu düşünceleriyle benzer tarihyazımı yönelimleri bugün de mevcuttur. Postkolonyal tarih teorileriyle bilinen UCLA mensubu Sanjay Subrahmanyam'ın *İrtibatlı Tarih*'i (*connected history*)⁴⁰³, bu

³⁹⁹ Hodgson, **Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler**, s. 468.

⁴⁰⁰ A.g.e., 389-390.

⁴⁰¹ A.g.e., 394.

⁴⁰² A.g.e., 396.

⁴⁰³ Sanjay Subrahmanyam, **Connected History**, y.y., Verso, 2022.

düşüncenin bugünkü temsilcisidir. Bu araştırmada Avrupa ve Asya gibi ayrı tutulan coğrafyaların birçok yönden benzerliklerine ve bağılıklarına dikkat çekilerek interdisipliner bir tarihyazımı teşvik edilir. Hodgson da sadece kültürlerin ve geçmiş olarak tarihin bağlantılılığına değil, bir metot olarak tarihin diğer disiplinlerle irtibatlılığına işaret eder. Sosyal bilimler ve tarih arasında talihsiz ve karmaşık bir ayrım olduğundan şikâyet eder.⁴⁰⁴

Hodgson, modernlik öncesindeki Taberî, Ebülfazl, İbn Haldun gibi tarihçilerden birkaçının metodolojisini bugünkü tarihçiler ve sosyal bilimcilerle karşılaştırır. Bu isimlerin metotlarının modern metotlar için ne kadar kullanışlı olabileceğini tartışarak, *sosyal bilimler yapmak* üzere çıkarımlarda bulunur. *İndirgemecilik* yanlısından en çok da *kendi alanım* dediği İslam çalışmalarının muzdarip olduğundan söz eder.⁴⁰⁵ Bugün self-oryantalizm olarak nitelendirilen görüşler bağlamında İslam çalışmalarındaki yaklaşımların eksikliğini ve ön kabullerini eleştirir. Ancak, kendi gibi misyon sahibi meslektaşlarını bundan arı tutar. İslam çalışmalarıyla ilgilenen tüm Batılıların, Doğu’yu egzotik gördükleri için araştırmaya yöneldiğini düşünmemek ve bu konuda daha açık görüşlü olmak gerektiğini hatırlatır.⁴⁰⁶ Ayrıca daha önce hatırlattığı üzere, Müslüman olmak, İslam tarihi için hatasız çalışmalar yapmanın garantisi değildir.

Taberî ve Ebülfazl’ın hareket noktalarından biri, tarihi kaydetmek için bilgi peşinde koşmanın dinî inancın bir gereği olarak görülmesiydi. Hodgson da akademisyenliği süresince inancı ve ahlaki değerlerini mesleki yaşantısından ayrı tutmamış ve bunu bir sorumluluk olarak görür. Bu yüzden 20. yüzyılda ampirizmi benimsemiş akademisyenlerin, Hodgson zamanındaki Rektör Hutchins’in skolastisizmini işaret ettikleri eleştirileri, Hodgson’ın eğilimlerinin skolastisizmle suçlanmasıyla benzerlik taşır.⁴⁰⁷ *Committee on Social Thought* toplantısı ardından Hristiyan terimlerin hangilerini niçin kullandığına yönelik mektubundan anlaşılağı üzere Hodgson da teoloji ve bilimi ayrı düşünmenin yanıltıcı olacağını düşünür.

⁴⁰⁴ Hodgson, **Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler**, s. 394.

⁴⁰⁵ Marshall G. S. Hodgson, “Two Pre-Modern Muslim Historians: Pitfalls and Opportunities in Presenting them to Moderns”, **Towards World Community**, Ed. John Nef, Springer, 1968, ss. 53-68.

⁴⁰⁶ A.g.e.

⁴⁰⁷ Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 37.

1963'te bir Quaker dostuna yazdığı mektupta, Hristiyanlığı ele almak için bilimsel terimlerden yararlandığını anlatarak, bu şekilde ruhsal bir disiplinlerarasılığın da gerekliliğini vurgular.⁴⁰⁸ *Uzman miyopluğunun* ve bencilliğin manevi yaşamın tehlikesini oluşturduğunu ifade eder.⁴⁰⁹

Hodgson'a göre, modern öncesi tarihçileri anlamak ve çalışmalarını meslekten olmayanlara sunmak için hassas/içli bilim adamlarının samimi çabalarının amacı "daha fazla karşılıklı saygı" temelinde, Batılıların dar görüşlülüklerinden kurtularak insanları bir araya getirmektir.⁴¹⁰ Bu yüzden sadece toplumu değil, tarihçileri anlamak için bile topyekûn bir disiplinlerarası iş birliğine ihtiyaç duyulduğuna işaret eder. Oryantalizm üzerine düşünür Hallaq'ın ifade ettiği gibi oryantalist gelenek, yakından ilişkili olduğu siyasi saikler neticesinde zaman içinde pejoratif bir mana kazanır. Dönüştürülmek istenen bu algı için sosyal ve beşerî bilimlerin tarih, ekonomi, antropoloji disiplinlerinden yararlanılarak nötr bir bakış sunma iddiası yakalanmaya çalışılır. Hallaq'a göre bu disiplin mensuplarının tamamıyla nötr ifadeler sunacağını düşünmek bir yanılgıdır.⁴¹¹ Hodgson sosyal bilimciliği oryantalist çalışmaların önüne tam anlamıyla geçirmese de herhangi bir araştırmada nötrlük iddiasının mümkün olamayacağını farkındadır. Bu sebeple, iletişim ve birliktelikle bölge araştırmaları gibi disiplinlerarası alanları geliştirmek sosyal ve beşerî bilimlere katkı sağlayacaktır. Bölge araştırmalarında Batı dışında kalan bölgelerin dinamizmini anlamaya sevk edilmesi, bölgeye yönelimde sosyal bilimlerin farklı alanlarından yararlanışına örnek gösterilebilir. Geleneksel oryantalist bakışta medeniyet durağan kabul edilme eğilimindeyken, sosyal bilimlerde içinde temellendirilen bölge araştırmalarının odak noktası ise değişim dinamikleri olmuştur.⁴¹²

Kendi döneminin tarihçiliği hakkındaki tespitlerinde, ABD'dekiler başta olmak üzere, öğrencilerin özellikle para ve prestije kolay ulaşabilecekleri çalışma

⁴⁰⁸ A.g.e., 38-39. 8 Mayıs 1961 tarihli bu not için bkz.: Box 5, Folder 16, Hodgson, Papers.

⁴⁰⁹ Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, ss. 38-39. Box 5, Folder 16, Hodgson, Papers.

⁴¹⁰ Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 36. Bu düşünceler Hodgson'ın 14 Temmuz 1955 tarihli notlarından aktarılmıştır. Bkz.: Box 6, Folder 17, Kiesling, Hanna Holborn Gray Special Collections Research Center Archival Notes: Hodgson Timeline.

⁴¹¹ Lockman, **Hangi Ortadoğu?: Oryantalizm Siyaset Tarih**, s. 192.

⁴¹² Wael B. Hallaq, **Şarkiyatçılığı Yeniden Düşünmek**, Çev. Ahmet Demirhan, İstanbul, Ketebe Yayınları, 2018, s. 17.

konularını tercih ettiklerinden bahseder.⁴¹³ Eğitimcilere Filozof Molla Sadrâ'nın irfan sahibi bir ruh için belirlediği özellikleri⁴¹⁴ somutlaştırmaları ve öğrencilerini “para ve prestij”in olduğu araştırma konularına yönelmelerini teşvik etmekten imtina etmeleri mesajını verir.⁴¹⁵ Ayrıca Hodgson, iş birliğini önererek onları “uzmanlıklardan doğan gurura, sınırlı sebata ve onların bekçi köpekleri olan üniversite bölümleri”ne karşı uyarır.⁴¹⁶ Hodgson'ın uzmanlaşmaya yönelik dostane olmayan düşünceleri, İkinci Dünya Savaşı sonrası Amerika dışındaki diğer tarihçilerin yönelimleriyle benzerlik taşır. Annales'in tarihçiler üzerine etkisinden oldukça sık bahsedilse de sosyoloji ve tarih felsefesi üzerine Avrupa tarihyazımında etkin rol alan Frankfurt ve Bielefeld Okullarının Amerikalı tarihçilerle ilişkisi, hem tarihyazımında hem de sosyolojideki dönüşümü izlemeyi mümkün kılar. Disiplinlerarası yönelimleri oldukça belirgin olan bu Alman düşünce gelenekleri, kariyerinin erken yıllarında Frankfurt-Chicago değişim programıyla eğitim üzerine düşünceleri şekillendiği gördüğümüz Hodgson'ın düşünceleriyle bazı açılardan. Hodgson'ın Frankfurt düşünürleriyle organik bağlantıları açık olmasa da dönemindeki yönelimlerdeki dönüşümün entelektüeller arasında benzerlikler taşıdığı Fransız düşünürlerin ve Hodgson'ın eleştiri konularındaki ortaklıklardan okunabilir. Hodgson'ın akademik serüveninden önce, Nasyonal Sosyalizm ile Amerika'ya göç etmek zorunda kalan, Frankfurt Okulu düşünürleri önce Columbia Üniversitesinin davetlisi olurlar. Eleştirel teori adıyla “Batı Marksizm”inin oluşmasına katkı sağladıkları düşünceleriyle pozitivizm, bilimsellik, aydınlanma, moderniteye de yeni eleştiriler sunarlarken, *praxis* ile teori çatışmasını kurgulayıp, 1960'lardaki öğrenci hareketlerinin örgütlenmelerinde hatırı sayılır derecede etkili olurlar.⁴¹⁷ Hodgson'ın vicdani reddi benimsemesi, toplumsal hareketlere yönelik destekleri ve sol eğilimli düşünceleri ile savaş sonrası yeni toplumsal gerçekliğe kuramsal düzeyde yenilik sunma arayışını ödev hâline getiren

⁴¹³ Hodgson, Two Pre-Modern Muslim Historians: Pitfalls and Opportunities in Presenting them to Moderns, s. 67.

⁴¹⁴ Kiesling, The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson, s. 36. Bu nokta Kiesling'in tezinde net olarak belirtilmesi de ondan aldığım transkriptlerde servetten, statüden, konfordan ve isyandan vazgeçebilme nitelikleri sıralanır.

⁴¹⁵ A.g.e.

⁴¹⁶ A.g.e.

⁴¹⁷ Martin Jay, **Diyalektik İmgelem: Frankfurt Okulu ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü Tarihi 1923-1950**, Çev. Ünsal Oskay, İstanbul, Ara Yayıncılık, 1989, s. 365.

Frankfurt üyeleri⁴¹⁸, benzer endişelerle disiplinlerinde söz sahibi olacaklardır. Bugünkü kaotik düzenin kökenini teknik uygarlığa dayandıran Adorno ve Horkheimer, kuram tasarımlarında bilimin toplumsal işlevini sorgulayarak, ilerleyen rasyonalizmin neden olduğunu düşündükleri standardizasyona karşı bir tutum belirlerler.⁴¹⁹ Ayrıca, ilerleyen tarih düşüncesine ve aydınlanmaya eleştirileriyle, beceri ve iş bölümüyle birlikte ayrışan insanlığa, teknik sayesinde kolaylaştığı düşünülen işlerin, toplumdaki bireyler üzerinde egemenlik baskılarına yol açtığına dikkat çekerler.⁴²⁰ Bu ifadeler Hodgson'ın teknikleşme, zamanın hızlanması, uzmanlaşmanın körleşmeyi getirdiği ve toplumun standart vatandaş geliştirme yönündeki eğiliminin modernleşme ile arttığı yönündeki ifadeleriyle müşterektir.

Frankfurt düşünürlerinin eleştirel teorilerinden etkilenen Bielefeld Okulunda önce çıkan isimlerden biri olan olan Wehler ise sol-liberal eğilimi ile, araştırmalarında toplum, siyaset, kurumlar, güç ve çıkar ilişkileri üzerine odaklanır. Alman sosyal tarihine ve tarihçiliklere yönelik çalışmalara ağırlık vererek, sosyal bilimlerin metod ve konseptlerini Alman tarihçiliğine aşına kılar.⁴²¹ Ancak modernleşme sürecini önü alınamaz bir süreç olarak değerlendirirken, Hodgson'dan farklı olarak bu sürecin problemlerine değil olumlu sonuçlarına vurgu yapar. Bielefeld Okulu düşünürlerinin bazı teorileri, Hodgson'dan daha geç tarihlerde dile getirilmiş olsa da dönem olarak aynı zamanlarda yaşamışlardır. Yine tarih felsefesi ve sosyal bilimlerde Batı Almanya'nın önde gelen isimlerinden olan Jürgen Kocka ve Reinhart Koselleck, savaş sonrası Almanya'nın eleştirel sosyal bilimlere dönüş olarak tarif edilen dönüşümünde rol alırlar. Amerika ve Fransa'da 1945 sonrası tarihi bir sosyal bilime evirme çabaları güden entelektüellerle benzer şekilde, sosyal bilimler konseptlerinin tarihyazımıyla tanıştırılır. Hodgson gibi onlar da, Weber'n aksine araştırmalarda değer yargılarından kopukluğun mümkün olmadığına yönelik vurgu ile sosyal bilimlerin sosyal pratiklerle

⁴¹⁸ Tom Bottomore, **Frankfurt Okulu (Eleştirel Kuram)**, Çev. Ahmet Çiğdem, İstanbul, Ara Yayıncılık, 1989.

⁴¹⁹ Max Horkheimer, Theodor W. Adorno, **Sosyolojik Açılımlar: Sunular ve Tartışmalar**, Çev. M. Sezai Durgun, Adnan Gümüş, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2010, s. 48.

⁴²⁰ Theodor W. Adorno, Max Horkheimer, **Aydınlanmanın Diyalektiği: Felsefi Fragmanlar**, Çev. Nihat Ülner, Elif Öztarhan Karadoğan, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2010, s. 58.

⁴²¹ Iggers, **Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı**, s. 69.

bağlantısına dikkat çekerler.⁴²² 1960 ve 1970’lerde sayıları artan Batı Almanyalı göçmen tarihçiler, sosyolog, ekonomist ve siyaset bilimcilerle, tıpkı *Committee on Social Thought*’taki gibi birlikte çalıştılar. Kavramlar tarihine gösterilen merakla, henüz küresel tarih gelişmemiş olsa da dünya tarihini yeniden kurgulama çabası ile dönüşüme öncü oldular.

Hodgson’a göre bölgeler arası tarih özelinde olduğu gibi akademinin genelinde de elimizde çok fazla çalışma, konu ve eleştiriler hakkında ipucu vardır. Ancak bilgi eksikliğimiz, malzeme eksikliğinden ziyade, malzemeye dair değerlendirme eksikliğinden kaynaklanır.⁴²³

Hodgson tarihçilik mesleği üzerine düşüncelerini ve düşünsel kategorilerini yakın disiplinlerde bağlantılı olduğu kişilerle paylaşır. Hodgson’ın, Von Grunebaum’la kendini farklı tarihçilik kulvarlarında sınıflandırdığından ve kendini teorik düşünceye yatkın olan Nef gibi modernist bir isme yakın hissettiğinden, Von Grunebaum’la ilgili bölümde bahsedilmişti. Bu bildiriden iki sene sonra Simon’a⁴²⁴ yazdığı notta, toplumsal sorunlarla ilgilenenleri kategorize etmek için yine bu sınıflandırmayı kullanır.⁴²⁵ Hodgson’ın hayranı ve destekçisi olan Nef’in ise Hodgson’ın çalışmaları hakkında şikâyet ettiği konu, onun sosyolojik jargonu ve yakın dönem felsefesiyle ilgili terimleri yoğun olarak kullanmasıdır.⁴²⁶ Hodgson’ın gözünde, klasik bir oryantalist olarak işaret edilen Grunebaum’dan Nef’i ayıran şey, onun tarih bağlamında modernite üzerine sorduğu sorular ve ürettiği fikirlerin farklılığıdır. Hodgson’ı Nef’ten ayıran nokta ise tarihçiliğinde diğer disiplinlere yaklaşımının sadece bir öneriden ibaret kalmaması, terimleri kullanma ve teori koyma anlamında çaba sarf etmesidir.

Hodgson özellikle 1962’den sonraki yazışmalarında, alanları içinde sınırlı kalmış akademisyenleri açıkça uyarır. Bir disiplindekiilerin yalnızca kendi disiplini

⁴²² Iggers, Wang, *A Global History of Modern Historiography*, ss. 263-264.

⁴²³ Hodgson, *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler*, s. 447.

⁴²⁴ Notta sadece Simon olarak belirtilen isim, muhtemelen, 1948’de *Committee on Social Thought*’a katılan ve 1961’de hayatını kaybedecek olan felsefeci Yves René Simon’dur.

⁴²⁵ Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 35.

⁴²⁶ A.g.e., 25. 11 Şubat 1956 tarihli bu yazıda Nef, Hodgson’ın jargon yüklü lisanının, *Committee on Social Thought*’u ulaşılması zor hâle getirdiği için endişesini dile getirmektedir. bkz.: Box 3, Folder 11, Nef, Papers.

içindekilerle bağlantı kurmasını sorumsuzca ve bağınazca bulduğu ifade ederek, *Committee on Social Thought* tecrit edilmiş bir yapı olarak kalırsa bunun züppelik olacağını belirtir.⁴²⁷ *Committee on Social Thought* o dönem için oldukça disiplinlerarası bir yapı olarak görünse de Hodgson gibi içerden bir bakışla disiplinlerarasılığa özellikle eğilenler için eleştirilecek noktalar da barındırır. Bugün, *Committee on Social Thought* üzerine çalışmalarda, Komitenin sosyoloji veya ekonomi disiplinlerinin hangisinin mirası olduğuna dair tartışmalar gerçekleşir. Bu tartışma için Komite üyelerinden örnekler verilir. Friedrich August von Hayek, Komiteyi hiper-uzmanlaşma eğilimi olan ekonomi bölümünden ayıran interdisiplinerlik anlayışı dolayısıyla Chicago Üniversitesine gelir.⁴²⁸ Hayek bir liberal ekonomi teorisyendir ve o da tıpkı Hodgson gibi sadece ana disiplini olan ekonomiyle değil politik felsefeyle de ilgilenmektedir.⁴²⁹ Komite hakkındaki çalışmasında Noto, Ekonomi bölümünde ortaya çıkan yeni bir hiper-uzmanlaşma eğilimine karşı direncin sonucu olarak bu komitenin oluştuğu sonucuna varır.⁴³⁰ Bu karşı direnç, Hodgson'ın anlayışında da mevcuttur. O da Hayek gibi, geldiği oryantal geleneği, hocalarının eğilimlerini ve dar tutumlarını eleştirir. Sınırları keskin şekilde çizilmiş tarih bölümlerinin yahut önyargılı Doğu ve İslam çalışmalarının da yeniden yapılanması için gayret sarf eder.

Hodgson bu amaçlarla, Kolejin yeniden yapılanma aşamasında dünyada türünün ilk örneği olan, “üniversitenin yeni kolej programının önemli bir parçası olacak “*College of Integrative Studies*’in çekirdeği ve medeniyet çalışmaları açısından yeni bir deneysel program” olarak tarif ettiği İslam Medeniyeti dersini oluşturur.⁴³¹ Kariyeri boyunca bir model oluşturacak bu dersin Batılı olmayan bir kültürün öğretilmesinden ziyade, fakülte ve disiplinlerarasındaki diyaloga uygun bir eğitim felsefesini desteklediğini ifade eder.⁴³² *Committee on Social Thought* için düşündüğü

⁴²⁷ Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 29.

⁴²⁸ Sergio Noto, “The Committee on Social Thought versus the Department of Economics in Chicago - A Short Story between Education and Researching Economics in the 50’s”, *DESI - Storia Economica*, 2010, s. 5.

⁴²⁹ A.g.e.

⁴³⁰ A.g.e., 3.

⁴³¹ Kiesling, *The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson*, s. 31.

⁴³² A.g.e., 8.

radikal eylem planlarını açıkladığı, Sosyolog Richard Flacks'le yazışmasında, bilim gayesini “teknik olmayan, hümanist bir yaklaşımla öğrenci yetiştirmek” sözleriyle ifade eder.⁴³³ Bu ders haricinde, 1965'te Harvard'dan dönen Hodgson, İslam Medeniyeti dersi dışında, aynı fakülte içinde kadrosunun da bulunduğu felsefe bölümünde, Charles Long ile bir de Din Felsefesi dersi verir.⁴³⁴

Hodgson tarih ve ayrı olarak tarih çalışmalarına değinerek, *İslam'ın Serüveni*'nin ilk kısımlarında disiplinlerarasılığı da tartışır. Tarihçileri tipikleştiriciler (*typicalizers*) ve istisnaileştiriciler (*exceptionalizers*) olarak iki ayrı başlıkta değerlendiren Hodgson, bu iki çalışma alanının, çalışma birimleri farklı olsa da bir diğerinin konularını kapsayacak şekilde çalışmak zorunda olduklarına inanır.⁴³⁵ Başta iki tarzı bir diğerinin üzerinde konumlandırmamışsa da *İslam'ın Serüveni*'nde kendinin de uyguladığı istisnaileştirici yaklaşımın, tekil örneklerle vurgu yapması açısından daha önemli olduğunu kabul eder.⁴³⁶ Tarihsel sosyolojide de tekil olanın benzersizliğine vurgu yapılması ve değerlendirme nesnesinin diğer öğelerle benzerliğinin araştırılması gibi, Hodgson da *hümanist* olarak adlandırdığı kendi tarihçiliğini, benzerlerinden sıyrılma nedenini daha iyi değerlendirmek için istisnai olanın anlaşılması olarak tarif eder.⁴³⁷ İslam tarihini ve dünya tarihini kuruş biçimi de tipik kabul edilenden ayrılanı anlamak üzeredir.

Özellikle *İslam'ın Serüveni* genelde medeniyet çalışmalarını, özelde de toplumların ve kültürlerinin incelediği ve böylelikle toplumların dönüşüm sebeplerini anlamak üzerine bir eserdir.⁴³⁸ Bu açılarından Hodgson, tarihsel sosyoloji literatürüne de bu çalışmasıyla katkı sunar.

Hodgson, ne kadar ayrıntılı olursa olsun belirli bir çalışmanın tüm bakış açılarını temsil edemeyeceğine işaret eder.⁴³⁹ Dairenin kusursuz yuvarlaklığına ancak çokgenin sınırsız kenarlarıyla ulaşılabilirdiği gibi, dengeli bir görüşe, ancak alandaki

⁴³³ A.g.e., 37.

⁴³⁴ A.g.e., 31.

⁴³⁵ Hodgson, *İslam'ın Serüveni: İslam'ın Klasik Çağı*, s. 48.

⁴³⁶ A.g.e.

⁴³⁷ A.g.e., 49.

⁴³⁸ Hodgson, *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler*, s. 463.

⁴³⁹ A.g.e., 406.

görüşler çoğaltılıp çeşitlendirildiğinde ulaşılabilir.⁴⁴⁰ Hodgson, disiplinlerin her birinin bir konu için en uygun yöntemi kullandıklarını iddia etmesine rağmen tarih ve sosyal bilimlerin verilerinin çakıştığına işaret eder.⁴⁴¹ İnsan hayatı su geçirmez bölmelere ayrılamaz.⁴⁴² Beşerî toplumun bütün alanı, bölünmez bir araştırma alanıdır ve her hâlükârda, insanlık tarihi, peşinde olduğu sorular itibariyle birbirine bağımlı olmayı sürdürecektir.⁴⁴³ Tarih ve sosyal bilimlerin farklılıklarını da devrimleri inceleme örneğiyle açıklar. Tarih ve sosyal bilimler, aynı devrimi inceleseler bile hedef itibariyle farklılık taşırlar.⁴⁴⁴ Tarihçi, bir devrimin peşine genelleme için düşmeyecek, ele aldığı devrimin başka bir devrime yakınlığını anlamak için uğraşacaktır.⁴⁴⁵

Hodgson tez danışmanı Von Grunebaum’u üstün bir oryantalist örneği olarak tanımlayarak, eğitim silsilesi anlamında kendini oryantalist geleneğin bir ürünü olarak görür.⁴⁴⁶ Ancak dâhil olduğu Komitedeki siyaset felsefecisi ve teorisyeni Leonard Binder gibi bağlantıları itibariyle, araştırdığı bölgenin modern sosyopolitik meselelerini tartışması oldukça kolay hâle gelir.⁴⁴⁷ Bağlantıları ve geleneğinden farklı yönelimleriyle Hodgson, o zamana dek yetişen oryantalist geleneğe bağlı araştırmacılardan farklı bir yerde konumlandırılmalıdır. Hodgson, eserlerinde tıpkı sosyologlar gibi modernitenin toplumsal hayata etkisine, toplumların şekillenmesine etkisine uzunca değinerek, yeni ihtiyaçlar, planlamalar, birincil ve ikincil olarak gruplandığı sorunlarla ilgili tahliller ortaya koyar. Dönemdaşı sosyolog Charles Tilly’nin toplumsal hareketler üzerine değerlendirmeleri ve devrimleri karşılaştırması, tarih, teori ve deneyimi bir araya getirerek hem tarihçi hem sosyolog olarak değerlendirilmesi gibi, Hodgson da doktora tezi örneğinde olduğu gibi Şii ve Sünni

⁴⁴⁰ A.g.e.

⁴⁴¹ A.g.e., 393-394.

⁴⁴² A.g.e., 239.

⁴⁴³ A.g.e., 394.

⁴⁴⁴ A.g.e., 494.

⁴⁴⁵ A.g.e.

⁴⁴⁶ Kiesling, The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson, s. 14. 12 Ekim 1965 tarihli, muhatabı belli olmayan ancak “*Envisioning an Overall Islamic and Middle Eastern Studies Program at the University of Chicago*” (Chicago Üniversitesinde Genel Bir İslam ve Ortadoğu Çalışmaları Programı Tasarlamak) adlı, önceden de bahsedilen yazı için bkz.: Box 2, Folder 2, Hodgson, Papers.

⁴⁴⁷ Kiesling, The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson, s. 14.

atışmalarının kurgulandığı zemini değerlendirerek mezhep sosyolojisi ve tarihsel sosyolojiyi bir araya getirir. *İslam'ın Serüveni*'nde toplumsal grupların mekanizmalarının nasıl işlediğini tarihsel açıdan değerlendirmenin yanı şıra, modernliğin inanç gruplarıyla ilişkilerini ve grupların hareketliliğini anlamaya çalışır. Bütün bunlar göz önüne alındığında Hodgson, dönemdaşı ve fakültede aynı zamanda yer aldığı farklı disiplinlerdeki meslektaşları sayesinde disiplinlerarası bir yaklaşım oluşturabilmiş, tarihsel metodolojisini kurmak için sosyoloji, antropoloji, ekonomi disiplinlerinden yararlanmıştır. Bu açılardan, hocaları itibariyle bağlı olduğu gelenekten farklılıklarıyla öne ıkısa da dönemindeki yeni eğilimleri yansıtması itibariyle dönemdaşı isimlerle benzer eğilimler taşır.

SONUÇ

Disiplinlerarası yaklaşım, tekdüze artan bir biçimde kabul görmese de bütünsel bir çerçeveden bakıldığında gün geçtikçe daha çok benimsenmektedir. Disiplinlerin iş birliği, sosyolojik paradigmaların şekillendiği ortamlardaki tartışmalarla, tarihyazımındaki dönemlendirme adlandırmalarının benzerliğinden anlaşılabilir. Tarihyazımı içindeki tartışmalar hem diğer disiplinlere etki etmiş, hem de sosyoloji, antropoloji, siyaset bilimi gibi sosyal ve beşerî bilimlerdeki yönelimlerin bir yansıması hâline gelmiştir.

Hodgson, birbirinden muhtelif biçimde adlandırılan çalışma alanlarına ve farklı metotların benimsenmesine karşı değildir. Nitekim tarih disiplinini, tarih çalışmaları diyerek ayırdığı disiplinlerarası alandan ayrı ele alır. Ancak bu farklılıklara olduğu kadar benzerliklere de işaret eder. Onun hesaplaşması, birbirinden ayırıştırılan ve iş birliği imkânı tanınmayan “uzmanlaşma” iledir. Bu kavramın işaret ettiği önyargıları, hem içinde bulunduğu akademik geleneğin kısırlığına yol açtığını düşündüğü için hem de modernitenin yarattığı uçurumun sonuçlarından biri olarak gördüğü için tehlikeli bulur. Hodgson, uzmanlaşma olarak adlandırılan bu yapay insanın, tüm araştırmacıların görüş alanını sınırlandırdığını, bir disiplinindeki hâkim yaklaşımın ötekini her hâlükârda etkilediğine dikkat çekerek göstermeye çalışır. Disiplinlerin bir aradalığına vurgu yapma sebeplerinden biri de hataların paylaşılmasıdır. Dünya tarihinin birliğinde olduğu gibi, insanlığı ilgilendiren meselelerde de yani disiplinlerde de bu ortaklık görülür. Ortak kavramların kullanımıyla benzer hatalara düşen sosyal bilimler geleneğine eleştirel bakışın yaygınlaşmasına bu sebeple önem verir. Eserlerinin girişindeki uzun metot tartışmaları, sadece tarihçiler için değil, ilgili tüm disiplinler için bir öğreti niteliğindedir. Sistemli bir çalışmayı kolaylaştırdığı ve bir çerçeve sunduğu için uzmanlık sınırlarının yararlı olabileceği bir gerçektir. Ancak bunların yapaylıklarının unutulmaması gerektiğine dikkat çeker. Hodgson için çalışmaların kapsamının genişletilmesi, yeni okumaları, bakışları mümkün kılmak ve *dünya tarihsel perspektifin* gelişmesi için bir tercih değil gerekliliktir. Disiplinleşmenin türlü sınırlılıklarının ve imkânlarının farkında olan Hodgson, eserleri girişindeki uzun metot tartışmaları ve çalışmalarında eleştirel yaklaşımı ön planda

tutmasıyla sadece tarihçiler için değil, sosyal ve beşerî bilimler için de örnek teşkil eder.

Dönemi bağlamında değerlendirildiğinde Hodgson hakkında farklı görüşler mevcuttur. Kimine göre Hodgson zamanının dışında değerlendirilecek bir kişi değildir. Çevresinde mevcut olan fikirler ve tartışmalar üzerinde çalışır. Kimilerince ise çalışmalarının istisnailiği ve büyüklüğünden sebep dönemdaşlarından ayrılan bir bilgidir. Bu tanımlamaların haricinde Hodgson kendini oryantalist geleneğin bir halkası olarak görür. Ancak gerek kendi hocalarına yönelik eleştirileri, gerekse dönemindeki siyasi ve toplumsal olayların hareketliliğiyle, hocalarından farklılaşan görüşlere sahip olarak zincirin özel bir halkasını temsil eder. Eğitim geçmişi itibariyle oryantalist gelenekten gelse de zaman içinde bu geleneğin pek çok temsilcisinden uzak kalmaya çalıştığını belirtir. Disiplinlerarası kurumlardaki çalışmaları ve yazışmalarında bu yöndeki fikirlerini sürekli olarak dile getirir. Bir ilk olarak verdiği İslam Medeniyeti dersinde ve bu ders için kaleme aldığı eseri *İslam'ın Serüveni* başta olmak üzere eserlerinde sosyal bilimlerdeki baskın geleneği açıkça eleştirir. O döneme kadar Batı medeniyeti dersiyle yeterli görülen ortak tarih dersi müfredatının, Batı dışı medeniyetlerin de zorunlu tutulmasıyla değişimine vesile olur. Hodgson'ın kavramların geliştirilmesi ve yönlendiriciliğini sorgulaması, dönemdaşı Alman tarihçi Reinhart Koselleck'in kavramlar tarihine ilgi duyması gibi yaşadığı senelerdeki tarihyazımı yönelimlerinin izlerini taşır. Koselleck de tıpkı Hodgson gibi hümanizm, evrensellik, ilerleme, çöküş gibi kavramlar üzerinden modernizmin ve aydınlanmanın tarihini, bunların farklı coğrafyalardaki alımlanışlarını mukayeselerle sorgular. Koselleck'in 1970'lerin disiplinlerarası yaklaşımlarına katkı sağlayacak birikimlerinin benzerini 1950 ortalarından itibaren olmak üzere özellikle 1960'tan itibaren Hodgson'da görmek mümkündür.

Bugün örgün eğitim dışında İslam tarihini öğrenmek için Hodgson'ın *İslam'ın Serüveni*'ne yönelenler, onun dönemine getirdiği anlayış farkını ve eleştirileri romantik bir biçimde algılamak üzere Hodgson'ı okurlar. Ancak akademideki düsturu itibariyle her ne kadar hocası Von Grunebaum'dan kendini ayrı tutsa da, Hodgson onunla fikir alışverişini ve mektuplaşmayı her daim devam ettirir. Hodgson, kavgalı olduğu geleneklerin yaklaşımlarını, onlardan mümkün olduğunca beslenerek geliştirir. Eleştirdiği hâkim paradigmaların, dönemindeki güçlü savunucularının bazılarıyla aynı

çatıyı paylaşır. Yeni bir bilgi ortaya koymanın yanında, yanlışın zincir hâline gelmesini önlemek üzere araştırma yapma düşüncesi Hodgson'ın çalışmalarına yön verir. Hodgson'ın akademik anlamda sosyal çevresi çoğunlukla onunla eleştirelilik anlamında benzer düşüncelere sahiptir. Dönemin disiplinlerarası atmosferinde, evvelki yaklaşımlara yeni anlayışlarla itiraz eden isimler oldukça fazla olduğu gibi güçlenecek yeni söylemlerin oluşmaya başladığı da görülebilir. Talcott Parsons'ın genel eylem kuramı üzerine çalışan Komite üyesi Edward Shils'in etnosantrizm barındıran ilerlemeci paradigmaları, doğrudan Shils ismi zikredilmese de Hodgson tarafından eleştirilerin merkezindedir. Shils, moderniteyle bir tuttuğu Batılılaşmayı dekolonizasyon sürecindeki ülkelerin siyasal gelişmelerinin kaçınılmaz sonucu olarak görür. İşlevselci okul tarafından 1960'larda iyice güçlendirilen bu görüş, sosyal bilimlere ve siyasi politikaları etkiler. Bu paradigmalar kısa süre sonra eleştirilecek olsa da isimler uzun seneler boyunca tartışılacaktır. Shils ile aynı çatıyı paylaşan Hodgson'ın, Shils'in yaklaşımlarından haberdar olarak kişisel anlaşmazlıklarının ötesinde aynı yıllarda onun görüşlerine karşı bir bakış geliştirmesi tesadüf değildir. Hodgson'ın bir diğer dönemdaşı Daniel Lerner'in görüşleri de Shils ile benzerlik taşır. Ancak Hodgson'ın meslektaşı ve Komite üyesi antropolog Robert Redfield'in görüşlerinden etkilendiği söylenen antropolog Lerner'in bazı görüşleri, Shils'in aksine Hodgson'la benzerlikler barındırır. Lerner modernlikle, Batı'nın endüstriyel şehirleşmesinin belirli kültürlere etkisini kastederek, Batı dışı gelenekler için maruz kalınmaya işaret eder. Hodgson da modernliği teknikleşme ile koşut tutarak tepeden inme bir modernleşmeye inanır. Ancak Lerner, modern toplum ile geleneksel toplum arasında bir zıtlık inşa ederek Hodgson'dan farklılaşır. Zira Hodgson, teknikleşme ile bir kopuş olduğuna inansa da olumlu anlamda bir gelişmecilik anlatısı üzerinden bu kopuşu kurgulamaz. Geleneksel toplumun katılımcı olmadığına inanan Lerner, birbirinden izole insan topluluklarına ve yerellikle sınırlı kalan ufuklardan bahsederken Hodgson için dünya tarihinin bağlantılılığı, son yıllardaki irtibatlı tarih söylemlerini hatırlatacak şekilde vurgulanır.

Hodgson, eleştiriye önem vermesiyle seleflerinden farklılaşan ancak yükselen disiplinlerarasılığa ve bağlantılılığa vurgusu itibarıyla döneminin insanı olan bir akademisyendir. *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek* adlı eserinde de *İslam'ın Serüveni*'ndeki gibi dünya tarihindeki dönüşümün toplumsal etkilerine mukayeseyle

değindir. *Dünya tarihsel perspektifi ve tarihin birliği* anlayışı, mikro anlamda çevresiyle, makro anlamda da dönemin mevcut tarihyazımı eğilimleriyle hem benzerlik hem de farklılıklar taşır. Hodgson, tarih ve sosyal bilim gayesini insanlığın yararına olacağını düşündüğü şekilde inşa ederek araştırmacıları da insanı merkeze alan bir farkındalığa davet eder. İnsanlığın çeşitlilik gösteren sorunlarının yanında çözümün birliğine vurgu yapar. Ancak bu birlik anlatısı, Avrupa-merkezci evrensel tarih anlayışında olduğu gibi, Batıyı taklide dönmekle sonuçlanacak bir kader birliği anlamı taşımaz. Hodgson, toplumlar arası bağlantılılığı kuvvetlendiren bir olgu olarak modernliği ele alsa da modernliğin her toplumda farklı tecrübe edildiğini hatırlatır. Teknikleşme, uzmanlaşma ve bunun yol açtığı *tarihin hızlanması* diyerek ifade ettiği kopuşun, Müslüman toplumlarda Batı'ya göre daha ani bir savrulmaya sebep olduğuna inanır. Geleneksel ve modern toplum ayrımını Lerner kadar keskin biçimde kurgulamaz. Hâkim anlatılardaki gelişmecilik ve ilerlemecilik düşüncelerinin aksine, dinî geleneklerin bugünkü yansımaları olarak değerlendirdiği *miras* kavramını, modern dünyanın insanlığa olumsuz etkilerinin azaltılması için bir fırsat olarak görür. İslam'da vurgu yapılan adalet olgusu ve bireysel sorumluluğun modernitenin yol açtığı sorunlara dünya genelinde bir vizyon sunabilmesi adına Müslüman toplumun çabalaması gerektiğini hatırlatır. Alanındaki araştırmacılara, Batı tarihinin çarpıtılmış ve yanlı anlatılarından uzak bir şekilde, ökümenik kuşağın tarihini dünya tarihi çerçevesine doğru şekilde yerleştirmek gerektiğini ifade eder.

1950 ortalarında sömürge karşıtı bağımsızlık hareketlerinin hararetlenmesi ve 1960'lı yıllarda toplumsal hareketler, dinî yönelimiyle birlikte Hodgson'ın gündeme ve tarihe bakışında etkili olur. Dünya genelinde ses getiren bu hareketler, Hodgson için yine dünya genelinde bir tarihsel bakış açısı problemi ve iktidar sorununa işaret eder. Bu tarihlerde siyasi kültürün toplumsal alana etkisiyle günlük hayattaki ideolojik yönelimler akademide daha da görünür olmaya başlar. Ancak bu yönelimlerin Hodgson'ın akademide eğildiği alanlar için tam anlamıyla belirleyici olduğu söylenemez. Örneğin, dekolonizasyon hareketlerinin etkisi dünya genelinde hissedilmesine rağmen Hodgson'ın bu konuda ayrıca bir akademik çalışması bulunmaz. O daha çok Amerika kıtasındaki özgürlük hareketlerine aktif olarak destek verir. Bu yıllar aynı zamanda topluma yön verme gayretiyle kurulan sosyoloji disiplinin ve toplumları daha yakından inceleyen antropolojinin tarih disipliniyle iş

birliği için önemli tarihlerdir. Tarihsel bakışın kişilere değil de toplumsal dönüşüme yönelmesi gerektiğini düşünen Hodgson, sosyoloji ve antropolojinin toplum anlayışına tarih metodunu yaklaştıır.

Hodgson'ın eserlerinin yayımlandığı dönemin öncesi ve sonrasındaki yaklaşık 30 yıllık dönemde, dünya tarihi, dünya tarihini dönemlendirme ve medeniyetleri bu tarih üzerinde konumlandırma amaçlı akademik literatürde bir artış görülür. Sorunların geniş perspektif yoksunluğundan kaynaklandığını düşünmesi ve sosyal bilimlere yeni yaklaşımlar getirmesiyle Hodgson kendi dönemindeki bu eğilimleri de yansıtır. Eserleri, söylendiği gibi kapsamı ve ele aldığı konular açısından dönemindeki akademik yönelimlerin bir kısmı açısından benzersizdir. Ancak geleneksel bakışlara eleştiri geleneğinin oluşumu açısından döneminin nüvelerini taşıyan çalışmalar ortaya koyar. Hodgson'ın çalışmaları, etkinliği açısından değerlendirildiğine metodik yaklaşımları itibariyle bugün de geçerli olabilecek bir tartışma üslubu barındırır. Bugün de farklı disiplinlerdeki araştırmacılara ilham olması bunun bir örneğidir. Eserleri içerik olarak ele alındığında ise mevcut tartışmaların üzerinden çokça zaman geçtiği ve tarihyazımı dönemlendirmeleri birçok kez değiştii görülür. Yine de akademik yazımdaki Avrupa-merkezci yaklaşımlar, hem dünya siyasetinde bugün de hâkim görülen Batı'nın hem de okullardaki müfredatın tamamen değişmemesi sebebiyle etkisini sürdürmektedir.

Tam anlamıyla başarılmadığı düşünülerek bugün İslam dünyasını dünya tarihi içinde konumlandırma çabasında olan çok sayıda kişi için bir ilk numune olması hasebiyle Hodgson önemli konumdadır. Bu konum, daha eski tarihli bir tartışma ortaya çıkana kadar değişmeyecektir. Yayımlamak istediği eserlerin -anlattığı kadarıyla- içeriklerine bakıldığında Hodgson, İslam'ın toplum ve birey vurgusuyla ele almak istediği inanç sistemini daha ayrıntılı bir şekilde kavramak ve bu *mirasın* bugün hâlâ bir zenginlik sebebi olduğunu göstermek niyetindedir. Her ne kadar bunu gerçekleştirmesi vefatı sebebiyle mümkün olmasa da sorduğu sorular itibariyle benzer çalışmalar ortaya koymak isteyenler için o hâlâ bir yol göstericidir.

Akademik araştırmanın amacı olan, cevaplanamayan soruların sonraki çalışmalarla cevaplandırılmasına vesile olmak, tıpkı Hodgson'ın çalışmalarında olduğu gibi bu tezde de asıl gayedir. Tüm soruların sorulamayacağı, sorulan sorulara ise tüm geçerli cevapların verilemeyeceği aşikârdır. Hodgson'ın tarihçiliği kendi

metodunda da işaret ettiği gibi geniş perspektifin önemi üzerine inşa edilir. Döneminin tarihyazımı ve sosyolojik paradigmalarının tartışmaları içinde Hodgson da bugüne kadar mevcut olandan daha geniş bir perspektiften değerlendirilmeyi hak etmiştir. Yanlışın zincir hâline gelmesinden imtina eden Hodgson'ın konu edildiği bu teze, yanlışları düzeltmek ve var olan bilgilere katkı sağlamak amacıyla, bugüne kadar eserlerinden ayrı bir şekilde ele alınmamış kişisel notları dâhil edilmiştir. Yeni kaynakların yardımıyla Hodgson'ın aile yaşantısının akademiye etkisi ve akademik çevresiyle ilişkisine değinilmiştir. Hodgson destekçisi olduğu disiplinlerarası geleneğin şekillenmesine etki ettiğinden yalnız bir tarihçi olarak anılmamalıdır. Bu tezde Hodgson'ın tarihçiliğın kapsamının genişliğine dikkat çekilerek, onu sosyal bilimciliği ile yeniden konumlandırmanın, şikayet ettiği uzmanlaşmanın sınırlarını aşmanın mümkün olduğuna işaret edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Adorno, Theodor W.: **Aydınlanmanın Diyalektiği: Felsefi Fragmanlar**, Çev. Nihat Ülner, Elif Öztarhan Karadoğan, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2010.
- Ahmed, Shahab: **What Is Islam?: The Importance of Being Islamic**, Princeton, Princeton University Press, 2016.
- Aladağ, Fatma: “Dijital Beşerî Bilimler ve Türkiye Araştırmaları: Bir Literatür Değerlendirmesi”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C.8, No:36, 2020, ss. 773 – 796.
- Amman, Mehmet Tayfun: “Tarihyazımında Disiplinlerarası Etkileşimler ve Yöntemler: Sosyoloji ve Tarih”, **Tarih Bilimi ve Metodolojisi**, Ed. Mehmet Yaşar Ertaş, İstanbul, İdeal Kültür Yayıncılık, 2019, ss. 135-150.
- Ashmore, Harry S.: **Unseasonable Truths: The Life of Robert Maynard Hutchins**, Boston, Little Brown, 1989.
- Atçıl, Zahit: “Bir Serüven Olarak İslam Tarihi: Marshall G. S. Hodgson ve İslam’ın Serüveni”, **İslâm Araştırmaları Dergisi**, No:43, 2020, ss. 183-193.
- Atçıl, Zahit: “Dr. Zahit Atçıl ile Marshall Hodgson ve İslam’ın Serüveni”, Kültür Tarihi Sohbetleri, 19 Mart 2018, Erişim tarihi: 23/05/2022, (Çevrimiçi)
<https://www.youtube.com/watch?v=pw0F2Fk0GAI&feature=youtu.be>

- Atçıl, Zahit, Ertuğrul
Ökten, Berkay
Ersöz: “Marshall Hodgson İslam Tarihçiliğinde Neden Önemli”,
DÜSAM/Düşünce ve Sanat Çalışmaları Araştırma ve
Uygulama Merkezi, 2022, Erişim tarihi: 14/11/2022,
(Çevrimiçi) <https://dusam.samsun.edu.tr/marshall-hodgson-islam-tarihciliginde-neden-onemli/>
- Aydın, Cemil: **İslam Dünyası Fikri: Küresel Bir Entelektüel Tarih Çalışması**, Çev. Hasan Aksakal, İstanbul, Alfa, 2017.
- Barkey, Karen: **Bandists and Bureaucrats: The Ottoman Route to State Centralization**, Ithaca, London, Cornell University Press, 1994.
- Barkey, Karen: **Empire of Difference: The Ottomans in Comparative Perspective**, New York, Cambridge University Press, 2008.
- Barkey, Karen: **Eşkıyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi**, Çev. Zeynep Altok, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- Barkey, Karen: **Farklılıklar İmparatorluğu: Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlılar**, Çev. Ebru Kılıç, İstanbul, Versus Kitap, 2011.
- Beard, Charles
Austin: **Economic Interpretation of the Constitution of the United States**, y.y., 1913.
- Bellow, Saul: **To Jerusalem and Back: A Personal Account**, New York, The Viking Press, 1976.

- Bellow, Saul, Janis Bellow: “Cloudy Yearnings - Saul Bellow”, **An Unsentimental Education: Writers and Chicago**, Ed. Molly McQuade, Chicago, University of Chicago Press, 1995.
- Betts, Paul: “Humanity's New Heritage: Unesco and the Rewriting of World History*”, **Past & Present**, C.228, No:1, 2015, ss. 249-285, (Çevrimiçi) <https://doi.org/10.1093/pastj/gtv031>
- Bilici, Faruk: “Massignon, Louis”, TDV İslâm Ansiklopedisi, 2003, Erişim tarihi: 14/11/2022, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/massignon-louis>
- Boratav, Ali: **Tarih ve Tarihçi: Annales Okulu İzinde**, İstanbul, Kırmızı Yayınları, 2007.
- Bottomore, Tom: **Frankfurt Okulu (Eleştirel Kuram)**, Çev. Ahmet Çiğdem, İstanbul, Ara Yayıncılık, 1989.
- Bourdieu, Pierre, Christophe Charle, H. Kaelble v.d.: “Dialogue sur l’histoire comparée”, **Actes de la Recherche en Sciences Sociales**, No:106, 1995, ss. 102–104.
- Bourdieu, Pierre, Loic Wacquant: **Düşünümsel Bir Antropoloji Üzerine Cevaplar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014.
- Breisach, Ernst: **Tarihyazımı**, Çev. Hülya Kocaoluk, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2017.
- Brunschvig, R., G. F. Von Grunebaum: **Classicisme et Declin Culturel dans L’histoire de L’Islam**, Paris, G. P. Maisonneuve, 1957.
- Bukharin, Nikolai: **Imperialism and World Economy**, London, M. Lawrence LTD, 1917.

- Bukharin, Nikolai: **Programme of the World Revolution**, Glasgow, Socialist Labour Press, 1920.
- Bulliet, Richard W.: “Reviewed Work: The Venture of Islam by Marshall G. S. Hodgson”, **Journal of the American Oriental Society**, C.98, No:2, 1978, ss. 157-158, (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/600969>
- Burke III, Edmund: “Islamic History as World History: Marshall Hodgson, ‘The Venture of Islam’”, **International Journal of Middle East Studies**, C.10, No:2, 1979, ss. 241-264, (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/162129>
- Burke III, Edmund: “Marshall G. S. Hodgson and the Hemispheric Interregional Approach to World History”, **The New World History: A Field Guide for Teachers and Researchers**, Eds. Ross E. Dunn, Laura J. Mitchell, Kerry Ward, Berkeley, University of California Press, 2016, ss. 78-90.
- Burke III, Edmund: “Marshall G. S. Hodgson ve Dünya Tarihi”, Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: **Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler**, Ed. Edmund Burke III, İstanbul, Vadi Yayınları, 2019, ss. 31-50.
- Burke III, Edmund: “Reconsidering Marshall Hodgson”, İstanbul Şehir Üniversitesi Tarihçe Conference Series/Tarihçe Konferansları Serisi, 43, 2018, Erişim tarihi: 15/05/2022, (Çevrimiçi) <https://www.youtube.com/watch?v=YJuyzfnN2ek>
- Burke III, Edmund: “Sonuç: Dünya Tarihi Açısından İslam Tarihi Marshall G. S. Hodgson ve İslam’ın Serüveni”, **Dünya Tarihini**

Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler, Ed. Edmund Burke III, İstanbul, Vadi Yayınları, 2019, ss. 461-501.

Burke III, Edmund,
Robert J. Mankin: **İslam and World History: The Ventures of Marshall Hodgson**, Chicago, London, The University of Chicago Press, 2018.

Burke, Peter: **New Perspectives on Historical Writing**, Cambridge, UK, Polity Press, 2006.

Chakrabarty, Dipesh: **Avrupa'yı Taşralaştırmak: Postkolonyal Düşünce ve Tarihsel Farklılık**, Çev. İlker Cörüt, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2012.

Chakrabarty, Dipesh: **Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference**, Princeton University Press, 2000.

Cohen, Stephen F.: “Bukharin, Lenin and the Theoretical Foundations of Bolshevism”, **Soviet Studies**, C.21, No:4, 1970, ss. 436-457, (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/149976>

Cooley, Charles
Horton: **Human Nature and the Social Order**, New York, CharlesScribner's Sons, 1902.

Çiftçi, Musa: “Eleştirel Okuma”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı/Belleten**, C.54, No:2006/1, 2009, ss. 55-80, (Çevrimiçi) <https://dergipark.org.tr/tr/pub/belleten/issue/45390/568969>

Davis, Natalie
Zemon: **Martin Guerre Döndü mü?**, İstanbul, Yeni İnsan Yayınevi, 2013.

- Davis, Natalie Zemon: **The Return of Martin Guerre**, Boston, Harvard University Press, 1983.
- Davison, Roderic H.: “Reviewed Work: The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilization Vol. 3: The Gunpowder Empires and Modern Times”, **History: Reviews of New Books**, C.3, No:8, 1975, s. 212, (Çevrimiçi) <https://doi.org/10.1080/03612759.1975.9945027>
- Değirmenci, Koray: “Sosyal Bilimlerde Disiplinlerarasılığı ve Disipliner Ayrımları Yeniden Düşünmek”, **Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, 2011, ss. 72-80, (Çevrimiçi) <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/788695>
- Douki, Caroline, Philippe Minard: “Histoire Globale, Histoires Connectées: Un Changement d'échelle Historiographique: Introduction”, **Revue d'histoire Moderne & Contemporaine**, C.54-4, No:5, 2007, ss. 7-21, (Çevrimiçi) <https://www.cairn.info/revue-d-histoire-moderne-et-contemporaine-2007-5-page-7.htm>.
- Duedahl, Poul: “Selling Mankind: UNESCO and the Invention of Global History, 1945-1976”, **Journal of World History**, C.22, No:1, 2011, ss. 101-133, (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/23011680>
- Dzuback, Mary Ann: **Robert M. Hutchins: Portrait of an Educator**, Chicago, University of Chicago Press, 1991.
- Eisenstadt, S. N.: **The Political Systems of Empires: The Rise and Fall of the Historical Bureaucratic Societies**, London, Free Press of Glencoe, 1963.

- Elias, Norbert: **Sosyoloji Nedir?**, Çev. Oktay Değirmenci, İstanbul, Olvido, 2016.
- Elias, Norbert: **Uygarlık Süreci: Sosyo-Oluşumsal ve Psiko-Oluşumsal İncelemeler: Batılı Dünyevi Üst Tabakaların Davranışlarındaki Değişmeler**, Çev. Ender Ateşman, C.1, İstanbul, İletişim Yayınları, 2 c., 2021.
- Elias, Norbert: **Uygarlık Süreci: Sosyo-Oluşumsal ve Psiko-Oluşumsal İncelemeler: Toplumun Değişimleri / Bir Uygarlaşma Teorisi İçin Taslak**, Çev. Erol Özbek, C.2, İstanbul, İletişim Yayınları, 2 c., 2021.
- Ergun, Doğan: **Sosyoloji ve Tarih: Sosyolojide Yöntem Sorunu**, Ankara, İmge Kitabevi, 2005.
- Ergut, Ferdan: “Tarihi Sosyal Bilimleştirmek; Sosyal Bilimleri Tarihselleştirmek”, **Tarihsel Sosyoloji**, Ed. Elisabeth Özdalga, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2016.
- Fallers, Lloyd A.: **Papers**, Hanna Holborn Gray Special Collections Research Center, University of Chicago Library, 1937-1977.
- Fevbre, Lucien: “History and Psychology”, **A New Kind of History: From the Writings of Febvre**, Ed. Peter Burke, London, Routledge & Kegan Paul, 1973.
- Fukuyama, Francis: “The End of History?”, **The National Interest**, No:16, 1989, ss. 3-18.
- Gasset, Jose Ortega Y: **Sistem Olarak Tarih**, Çev. Neyyire Gül Işık, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

- Giddens, Anthony, Philip W. Sutton: **Sosyolojide Temel Kavramlar**, Çev. Ali Esgin, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2014.
- Ginzburg, Carlo: **Peynir ve Kurtlar: Bir 16. Yüzyıl Değirmencisinin Evreni**, Çev. Ayşen Gür, İstanbul, Metis, 2022.
- Ginzburg, Carlo: **The Cheese and the Worms: The Cosmos of a Sixteenth-Century Miller**, London, Routledge & Kegan Paul, 1980.
- Gladwin, Maree: “The Theory and Politics of Contemporary Social Movements”, **Politics**, C.14, No:2, 1994, ss. 59-65, (Çevrimiçi)
<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1467-9256.1994.tb00118.x>
- Goodman, Jordan: “History and Anthropology”, **Companion to Historiography**, Ed. Michael Bentley, London, New York, Routledge, 1997, ss. 783-804.
- Göle, Nilüfer: “Batı Dışı Modernlik: Kavram Üzerine”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık**, Ed. Uygur Kocabaşoğlu, C.3, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, ss. 56-67.
- Green, William A.: “Periodizing World History”, **History and Theory**, C.34, No:2, 1995, ss. 99-111, (Çevrimiçi)
<http://www.jstor.org/stable/2505437>
- Guha, Ranajit: **Dünya-Tarihinin Sınırında Tarih**, Çev. Erkal Ünal, İstanbul, Metis, 2006.

- Guha, Ranajit: **History at the Limit of World-History**, New York, Columbia University Press, 2002.
- Gulick, John: “Reviewed Work: The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East, Daniel Lerner”, **American Anthropologist**, C.61, No:1, 1959, ss. 135-138, (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/666243>
- Hallaq, Wael B.: **Şarkiyatçılığı Yeniden Düşünmek**, Çev. Ahmet Demirhan, İstanbul, Ketebe Yayınları, 2018.
- Hamilton, Gary, G.: “Tarihte Konfigürasyonlar: S. N. Eisenstadt’ın Tarihsel Sosyolojisi”, **Tarihsel Sosyoloji: Bloch’tan Wallerstein’e Görüşler ve Yöntemler**, Ed. Theda Skocpol, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, ss. 94-143.
- Hashemi, Nader: “Islam and Democracy: The Acceleration of History”, Yemen Times, 2010.
- Hiddleston, Jane: “Foucault and Said: Colonial Discourse and Orientalism”, **Understanding Postcolonialism**, Ed. Jane Hiddleston, y.y., Acumen Publishing, 2009, ss. 76-97.
- Hodgson, James Goodwin: **A Labor Party for the United States**, New York, The H. W. Wilson Company, 1925.
- Hodgson, James Goodwin: **Bibliographical Forms for Literature Citations**, y.y., Department of the Army, Research and Engineering Command, Quartermaster Food and Container Institute for the Armed Forces, 1957.

- Hodgson, James
Goodwin: **Cancellation of International War Debts**, New York, The H. W. Wilson Company, 1932.
- Hodgson, James
Goodwin: **Economic Nationalism**, New York, The H. W. Wilson Company, 1933.
- Hodgson, James
Goodwin: **Federal Regulation of Banking: with Guaranty of Deposits**, New York, The H. W. Wilson Company, 1932.
- Hodgson, James
Goodwin: **Government Ownership of Public Utilities**, New York, The H. W. Wilson Company, 1934.
- Hodgson, James
Goodwin: **Planning for Economic Stability**, New York, The H. W. Wilson Company, 1931.
- Hodgson, James
Goodwin: **Recognition of Soviet Russia**, New York, The H. W. Wilson Company, 1925.
- Hodgson, James
Goodwin: **Report from the Chief, Library Branch to Chief, Technical Services Office**, University of Michigan, University Library, Library Science Library, 1958.
- Hodgson, James
Goodwin: “Review of The International Institute of Agriculture: An Historical and Critical Analysis of Its Organization, Activities and Policies of Administration, by A. Hobson”, **Journal of Political Economy**, C.40, No:3, 1932, ss. 405-409, (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/1824162>
- Hodgson, James
Goodwin: **Stabilization of Money**, New York, The H. W. Wilson Company, 1933.

- Hodgson, James
Goodwin: **The Official Publications of American Counties: A Union List, with an Introduction on the Collecting of County Publications**, Fort Collins, Colorado, 1937.
- Hodgson, James
Goodwin: **Wall Street, Asset or Liability?**, New York, The H. W. Wilson Company, 1934.
- Hodgson, James
Goodwin: **Xerography in Reproductive Process for Libraries**, Fort Collins, Colorado, A. & M. College, 1953.
- Hodgson, James
Goodwin, Augustus
Frederick Kuhlman,
University of
Chicago: **Chicago and Cook County: A Union List of Their Official Publications, Including the Simi-official Institutions**, Chicago, University of Chicago Libraries, Document Section, 1934.
- Hodgson, James
Goodwin, Queens
Borough Public
Library: **The Business Library**, New York, 1930.
- Hodgson, Marshall
G. S.: “A Comparison of Islâm and Christianity as Frame-Work for Religious Life”, **Diogenes**, C.8, No:32, 1960, ss. 49-74, (Çevrimiçi)
<https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/039219216000803204>
- Hodgson, Marshall
G. S.: **“A Dissident Community in Medieval Islam: A General History of the Nizârî Ismâ‘îlîs in the Alamut Period”**, Ph.D. Dissertation, The University of Chicago, Committee on Social Thought, Ann Arbor, 1951.

- Hodgson, Marshall
G. S.: “A Non-Western Civilization Course in a Liberal Education with Special Attention to the Case of Islâm”, **The Journal of General Education**, C.12, No:1, 1959, ss. 39-49, (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/27795620>
- Hodgson, Marshall
G. S.: “Al-Darazî”, *Encyclopédie de l’Islam*, Brill, 2010, s. 140, Erişim tarihi: 31/10/2022, (Çevrimiçi) https://referenceworks.brillonline.com:443/entries/encyclopedie-de-l-islam/al-darazi-SIM_1715
- Hodgson, Marshall
G. S.: “Al-Dhammiyya”, *Encyclopaedia of Islam*, Brill, 2012, s. 218, Erişim tarihi: 31/10/2022, (Çevrimiçi) https://referenceworks.brillonline.com:443/entries/encyclopaedia-of-islam-2/al-dhammiyya-SIM_1813
- Hodgson, Marshall
G. S.: “Al-Djārūdiyya”, *Encyclopaedia of Islam*, Brill, 2012, s. 485, Erişim tarihi: 31/10/2022, (Çevrimiçi) https://referenceworks.brillonline.com:443/entries/encyclopaedia-of-islam-2/al-djarudiyya-SIM_2014
- Hodgson, Marshall
G. S.: “Alamūt”, *Encyclopaedia of Islam*, Brill, 2012, s. 352, Erişim tarihi: 31/10/2022, (Çevrimiçi) https://referenceworks.brillonline.com:443/entries/encyclopaedia-of-islam-2/alamut-COM_0042
- Hodgson, Marshall
G. S.: “Baqliyya”, *Encyclopaedia of Islam*, Brill, 2012, s. 962, Erişim tarihi: 31/10/2022, (Çevrimiçi) https://referenceworks.brillonline.com:443/entries/encyclopaedia-of-islam-2/bakliyya-SIM_1109
- Hodgson, Marshall
G. S.: “Bāṭiniyya”, *Encyclopaedia of Islam*, Brill, 2012, s. 1098, Erişim tarihi: 31/10/2022, (Çevrimiçi)

https://referenceworks.brillonline.com:443/entries/encyclopaedia-of-islam-2/batiniyya-SIM_1284

Hodgson, Marshall
G. S.: “Bayān b. Sam‘ān”, *Encyclopédie de l’Islam*, Brill, 2010, s. 1150, Erişim tarihi: 31/10/2022, (Çevrimiçi)
https://referenceworks.brillonline.com:443/entries/encyclopedie-de-l-islam/bayan-b-saman-SIM_1299

Hodgson, Marshall
G. S.: “Buzurg-Ummīd”, *Encyclopaedia of Islam*, Brill, 2012, s. 1359, Erişim tarihi: 31/10/2022, (Çevrimiçi)
https://referenceworks.brillonline.com:443/entries/encyclopaedia-of-islam-2/buzurg-ummid-SIM_1577

Hodgson, Marshall
G. S.: “Dā‘ī”, *Encyclopaedia of Islam*, Brill, 2012, s. 97, Erişim tarihi: 31/10/2022, (Çevrimiçi)
https://referenceworks.brillonline.com:443/entries/encyclopaedia-of-islam-2/dai-SIM_1668

Hodgson, Marshall
G. S.: “Djabr b. al-Ḳāsim”, *Encyclopédie de l’Islam*, Brill, 2010, s. 372, Erişim tarihi: 31/10/2022, (Çevrimiçi)
https://referenceworks.brillonline.com:443/entries/encyclopedie-de-l-islam/djabr-b-al-kasim-SIM_1902

Hodgson, Marshall
G. S.: “Dja‘far al-Şādiḳ”, *Encyclopaedia of Islam*, Brill, 2012, s. 374, Erişim tarihi: 31/10/2022, (Çevrimiçi)
https://referenceworks.brillonline.com:443/entries/encyclopaedia-of-islam-2/djafar-al-sadik-SIM_1922

Hodgson, Marshall
G. S.: **Dünya Tarihinde İslâm**, Çev. Ahmet Kanlıdere, İstanbul, Yöneliş Yayınları, 1997

- Hodgson, Marshall
G. S.: **Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek**, Ed. Edmund Burke III, Çev. Ahmet Kanlıdere, Ahmet Aydoğan, İstanbul, Yöneliş Yayınları, 2001
- Hodgson, Marshall
G. S.: **Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler**, Ed. Edmund Burke III, Çev. Ahmet Kanlıdere, Ahmet Aydoğan, İstanbul, Vadi Yayınları, 2019
- Hodgson, Marshall
G. S.: “**G̃hassāniyya**”, *Encyclopaedia of Islam*, Brill, 2012, s. 1022, Erişim tarihi: 31/10/2022, (Çevrimiçi) https://referenceworks.brillonline.com:443/entries/encyclopaedia-of-islam-2/ghassaniyya-SIM_2474
- Hodgson, Marshall
G. S.: “**G̃hulāt**”, *Encyclopaedia of Islam*, Brill, 2012, s. 1093, Erişim tarihi: 31/10/2022, (Çevrimiçi) https://referenceworks.brillonline.com:443/entries/encyclopaedia-of-islam-2/ghulat-SIM_2517
- Hodgson, Marshall
G. S.: “Hemispheric Interregional History as an Approach to World History”, **Journal of World History/Cahiers d’Histoire Mondiale/Cuadernos de Historia Mundial (UNESCO)**, C.1, No:3, 1954, ss. 715-723, (Çevrimiçi) <https://www.proquest.com/scholarly-journals/hemispheric-interregional-history-as-approach/docview/1298903207/se-2?accountid=209041>
- Hodgson, Marshall
G. S.: “**Ḥasan-i Şabbāḥ**”, *Encyclopaedia of Islam*, Brill, 2012, s. 253, Erişim tarihi: 31/10/2022, (Çevrimiçi) https://referenceworks.brillonline.com:443/entries/encyclopaedia-of-islam-2/hasan-i-sabbah-SIM_2776

- Hodgson, Marshall
G. S.: “İbn Rūḥ”, *Encyclopaedia of Islam*, Brill, 2012, s. 907,
Erişim tarihi: 31/10/2022, (Çevrimiçi)
https://referenceworks.brillonline.com:443/entries/encyclopaedia-of-islam-2/ibn-ruh-SIM_3336
- Hodgson, Marshall
G. S.: “İslâm and Image”, **History of Religions**, C.3, No:2, 1964,
ss. 220-260, (Çevrimiçi) <https://doi.org/10.1086/462482>
- Hodgson, Marshall
G. S.: **İslam’ın Serüveni: Barut İmparatorlukları ve Modern Zamanlar**, Çev. Berkay Ersöz, C.3, Ankara, Phoenix Yayınevi, 3 c., 2020.
- Hodgson, Marshall
G. S.: **İslam’ın Serüveni: İslam’ın Klasik Çağı**, Çev. Berkay Ersöz, C.1, Ankara, Phoenix Yayınevi, 3 c., 2020.
- Hodgson, Marshall
G. S.: **İslam’ın Serüveni: Orta Dönemlerinde İslam’ın Yayılışı**, Çev. Berkay Ersöz, C.2, Ankara, Phoenix Yayınevi, 3 c., 2020.
- Hodgson, Marshall
G. S.: “Louis Massignon”, **History of Religions**, C.3, No:1, 1963,
ss. 168-170, (Çevrimiçi)
<http://www.jstor.org/stable/1062082>
- Hodgson, Marshall
G. S.: Papers, Hanna Holborn Gray Special Collections Research Center, University of Chicago Library, 1940-1971.
- Hodgson, Marshall
G. S.: **Rethinking World History: Essays on Europe, Islam and World History**, Ed. Edmund Burke III, Cambridge, New York, Cambridge University Press, 1993.

- Hodgson, Marshall
G. S.: **The Order of Assassins: The Struggle of the Early Nizârî Ismâ‘îlîs Against the Islamic World**, USA, Mouton & 's-Gravenhage, 1955.
- Hodgson, Marshall
G. S.: “Two Pre-Modern Muslim Historians: Pitfalls and Opportunities in Presenting them to Moderns”, *Towards World Community*, Ed. John Nef, Springer, 1968, ss. 53-68.
- Hodgson, Marshall
G. S.: “‘Abd Allāh b. Saba’”, *Encyclopaedia of Islam*, Brill, 2012, s. 51, Erişim tarihi: 31/10/2022, (Çevrimiçi) https://referenceworks.brillonline.com:443/entries/encyclopaedia-of-islam-2/abd-allah-b-saba-SIM_0061
- Hodgson, Marshall
G. S., M. Canard: “al-D̲janāhiyya”, *Encyclopédie de l’Islam*, Brill, 2010, s. 452, Erişim tarihi: 31/10/2022, (Çevrimiçi) https://referenceworks.brillonline.com:443/entries/encyclopedie-de-l-islam/al-djanahiyya-SIM_1983
- Hodgson, Marshall
G. S., M. C. Şehabeddin
Tekindağ, M. Tayyib
Gökbilgin: “Durūz”, *Encyclopaedia of Islam*, Brill, 2012, s. 631, Erişim tarihi: 31/10/2022, (Çevrimiçi) https://referenceworks.brillonline.com:443/entries/encyclopaedia-of-islam-2/duruz-COM_0198
- Hofstadter, Richard: **The Progressive Historians: Turner, Beard, Parrington**, New York, Knopf, 1968.
- Horkheimer, Max,
Theodor W. Adorno: **Sosyolojik Açılımlar: Sunular ve Tartışmalar**, Çev. M. Sezai Durgun, Adnan Gümüş, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2010.

- Howley, Jaime: “Marshall Goodwin Simms Hodgson”, 2020, Geni, Erişim tarihi: 29/10/2022, (Çevrimiçi) <https://www.geni.com/people/Marshall-Hodgson/6000000057914947925>
- Howley, Jaime: “Phyllis Walker Hodgson (Walker)”, 2020, Geni, Erişim tarihi: 29/10/2022, (Çevrimiçi) <https://www.geni.com/people/Phyllis-Hodgson/6000000057914179938>
- Hunt, Lynn: **Küresel Çağda Tarih Yazmak**, Çev. Erdem Kayserilioğlu, İstanbul, Küre Yayınları, 2021.
- Hunt, Lynn: **The New Cultural History**, Los Angeles, California, University of California Press, 1989.
- Huntington, Samuel P.: **The Clash of Civilizations and the Remarking of the World Order**, New York, Simon & Schuster, 1996.
- Iggers, Georg G.: **Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı**, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- Iggers, Georg G., Q. Edward Wang: **A Global History of Modern Historiography**, New York, NY, Routledge, 2016.
- İçli, Gönül: “Yeni Toplumsal Hareket Teorileri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, C.10, No:14, 2015, ss. 415-432.

- İslamoğlu, Huri: **Neden Avrupa Tarihi?**, Çev. Simten Coşar, Özgür Gökmen, Yıldırım Kırköz, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014.
- İslamoğlu, Huricihan: **Dünya Tarihi ve Siyaset**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2022.
- İslamoğlu, Huricihan: **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2022.
- İslamoğlu, Huricihan, Macit Kenanoğlu, Engin Deniz Akarlı: **Notlar 5: Tanzimat Çağında Osmanlı Hukuku**, İstanbul, Bilim ve Sanat Vakfı Türkiye Araştırmaları Merkezi, 2005.
- Jay, Martin: **Diyalektik İmgelem: Frankfurt Okulu ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü Tarihi 1923-1950**, Çev. Ünsal Oskay, İstanbul, Ara Yayıncılık, 1989.
- Jeffery, Arthur: “Reviewed Work: The Order of the Assassins: The Struggle of the Early Nizârî Ismâ‘îlîs against the Islamic World”, **The Journal of Religion**, C.37, No:2, 1957, ss. 123-124, (Çevrimiçi) <https://doi.org/10.1086/484908>
- John, Binu M.: “‘I am not going to call myself a global historian’ An Interview with C. A. Bayly”, **Itinerario**, C.31, No:1, 2007, ss. 7-14, (Çevrimiçi) <https://www.cambridge.org/core/article/i-am-not-going-to-call-myself-a-global-historian-an-interview-with-ca-bayly/79BA23C4F9565FF59F9A24ACA879E521>

- Kabakcı, Enes: “Durkheim ve Gökarp: Tarih, İdeoloji ve Sosyolojinin Özerkliği Meselesi”, **Ziya Gökarp**, Eds. Korkut Tuna, İsmail Coşkun, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2011, ss. 205-217.
- Kabakcı, Enes: “Kaideden İstisnaya: Gelişmecilik ve Kültürelciliğin Ötesinde Tarihsel Sosyolojinin İmkânları”, **İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi**, C.38, No:2, 2019, ss. 403-440.
- Kabakcı, Enes: **Sosyolojiyi Kurmak: Montesquieu, Tocqueville, Comte, Durkheim**, İstanbul, Vadi, 2019.
- Kanlıdere, Ahmet: “Takdim: Dünya Tarihçiliği ve Marshall G. S. Hodgson”, **Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine Makaleler**, Ed. Edmund Burke III, İstanbul, Vadi Yayıncılık, 2019, ss. 7-24.
- Kasamanie, Edward: “Reviewed Work: The Secret Order of Assassins: The Struggle of the Early Nizârî İsmâ‘îlîs Against the Islamic World by Marshall G. S. Hodgson”, **Journal of Religious History**, C.34, No:1, 2010, ss. 100-101, (Çevrimiçi) <https://dx.doi.org/10.1111/j.1467-9809.2009.00850.x>
- Kernan, William F.: **Defense Will not Win the War**, Boston, Little, Brown and Company, 1942.
- Kiesling, Lydia: Hanna Holborn Gray Special Collections Research Center Archival Notes: Hodgson Timeline, t.y.
- Kiesling, Lydia: “The Life of Marshall Hodgson”, **New York Times Magazine**, 2016, 30-32.

- Kiesling, Lydia: **“The Professional Life and Educational Vision of Marshall G. S. Hodgson”**, MA Thesis, University of Chicago, Center for Middle Eastern Studies, Chicago, 2012.
- Kırmızı, Abdulhamit: **“Küresel Tarih: İmkânlar ve Sorunlar”, Tarihçilikte Disiplinlerarasılık: Fırsat mı Sınırlılık Mı?**, Ed. Ahmet Şimşek, İstanbul, Yeni İnsan Yayınevi, 2021, ss. 85-103.
- Koçyiğit, Ömer: **“The Travel of Ideas in the Age of Steam and Print: The Ottoman Caliphate versus Wahhabism and Mahdism”**, Ph.D. Thesis, Leiden University, Institute of Area Studies, Turkish Studies, Leiden, 2020.
- Koselleck, Reinhart: **Kavramlar Tarihi**, Çev. Atilla Dirim, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.
- Kramer, Martin: **Ivory Towers on Sand: The Failure of Middle Eastern Studies in America**, The Washington Institute for Near East Policy, 2001.
- Kumar, Krishan: **Empires: A Historical and Political Sociology**, Cambridge, Polity, 2020.
- Kuta, Jeffrey: **“Trustees Select Levi to be New President”**, **The Chicago Maroon**, C.76, No:5, 29 Eylül 1967, 1.
- Le Goff, Jacques: **“Is Politics Still the Backbone of History”**, **Daedalus**, C.100, No:1, 1971.
- Lerner, Daniel: **The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East**, New York, The Free Press, 1968.

- Levi-Strauss, Claude: **Race and History**, Paris, UNESCO, 1952.
- MacDonald, D.B., Marshall G. S. Hodgson: “Ghayba”, Encyclopaedia of Islam, Brill, 2012, s. 1026, Erişim tarihi: 31/10/2022, (Çevrimiçi) https://referenceworks.brillonline.com:443/entries/encyclopaedia-of-islam-2/ghayba-SIM_2479
- Madelung, W., Marshall G. S. Hodgson: “Ibāḥa”, Encyclopaedia of Islam, Brill, 2012, s. 662, Erişim tarihi: 31/10/2022, (Çevrimiçi) https://referenceworks.brillonline.com:443/entries/encyclopaedia-of-islam-2/ibaha-SIM_3016
- McNeill, William H.: “‘The Rise of the West’ after Twenty-Five Years”, **Journal of World History**, C.1, No:1, 1990, ss. 1-21, (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/20078455>
- McNeill, William Hardy: “Bloom and Decay: The End of an Era”, **Hutchins’ University: A Memoir of the University of Chicago**, 1929-1950, Chicago, University of Chicago Press, 1991, ss. 133-165.
- McNeill, William Hardy: **The Pursuit of Truth: A Historian’s Memoir**, Kentucky, The University Press of Kentucky, 2005.
- Mooris, Charles W.: **Works of George Herbert Mead: Mind, Self & Society from the Standpoint of a Social Behaviourist**, C.1, Chicago, The University of Chicago Press, 1934.
- Mills, C. Wright: **Sosyolojik Tahayyül**, İstanbul, Hill Yayınları, 2016.
- Mitchell, Timothy: “The Middle East in the Past and Future of Social Sciences”, **The Politics of Knowledge: Area Studies and**

- the Disciplines**, Ed. David L. Szanton, University of California Press, 2002.
- Morris, Charles W. **Works of George Herbert Mead: Mind, Self & Society from the Standpoint of a Social Behaviourist**, C.1, Chicago, The University of Chicago Press, 1962.
- Morva, Oya: **Chicago Okulu: Pragmatik Sosyal Teoride İletişimin Keşfi**, İstanbul, Doruk, 2013.
- Naumann, Katja: “Decentering World History: Marshall Hodgson and the UNESCO Project”, **Islam and World History**, Eds. Edmund Burke, Robert J. Mankin, Chicago, London, University of Chicago Press, 2018, ss. 82-101.
- Nef, John: **Towards World Community**, Springer, 1968.
- Nef, John Ulric: Papers, Hanna Holborn Gray Special Collections Research Center, University of Chicago Library, 1840-2008.
- Newton, Richard F.: “History, the Humanities and the Social Studies”, **The Clearing House: A Journal of Educational Strategies, Issues and Ideas**, C.46, No:6, 1972, ss. 359-363, (Çevrimiçi)
<https://doi.org/10.1080/00098655.1972.11478060>
- Noto, Sergio: “The Committee on Social Thought versus the Department of Economics in Chicago - A Short Story between Education and Researching Economics in the 50’s ”, **DESI - Storia Economica**, 2010, (Çevrimiçi)
<http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1604364>

- Novick, Peter: **That Noble Dream**, Cambridge Cambridge University Press, 1999.
- Offe, Claus: “New Social Movements: Challenging the Boundaries of Institutional Politics”, **Social Research**, C.52, No:4, 1985, ss. 817-868, (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/40970399>
- Osterhammel, Jürgen: “‘Imperiologie’? Neues nach der New Imperial History”, **Neue Politische Literatur: Berichte aus Geschichts- und Politikwissenschaft**, 2022, ss. 1-20, (Çevrimiçi) <https://doi.org/10.1007/s42520-022-00446-7>
- Osterhammel, Jürgen: **Dönüşen Dünya: Küresel 19. Yüzyıl Tarihi**, Çev. Mustafa Tüzel, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022.
- Osterhammel, Jürgen: “Küresel Tarih”, **Tarih Üzerine Yeni Yaklaşımların Tartışılması**, Eds. Marek Tamm, Peter Burke, Çev. Atilla Güney, Ankara, İmge Kitabevi, 2021, ss. 43-86.
- Osterhammel, Jürgen, Niels P. Petersson: **Küreselleşmenin Kısa Tarihi**, Çev. Hilal Görgün, B. Yavuz Görgün, İstanbul, Küre Yayınları, 2017.
- Ökten, Nazlı: “Sosyolojide Pierre Bourdieu Etkisi”, **Türkiye’de Çağdaş Sosyoloji Konuşmaları**, Eds. Hüseyin Etil, Metin Demir, İstanbul, Küre Yayınları, 2018, ss. 261-303.
- Özlem, Doğan: **Tarih Felsefesi**, İstanbul, Notos Kitap, 2010.
- Öztürk, Emre: “George Herbert Mead’in Sosyal Davranışçılık Devrimi: Sosyolojizm ve Psikolojizm Kısacasında Bir “İlişkisel Faillik” Denemesi”, **Sosyoloji Araştırmaları Dergisi**,

- C.21, No:2, 2018, ss. 253-284, (Çevrimiçi)
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/563954>
- Parrington, Vernon Louis: **Main Currents in American Thought**, New York, Harcourt, Brace & Co., 1927.
- Parsons, Talcott: **The Social System**, Glencoe, Illinois, The Free Press, 1951.
- Popper, William: “Reviewed Work: The Order of Assassins by Marshall G. S. Hodgson”, **Middle East Journal**, C.10, No:3, 1956, ss. 314-316, (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/4322829>
- Rich, Paul: “Civilisations in European and World History: A Reappraisal of the Ideas of Arnold Toynbee, Fernand Braudel and Marshall Hodgson”, **The European Legacy**, C.7, No:3, 2002, ss. 331-342, (Çevrimiçi) <https://doi.org/10.1080/10848770220132348>
- Rose, Linda C.: “Reviewed Work: The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilization Vol. 2: The Expansion of Islam in the Middle Periods”, **History: Reviews of New Books**, C.3, No:8, 1975, s. 212, (Çevrimiçi) <https://doi.org/10.1080/03612759.1975.9945027>
- Rostow, Walt Whitman: **The Stages of Economic Growth: A Non-communist Manifesto**, Cambridge, Cambridge University Press, 1960.
- Said, Edward W.: **Orientalism**, New York, Pantheon Books, 1978.
- Sakasegawa, Mike: “Transcript of Episode 86: Lydia Kiesling”, Podcast: Keep the Channel Open, 2019, Erişim tarihi: 15/05/2022, (Çevrimiçi)

<https://www.keepthechannelopen.com/transcripts/2019/4/10/transcript-episode-86-lydia-kiesling>

Salvatore, Armando: **The Sociology of Islam: Knowledge, Power and Civility**, Malden, Wiley Blackwell, 2016.

Salvatore, Armando: **The Wiley Blackwell History of Islam**, Hoboken, Oxford, Wiley-Blackwell, 2018.

Salvatore, Armando: **Wiley Blackwell İslam Tarihi: Yeni Bir Yorum**, Çev. İsmail Hakkı Yılmaz, İstanbul, Vakıfbank Kültür Yayınları, 2022.

Shafi, Mukerrem Miftah: “A Critical Appraisal of Marshal Hodgson’s View of Islam Vis-à-Vis Cumulative and Discursive Traditions”, **The Journal of Humanity and Society/İnsan ve Toplum**, C.8, No:2, 2018, ss. 33-50, (Çevrimiçi) <https://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=asn&AN=130220870&lang=tr&site=eds-live&authptpe=ip,uid>

Sharpe, Jim: “History from Below”, **New Perspectives on Historical Writing**, Ed. Peter Burke, Cambridge, UK, Polity Press, 2006, ss. 25-42.

Shils, Edward: “Political Development in the New States”, **Comparative Studies in Society and History**, C.2, No:3, 1960, ss. 265-292, (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/177948>

Shils, Edward A.: “The Intellectuals, Public Opinion, and Economic Development”, **Economic Development and Cultural Change**, C.6, No:1, 1957, ss. 55-62, (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/1151681>

- Singer, Milton: Papers, Hanna Holborn Gray Special Collections Research Center, University of Chicago Library, 1925-1999.
- Skocpol, Theda: **Tarihsel Sosyoloji: Bloch'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler**, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.
- Smith II, Preston H.: “Congress of Racial Equality (CORE)”, The Encyclopedia of Chicago, Chicago Historical Society, 2004, Erişim tarihi: 11/05/2022, (Çevrimiçi) <http://www.encyclopedia.chicagohistory.org/pages/327.html>
- Smith, Wilfred Cantwell: **The Meaning and End of Religion**, San Francisco, Harper & Row, 1962.
- Stern, S. M.: “Reviewed Work: The Order of Assassins, the Struggle of the Early Nizârî Ismâ‘îlîs against the Islamic World by G. S. Hodgson”, **Oriens**, C.11, No:1/2, 1958, ss. 279-280, (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/1578962>
- Stone, Lawrence: “The Revival of Narrative”, **Past and Present**, No:85, 1979, ss. 3-24
- Studies, Chicago: “Campus Philanthropy Tour: Social Sciences Research Building, by Dean of the College John W. Boyer”, 2021, Erişim tarihi: 10/05/2022, (Çevrimiçi) <https://www.youtube.com/watch?v=UTqFVPxwd70>
- Subrahmanyam, Sanjay: **Connected History**, y.y., Verso, 2022.

- Suğur, Nadir: “Sosyolojik Araştırmanın İmkânı ve Sınırları”, **Sosyoloji ve Yöntem: Sosyoloji Seminerleri 2**, İstanbul, Alfa, 2018, ss. 85-116.
- Tamm, Marek: “Yeni Tarih Yaklaşımlarının Tartışılması İçin Bir Çerçeve”, **Tarih Üzerine Yeni Yaklaşımların Tartışılması**, Eds. Marek Tamm, Peter Burke, Ankara, İmge Kitabevi, 2021, ss. 13-41.
- Tekeli, İlhan: “Siyasetçilerin Tarihle İlişki Kurma Ahlakı Üzerine”, **Cogito: Tarihyazıcılığı**, No:73, 2013, ss. 283-304
- Tezcan, Baki: **The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World**, New York, Cambridge University, 2010.
- Turan, İlter: “Sosyal Bilimi ve Sosyal Bilimciyi Düşünürken”, **Reflektif Sosyal Bilimler Dergisi**, C.1, No:1, 2020, ss. 145-153
- Turner, Frederic Jackson: **The Significance of the Frontier in American History**, Wisconsin, Chicago, Illinois, 1893.
- Turner, Jonathan H., Leonard Beeghley, Charles H. Powers: Powers: **Sosyolojik Teorinin Oluşumu**, Çev. Ümit Tatlıcan, Bursa, Sentez Yayıncılık, 2010.
- Wallerstein, Immanuel: **Sosyal Bilimleri Düşünmemek: 19. Yüzyıl Paradigmasının Sınırlılıkları**, Çev. Taylan Doğan, İstanbul, bgst Yayınları, 2013.
- Wallerstein, Immanuel: “The Three Meanings of ‘Discipline’”, **Reinventing the Social Sciences**, Paris, OECD, 2004.

Wallerstein, Immanuel: **Yeni Bir Sosyal Bilim İçin**, İstanbul, Aram Yayıncılık, 2003.

White, Hayden: **Metatarih: Ondokuzuncu Yüzyıl Avrupası'nda Tarihsel İmgelem**, Ankara, Dost Kitabevi Yayınevi, 2008.

Winder, R. Bayly: "Four Decades of Middle Eastern Study", **Middle East Journal**, C.41, No:1, 1987, ss. 40-63, (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/4327482>

Woods, John E.: Teaching Islam: Why Should You Care?: A Historian's Perspective, Ismaili Studies Conference and Islamic Studies Symposium, University of Chicago, 2014.

Wordsworth, William: **Bir Bulut Gibi: Seçme Şiirler**, Çev. Nazmi Ağıl, İstanbul, Vakıf Bank Kültür Yayınları, 2020.

Xupeng, Zhang: "Postcolonialism and Postcolonial Historiography", **Western Historiography in Asia**, Eds. Q. Edward Wang, Michihiro Okamoto, Longguo Li, Berlin, Boston, De Gruyter Oldenbourg, 2022, ss. 395-420.

Yaycıoğlu, Ali: **Patterns of Empire: The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions**, Stanford, California, Stanford University Press, 2016.

About, Center for Middle Eastern Studies, The University of Chicago", t.y., Erişim tarihi: 26/12/2021, (Çevrimiçi) <https://cmes.uchicago.edu/about>

Catalog of Copyright Entries: Third Series, 1959, Washington, The Library of Congress Copyright Office, Erişim tarihi, (Çevrimiçi)

https://books.google.com.tr/books?id=MR4hAQAAIAAJ&pg=PA1228&lpg=PA1228&dq=magdalene+hodgson+and+marshall+hodgson&source=bl&ots=Yu8T-Nn8Ui&sig=ACfU3U18TvcPUy dqJuKABL otape9_pBwhg&hl=tr&sa=X&ved=2ahUKEwiczIrQlqP4AhUMRPEDHb_VCwUQ6AF6BAgjEAM#v=onepage&q=magdalene%20hodgson%20and%20marshall%20hodgson&f=false

Class News 44-47”, **The University of Chicago Magazine**, May 1960, 23-31.

Edward H. Levi, 1968-1975”, Office of the President, t.y., The University of Chicago, Erişim tarihi: 31/05/2022, (Çevrimiçi) <https://president.uchicago.edu/en/about-the-office/history/edward-h-levi>

In Memorium: Marshall G. S. Hodgson”, **Middle East Studies Association Bulletin**, C.2, No:3, 1968, s. 73, (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/23058111>

Lawrence A. Kimpton, 1951-1960”, Office of the President, t.y., The University of Chicago, Erişim tarihi: 10/10/2022, (Çevrimiçi) <https://president.uchicago.edu/about-the-office/history/lawrence-a-kimpton>

Quaker (n.)”, Etymonline, t.y., Erişim tarihi: 13/11/2022, (Çevrimiçi) <https://www.etymonline.com/word/quaker>

Robert Maynard Hutchins, 1929-1951”, Office of the President, t.y., The University of Chicago, Erişim tarihi: 09/10/2022, (Çevrimiçi)

<https://president.uchicago.edu/about-the-office/history/robert-maynard-hutchins>

Sosyal Bilimleri Açın: Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor: Gulbenkian Komisyonu,
Çev. Şirin Tekeli, İstanbul, Metis Yayınları, 2016.

The Phi Beta Kappa Books Awards”, The Phi Beta Kappa Society, t.y., Erişim tarihi: 31/12/2022, (Çevrimiçi)
<https://www.pbk.org/Book-Awards>

When Youth Protest: The Mississippi Civil Rights Movement, 1955-1970”, Mississippi Department of Archives and History, 2001, Mississippi Historical Society, Erişim tarihi: 11/05/2022, (Çevrimiçi)
<https://www.mshistorynow.mdah.ms.gov/issue/the-mississippi-civil-rights-movement-1955-1970-when-youth-protest>